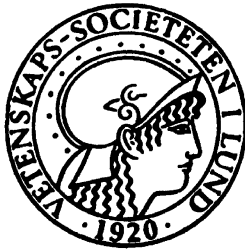

Vetenskaps societeten i Lund
Årsbok 2017

REDAKTION Henrik Rahm

FORMGIVNING Stilbildarna i Mölle, Frederic Täckström

TRYCK Elanders/Fälth & Hässler, Mölnlycke 2017

ISBN 978-91-980551-8-4

ISSN 0349-053x

Innehåll

Artiklar

Frida Blomberg

Ordens förhållande till sinnena 5

Sara Gehlin

Utbildning för fred 23

Andreas Hallberg

Några egenheter i arabisk standardspråksideologi 39

Tobias Hägerland

Den sista måltiden som didaktisk tradition och liturgisk formel 49

Kjell Å Modéer

Krig, konst och landsförräderi 65

Daniel Möller

Gunnar Ekelöf i Grönköping 93

Annika Mörte Alling

Från landsbygd till Paris 125

Astrid M. H. Nilsson

Ärkebiskop och historiker, känd och ändå okänd 137

Mikael Roll

Höra i förtid 153

Elsa Trolle Önnerfors

”Den sista verksamhet, hvartill en kvinna i allmänhet är lämplig” 163

Annika Wallin

Om konsten att vara enögd på ett konstruktivt sätt 179

David Willgren

Likt en blomsterträdgård 185

Stefan Östersjö

Musikalisk transkription 201

Johan Östling

Upptäckten av Humboldt

215

Vetenskaps societeten i Lund

Matrikel

225

Stadgar

242

Artikelförfattare

247

Skriftförteckning

252

Frida Blomberg

Ordens förhållande till sinnena

Inledning

Det här kapitlet handlar om ord som har antagits väcka våra sinnen till liv i olika grad – närmare bestämt konkreta ord, abstrakta ord och det som eventuellt finns däremellan. Perspektivet är neurolingvistiskt, och fokus kommer därför att vara på hur hjärnan bearbetar sinnesupplevelser och ord med olika semantiskt (betydelsemässigt) innehåll. Jag kommer att göra en djupdykning i vad man känner till om konkreta ord och deras relation till framför allt synsinnen, men också titta på några aktuella teorier om abstrakta ord och föreslå vägar framåt. Men låt oss som utgångspunkt börja med en viktig fråga: Hur avgör man egentligen ifall ett ord är konkret eller abstrakt?

Vad är konkret och abstrakt?

När skolbarn lär sig skillnaden mellan konkreta och abstrakta substantiv är en vanlig förklaring att konkreta substantiv betecknar sådant som man kan se och röra, som *badboll*, *glass* och *hund*. Abstrakta substantiv betecknar istället sådant man inte kan se och röra, till exempel känslor som *kärlek* och *ilska*, eller sådant som hör till idévärlden, som *demokrati* och *tanke* (denna uppdelning kan leda till följdfrågor som ”är luft abstrakt eller konkret?” eller den helt klart kluriga ”är molekyler abstrakta eller konkreta?”). I Nationalencyklopedin (2017) kan man hitta följande definitioner:

konkret substantiv, substantiv som betecknar något som kan vägas och direkt uppfattas med sinnena, t.ex. varelser, föremål och material. Motsats: Abstrakt substantiv.

abstrakt substantiv, substantiv som betecknar ett icke-påtagligt fenomen (utan massa), t.ex. egenskap, tillstånd, händelse och tid. Många abstrakta substantiv är avledningar av adjektiv eller verb. Motsats: Konkret substantiv.

Värt att notera redan här är att forskning inom ämnen som kognitionsvetenskap och kognitiv psykologi där man fokuserat på hjärnans bearbetning av abstrakta och konkreta ord på det stora hela tar fasta på samma egenskaper. Det vill säga, de definitioner av abstrakta och konkreta ord som ligger till grund för vetenskapliga studier utgår också ifrån att den grundläggande skillnaden mellan de två kategorierna är att konkreta ord är associerade med sinnesupplevelser, medan abstrakta ord inte är det¹. Några exempel på typiska konkreta ord som används i psykolingvistiska experiment är *lejon*, *apelsin*, *pincett*, *lastbil*, *valnöt*, *halsband*, *fönster*, *förkläde*, *moln* och *kaffe* (Binder et al. 2005; Sabsevitz et al. 2005). Brett kan man säga att de tillhör kategorier som djur, växter, saker och mat. Bland de abstrakta orden som använts i samma studier finns exempelvis *mysterium*, *händelse*, *skam*, *regel*, *föremål*, *ondska*, *motiv*, *nyhet*, *ånger* och *kvalitet* (Binder et al. 2005; Sabsevitz et al. 2005).

Även om de kännetecken för abstrakt och konkret som specificeras i definitionerna ovan kan verka självklara, lyfter de fram en fråga som i högsta grad är aktuell när det gäller kognitiv-psykologiska och språkvetenskapliga studier av abstrakta och konkreta ord. Till skillnad från konkreta ord, som definieras genom sin greppbarhet och närhet till sinnesupplevelser, får kategorin abstrakta ord i många fall en negativ definition. Det vill säga, de definieras av vad de inte är: av sin frånvaro av det konkreta².

Om man går vidare i Nationalencyklopedin och tittar på hur orden 'konkret' och 'abstrakt' i sig själva definieras, framkommer ytterligare egenskaper.

konkret (latin *concretus* 'sammanvuxen', 'tät', 'förtätad', 'stelnad', av *concreſco* 'växa samman', 'stelna', 'hårdna'), term som i filosofiska sammanhang används om föremål som är lokaliserade i tid och rum.

abstrakt (latin *abstractus* 'frändragen', här: 'det, från vilket man i tanken avskilt vissa egenskaper', av *abstraho* 'dra bort', 'dra ifrån'), saknande individuella drag eller påtaglighet; motsats: konkret.

Denna titt på ordens latinska ursprung avslöjar att betydelsen hos ordet 'konkret' inbegriper materialitet och täthet, medan 'abstrakt' karaktäriseras av avskildhet och frånvaro (av en greppbar referent, specifika särdrag, etc).

Språkvetenskapliga (specifikt kognitiv-lingvistiska) studier om abstrakta ord har huvudsakligen fokuserat på abstraktion ur en annan synvinkel: hur abstrakta begrepp kan förstås genom kopplingar till konkreta begrepp

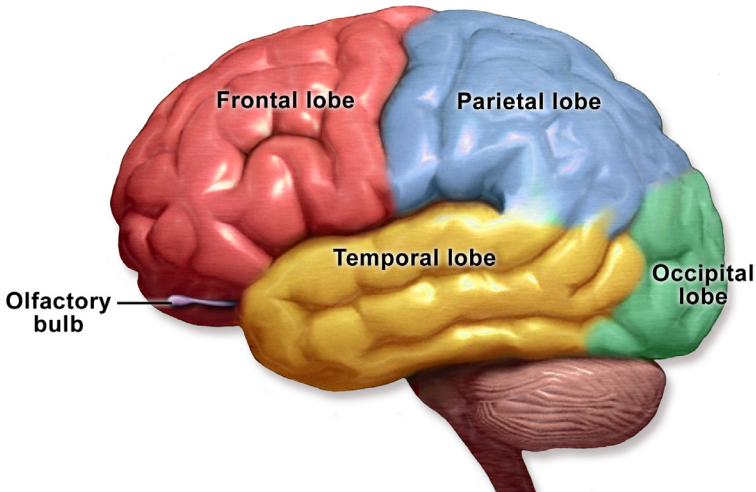
(Lakoff & Johnson 1980; Lakoff & Johnson 1999). Enligt detta synsätt förstår man abstrakta begrepp genom kopplingar till konkreta upplevelser (t.ex. kan en känsla som *ilska* beskrivas med metaforiska uttryck relaterade till värme som: man *kokar över*, det *hettar till* eller en abstrakt företeelse som *argumentation* med kopplingar till att fysiskt konstruera något, t.ex. *bygga upp ett bra argument*).

Jag kommer att återkomma till abstrakta ord i slutet av kapitlet, men först ska vi fördjupa oss i det man känner till mest om: konkreta ord och vilken aktivitet i våra hjärnor de kan relateras till, i synnerhet konkreta substantiv.

Konkreta ord och neurovetenskap: De fem sinnen

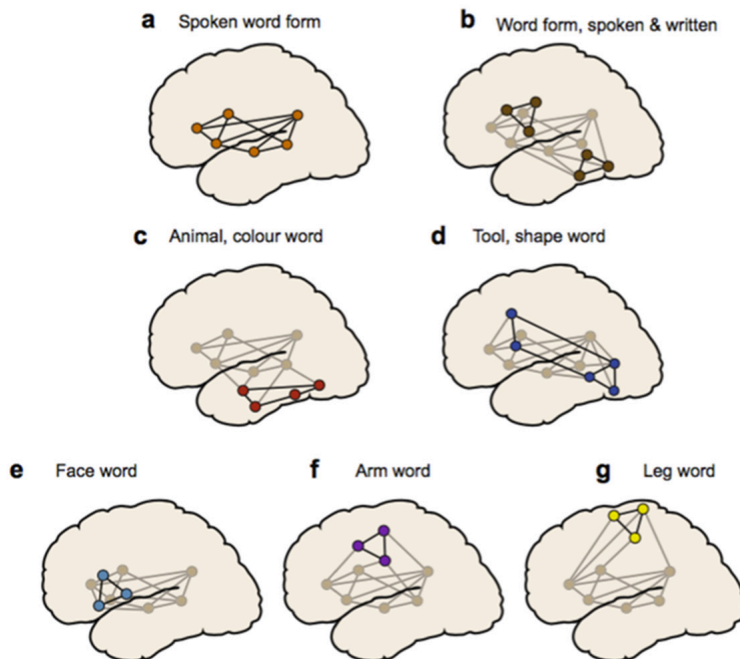
Konkreta ords koppling till referenter som upplevs genom de fem sinnen har visat sig reflekteras i neurovetenskapliga data. Om man börjar med sinnesupplevelserna i sig själva, är det väldokumenterat från patient- och hjärnavbildningsstudier att bearbetning av intryck från våra fem sinnen sker i delvis distinkta delar av hjärnan. Figur 1 visar hjärnans lobber som var och en är viktiga för olika sinnen. Synintryck behandlas i första stadiet i hjärnans nacklob, hörselintryck i tinningloben, känsel i hjässloben och lukt och smak i djupare liggande delar av hjärnan. Kroppens rörelser styrs av rörelsebarken som finns i pannloben, vilken även är involverad i planering av våra handlingar. Även inom varje sinnesmodalitet finns en uppdelning i vilka hjärnområden som bearbetar intrycken. T.ex. behandlas inom synsinnen färg, form och rumslig placering av olika hjärnregioner. Samtidigt som denna uppdelning finns, integreras informationen från de olika sinnesmodaliteterna, vilket möjliggör den sammanhängande upplevelsen av varseblivning eller kroppsrörelse. Att vart och ett av sinnen kopplas till olika hjärnområden gör dock att skador kan uppstå som huvudsakligen påverkar informationsbearbetning relaterad till ett av sinnen, medan de andra lämnas intakta. Områden viktiga för språkproduktion och -perception, där skador, t.ex. efter stroke, ger upphov till afasi (språkstörning) finns i vänstra hjärnhalvans pannlob och tinninglob (kända som Brocas respektive Wernickes områden efter de vetenskapsmän som upptäckte dem).

Det har föreslagits att ord vars betydelser är kopplade till en viss sinnesmodalitet aktiverar motsvarande områden i hjärnan. I en välkänd hjärnavbildningsstudie visades att verb som uttrycker kroppsrörelser som utförs med olika delar av kroppen (*kick*, *pick* och *lick*), aktiverar ben-, finger- och tungområden

Figur 1. Hjärnbarkens lober och funktioner. Frontal lobe = pannlob (kroppsrörelser och planering), parietal lobe = hjässlob (känsl och rumsuppfattning), temporal lobe = tinninglob (hörsel och semantisk kategorisering), occipital lobe = nacklob (syn).³

i hjärnans rörelsebark (Pulvermüller et al. 2005). Detta sker automatiskt när man hör orden, utan att man rör på kroppsdelarna i fråga. En möjlig förklaring till detta är att vid inläring av ord skapas nätverk av neuroner som kopplar samman ordformen med semantiska särdrag (Pulvermüller 1999) (se Figur 2). Till exempel lär man sig ett rörelseverb som *springa* tillsammans med kroppsliga rörelser och ett konkret substantiv som *apelsin* tillsammans med upplevelsen av det föremål det refererar till. Ordet *apelsin* aktiverar därmed en minnesrepresentation som, förutom de klassiska ”språkområdena”, även innefattar nätverk i delar av hjärnan som representerar apelsinens orangea färg, doft och smak, känslan av skalets struktur, ljudet och fingrarnas rörelser när man skalar den etc. Aktivitet i hjärnregioner som styr sinnesbearbetning har visats bl.a. för bearbetning av konkreta substantiv (Pulvermüller et al. 1996), för ord för saker med karaktäristiska ljud som t.ex. *telefon* (Kiefer et al. 2008), samt för ord kopplade till dofter och smaker som t.ex. *kanel* (González et al. 2006) och *salt* (Barros-Loscertales et al. 2012).

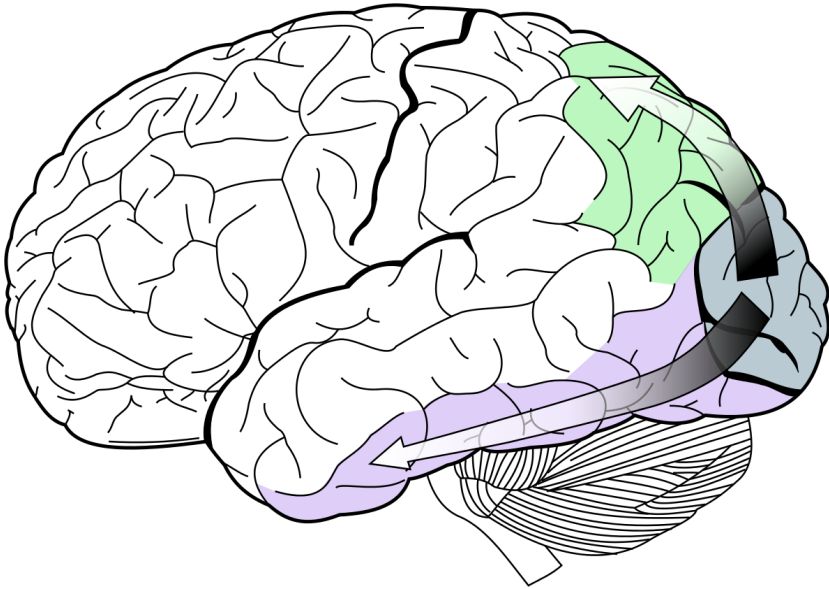

Figur 2. Modell för aktivering av hjärnans språk- (a, b) sinnes- (c, d) och rörelse- (e, f, g) områden vid ordbearbetning (Pulvermüller et al. 2009).⁴

En närmare titt på synen

Synen kan ses som det mest framträdande sinnet hos människor. Stora delar av hjärnan är involverad i tolkning av synintryck och synen går genom mer komplexa nervkretsar än de andra sinnen (Kandel 2000). Vi har våra ögon rakt fram, vilket möjliggör djupseende. Vi har även ett väldigt välutvecklat färgseende, som kan ha utvecklats eftersom det gett en evolutionär fördel genom att göra det lättare att kunna få syn på mogna frukter på långt avstånd (Bompas et al. 2013). Med tanke på detta är det kanske inte så konstigt att synen även tycks vara viktig för vårt språk, att det finns en rik vokabulär för att beskriva visuella upplevelser och att synen spelar en central roll för våra minnen och vårt tänkande.

Synen är dessutom ett sinne där det finns en stor mängd forskning och detaljerade kunskaper kring hur neurologiska sjukdomar kan påverka det semantiska systemet. En del av denna forskning har undersökt hur språket påverkas om man får en skada i hjärnans vänstra nacklob, något som har gett värdefull information

Figur 3.: Nackloben (blått) och de två visuella strömmarna. ”Where”-banan som behandlar bl.a. den egna kroppens och föremåls position i rummet i grönt. ”What”-banan som behandlar bl.a. färg, form och mönster i lila.⁵

vad gäller synens betydelse för ordbearbetning. Det är i nackloben, i hjärnans primära syncentrum, som inkommande synintryck behandlas först. Hjärnan analyserar dessa baserat på särdrag som färg, form och rumslig utbredning, vilka behandlas i olika grad av två olika banor – ”Where”-banan som går genom nedre delen av tinningloben och ”What”-banan som går upp i hjässloben (Fig 3). Till skillnad från många andra delar av hjärnan, som bearbetar flera olika sorters information, är nackloben i hög grad specialiserad på just synintryck. Vänstra nackloben, som alltså sitter på samma sida som språkområdena, verkar vara särskilt viktig för språkliga funktioner, medan högra nackloben har visat sig vara betydelsefull för bland annat rumsuppfattning (Bird et al. 2006).

Språkliga problem vid skada i visuell hjärnbark

Om man på grund av exempelvis stroke eller trauma får en skada i den vänstra nackloben kan problem uppstå med kopplingen syn-språk. En diagnos som är kopplad till vänstersidig nacklobsskada är *optisk afasi*, även känt som *visual-ver-*

bal disconnection syndrome. Karaktäristiska symptom är att man får alexi utan agrafi (lässvårigheter utan skrivsvårigheter). Man kan alltså utan problem skriva, men sen ha mycket svårt att läsa det man själv skrivit, eftersom bara kopplingen syn-skrift och inte kopplingen handrörelser-skrift påverkas av skadan. Man får även någon grad av högersidigt synbortfall på grund av att synbarken är skadad på vänster sida, vilket påverkar höger del av synfältet (Girkin & Miller 2001). Dessa symptom kommer jag inte att gå in på i detalj, utan jag fokuserar här på de som rör ords semantik.

En språklig-semantisk svårighet, som också är ett av kriterierna för att ställa diagnosen optisk afasi, är att man har svårigheter att namnge saker man ser, medan förmågan att namnge saker som presenteras via andra sinnen är intakt. För att ta ordet *apelsin* som exempel igen, kan det alltså vara helt omöjligt för en person med optisk afasi att korrekt benämna en apelsin (eller en bild av en apelsin) som just *apelsin*. Däremot kan ordet *apelsin* bli tillgängligt om man känner dess lukt och smak, eller får hålla i och skala den. Vanligt förekommande vid optisk afasi är också att man inte kan namnge ett föremål, t.ex. en *fiol* utifrån en bild, men om den har en distinkt funktion kan man genom pantomim visa denna (t.ex. visa hur man spelar på fiolen) (Girkin & Miller 2001; Riddoch & Humphreys 1987; Ferreira et al. 1997). Det finns också fallstudier av personer som kunnat benämna handlingar, men inte föremål, utifrån bilder (Ferreira et al. 1997).

Personer med optisk afasi har ofta stora problem att benämna färger de ser (*färganomi*), vilket inte är så konstigt eftersom färger upplevs enbart visuellt och saknar möjlighet till ledtrådar via andra sinnesmodaliteter. Viktigt att påpeka är att optisk afasi skiljer sig åt från närliggande diagnoser som synsvårigheter eller t.ex. *visuell agnosi*. Visuell agnosi innebär att man har problem med att förstå vad det man ser och hur det används, men detta är inte fallet vid optisk afasi. Det är inte synen i sig eller tolkning/förståelse av synintryck som är problemet, utan att koppla det visuella intrycket till en ordform. Alltså har personer med *färganomi* inte någon svårighet med att se eller skilja på olika färger – problemet uppstår när de ska sätta ord på en visuellt presenterad färg (Girkin & Miller 2001). Intressant nog behöver *färganomi* inte ens innebära problem med att använda färgord om man inte ser färgen. Det finns exempel på personer som trots *färganomi* ändå kan använda färgord i en mer metaforisk/abstrakt betydelse, t.ex. ”grön av avundsjuka” (Ferreira et al. 1997).

Howard Engel, en deckarförfattare som förlorar förmågan att läsa efter en stroke i vänster nacklob, beskrivs av Oliver Sacks (2010) i essän *A man*

of letters, samt av sig själv i boken *The man who forgot how to read* (Engel 2007). Det beskrivs hur Engel vaknar upp en morgon och går ut för att hämta dagens upplaga av New York Times på trappan. Tidningen ser helt normal ut förutom att bokstäverna ser främmande ut ”som serbokroatiska eller grekiska”. Engel tar sig till akuten och får diagnosen alexi utan agrafi och ett högersidigt synbortfall. Beskrivningarna i Sacks och Engels böcker fokuserar på lässvårigheterna, och det framgår inte att han fått någon diagnos liknande optisk afasi, men Engel ger i sin egen bok flera exempel på hur han har problem med att komma ihåg namn på kända personer och anhöriga, svårigheter att namnge objekt (”In tests of memory itself, I failed horribly: I couldn’t list the names of a dozen objects left on a tray for me to examine for thirty seconds until they were covered or removed”), samt att han köper hem marmelad istället för sylt och att vanliga frukter som äpplen och apelsiner plötsligt verkar obekanta. Han nämner också att han vanligtvis hittar rätt namn på frukten genom att klämma eller lukta på den.

Visuella betydelser på verbal nivå

Majoriteten av studier av språkbearbetning hos personer med optisk afasi och närliggande diagnoser har, i likhet med ovan beskrivna fall, fokuserat på fenomenet alexi utan agrafi, förmågan att hitta ord utifrån presentation genom olika sinnesmodaliteter och att utesluta problem med visuell perception eller differentialdiagnoser som visuell agnosi. Men baserat på antagandet att ord har kopplingar till semantiska särdrag som tillhör olika sinnesmodaliteter även i frånvaro av närvarande referenter, kan man även fråga sig om ord kopplade till betydelser med många visuella särdrag (t.ex. *gitarr*, *dalmatiner*, *polisuniform*) påverkas selektivt vid vänstersidiga nacklobsskador. I en del studier av personer med optisk afasi har ordfinnande utifrån ”verbal presentation” funnits vara opåverkat (Campbell & Manning 1996). Detta baseras i de flesta fall på tester där man använt uppgiften att namnge utifrån en definition, t.ex: ”något man använder för att klippa med”. Det semantiska innehållet i dessa definitioner har nästan aldrig varierats systematiskt, men det har föreslagits att graden av visuellt semantiskt innehåll har betydelse, bl.a. av Manning (2000) som observerade att en patient hade större svårigheter med att hitta målord utifrån visuella beskrivningar som ”det är ett djur som liknar en häst med svarta och vita ränder (*zebra*)” jämfört med funktionella beskrivningar ”det är en insekt som man får honung av (*bi*)”.

I en av studierna i min doktorsavhandling (Mårtensson et al. 2013) undersökte vi hur semantiskt innehåll hos konkreta substantiv, i synnerhet visuella/sensoriska särdrag, påverkade ordbearbetning hos en person (för anonymitetens skull ZZ) med vänstersidig nacklobsskada.⁶ ZZ var en vid testillfället 78-årig man som fått en stroke i vänstra nackloben. ZZ var diagnostiserad med anomi, dvs. svårigheter med innehållsord. Logopedtester som gjordes i samband med hans insjuknande visade att han hade stora problem med att namnge bilder, men att hans tal var flytande och grammatiskt korrekt. Som andra personer med liknande skador hade han alexi utan agrafi och högersidigt synfältsbortfall.

För att undersöka hur ZZ klarade av att prata om ord med visuellt relaterade betydelser i frånvaro av direkt visuell input såsom bilder, utförde vi ett test där ZZ i löpande tal fick beskriva substantivs betydelser. Substantiven som beskrevs tillhörde kategorierna konkreta (t.ex. *fjäril*), abstrakta (t.ex. *variation*) och emotionella (t.ex. *glädje*). Det visade sig att ZZ hade stora svårigheter med att förstå och beskriva betydelser hos konkreta ord, medan hans beskrivningar av abstrakta och emotionella ordbetydelser var lika detaljerade som de som producerats av friska kontrollpersoner samt kontrollpersoner med andra afasidiagnoser och skadelokalisationer (se Tabell 1 för exempel). En analys på semantisk särdragsnivå av ZZ's beskrivningar av de konkreta ordbeskrivningarna visade också att innehållet skiljde sig åt från kontrollpersonernas vad gällde det semantiska innehållet (se Mårtensson et al. 2013 för detaljer). Som man hade kunnat förvänta sig, producerade ZZ signifikant färre ord med visuella betydelседrag i sina beskrivningar. Istället producerade han relativt fler ord med betydelседrag relaterade till ljud. Kännetecknande var också att han höll sig på en mycket generell nivå när han pratade om konkreta substantiv – han kunde kategorisera något som en *växt*, en *sak* eller ett *djur*, men utelämnade mer specifika detaljer. I kontrast till detta utgjordes större delen av den information kontrollerna producerade kategorisering på mer specifik nivå eller semantiska särdrag rörande deras utseende.

Tabell 1: Exempel på innehåll i ordbeskrivningar från ZZ och två kontrollpersoner.

	Konkret substantiv (papegoja)	Abstrakt substantiv (överflöd)	Emotionellt substantiv (avundsjuka)
ZZ (skada efter stroke i vänster nacklob) Man 78 år	<ul style="list-style-type: none"> – ett djur som ja jag vet inte hur jag ska beskriva det djuret – det piper litegrann ibland sådär och säger någonting – jag vet inte så mycket om djur men det är ju ett djur i alla fall – man kan säga om en person han är en riktig papegoja, inte mycket att lita på – har ofta ett visst ljud eller välljud som den kan uttrycka sig genom 	<ul style="list-style-type: none"> – sådant som är onödigt att ha – som är mer än det som räcker att vara – sådant som det är för mycket utav 	<ul style="list-style-type: none"> – man tycker illa om att en person är bättre än en själv till exempel i ett område – man vill ju själv vara sådan som han eller hon – då har man svårt att acceptera den människan – man är avundsjuk på honom eller henne för man själv inte har de förmånerna eller de egenskaperna som den personen har
Kontrollperson med afasi (skada efter stroke i vänster tinning- och hjässlob) Kvinna 74 år	<ul style="list-style-type: none"> – en grann fågel med många färger som skriker så – jag tycker om djur, även papegojor – som man kan se på tv från regnskogen – de är så granna – jag tycker inte om att de har dem i bur för fåglar de ska vara ute under bar himmel, de är uppfostrade till att sitta i bur men det är inte riktigt rätt 	<ul style="list-style-type: none"> – vi har det för bra ibland – vi ser politikerna som har sådana löner – vi kan bara äta sig mätta, vi kan bo bra och sådant – allt detta överflöd det kunde gå till något som behövdes bättre, till de som inte har – sedan kan det ju vara vatten, det översvämmar alldeles för mycket och vårflo den, det flödar över 	<ul style="list-style-type: none"> – jag är missunnsam på något som någon annan har och så tycker jag inte om att hon har den och inte jag har det
Frisk kontrollperson Man 86 år	<ul style="list-style-type: none"> – [...] att kanariefåglar också pratar – fåglar som kan prata – att prata som en papegoja ständigt och jämt det utan någon sorts mening, det kan inte vara särskilt bra när folk liknas som papegojor – visst är det märkliga djur när man hör vad de kan säga som avslöjar folk och så 	<ul style="list-style-type: none"> – typiskt för denna värld som är så orättvis – vi i västvärlden har överflöd visserligen unnar vi och hjälper svarta i Afrika och folk i nöd sådär men jag kan inte begripa att inte FN kan göra lite mer åt detta överflöd – att en del ska kasta mat och en del försöker hitta i skräptunnor och sådär – jag tycker hela världen är så obalanserad i det fallet, jag har väldigt svårt för det där att folk frossar 	<ul style="list-style-type: none"> – jag är väldigt avundsjuk på de som har utbildat sig och blivit någonting – folk säger att det är ganska fullt att vara avundsjuk men man har väl rätt att vara avundsjuk på folk som har det bättre – det är släkt litegrann med svartsjuka – missunnsam som en del sammankopplar med avundsjuka det tycker jag är värre, om man inte unnar folk att ha det bra

Ett liknande fall, "Nissim" beskrivs av Gvion & Friedmann (2013), som också de tagit fasta på den språkliga nivån. Nissim, en 64-årig man med vänstersidiga nacklobsskador, beskrivs kunna föra avancerade resonemang kring abstrakta begrepp. Han hade svårt att få fram ord för saker han såg, men också för saker som var starkt associerade med inre visuella upplevelser, så kallade *mentala bilder*. Som exempel hade han mycket svårt att namnge sina egna familjemedlemmar, men kunde samtidigt namnge bibliska figurer som inte är starkt kopplade till ett specifikt utseende. Han hade också svårigheter att hitta konkreta substantiv utifrån definitioner som "en grönsak som kaniner äter", vilket gav svaret *mandarin*, men samtidigt gav han rätt svar till definitioner av mer abstrakta ord som "någon som besöker ett främmande land" (*turist*).

Hur kan man förklara ZZ och Nissims selektiva problem med konkreta ord, även utan visuell presentation? Om särdrag som hör till ett sinne inte längre är tillgängliga och dessa är centrala för att förstå vad ordets referent är och skilja den från närliggande betydelser (t.ex. skilja *häst* från *zebra* eller *ffäril* från *fluga*), kommer tillgängligheten hos ordet påverkas. Det som skiljer Mårtensson et al. (2013) och Gvion & Friedmann (2013) från de flesta studier som behandlar optisk afasi och andra visual-verbal disconnection syndromes är att problemet med synrelaterade egenskaper även finns då all presentation sker muntligt/verbalt. Att de konkreta orden lätt väcker mentala bilder kan göra att tillgången till orden störs (Manning 2000; Gvion & Friedmann 2013). Detta eftersom mentala bilder är beroende av hjärnområden som, åtminstone till en del, överlappar med de som aktiveras när man faktiskt ser något (Kosslyn et al. 2001).⁷

Abstrakta ord: Hur ska man få grepp om dem?

Vi har nu sett att konkreta ord verkar ha starka kopplingar till aktivitet i hjärn-områden som bearbetar sinnesintryck och kroppsrörelser. Konkreta substantiv utgör en relativt homogen kategori som refererar till olika typer av fysiska föremål och varelser (djur, mat, växter, saker, se exempel inledningsvis i avsnittet *Vad är konkret och abstrakt?*). De är associerade med sinnesintryck, ibland av primärt en sinnesmodalitet, ibland flera. Ofta är synen en av dem. Detta kan jämföras med kategorin abstrakta substantiv, vilken innefattar ett betydligt bredare spektrum av olika företeelser och tillstånd (se exempel under *Vad är konkret och abstrakt?*), vars mest tydliga gemensamma nämnare är att de kan grupperas enligt en negativ definition: Att de *inte* är konkreta, dvs att de inte har fysiska referenter och inte är lätta att skapa en inre bild av.

Frågan uppstår då vad som är karaktäristiskt för abstrakta ord – hur deras semantiska innehåll ser ut. För det är ju inte så att merparten av de abstrakta orden här ovan saknar innehåll. Tvärtom skulle man kunna se det som att många abstrakta ord är kopplade till en rik mängd semantisk information.

När det gäller hjärnaktivitet har man sett att abstrakta ord ger mer aktivitet i hjärnområden i tinning- och pannloben som kopplats till bl.a. fonologisk bearbetning och arbetsminne. Samtidigt aktiverar abstrakta ord inte områden som har med de fem sinnena att göra i samma utsträckning som konkreta ord (Binder et al. 2005; Sabsevitz et al. 2005; Wang et al. 2010). Det återstår dock fortfarande att förklara varför det blir så. Ett förslag är att abstrakta ord representeras framförallt språkligt, medan konkreta ord representeras både språkligt och sensoriskt (Paivio 1990). Bearbetning av abstrakta ord är även mer beroende av att omges av en stödjande språklig kontext (Schwanenflugel et al. 1988), vilket också skulle kunna reflekteras i större aktivering av ”språkområden”. En speciell underkategori av abstrakta substantiv i engelskan, ”shell nouns”, har undersökts av Schmid (2000). Shell nouns definieras utifrån sin funktion i kontext och inkluderar ord som *fact*, *thing* och *idea*. De har ofta flexibla, generella betydelser och föregås eller följs av en förklarande kontext (t.ex. *the fact is that she enjoys writing popular science*).

Eftersom de abstrakta ord som undersökts i experiment ofta varit en heterogen kategori är resultat från hjärnabbildningsstudier som visat mer aktivitet i ”språkområden” svårtolkade. Ännu svårare blir det eftersom somliga hjärnområden som är viktiga för perception och produktion av språk också kan vara involverade även i mer generella aspekter av kognitiv bearbetning.

En väg framåt kan vara att dela in de ord som räknas som abstrakta i olika subgrupper. Några första steg till att undersöka semantiken hos abstrakta ord mer i detalj har gjorts inom neurolingvistik och kognitiv psykologi (Kemmerer 2014). Man har bland annat i allt större utsträckning börjat ta hänsyn till dimensionen känsloladdning. Bland abstrakta substantiv ”det man inte kan se och ta på” nämns ofta känsloord som *kärlek* och *ilska*. Känsloord kan till och med vara bland de mest prototypiska exemplen på vad människor upplever vara abstrakta ord (Blomberg et al. 2015), och det har föreslagits att abstrakta ord som kategori är mer känsloladdade än konkreta ord (Kousta et al. 2011). Trots att känsloord inte har referenter som är materialiserade i rummet, finns ändå en stark koppling till kroppsliga upplevelser. I likhet med hur konkreta ord aktiverar hjärnområden som överlappar med de som är aktiva när man upplever sinnesintryck, har känsloladdade ord visat sig aktivera emotionella

nätverk i hjärnan (Vigliocco et al. 2014). Men långtifrån alla abstrakta ord har stark känsloladdning (t.ex. *analys, position, fakta*), och man kan även se det som att abstrakta ord kan delas upp i en emotionell och en icke-emotionell grupp (Dreyer et al. 2015, Blomberg 2016).

För att återanknyta till definitionerna från Nationalencyklopedin är det en aspekt av abstrakthet som i denna text inte berörts så mycket – ”avskiljdhets från vissa egenskaper och avsaknad av individuella drag”. I min avhandling (Blomberg 2016) lyfte jag frågan om betydelsen av generalitet. I synnerhet tittade jag då på hierarkiskt organiserade substantiv som *djur-fågel-rödhake*. Dessa har studerats inom kognitiv psykologi (se t.ex. Rosch & Lloyd 1978), men man har sällan kopplat samman abstrakthet och generalitet. Att ZZ, som hade problem med konkreta ord, framförallt använde substantiv på den mest generella nivån kan ses som en indikation på att generalitet och abstrakthet ligger nära varandra.

Sammanfattning och vägar framåt

Vad gäller konkreta ord finns det stöd för att de är kopplade till semantisk information relaterad till sinnesupplevelser som är uppdelad i olika delar av hjärnan. Personer med skador i visuella hjärnområden i nackloben har svårigheter med konkreta substantiv och adjektiv för färger, även i frånvaro av visuella stimuli. Detta visar på en nära koppling mellan syn och ord med synrelaterade betydelser.

Ökade kunskaper inom detta område skulle kunna vara till nytta kliniskt, i synnerhet för att göra mer riktade insatser för att avhjälpa språkliga problem hos personer med hjärnskador relaterade till en specifik sinnesmodalitet. Personer med optisk afasi kan få tillgång till konkreta ord via andra sinnen än synen. Engel berättar att det hjälper honom att läsa bokstäver om han spårar deras form med fingrarna. Han använder alltså ett annat sinne än synen – känselsinnet – för att få tillgång till texten. Att läsa på detta vis går långsamt, men han kommer efter ett tag på att han istället för att använda fingrarna kan forma bokstävernas konturer med tungan mot framtänderna. Med hjälp av denna nya teknik kan han återuppta sitt författarskap och ger så småningom ut nya böcker.

Att ta fasta på de sinnesmodaliteter som inte är skadade för att få tillgång till ord kan vara till hjälp även med betydelselaterade problem. Om ordet har starka särdrag av olika modaliteter, men bara en modalitet är skadad, kan det vara möjligt att få tillgång till ordet via en annan modalitet. Om man t.ex. inte

kan få tag på ordet *hund* utifrån att titta på en hund, kan en möjlighet vara att man får höra skällande. Det finns åtminstone en patientstudie som visat att skador i tinningloben på motsvarande vis påverkar ord som är primärt kopplade till hörselupplevelser, men inte ord vars referenter utöver karaktäristiska ljud har en stark visuell koppling (Trumpp et al. 2013) – dvs det motsatta mot vad som sker vid nacklobsskador. Vad gäller kopplingen mellan ord och motorik, finns studier som visar att personer med Parkinsons sjukdom bearbetar verb för kroppsrörelser långsammare men att L-Dopa hjälper mot detta (Boulenger et al. 2008). Motsvarande patientstudier för känsel och lukt/smak finns så vitt jag vet inte, men med utgångspunkt i vad man hittat för andra sinnen kan man även ställa upp hypotesen att det skulle fungera på liknande sätt med dessa sinnen.

Fallstudierna med ZZ och Nissim tyder på att kopplingen mellan ord och abstrakt eller emotionell information verkar kunna vara tillgänglig när skador i synområden stör kopplingen mellan ord och visuell information. En konsekvens av att förmågan att bearbeta konkreta ord kan störas, samtidigt som förmågan att bearbeta abstrakta ord är välbevarad, är att det utgör ett problem för teorier som säger att man typiskt förstår det abstrakta genom det konkreta (Lakoff & Johnson 1980; Lakoff & Johnson 1999).

När det kommer till abstrakta ord sett ur ett neurolingvistiskt perspektiv är merparten av den forskning som finns relativt grovhuggen. Tidigare studier har ofta klumpat samman en mängd olika typer av ord, som skulle kunna förväntas vara beroende av olika typer av bearbetning i hjärnan, i kategorin abstrakta ord. Forskning om abstrakta ord skulle därför kunna tjäna på att, istället för att koncentrera sig på vad konkreta ord har och vad abstrakta ord saknar, beskriva vad som karaktäriserar abstrakta begrepp. En god utgångspunkt för att öka insikterna kring den kognitiva bearbetningen av abstrakta ord är att dela upp den breda kategorin abstrakta ord i olika underkategorier. Lovande resultat vad gäller ett bredare spektrum av ordbetydelser och hjärnan har nyligen presenterats av en forskargrupp i Berkeley (Huth et al. 2016). Forskargruppen har använt en algoritm för att relatera ord av flera olika kategorier till hjärnavbildningsdata, däribland såväl konkreta kategorier relaterade till sinnesupplevelser som abstrakta kategorier relaterade till mentala, emotionella och sociala företeelser.

Vid sidan av hjärnavbildningsstudier skulle jag vilja lyfta fram att en viktig nyckel till att förstå abstrakta ords semantik är att undersöka hur de används i naturliga kontexter såsom texter och konversationer. Analysen av shell nouns som Schmid (2000) presenterar visar på att avgränsade undergrupper av abstrakta ord kan beskrivas väl genom att beskriva de funktioner de fyller i kontext.

Kanske går det att applicera liknande analyser även på svenska och andra språk. En sak som är säker är att för den som vill få ett språkvetenskapligt grepp om de abstrakta orden finns det mycket kvar att göra.

Noter

- 1 Ett vanligt sätt att avgöra konkretitet hos ord som används i psykolingvistiska experiment är att en grupp får bedöma på en sifferskala hur tydligt orden refererar till något man kan uppleva med sinnena eller skapa en inre bild av. Som lite kuriosita: I en databas med engelska ord (Coltheart 1981) är det substantiv som bedömts vara mest konkret *milk* och det som bedömts vara mest abstrakt *unreality*.
- 2 I likhet med Nationalencyklopedins definitioner betraktas också i forskning konkreta och abstrakta ord ofta som två diskreta kategorier som per definition är varandras motsatser, även om det också finns modeller som ser konkretitet som något som varierar på en löpande skala.
- 3 Bild från Wikimedia Commons som har återanvänts enligt GNU Free Reproduction Licence: <https://creativecommons.org/licenses/by/3.0/legalcode>.
- 4 Copyright © 2009 Elsevier Inc. Open Access under Creative Commons BY 3.0 license.
- 5 Bild från Wikimedia Commons som har återanvänts enligt GNU Free Reproduction Licence: <https://creativecommons.org/licenses/by/3.0/legalcode>.
- 6 Diagnosen optisk afasi var inte ställd och det fanns inte registrerade testresultat angående alla parametrar man behöver testa för att fastställa det. Skadans lokalisering, liksom flera av symptomen, tyder på att det är sannolikt att ZZ hade ett närliggande men möjligen inte lika avgränsat problem. Man ska enligt diagnosen optisk afasi inte ha problem med verbalt presenterat material, men som diskuteras ovan har det inte i någon hög utsträckning systematiskt undersökts om visuellt semantiskt innehåll påverkar även vid verbal presentation.
- 7 För den som är intresserad av att veta mer om mentala bilder rekommenderas Roger Johanssons text i Vetenskaps societetens årsbok från 2014.

Referenser

- Barros-Loscertales, A. et al. (2012). Reading salt activates gustatory brain regions: fMRI evidence for semantic grounding in a novel sensory modality. *Cerebral Cortex*, 22(11), s. 2554–2563.
- Binder, J.R. et al. (2005). Distinct brain systems for processing concrete and abstract concepts. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 17(6), s. 905–917.
- Bird, C.M. et al. (2006). Visual neglect after right posterior cerebral artery infarction. *Journal of Neurology Neurosurgery and Psychiatry*, 77(9), s. 1008–1012.
- Blomberg, F. et al. (2015). Emotional arousal and lexical specificity modulate response

- times differently depending on ear of presentation in a dichotic listening task. *The Mental Lexicon*, 10(2), s. 221–246.
- Blomberg, F. (2016). *Concreteness, Specificity and Emotional Content in Swedish Nouns – Neurocognitive Studies of Word Meaning*. Doktorsavhandling. Lunds universitet.
- Bompas, A., Kendall, G. & Sumner, P. (2013). Spotting fruit versus picking fruit as the selective advantage of human colour vision. *i-Perception* (4), s. 84–94.
- Boulenger, V. et al. (2008). Word processing in Parkinson's disease is impaired for action verbs but not for concrete nouns. *Neuropsychologia*, 46(2), s. 743–756.
- Campbell, R. & Manning, L. (1996). Optic aphasia: A case with spared action naming and associated disorders. *Brain and Language* (53), s. 183–221.
- Coltheart, M. (1981). The MRC psycholinguistic database. *The Quarterly Journal of Experimental Psychology Section A*, 33(4), s. 497–505.
- Dreyer, F.R. et al. (2015). Is the motor system necessary for processing action and abstract emotion words? Evidence from focal brain lesions. *Frontiers in Psychology*, 6(1661), s. 1–17.
- Engel, H. (2007). *The Man who Forgot how to Read*. New York: S:t Martins Press.
- Ferreira, C.T. et al. (1997). Optic aphasia: Evidence of the contribution of different neural systems to object and action naming. *Cortex*, 33(3), s. 499–513.
- Girkin, C.A. & Miller, N.R. (2001). Central disorders of vision in humans. *Survey of Ophthalmology* 45(5), s. 379–405.
- González, J., Barros-Loscertales, A. & Pulvermüller, F. (2006). Reading cinnamon activates olfactory brain regions. *NeuroImage* 32(2006), s. 906–912.
- Gvion, A. & Friedmann, N. (2013). A selective deficit in imageable concepts: a window to the organization of the conceptual system. *Frontiers in Human Neuroscience* 7(226), s. 1–13.
- Huth, A.G. et al. (2016). Natural speech reveals the semantic maps that tile human cerebral cortex. *Nature*, 532(7600), s. 453–458.
- Johansson, R. (2014). På spaning efter människans ”inre” öga. I Rahm, H. (red.) *Vetenskaps-societetens Årsbok 2014*. Lund.
- Kandel, E.R., Schwartz, J.H. & Jessell, T.M. (2000). *Principles of Neural Science (4th ed.)*. USA: McGraw-Hill.
- Kemmerer, D. (2014). *Cognitive Neuroscience of Language*. New York: Psychology Press.
- Kiefer, M. et al. (2008). The sound of concepts: Four markers for a link between auditory and conceptual brain systems. *Journal of Neuroscience*, 28(47), s. 12224–12230.
- Kosslyn, S.M., Ganis, G. & Thompson, W.L. (2001). Neural foundations of imagery. *Nature Reviews Neuroscience*, 2(9), s. 635–642.
- Kousta, S.-T. et al. (2011). The representation of abstract words: Why emotion matters. *Journal of Experimental Psychology: General*, 140(1), s. 14–34.
- Lakoff, G. & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live by*. Chicago and London: Chicago University Press.
- Lakoff, G. & Johnson, M. (1999). *Philosophy in the Flesh*. New York: Basic Books.
- Manning, L. (2000). Loss of visual imagery and defective recognition of parts of wholes in optic aphasia. *Neurocase*, 6(2), s. 111–128.

- Mårtensson, F. et al. (2013). Sensory-specific anomia following left occipital lesions: Data from free oral descriptions of concrete word meanings. *Neurocase*, 20(2), s. 192–207.
- Nationalencyklopedin, abstrakt substantiv. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/abstrakt-substantiv> (hämtad 2017-05-05)
- Nationalencyklopedin, konkret substantiv. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/konkret-substantiv> (hämtad 2017-05-05)
- Nationalencyklopedin, konkret. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/konkret> (hämtad 2017-05-05)
- Nationalencyklopedin, abstrakt. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/abstrakt> (hämtad 2017-05-05)
- Paivio, A. (1990). *Mental Representations*. Oxford Psychology Series.
- Pulvermüller, F. (1999). Words in the brain's language. *Behavioral and Brain Sciences*, (22), s. 253–279.
- Pulvermüller, F. et al. (1996). Brain rhythms of language: Nouns versus verbs. *European Journal of Neuroscience*, 8(5), s. 937–941.
- Pulvermüller, F., Shtyrov, Y. & Hauk, O. (2009). Understanding in an instant: Neurophysiological evidence for mechanistic language circuits in the brain. *Brain and Language*, 110(2), s. 81–94.
- Pulvermüller, F., Shtyrov, Y. & Ilmoniemi, R. (2005). Brain signatures of meaning access in action word recognition. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 17(6), s. 884–892.
- Riddoch, M.J. & Humphreys, G.W. (1987). Visual object processing in optic aphasia: A case of semantic access agnosia. *Cognitive Neuropsychology*, 4(2), s. 131–185.
- Rosch, E. & Lloyd, B.B. (1978). *Cognition and Categorization*. New Jersey: Lawrence Erlbaum.
- Sabsevitz, D.S. et al. (2005). Modulation of the semantic system by word imageability. *NeuroImage*, 27(1), s. 188–200.
- Sacks, O. (2010). *The Mind's Eye*. London: Picador.
- Schmid, H.-J. (2000). *English Abstract Nouns as Conceptual Shells*. New York: Walter de Gruyter.
- Schwanenflugel, P.J., Harnishfeger, K.K. & Stowe, R.W. (1988). Context availability and lexical decisions for abstract and concrete words. *Journal of Memory and Language*, 27(5), s. 499–520.
- Trumpp, N.M. et al. (2013). Losing the sound of concepts: Damage to auditory association cortex impairs the processing of sound-related concepts. *Cortex*, 49(2), s. 474–486.
- Vigliocco, G. et al. (2014). The neural representation of abstract words: The role of emotion. *Cerebral Cortex*, 24(7), s. 1767–1777.
- Wang, J. et al. (2010). Neural representation of abstract and concrete concepts: A meta-analysis of neuroimaging studies. *Human Brain Mapping*, 31(10), s. 1459–1468.

Sara Gehlin¹

Utbildning för fred

Ett teologiskt uppdrag i vår tid

Inledning

I frågor som rör krig och fred kan en och samma religion visa fram olika ansikten. Genom media får vi del av ett ständigt nyhetsflöde om våld som sker i religioners namn. Samtidigt inspirerar religiösa övertygelser till fredsbyggande och engagemang för mänskliga rättigheter och försoning.² Samma religion som ger motiv till våld och förstörelse kan motivera till fred, förlåtelse, hopp och tolerans. Religioners ambivalenta roll i konfliktsituationer är påtaglig.³ Forskare har skildrat denna ambivalens i böcker med titlar som *Holy War – Holy Peace*, *The Ambivalence of the Sacred* och *Between Eden and Armageddon*.⁴ Religioner har också beskrivits som ”tveeggade svärd” där den ena sidan symboliserar tendensen till våld och den andra sidan engagemanget för fred.⁵ Tvetydigheten har gett upphov till kritiska frågor om religioners roll i konfliktsituationer: Om de är del av konflikters orsak, kan de då samtidigt bidra till lösningen?⁶ Allt fler forskningsinsatser fokuserar på hur religioner kan spela en sådan konstruktiv roll. Frågan om religioners roll i lösningen av våldsamma konflikter väcker allt större intresse.⁷ I konfliktlösningsprocesser efterfrågas kunskaper om vilka religiösa faktorer som underblåser våldsam konflikt, men också om vilka religiösa faktorer som bygger fred.⁸

I sökandet efter sådana kunskaper har strålkastarljuset riktats mot religiösa ledares, gemenskapers och organisationers praktiska insatser.⁹ Frågar vi efter *teologins* roll i byggandet av fred ger vi oss däremot in i ett samtal som än så länge är i sin linda. Trots att åtskilliga fredsbyggande resurser har identifierats och utforskats inom ramen för religiösa individers och gemenskapers liv, är teologi en dimension som inte diskuterats i större utsträckning. Att undersöka hur teologi kan vara en resurs i religiöst fredsbyggande är därför en angelägen uppgift.

Utbildning, tolkning av texter, predikningar och gemensamma dokument är exempel på forum i det religiösa livet som kan bidra till fred, om de genom-

syrras av ett fredligt sinne.¹⁰ Frågan om vad som formar ett fredligt sinne bland troende individer och gemenskaper har initierat efterforskningar. Dessa pekar bland annat på teologins resurskraft. Teologiskt språk, metaforik och symbolik har betydelse för hur troende individer och gemenskaper tolkar verkligheten. I tvetydiga etiska och politiska situationer kan teologiska texter, begrepp och idéer ha en stark inverkan på hur den som är troende tänker och agerar. Teologiska fenomen, som gudsbilder, kan vara vägledande för antingen ett försonligt eller ett våldsamt sätt att nalkas en konflikt. Kunskapen om teologiska texter, koncept och idéer som påverkar den troendes tolkning av verkligheten kan med andra ord ge insikt i vad som skapar försonlighet och vad som skapar våld. Studiet av religiösa traditioner, texter, myter och symboler kan ge kunskap om vilka djupare motiv som ligger bakom handlingar för fred och för krig.¹¹

Enligt religions- och fredsforskaren Marc Gopin krävs förnyade teologiska insatser om religiösa traditioner ska kunna växa och blomstra utan att bygga på intolerans. Enligt Gopin innebär detta att vidareutveckla teologiska resonemang som bygger på religiösa texters och traditioners toleranta och inkluderande dimensioner.¹² Teologi kan på så vis ge förnyade perspektiv och bidrag till interdisciplinär teoretisk konfliktanalys och praktisk konfliktlösning. Samtidigt, menar Gopin, har resurskraften hos sådana teologiska perspektiv hittills gått den internationella diplomatin förbi.¹³

Om teologi kan vara en resurs i konfliktlösningsprocesser uppstår frågan: Hur kan fredsskapande teologiska perspektiv få näring, utvecklas, blomstra och tillämpas? Denna fråga kommer att diskuteras nedan utifrån två olika perspektiv – ett konstruktivt teologiskt perspektiv och ett utbildningsperspektiv. Diskussionen som följer har till syfte att stimulera vidare reflektion kring möjliga och befintliga forum för lärande och utveckling av fredsorienterade teologier i vårt samhälle idag.

Att konstruera fredsskapande teologi

”Det tveeggade svärdet”, som symboliserar religionernas ambivalens i frågor om krig och fred, speglar också den utmanande uppgiften att konstruera teologi. Teologisk konstruktion kan bidra till utvecklingen av fredsbyggande perspektiv. Samtidigt kan teologisk konstruktion vara ett redskap för att styra troende individer och gemenskaper i motsatt riktning. I ljuset av denna tvetydighet blir uppgiften att konstruera teologi som främjar ett fredligt förhållningssätt till den andre en brådskande utmaning att anta. Med tanke på denna utmaning beskriver

de två teologerna Serene Jones och Paul Lakeland teologin som ”a life-and-death endeavour”.¹⁴ De betonar att religiös tro kan riva ned och bygga upp, orsaka död och stärka liv. Därför behöver teologin, på kritiska och konstruktiva sätt, arbeta med frågan om hur religiös tro relaterar till ämnen och frågeställningar som är angelägna i samtiden. Teologi kan förklara innebörden av sociala motiv såsom hopp, fred och rättvisa i samtida religiösa kontexter. Därutöver utforskar teologin hur religiös tro påverkar och utvecklar innebörden av sådana motiv.¹⁵

Teologi innebär, enligt Jones och Lakeland, att försöka förstå innebörden av religiös tro här och nu och att reflektera kring vad livgivande tro kan betyda i vår värld och vår samtid. De betonar att religiös tro inte bara formar människors uppfattningar av världen, utan också deras engagemang i världen. Därför behövs vidare forskning kring hur teologi kan möjliggöra ansvariga praktiker och förståelser av tron. Jones och Lakeland pekar på att teologiska begrepp och idéer har kapacitet att forma föreställningar och erfarenheter och därför kan fungera som viktiga referensramar i det religiösa livet. Hur teologer väljer att teckna innebörden av ett teologiskt begrepp kan därför påverka sättet på vilket den troende lever i dess ljus. Jones och Lakeland liknar den teologiska konstruktionen vid kartritning: att teckna trons landskap på ett sådant sätt så att den troende ges möjlighet att urskilja och reflektera över sin teologiska riktning.¹⁶

Frågan om att konstruera teologi har även engagerat teologen Gordon Kaufman. Vilket slags engagemang teologiska begrepp främjar i olika kontexter är, enligt honom, en fråga som bör utforskas närmare. Kaufman menar att teologiska begrepp både kan öppna upp och blockera möjligheter, och han poängterar att metafysiska idéer ofta vägleder människan när hon orienterar sig i livet. Med andra ord ger teologin, som bearbetar och utvecklar just sådana idéer, särskilda möjligheter att konstruera begrepp som vägleder troende att utveckla ett humant och fredligt samhälle.¹⁷

Teologisk fredsutbildning

Dessa insikter ger anledning till vidare reflektion kring vilka möjligheter för ett sådant teologiskt arbete som finns i vårt samhälle. De synliggör relevansen av teologiska utbildningsinsatser för fred. Forum för en fredsriktad teologisk utbildning finns idag såväl inom akademien som inom religiösa samfund. De här utbildningsinsatserna har olika karaktär och skiljer sig åt på flera viktiga punkter. Dessa olika former för fredsriktad teologisk utbildning kommer belysas i det följande.

Utbildningen som ges inom ramen för akademiska teologiska och religionsvetenskapliga institutioner möter det samtida samhällets efterfrågan av mer kunskap kring religiösa faktorer i krig och fred. Dessa akademiska institutioner är viktiga forum för den kritiska analys och den balanserade, djupgående och mångdimensionella kunskap som efterfrågas för att kunna förstå och urskilja både de utmaningar och möjligheter för fredsbyggande som finns inneboende i det religiösa livet. Här sker fördjupning och reflektion kring religiösa traditioners mångfacetterade, omfattande och komplexa natur. Som forum för forskning och utbildning ger de akademiska institutionerna möjlighet till övning i att analysera, utvärdera och konstruera fredsorienterade teologier. Mot bakgrund av detta kan de fungera som bidragande partners i fredsbyggande och konfliktlösningssprocesser. Idag upplever många akademiska teologiska och religionsvetenskapliga institutioner en successiv tillbakagång på grund av minskade medel och resurser.¹⁸ På så vis går fredsbyggande krafter förlorade.

Fredsriktad utbildning pågår också inom ramen för religiösa samfund och organisationer. Den teologiska fredsutbildningen syftar här till att forma ett fredligt sinne bland troende. Den ger kunskap om teologiska motiv som manar till fred och ickevåld. Skrifter och traditioner står ofta i centrum när religiösa fredsskapande resurser lyfts fram och studeras. Dessa utbildningsåtgärder är del av en samtida rörelse som utvecklas inifrån religiösa gemenskaper och som motarbetar religiöst motiverat våld genom att belysa och tillämpa religiösa traditioners fredsskapande resurser.

En sådan rörelse, som har lång erfarenhet av att verka för fred och motstånd mot våld, är den internationella *ekumeniska rörelsen*. Denna rörelse samlar representanter från olika kristna traditioner och har kommit att bli en vagga för teologiska diskurser som förbereder för en fredsriktad teologisk utbildning. Medan teologisk utbildning för fred pågår inom ramen för olika religiösa traditioner, ger den ekumeniska rörelsen ett kristet exempel på engagemang som stödjer en sådan utbildning. Den ekumeniska rörelsen är intressant i studiet av teologiska fundament för en fredsorienterad utbildning eftersom den har verkat länge och har en relativt heterogen sammansättning. Nedan kommer den ekumeniska rörelsen att belysas med hänsyn till dess bidrag till skapandet av fredsriktad teologi.

En religiös fredsrörelse

Den ekumeniska rörelsen samlar representanter från en mängd kristna traditioner i samarbete och dialog. Rörelsen har gjort sig känd som en fredsrörelse, eftersom den har varit ett forum för fredsengagemang i mer än hundra år. Allt sedan början av 1900-talet har rörelsens historia kännetecknats av motstånd mot de internationella konflikter som påverkat världsläget. Under de två världskrigen arbetade ekumeniska pionjärer för att stärka ömsesidig tillit och förståelse mellan kristna på olika sidor om nationella och politiska gränser. Under det kalla kriget lät sig inte ekumeniskt engagerade kristna i öst och väst hindras av järnridån i sitt vänskapsutbyte. Även under perioder av överhängande kärnvapenhot uttryckte de en djup känsla av samhörighet.¹⁹ Idag präglas den ekumeniska fredsagendan av engagemang för interreligiös dialog, motstånd mot religiöst motiverat våld och byggande av rättvis fred. Detta kommer tydligt till uttryck inom Kyrkornas världsråd, som är den största internationella organisationen i den ekumeniska rörelsen.²⁰

År 2008–2011 genomförde Kyrkornas världsråd en process som syftade till att författa en internationell ekumenisk deklaration om rättvis fred. Deklarationen skulle samla kristna världen över i gemensamt engagemang för att bygga fred och övervinna våld. Dessutom skulle deklarationen klargöra själva innebörden av en rättvis fred utifrån de olika kristna traditionernas perspektiv. Den samling texter som denna process resulterade i kom att omfatta utkast, respons, rapporter, förberedande deklarationer och två publicerade dokument: *An Ecumenical Call to Just Peace* och *Just Peace Companion*, båda utgivna år 2011. ”Fredsdokumentet” är namnet på denna samling texter.²¹

Intressanta perspektiv framträder när fredsdokumentet utforskas med utgångspunkt från frågan ”Vilka är teologins möjliga resurser i byggandet av fred?” Undersökningen innebär i det första steget att analysera innebörden av ”rättvis fred” i den diskussion som fredsdokumentet presenterar och utifrån denna analys konstruera begreppet teologiskt. De fyra perspektiven *teologisk etik*, *texttolkning*, *spiritualitet* och *ekumenisk vision*, som alla diskuteras nedan, ger vägledning åt denna analys. Det andra steget av undersökningen innebär att bedöma om och i så fall hur rättvis fred, som ett teologiskt begrepp, skulle kunna exemplifiera teologins resurskraft i ett religiöst motiverat fredsbyggande.²² Nedan sker denna analys med särskild hänsyn till frågan om en fredsriktad teologisk utbildning. Inledningsvis vägleds diskussionen av den *religiöst baserade diplomatin* och av tanken om *a moral imagination*, vilka ger verktyg för att utvärdera det teologiska bidragets relevans i utvecklingen av fredsskapande strategier.

Teologiska bidrag till fredsskapande strategier

Ett mål inom den religiöst baserade diplomatin är att stärka den politiska medvetenheten om vikten av religiösa aktörers insatser i fredens tjänst. Religiöst baserad diplomati syftar till att synliggöra de resurser religiösa aktörer kan tillföra som samarbetspartners på konfliktlösningsfältet. Syftet är också att ge en balanserad bild av religiösa aktörer i frågor om krig och fred. När religiöst motiverat våld drar till sig mycket uppmärksamhet belyser den religiöst baserade diplomatin också de många religiösa insatser för fred som pågår bakom kulisserna, långt bort från medias rampljus. När en religiös tradition fungerar som en mobiliserande faktor i en konflikt, framhålls samma religiösa traditions bidrag till en undervisning som inspirerar till fred och omsorg om den andre.²³

Fredsdokumentet stimulerar en undervisning av detta slag inom olika kristna traditioner. De ger exempel på hur teologiska diskurser kan stärka religiöst baserad diplomati i olika delar av samhället. De teologiska resonemang om en rättvis fred, som förs i fredsdokumentet, lägger grunden för sådana intellektuella, moraliska och kulturella agendor som vägleder den religiöst baserade diplomatin på en organisationsnivå. De ger också exempel på värderingsmässiga referensramar som bistår religiöst baserad diplomati på en gräsrotsnivå, där fred byggs genom att skapa forum för självkritisk reflektion och dialog. Reflexiva processer av det här slaget har visat sig kunna bidra till omvandling av konflikter, då de främjar en omdefiniering av tidigare våldsamma aspirationer och en förändring på det personliga planet.²⁴

Detta väcker frågan om hur teologisk reflektion skulle kunna bidra till sådana attityder och tänkesätt som ger religiösa strävanden en fredlig riktning. Perspektivet moral imagination ger värdefull vägledning i denna fråga. Moral imagination står för möjligheten att tänka, höra och se på nya sätt. Det är förmågan att föreställa sig och svara på sätt som går bortom och bryter destruktiva mönster. Samtidigt står det för förmågan att behålla förankringen i vardagliga kontexter som präglas av våldets utmaningar. Moral imagination syftar till att ge liv åt det som ännu inte existerar. Det innebär att inte låta sig bindas av vad som framstår som avsmalnande vägar eller återvändsgränder, utan att istället skapa diskurser som bryter ny mark.²⁵

Moral imagination ger ett kreativt ramverk åt den teologiska diskurs kring rättvis fred som skapats i fredsdokumentet. Här står begreppet rättvis fred för brytandet av ny mark genom omvärderingen av befintliga kristna positioner i frågan om krig och fred. Medan den månghundraåriga diskussionen mellan kristna pacifister och anhängare av läran om det rättfärdiga kriget nått ett död-

läge bryter tanken om en rättvis fred fram som den nya teologiska ståndpunkt, som har kapacitet att räcka bortom de gamla diskussionernas återvändsgränd.²⁶ Tanken om rättvis fred som en sådan ny teologisk position är språngbrädan för den följande analysen, som kommer att röra begreppets betydelse och dess teologiska konstruktion. Denna analys sker mot bakgrund av frågan om hur rättvis fred, som ett teologiskt begrepp, skulle kunna bidra till fredsriktade teologiska utbildningsinsatser.

En teologisk grund för fredsutbildning

Teologisk etik

När begreppet rättvis fred ska utforskas utifrån sin nyskapande roll i debatten kring den kristna pacifismen och läran om det rättfärdiga kriget är reflektionen kring sambandet mellan teologi och etik väsentlig. I fredsdokumentet behandlas teologiska perspektiv på rättvis fred med hänsyn till deras etiska implikationer. Likaså diskuteras etiska perspektiv utifrån deras teologiska grunder. Resonemangen grundar sig i erfarenheten men skapar samtidigt visioner.²⁷ Fredsdokumentens etiska och teologiska resonemang behöver också studeras mot bakgrund av den interdisciplinära debatt som pågår kring innebörden av en rättvis fred. Här beskrivs rättvisa och fred ömsom som relaterade begrepp, ömsom som begrepp på kollisionkurs.²⁸ Trots denna komplicerade relation mellan begreppen rättvisa och fred anses tanken om en rättvis fred vara ett banbrytande steg framåt i den ekumeniska debatten. Rättvis fred beskrivs till och med som ett paradigmskifte i kristen etik och teologi eftersom det anger nya utgångspunkter för debatten; fokus leds bort från frågan om krig går att rättfärdiga eller ej. Istället läggs tonvikten vid frågan om hur fred kan byggas och hur våld och terrorism kan förebyggas.²⁹

En sådan förståelse av rättvis fred kan relateras till de riktlinjer för en fredskultur som utarbetats av Förenta Nationernas organisation för utbildning, vetenskap och kultur (UNESCO) och som presenteras i FN:s deklaration och aktionsprogram för en fredskultur.³⁰ De riktlinjer som presenteras där ger ett relevant ramverk för den teologiska konstruktionen av begreppet rättvis fred. De åskådliggör det vidvinkelperspektiv som finns inbyggt i begreppet och som spänner över politiska och sociala såväl som miljömässiga och ekonomiska aspekter. De gör också tydligt att den teologiska utvecklingen av rättvis fred förutsätter förankring i kontexter där civilsamhället är drabbat av våld. I lju-

set av riktlinjerna för en fredskultur framträder även relevansen av teologisk undervisning. Riktlinjerna, som har till syfte att forma ett fredligt sinne hos individen, gör tydligt att den teologiska utvecklingen av rättvis fred ingår i ett vidare utbildningsrelaterat sammanhang, som innebär att verka för ett fredligt sinne bland troende individer och gemenskaper.³¹

Detta ger anledning till reflektion kring hur sådana teologiska begrepp, som främjar fredliga attityder och förhållningssätt, kan konstrueras. Nedan kommer fokus att riktas mot texttolkningens praktik och dess grundläggande roll i den teologiska konstruktionen. I fråga om rättvis fred innebär detta att rikta särskild uppmärksamhet åt det hebreiska begreppet *shalom* i det Gamla testamentet.

Texttolkning

Begreppet *shalom* spelar en nyckelroll för den teologiska konstruktionen av rättvis fred.³² I fredsdokumentet beskrivs rättvis fred som en samtida uttolkning av den bibliska betydelsen av *shalom*.³³ Ett närstudium av *shalom* i det Gamla testamentet gör däremot klart att begreppet *shalom*, snarare än att vara begränsat till en enda betydelse, omfattar ett helt landskap av olika betydelser, som tagit form i olika kontexter och epoker. Dessa betydelser är inte enbart fredliga.³⁴ Det står därför klart att rättvis fred, i den samtida ekumeniska debatten, innebär en fredsorienterad tolkning av *shalom* som sätter strålkastarljuset på utvalda områden i ett mångskiftande landskap av tolkningar. Ett fokus på andra delar av texten hade kunnat generera tolkningar som pekar i en annan, i värsta fall våldsam, riktning.³⁵

Fredsdokumentets texttolkningar exemplifierar hur ett bibliskt begrepp som *shalom* kan ge nycklar till att konstruera teologiska resonemang som skapar visioner för framtiden, respekt för medmänniskan och metafysiska motiv till fredens försvar. I den samtida ekumeniska debatten sker detta teologiska arbete med begreppet rättvis fred som nav. De tolkningar av *shalom* som förs fram i denna debatt återger rättvis fred som ett holistiskt begrepp som står för en allomfattande vision om välgång för allt liv på jorden. Som en samtida uttolkning av *shalom* betecknar rättvis fred en process för fredsriktad samhällsförändring.³⁶

Förändringen utgör en central dimension hos begreppet rättvis fred, så som det framställs i fredsdokumentet. Förändringen handlar däremot inte enbart om samhällets, utan lika mycket om människans, förändring. I dess teologiska bemärkelse syftar den rättvisa freden på en andlig väg som förutsätter ständig omprövning och reflektion kring förhållningssätt och attityder.³⁷

Spiritualitet

Den teologiska betydelsen av rättvis fred som en andlig väg innebär att den inre förändringen hos individen och gemenskapen betonas. I fredsdokumentet anses denna inre förändring lägga grunden för byggandet av fred i världen. Forandet av ett fredligt sinne och hjärta anses vara fundamentalt för skapandet av ett fredligt samhälle. För den troende innebär detta att vara del i sådana processer som främjar ett självkritiskt inåtskådande, ånger, omvändelse, bot och förlåtelse. I fredsdokumentet poängteras att dessa processer ger själva förutsättningen för ett trovärdigt fredsbyggande, eftersom de innebär att aktivt och kritiskt granska den egna religiösa gemenskapens delaktighet i, eller passiva åskådande av, religiöst motiverat våld. Det är i dessa processer den rättvisa freden som en andlig väg tar sin början.³⁸

Att konstruera rättvis fred teologiskt förutsätter med andra ord att väga in de spirituella dimensioner som begreppet omfattar genom sin tonvikt på mänskliga förhållningssätt och attityder. Som en andlig väg syftar det till att stärka freden genom ett förmande av karaktär och medvetande hos individen. Det grundar sig i en utbildningsriktning som vänder sig till människans inre kapaciteter. Rättvis fred som en andlig väg anses inte vara isolerad från den kamp för rättvisa och fred som pågår i samhällslivet, utan beskrivs som en del av denna kamp. I fredsdokumentet betonas att den rättvisa fredens väg följs genom tjänandet av samhället och medmänniskan och uttrycks genom olika spirituella praktiker.³⁹ Detta kan innebära att fasta för att utvärdera sina konsumtionsvanor och sitt förhållningssätt till natur och omvärld. Det kan också innebära att tvätta den andres fötter för att öva sig i ödmjukhet inför medmänniskan.⁴⁰

Fredsdokumentet betonar att fred kan läras in och att den rättvisa fredens väg således är en utbildningsväg. Att bygga rättvis fred anses handla om att göra det möjligt för människor att växa och mogna som fredsbyggare. Detta förutsätter självkritiskt tänkande och aktivt stöd från den religiösa gemenskapens medlemmar, som ofta tjänar som förebilder vad gäller livsstil, val och handlingar. I fredsdokumentet beskrivs den fredsriktade utbildningen som en holistisk process där forandet av attityder, etisk vägledning och praktiskt arbete inte kan separeras. Den syftar till att möjliggöra en trosbaserad förståelse av vad fred innebär i det dagliga livet. Fredsutbildningen beskrivs därför som en form av tillämpad teologi.⁴¹

Förståelsen av rättvis fred som en andlig väg inverkar också på arbetet med att forma attityder och hantera olikheter i och mellan religiösa gemenskaper. Den spirituella förståelse av den rättvisa freden som speglas i den samtida ekumeniska

debatten inbegriper en betoning på lärande framför undervisning och på självkritik och ödmjukhet framför hävdandet av den egna agendan. I skapandet av teologiska resonemang som motsäger tendenser till aggressiva attityder och våld i religiösa grupper har arbetet med att forma förhållningssätt likt dessa en tydlig relevans. I den ekumeniska debatten poängteras den potential som ligger i dessa förhållningssätt för freden i och mellan religiösa grupper och för freden i världen. Hur religiösa gemenskaper engagerar sig i frågan om likhet och olikhet har kommit att bli en fråga om krig och fred. Att leda detta religiösa engagemang in på en fredlig väg är en central målsättning för den ekumeniska rörelsen.⁴²

Ekumenisk vision

En fråga som engagerar många ekumeniska teologer idag är hur religiösa grupper med fientliga attityder ska kunna förmås överge våldsbejakande agendor och ansluta sig till ett gemensamt, trosbaserat engagemang för fred. Detta engagemang innebär ett motstånd mot den strävan efter enhet genom homogenitet som styr många religiösa grupper.⁴³ Eftersom kristen enhet är den ekumeniska rörelsens målsättning, utvecklas den ekumeniska teologin ständigt kring frågan om den egentliga innebörden av denna enhet. I ekumeniska kretsar beskrivs enheten ofta som en ”enhet i mångfald”. Den ömsesidiga tillförsikt och relationalitet som en enhet i mångfald kräver föreskrivs och skildras genom olika ekumeniska teologiska modeller.⁴⁴ Rättvis fred som ett teologiskt begrepp grundar sig i hög grad på sådana modeller.⁴⁵

I den ekumeniska teologiska debatten har strävan efter enhet i mångfald beskrivits som ett sätt att tjäna freden mellan religiösa gemenskaper men också som ett sätt att bidra till mänsklighetens fred.⁴⁶ Teologen Vincent Miller understryker vikten av att religiösa gemenskaper står emot tendensen att skapa trosbaserade enklaver med likformiga värderingar. När religiösa gemenskaper upphör att vara platser där människor med olika teologiska ståndpunkter möts och interagerar blir de allt mer homogena. Miller konstaterar att många religiösa gemenskaper idag tenderar att forma grupper av likasinnade med allt mindre kontakt med trosfränder utanför det egna lägret, istället för att vända sig till de religiösa traditionerna för att lära sig mer om deras komplexa och mångskiftande innebörd och visioner. När religiösa gemenskaper upphör att föreställa sig och sätta ord på mångfalden tappar de också den vana vid förhandling och acceptans som är nödvändig för att hantera inbördes olikheter. Detta, menar Miller, kan ge näring åt religiös extremism och våld.

I denna situation ger den ekumeniska teologin verktyg för att bygga broar och dialog i och mellan religiösa grupper. Eftersom den ekumeniska teologin förespråkar en enhet som kräver, inte utesluter, mångfald manar den till att målmedvetet lyssna till, erkänna och respektera vad som är sant för den andre och reflektera över detta med utgångspunkt från sin egen tradition. Miller betonar att ekumenisk teologi på detta sätt kan gynna sådana relationer som motverkar uppkomsten av extremism. Genom att främja en enhet som inte kan uppnås utan att erkänna, hantera och uppskatta olikheter, bjuder den teologiskt motstånd mot våldsamma tolkningar av religiösa traditioner. Miller medger att detta teologiska engagemang inte alltid leder till harmoni eller till tydliga dialogresultat. Hans övertygelse är ändå att sökandet efter enhet i mångfald förblir ett teologiskt ansvar, om inte religiösa gemenskaper ska träda in i isolerade enklaver utan istället tjäna en fredlig gemenskap bland troende och i mänskligheten i stort.⁴⁷

Att utbilda för fred – ett teologiskt ansvar och engagemang

Som teologiskt begrepp relaterar den rättvisa freden till det ekumeniska engagemanget för att bygga religiösa gemenskaper som respekterar och värderar mångfalden. Det ligger till grund för en religiös undervisning som motverkar isolering, extremism och våld genom att sätta frågor om relationalitet och ömsesidig tillit högt på agendan.⁴⁸ Utbildnings- och religionsvetaren Ursula King har pekat på den omedelbara relevansen av en religiös undervisning som förespråkar en agenda av detta slag. Hon menar att världens religioner behöver bidra till lärande kring sådana referensramar och perspektiv som främjar acceptans av religiös pluralism, öppenhet för interreligiös dialog och utvecklingen av självkritiska förhållningssätt. King betonar nödvändigheten av en balanserad religiös fredsutbildning som förmedlar korrekt information om andra religioner och som bidrar till försoning och förlåtelse. Hon understryker att världsreligionerna förfogar över omfattande grogrunder för fredsbyggande som kan ge starka bidrag till utvecklingen av fredlig samexistens i världen. Däremot räcker det inte att enbart fokusera på krigets avskaffande om religiös utbildning ska kunna bidra till fredens framväxt. Religiösa utbildningsinsatser bör rikta sig mot alla former av våld, hat och stridigheter. Enligt King behöver religiös utbildning klargöra att freden inte är ett alternativ utan ett imperativ som handlar om livet i sin helhet.⁴⁹

Att bygga vidare på sina grogrunder för fred är både en möjlighet och ett

ansvar hos religiösa gemenskaper idag. I ett sådant arbete är den teologiska fredsutbildningen ett centralt verktyg. Detta arbete från religiösa gemenskapers sida är föremål för analys inom ramen för akademiska teologiska och religionsvetenskapliga utbildningsinsatser. De verktyg för kritisk analys, reflektion och efterforskning som de akademiska studierna genererar, ger möjlighet att utvärdera religiösa bidrag till fredsprocesser. Analyser av det slaget kan ge insikt i hur fredsteologier kan konstrueras och hur teologier som legitimerar våld kan motverkas. Samtidigt förutsätter dessa analyser kunskap och förståelse av grunderna för fredligt orienterade religiösa resonemang. Kunskapen om dimensioner såsom texttolkning, etik, spiritualitet och interreligiösa relationer har med andra ord betydelse för att kunna finna lösningar till religiöst betingade konflikter idag.

De fredsbyggande bidrag som arbetet med teologiska begrepp och traditioner framskapar behöver betraktas i relation till sina resurser och sina begränsningar. Som ett teologiskt begrepp ger rättvis fred exempel på denna samtidiga kapacitet och begränsning. Dess resurser framträder inom ramen för vissa gränser. Genom att främja en holistisk förståelse av fred bidrar det, å ena sidan, till skapandet av gemensamma grundvalar och social sammanhållning mellan grupper med olika religiösa tillhörigheter och livsåskådningar. Å andra sidan är begreppet konstruerat med utgångspunkt från en vokabulär och ett bildspråk som är kristet. Detta särdrag behöver belysas och beaktas, då det synliggör hur begreppet riktar sig till kristna i syfte att engagemanget för fred ska bli centralt i deras liv. Det lyfter fram resurser för fred inom kristna traditioner.⁵⁰

Som ett teologiskt begrepp ger rättvis fred inte i första hand upphov till en agenda för snabba lösningar på akuta konfliktsituationer. Snarare är det begränsat till att stödja och inspirera långsiktiga insatser för fred och förebyggande av konflikter. Det utgör en resurs för tidskrävande processer som syftar till att forma ett fredligt sinne, motarbeta teologisk legitimering av våld och anta fredsorienterade livsstilar och attityder. Fredsskapande teologier kan stödja insatser inom den religiöst baserade diplomatin som sträcker sig över långa tidsperioder.⁵¹ Teologisk fredsutbildning är en sådan insats, där studenter över tid förvärvar verktyg och nycklar för att tolka texter och konstruera teologiska begrepp som bereder marken för framväxten av fredligt orienterade trosuppfattningar, värderingar och livsåskådningar.

Utbildning som ger kunskap och verktyg för att förstå, konstruera och tillämpa fredsskapande teologier är relevant och behövs i vår tid. Att utbilda för fred är en väsentlig uppgift för religiösa gemenskaper såväl som för akademiska

teologiska och religionsvetenskapliga institutioner. För att inte avta, utan istället bestå och bära frukt, behöver dessa utbildningsinsatser backas upp. I en tid när teologisk legitimering av våld behöver motarbetas med fredliga teologiska medel finns det goda skäl att begrunda den fredspotential som ligger i detta arbete och den relevans det har i vårt samhälle.

Noter

- 1 Denna artikel är en bearbetad version av författarens rapport *Educating for Peace – A Theological Task in Contemporary Times* till den statliga kommittén Expertgruppen för biståndsanalys (EBA). Rapporten sammanfattar författarens doktorsavhandling och diskuterar dess resultat i relation till frågan om en fredsinriktad utbildning. Se: Sara Gehlin, *Educating for Peace – A Theological Task in Contemporary Times*, Development Dissertation Brief 2017:02 (Stockholm: Expertgruppen för biståndsanalys, 2017), tillgänglig på www.eba.se; Sara Gehlin, *Prospects for Theology in Peacebuilding. A Theological Analysis of the Just Peace Concept in the Textual Process towards an International Ecumenical Peace Declaration, World Council of Churches 2008–2011*, doktorsavhandling (Lunds universitet, 2016).
- 2 Marc Gopin, *Between Eden and Armageddon. The Future of World Religions, Violence, and Peacemaking* (New York: Oxford University Press, 2000), s. 13.
- 3 Jesper Svartvik, "Monotheism and Monopoly. A Match Made in Heaven or a Marriage of Inconvenience?" *Swedish Missiological Themes* 92(3) 2004, s. 453.
- 4 Se: Marc Gopin, *Holy War, Holy Peace. How Religion Can Bring Peace to the Middle East* (New York: Oxford University Press, 2002); R. Scott Appleby, *The Ambivalence of the Sacred. Religion, Violence, and Reconciliation* (Lanham: Rowman & Littlefield, 2000); Marc Gopin, *Between Eden and Armageddon*.
- 5 Douglas Johnston, Brian Cox, "Faith-Based Diplomacy and Preventive Engagement" i D. Johnston (red.), *Faith-Based Diplomacy. Trumping Realpolitik* (New York: Oxford University Press, 2003), s. 14.
- 6 Svartvik, "Monotheism and Monopoly", s. 453.
- 7 Tannenbaum Center for Interreligious Understanding Program on Religion and Conflict Resolution, "The Peacemakers in Action" i D. Little (red.) *Peacemakers in Action. Profiles of Religion in Conflict Resolution* (Cambridge University Press, 2007), s. 4
- 8 Douglas Johnston, "Introduction. Realpolitik Expanded" i D. Johnston (red.) *Faith-Based Diplomacy. Trumping Realpolitik* (Oxford University Press, 2003), s. 3–9. Cynthia Sampson, "Religion and Peacebuilding" i I. W. Zartman (red.) *Peacemaking in International Conflict. Methods and Techniques* 2:a uppl. (Washington DC: United States Institute of Peace Press, 2007), s. 273–94.
- 9 Se t.ex.: Judy Carter, Gordon S. Smith, "Religious Peacebuilding. From Potential to Action" i H. Coward, G. S. Smith (red.) *Religion and Peacebuilding* (Albany: State University of New York Press, 2004), s. 294–97. David Little, R. Scott Appleby,

- "A Moment of Opportunity? The Promise of Religious Peacebuilding in an Era of Religious and Ethnic Conflict" i *ibid*, s. 1–20. David Little, "Religion, Violent Conflict, and Peacemaking" i D. Little (red.) *Peacemakers in Action. Profiles of Religion in Conflict Resolution* (Cambridge University Press, 2007), s. 438–48. Tannenbaum Center for Interreligious Understanding Program on Religion and Conflict Resolution, "The Peacemakers in Action" i *ibid*, s. 3–21.
- 10 Carter, Smith, "Religious Peacebuilding", s. 279–80. Gopin, *Between Eden and Armageddon*, s. 11, 59–61, 223–25. Little, "Religion, Violent Conflict", s. 438–48.
- 11 Gopin, *Between Eden and Armageddon*, s. 14–18.
- 12 Gopin, *Between Eden and Armageddon*, s. 28–29.
- 13 Gopin, *Between Eden and Armageddon*, s. 14–19, 28.
- 14 Serene Jones, Paul Lakeland (red.) *Constructive Theology. A Contemporary Approach to Classical Themes* (Minneapolis: Fortress Press, 2005), s. 1.
- 15 Jones, Lakeland (red.), *Constructive Theology*, s. 1–6.
- 16 Jones, Lakeland (red.), *Constructive Theology*, s. 1–2, 9–12.
- 17 Gordon Kaufman, *An Essay on Theological Method*, 3:e uppl. (Atlanta: Scholars Press, 1995), s. 39–41, 47.
- 18 Detta syftar på den situation som många svenska akademiska teologiska och religionsvetenskapliga institutioner befinner sig i.
- 19 Michael Kinnamon, *Can a Renewal Movement Be Renewed? Questions for the Future of Ecumenism* (Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans, 2014), s. 21–23.
- 20 Kyrkornas världsråd representerar mer än 500 miljoner kristna i 110 länder. För vidare information om världsrådets medlemmar, se: <https://www.oikoumene.org/en/about-us>.
- 21 "Fredsdokumenten" är det namn som författaren gett dokumentsamlingen i sin avhandling *Prospects for Theology in Peacebuilding*. Fredsdokumentet är källmaterialet för den studie som genomförs i avhandlingen. *An Ecumenical Call to Just Peace* har översatts till svenska: *Ett ekumeniskt upprop för rättfärdig fred* (Stockholm: Sveriges kristna råd, 2012).
- 22 Detta är en sammanfattande presentation av doktorsavhandlingens struktur samt av den frågeställning och de syften som vägleder analysen.
- 23 Johnston, Cox, "Faith-Based Diplomacy", s. 11–27. Johnston, "Introduction. Realpolitik Expanded", s. 3–9.
- 24 Gehlin, *Prospects for Theology in Peacebuilding*, s. 79–91, 246–51. Freds- och konfliktforskaren Isak Svensson diskuterar frågan om en omdefiniering av religiösa aspirationer med hänsyn till konflikters desakralisering, se: *Ending Holy Wars. Religion and Conflict Resolution in Civil Wars* (University of Queensland Press, 2012), s. 4–6, 12, 160–62.
- 25 John Paul Lederach, *The Moral Imagination. The Art and Soul of Building Peace* (Oxford University Press, 2005), s. 27–29.
- 26 Gehlin, *Prospects for Theology in Peacebuilding*, s. 93–94, 98–125.
- 27 Gehlin, *Prospects for Theology in Peacebuilding*, s. 92–94.
- 28 Pierre Allan, "Measuring International Ethics. A Moral Scale of War, Peace, Justice

- and Global Care” i P. Allan, A. Keller (red.) *What Is a Just Peace?* (Oxford University Press, 2006), s. 116–17. Pierre Allan, Alexis Keller, ”Introduction. Rethinking Peace and Justice Conceptually” i *ibid*, s. 1–3. Stanely Hoffman, ”Peace and Justice. A Prologue” i *ibid*, s. 12–18. David Little, ”Peace, Justice, and Religion” i *ibid*, s. 150.
- 29 Gehlin, *Prospects for Theology in Peacebuilding*, s. 121–25, 130–35. Tanken om rättvis fred som ett paradigmskifte utarbetas i: Glenn H. Stassen (red.) *Just Peacemaking. The New Paradigm for the Ethics of Peace and War* (Cleveland: The Pilgrim Press, 2008).
- 30 Se: United Nations General Assembly, ”Resolution A-53-243A. Declaration on a Culture of Peace” (1999-10-06), <http://cpnn-world.org/resolutions/resA-53-243A.html>. United Nations General Assembly, ”Resolution A-53-243B. Programme of Action on a Culture of Peace” (1999-10-06), <http://cpnn-world.org/resolutions/resA-53-243B.html>. David Adams, ”Toward a Global Movement for a Culture of Peace” *Peace and Conflict. Journal of Peace Psychology* 6(3) 2000, s. 259–63.
- 31 Gehlin, *Prospects for Theology in Peacebuilding*, s. 125–35.
- 32 Gehlin, *Prospects for Theology in Peacebuilding*, s. 137–73.
- 33 Second Drafting Group, *Just Peace Companion* (Genève: WCC Publications, 2011), s. 16.
- 34 Se exegeten Franz-Josef Stendebachs utförliga analys av begreppet *shalom* i: G. J. Botterweck, H. Ringgren, H-J. Fabry (red.) *Theological Dictionary of the Old Testament*, Vol. XV (Grand Rapids: Eerdmans, 2006), s. 15–49.
- 35 Gehlin, *Prospects for Theology in Peacebuilding*, s. 143.
- 36 Gehlin, *Prospects for Theology in Peacebuilding*, s. 144–68.
- 37 Gehlin, *Prospects for Theology in Peacebuilding*, s. 168–73.
- 38 Gehlin, *Prospects for Theology in Peacebuilding*, s. 175–81.
- 39 Gehlin, *Prospects for Theology in Peacebuilding*, s. 183–88.
- 40 Dessa spirituella praktiker betonas genom hela processen fram emot en internationell ekumenisk deklaration om rättvis fred, från det första utkastet till de slutliga publikationerna, se: First Drafting Group, *Initial Statement towards an Ecumenical Declaration on Just Peace* (2008), Archives of the Ecumenical Peace Declaration, Kyrkornas världsråd, Genève, Volym 5, s. 16; Second Drafting Group, *Just Peace Companion*, s. 46–47.
- 41 Denna förståelse av fredsutbildning förespråkas genom hela textprocessen och ges särskild tonvikt i *Just Peace Companion*, s. 39, 111–13. Dessa perspektiv diskuteras i: Gehlin, *Prospects for Theology in Peacebuilding*, s. 185–88, 202–04.
- 42 Gehlin, *Prospects for Theology in Peacebuilding*, s. 190–204. Denna del av avhandlingsanalysen berör ”receptiv ekumenik” som teori och praktik. Den receptiva ekumenikens grunder presenteras i: Paul D. Murray, ”Introducing Receptive Ecumenism” *The Ecumenist. A Journal of Theology, Culture, and Society*, 51(2) 2014, s. 1–7.
- 43 Se t.ex. Paul M. Collins, ”The Church and the ‘Other’: Questions of Ecclesial and Divine Communion” i G. E. Thiessen (red.) *Ecumenical Ecclesiology. Unity, Diversity and Otherness in a Fragmented World* (London: T&T Clark, 2009), s. 102–12; John D’Arcy May, ”Visible Unity as Realised Catholicity” *Swedish Missiological Themes* 92(1) 2004, s. 55–61. Kinnamon, *Can a Renewal Movement be Renewed?*, s. 30;

- James Sweeney, "Receptive Ecumenism, Ecclesial Learning, and the "Tribe"" i P. D. Murray (red.) *Receptive Ecumenism and the Call to Catholic Learning. Exploring a Way for Contemporary Ecumenism* (Oxford University Press, 2008), s. 333–42.
- 44 Se t.ex. Miriam Haar, "The Struggle for an Organic, Conciliar and Diverse Church. Models of Church Unity in Earlier Stages of the Ecumenical Dialogue" i G. E. Thiessen (red.) *Ecumenical Ecclesiology. Unity, Diversity and Otherness in a Fragmented World* (London: T&T Clark, 2009), s. 49–60; Fernando Enns, Ökumene und Frieden. *Bewährungsfelder ökumenischer Theologie*, Theologische Anstöße Band 4 (Neukirchen-Vluyn: Neukirchener, 2012), s. 14, 33–34.
- 45 Gehlin, *Prospects for Theology in Peacebuilding*, s. 205–38, 242–44, 249–50.
- 46 Se t.ex. Enns, Ökumene und Frieden, s. 188, 206; Olav Fykse Tveit, "Unity. A Call to Be Strong or Humble?" *The Ecumenical Review* 65(2) 2013, s. 175.
- 47 Vincent Miller, "Where is the Church? Globalization and Catholicity" *Theological Studies* 69(2) 2008, s. 412–32.
- 48 Gehlin, *Prospects for Theology in Peacebuilding*, s. 191–238.
- 49 Ursula King, "Religious Education and Peace. An Overview and Response" *British Journal of Religious Education* 29(1) 2007, s. 122–23.
- 50 Gehlin, *Prospects for Theology in Peacebuilding*, s. 246–47.
- 51 Gehlin, *Prospects for Theology in Peacebuilding*, s. 248–51.

Andreas Hallberg

Några egenheter i arabisk standardspråksideologi

Inledning

I den arabiska språksfären är det vanliga talspråket—dialekterna—mycket annorlunda än standardarabiska, den form av arabiska som används i skrift och som endast talas i mycket formella sammanhang. Ingen arabisktalande person har standardarabiska som sitt modersmål; det är ett utpräglat skrift- och bildningspråk. Det finns en mycket stark uppfattning i den arabiska språksfären att dialekterna inte är ”riktig” arabiska, att de inte har någon grammatik, att de representerar ett moraliskt och intellektuellt förfall och att det inte går att tänka eller tala om avancerade ting på dialekterna.

Detta att bara betrakta en form av ett språk som korrekt och riktig och att nedvärdera alla andra former finns i olika utsträckning i i stort sett alla moderna språkgemenskaper. Bland lingvister som intresserar sig för föreställningar och idéer om språk kallas detta ofta för standardspråksideologi. Jag kommer här att beskriva hur denna dominerande ideologi tar sig mycket explicita uttryck i den arabiska språksfären och hur detta är en effekt just av det stora avståndet mellan talspråket och skriftspråket i arabiska. Först kommer jag diskutera standard-språk och dess tillhörande standardspråksideologi ur ett europeiskt perspektiv för att därefter jämföra detta med förhållandena i den arabiskspråkiga världen.

Standardspråk och standardspråksideologi

Begreppet *språk* kan definieras på en rad olika sätt. Det vi vanligen betraktar som olika språk är i mångt och mycket politiskt och historiskt snarare än språkligt betingade entiteter. Anledningen till att svenska, danska och norska kallas olika språk är inte direkt språklig utan att nationsgränserna har råkat dras just så, och varje nation vill gärna ha sitt eget språk. Hade historien artat sig något annorlunda hade Sverige, Norge och Danmark kunnat vara en enda nation,

och det vi nu kallar tre språk hade då antagligen betraktats som tre dialekter av ett enda språk. Ur lingvistisk synpunkt är vår gängse uppdelning mellan sätt att tala olika språk alltså bristfällig. Språkgränserna är ofta godtyckligt dragna och fångar bara delvis den språkliga verkligheten. Det vi kallar ”språk” kan därför betraktas som ett kluster av dialekter (eller varieteter) förenade av familjelikhet—de har liknande uttal, syntax och lexikon—men de är framför allt förenade av att deras talare anser sig tala samma språk, även om de kanske inte ens förstår varandra över dialektgränserna. De här mer eller mindre godtyckliga gränserna är viktiga eftersom de påverkar attityder till och ideologier kring hur vi talar. De flesta människor betraktar sig primärt som talare av en av dessa kategorier vi kallar språk, och inte av en dialekt. Gumperz (2001) har träffande kallat detta språklojalitet. Språklojaliteten kan göra skillnad på mycket liknande varieteter eller förena mycket olika under samma språk. Han ger hindi och urdu samt serbiska och kroatiska som exempel på språk som är mycket lika varandra men som av talarna betraktas som två distinkta språk. Som exempel på hur språklojalitet förenar olika språk nämner han talare av tyska dialekter i Alsace-Lorraine som anser sig vara fransk- snarare än tyskspråkiga.

Talare som anser sig tala samma språk gör detta genom att underkasta sig en gemensam idé om vilket som är det ”korrekta” och det ”egentliga” sättet att tala detta språk, sina olika dialekter till trots. Det är detta standardspråk, inte de olika dialekterna, som undervisas i skolan; det är standardspråket som är kodifierat (beskrivet i lexikon och grammatikböcker) och det är det som är målet för olika typer av språklig korrigering och tillrättvisning. När man rättar någon för hans språkbruk gör man det med standardspråket som mall. Att däremot på samma sätt rätta någon i riktning mot en dialekt och beskylla denne för att använda sin dialekt på ett felaktigt sätt skulle te sig i det närmaste komiskt. Vi har mycket starka uppfattningar om korrekthet för standardspråket, och kan därför rätta det, men vi har i regel inte sådana uppfattningar om dialekter. De anses inte vara regelstyrda på samma sätt. Typiskt för standardspråket är att det uppfattas som mallen från vilken dialekterna är avvikelser. Det upplevs som logiskt och systematiskt medan dialekterna, icke-standardvarieteterna, upplevs som ologiska och olämpliga för bildade, avancerade och exakta tankar och uttryck. Bruket av dialekter, icke-standardvarieteter, är i sig sällan föremål för klagomål eller rättning, utan det är när de används i sammanhang där man förväntas använda standardspråket som korrigering åtgärder sätts in. Om en lärare hör en elev i korridoren säga ”Han ba: vadå?” lär hen inte lägga större vikt vid det. Om samma elev använder citatmarkören

ba i en muntlig redovisning eller skriver det i en uppsats kan det rättas och eventuellt påverka betyget.

När en språklig varietet är befäst som standard framstår dess roll för oss som i det närmaste naturgiven. Men det finns inget självklart i att just en viss språklig varietet skulle komma att bli standard. Haugen (1966) har beskrivit den historiska process i vilken en av flera dialekter lyfts upp till att få status som standardspråk under en nations bildande. Nationalstaten eftersträvar inre sammanhållning och yttre avgränsning, och en del i att uppnå detta är att ha ett eget språk som är gemensamt för alla människor inom nationens gränser och som skiljer dem från människor utanför nationens gränser. Processen består enligt Haugen av fyra steg: av alla de dialekter som talas inom nationen *väljs en ut* till att bli en standard, den *utvecklas* för att användas inom administration, bildning och vetenskap, den *kodifieras* i grammatik- och ordböcker och den måste slutligen *accepteras* av inflytelserika grupper som språklig norm. För de europeiska språken skedde detta i den tidigmoderna eran på basis av den bildade borgarklassens språk (Fisher 1996). Standardspråket förblir sedan kopplat till den bildade, textproducerande klassen (akademiker, journalister, författare, tjänstemän, politiker) och då kodifieringen av språket uppdateras görs det mot bakgrund av förändringar i deras språkbruk (jfr. Teleman 1979; Milroy 2007).

Eftersom standardspråket—bildningens och framgångens språk—bygger på språkbruket hos en viss social grupp finns det en klassmässig ojämlikhet i tillgången till standardspråket. Tillhör man den privilegierade gruppen kan man till större utsträckning lita till sin språkliga intuition när man skriver eller på annat sätt uttalar sig i bildade och respektabla sammanhang. Talar man en dialekt som avviker från standardspråket måste man först lära sig att undertrycka sina språkliga intuitioner för på ett korrekt sätt använda sig av standardspråket.

Enligt Milroy och Milroy (1991), som myntade begreppet standardspråksideologi, är en av dess viktigaste kännetecken en intolerans mot språklig variation. Det ska helst finnas ett sätt, och endast ett, att uttala eller stava ett visst ord eller att använda en viss grammatisk konstruktion. Ska man till exempel säga ”större än mig” eller ”större än jag”? Oavsett om vi förespråkar den en eller andra besvärar det oss att det finns två olika varianter. I svenska och engelska, båda språk med notoriskt besvärliga rättskrivningsregler, gör sig intoleransen mot språklig variation speciellt tydlig i vad gäller stavning (Trudgill 1975; Milroy 2007). Om till exempel ett e-mail eller ett foruminlägg innehåller några vanliga stavfel (en from av språklig variation) kan det få en att snabbt tappa förtroendet för avsändaren, trots att vi vet att stavningsreglerna ofta är

godtyckliga och ologiska. Teleman (1979) beskriver detta som en ”inlärdd irritation”: vi har i skolan lärt oss bli uppmärksamma på och fördöma speciellt vissa typer av stavfel.

Speciellt i den engelskspråkiga forskningen finns det en stark tradition av kritik av standardspråksideologi. Trudgill (1975) och Labov (1972) är klassiker i ämnet som presenterar skarp kritik av synen på icke-standardvarieteteten i det engelska respektive amerikanska solsystemet. Milroy och Milroy (1991) undersöker standardspråksideologins egenskaper och hur den reproduceras. Bailey (1991) studerar ideologins historiska utveckling och Lippi-Green (1997) hur standardspråksideologin leder till och kan användas för att rättfärdiga diskriminering. Mer nyligen har Curzan (2014) argumenterat för att idéer om språklig korrekthet bör studeras för de effekter de har på talarnas språksyn, istället för att—vilket är lingvistikens allmänna hållning—ignoreras som ovetenskapliga lekmanaidéer.

Det arabiska standardspråket

Den arabiska språksituationen skiljer sig på många sätt från den typiska europeiska situationen beskriven ovan, inte minst för att det arabiska standardspråket kodifierades långt tidigare än de moderna europeiska språken. I och med den islamiska expansionen på 600- och 700-talen kom arabiska mycket snabbt att gå från att ha varit ett i stort sett endast talat språk på Arabiska halvön till att bli språket för administration, bildning och religion i ett av de största imperierna världen skådat. Språket behövde då beskrivas och standardiseras för att anta denna roll och för att kunna undervisas till de erövrade folken. Dessutom var det Koranens språk, språket i vilket Gud har yttrat sin slutgiltiga uppenbarelse. Det behövde därmed studeras av teologiska skäl. Men det behövde också studeras av mer praktiskt juridiska skäl: Koranen och annat på arabiska skrivet material låg till grund för det islamiska juridiska systemet varför det behövde studeras och förstås exakt och systematiskt. Arabiskans grammatik utarbetades minutiöst: en grammatisk terminologi utvecklades liksom en språkvetenskaplig metod och språkfilosofi, grammatiska regler fastslogs, och undantag från dessa regler identifierades och listades. I slutet av 1000-talet var denna process klar, och man hade nått fram till en uttömmande grammatisk beskrivning av god, klassisk arabiska.¹

Det är oklart i vilken utsträckning detta språk så som det beskrivs i den här vetenskapstraditionen var det gängse talspråket ens under Profetens tid. Det

är i alla fall tydligt att det inte var det när de arabiska grammatikerna började beskriva det 200 år senare. Med andra ord kodifierade man då språket i en form som inte längre talades utan som representerade ett litterärt och religiöst arv. De talade formerna av arabiska—dialekterna—hade under tiden mer och mer glidit bort från den standardarabiska grammatiken och har fortsatt att så göra därefter. Som renodlade talspråk har de levt sina egna parallella liv och inte påverkats av skriftens konserverande effekt på språkförändring. Den grammatiska beskrivning, reglerna för hur man talar och skriver ”riktig” eller ”ordentlig” arabiska, de regler man lär sig skolan om sitt språk, har dock varit i stort sett oförändrade under 1000 år.

Detta är värt att upprepa: det system för grammatisk beskrivning som slutfördes på 1000-talet, med sina grammatiska regler, förklaringsmodeller och böjningsformer är fortfarande idag, i i princip oförändrad form, det gängse språkvetenskapliga verktyget i den arabisktalande världen och grunden för arabiskundervisningen i skolan. För den som växer upp i denna tradition framstår detta som helt naturligt. För den utomstående iakttagaren är det dock slående. När jag 2008 studerade arabisk syntax vid Jordanska universitetet i Amman hade Šarḥ *qatṛ an-nadā wa-ball aš-šadā* som kursbok, en grammatik författad av Ibn Hišām på 1300-talet (Ibn Hišām 1990). När jag något år senare studerade vid Damaskus universitet användes där en grammatikbok som var en sammanställning av liknande klassiska verk (Bayṭār 2007). Faktum är att det ännu inte finns någon på arabiska författad grammatikbok som tar hänsyn till standardarabiskans moderna utveckling (Al-Wer 1997; Newman 2013). Med andra ord har den grammatiska beskrivningen inte tillåtits uppdateras så som skett i olika utsträckning med de europeiska språken. Den har därmed också haft en starkt konserverande effekt på standardspråket. Varje ny generation har under 1000 år lärt sig samma grammatiska system och sökt rätta sig därefter. Man kan idag utifrån kunskaper i modern standardarabiska läsa flera hundra år gamla verk. De svårigheter som ändå finns har framför allt att göra med glidningar i ords betydelser och i fraseologi, vilket är en mer gradvis och subtila förändringar än förändringar i syntax och morfologi. Sådana förändringar går ofta obemärkt förbi eftersom de inte direkt strider mot den formella grammatiken man tränats att vara uppmärksam på. De skillnader mellan klassisk och modern standardarabiska detta resulterat i har funnit stort intresse bland västerländska arabister (se t.ex. Wehr 1943; Blau 1973; Holes 2004) medan man i den arabiska litteraturen, i den mån man alls intresserar sig för dem, betraktar dem som språkliga fel.²

Resultatet av de talade dialekternas snabba förändringstakt i egenskap av oskrivna talspråk och standardarabiskans konservativa natur är ett förhållande kallat *diglossi* (Ferguson 1959; Ferguson 1996). Diglossi innebär att två varieteter av ett visst språk används parallellt, en varietet—den lokala arabiska dialekten—för vardagligt och informellt tal, och en annan varietet—standardarabiska—för skrift och formellt tal. Detta är alltså ingen uppdelning i grupper av talare utan i funktion. Arabisktalande personer använder båda dessa varieteter beroende på sammanhang och syfte. Man lär sig en arabisk dialekt som sitt modersmål i och med att man lär sig tala och lär sig standardarabiska först i och med att man lär sig läsa och skriva i skolan. Mycket tidigt lär sig då eleverna i skolan att de inte alls kan lita på sin egen språkliga (dialektala) intuition. De måste lära sig ett nytt språk i stort från grunden för att läsa och skriva, och detta gör de genom den traditionella arabiska grammatiken beskriven ovan.

Arabisk standardspråksideologi

Den arabiska diglossin och det att ingen grupp i samhället talar standardarabiska som sitt modersmål är en viktig skillnad mot situationen i de europeiska språken. Det finns ingen grupp talare av arabiska som fungerar som referens för standardspråket. I svenska, engelska, franska, tyska finns det en grupp av talare som lär sig standardspråket (eller någonting mycket närliggande) som sitt modersmål. En förändring i deras kollektiva språk leder till en förändring i standardspråket och så småningom till en revidering av den grammatiska beskrivningen. För standardarabiska finns ingen sådan referensgrupp och det har heller aldrig funnits. Ingen grupp ”äger” standardspråket, vare sig i skriftligt eller muntligt språkbruk. Även modern tidningstext anses till exempel av många språkvetare och språkintresserade i arabvärlden vara undermålig arabiska. Detta har dokumenterats av bland andra Parkinson (1991) och är över huvud taget en åsikt man ofta stöter på i samtal om språk med högutbildade modersmålstalarare. Ännu tydligare gäller detta talade former av standardarabiska. Ingen talare har fullständig modersmålslik kompetens i talad standardarabiska med dess många grammatiska ändelser och egenheter utan motsvarighet i dialekterna. I mitt avhandlingsprojekt, *Case in Spoken Standard Arabic* (Hallberg 2016), undersökte hur jag hur arabiska politiker använder en viss typ grammatiska markörer, kasusändelser, när de talar standardarabiska. Dessa ändelser anses traditionellt vara en viktig del av korrekt standardarabiska och en stor del av undervisningen i arabiska i skolan ägnas åt att förklara och beskriva dem. De

har ingen motsvarighet i dialekterna och är därför svåra att bemästra och de används bara sporadiskt av talarna som undersöks i avhandlingen. Ofta när jag berättar om detta för arabisktalande personer får jag reaktionen att detta ju visar att politiker inte pratar god arabiska och att jag istället borde undersökt sådana talare fullt ut behärskar standardarabiska. Problemet är att *ingen* i sitt tal använder de här ändelserna så som de enligt traditionell grammatik borde användas. Ingen talar, med detta mått mätt, korrekt standardarabiska.

Detta att ingen till fullo behärskar det arabiska standardspråket (åtminstone så som det traditionellt beskrivs), att det bara används i vissa begränsade sammanhang och på sätt som ofta är föremål för kritik, leder till en stark känsla av förlust av det ursprungliga rena och riktiga språket, och det är dialekterna som får ta skulden för denna förlust. Dialekterna framställs därmed inte bara som avvikelser och felaktigheter från den standardspråkliga normen, vilket vi känner igen från standardspråksideologin i andra språk, utan också som ett existentiellt hot mot standardarabiskan. Dialekterna—och kom ihåg att vi pratar om vad som i praktiken är alla arabisktalande personers modersmål—anses vara tecken på moraliskt och intellektuellt förfall. Detta uttrycks ofta i skarpt värderande ordalag, inte minst av framstående arabiska språkvetare. I ett temanummer om diglossi av den egyptiska akademiens tidskrift skriver till exempel Šawqī Ḍayf, dåvarande generalsekreterare för akademien, att dialekterna är

till alla sina konstruktioner korrumpierad standardarabiska. Dialekterna är därför i behov av översyn från språkakademierna i de arabiska länderna, i det att de felaktigheter som trängts in i dem studeras så att de kan återföras till sitt standardarabiska ursprung, såsom görs av språkakademin i Kairo. På detta sätt kommer dialekterna gradvis närma sig standardarabiska överallt där de talas (Ḍayf 2000, min översättning).

Akademiens långsiktiga mål är alltså att utrota dialekterna och att alla ska tala likadant. Den variation som nu råder tolereras inte. Men åsikterna om dialekten uttrycks ofta i långt mer explicit fördömande ordalag. I samma nummer förklarar till exempel 'Abd al-Karīm Xalīfa, generalsekreterare för den jordaniska språkakademin, att dialekterna är symptom på större samhällliga problem och att de mer och mer avlägsnar sig från standardarabiska ”allteftersom det arabiska samfundet sjunker ner i okunskap och blir mer och mer efterblivet” (Xalīfa 2000, min översättning).

Det att dialekterna helt dominerar det vardagliga livet och alla människors

vardagliga interaktioner kan då inte förstås som annat än en katastrof. Detta var det överhängande temat i en dokumentär om situationen för standardarabiska producerad och sänd av den inflytelserika och respekterade nyhetskanalen AlJazeera 2014.³ I dokumentären klargörs av olika akademiker och experter att arabiska riskerar att dö ut (!) eftersom dels dialekterna och dels andra språk, framför allt engelska, håller på att ta över. Till exempel beskrivs det som ett stort problem att utländska barnfilmer numera ofta inte dubbas till standardarabiska, som var fallet förr, utan till de olika lokala dialekterna. Ett annat exempel som tas upp är att de arabiska dialekterna nu har börjat användas i skriven form i textmeddelanden på mobiltelefoner och på sociala medier, dessutom ofta med latinska bokstäver. *Kārīta!*, Katastrof! utropar Dr. Aḥmad al-Xātib vid Petrauniversitetet i Amman Han beskriver detta som ett ”missbildat språk” (*luġa mušawwaha*), vilket, förklarar han, betyder att personen som använder detta språk därför också är moraliskt och andligt missbildad.

Denna officiella och i den offentliga diskursen vedertagna bild av dialekterna har viktiga följder för skolundervisningen. Som nämndes ovan är det i skolan det arabisktalande barnet först möter standardarabiska och det är den enda formen av arabiska som undervisas. Detta är i en bemärkelse naturligt då ett av den allmänna utbildningens syften är att ge alla tillgång till standardspråket. Problemet är att dialekternas existens helt ignoreras, och det i ett språk med mycket stora skillnader mellan dialekterna och standardspråket. I den allmänna arabiskboken för andra klass i Syrien står det till exempel att

[Standard]arabiska (*al-luġa l-‘arabiyya*) är individens verktyg för att tänka och för att till fullo uttrycka sina önskningar och övertygelser, muntligt och skriftligt (al-Xayr och Muḥammad 2011, min översättning).

Detta är uppenbarligen felaktigt, sett till den arabiska diglossin. Standardarabiska är inte någon individs modersmål och därmed inte heller det primära verktyget för att tänka och uttrycka sig. Påståendet är dock rimligt sett utifrån standardspråksideologin, enligt vilken standardarabiska är det egentliga språket, det egentliga modersmålet, och dialekten bara en felaktig och förfelad form av detta modersmål. Språket som undervisas omnämns i citatets ursprungliga arabiska bara just som det ”arabiska språket”, utan specifikation att det handlar om standardarabiska, men i läroboken finns inte minsta antydning till att det skulle finnas något sådant som en syrisk dialekt; det är fullkomligt osynliggjort. I språk som engelska och svenska hade detta varit problematiskt eftersom det skapar

svårigheter för elever vars dialekt ligger långt från standardspråket utan att detta erkänns och utan att pedagogiken anpassas därefter. I arabiska är det långt mer problematiskt eftersom *allas* dialekt ligger *mycket* långt från standardspråket. I praktiken undervisas ett andraspråk som vore det elevens förstaspråk, med alla svårigheter detta medför. (Den vitt spridda uppfattningen bland arabisktalande personer att arabiska är ett extremt svårt språk kan till stor del härledas hit.) Att börja undervisa standardarabiska med andraspråkspedagogik i arabiska skolor skulle kräva att dialekterna erkänns som egna språkliga varieteter, vilket är problematiskt för den rådande, stränga standardspråksideologin.

Noter

- 1 En bra sammanfattande beskrivning av den här processen och det teorikomplex det resulterade i finns i Bohas, Guillaume, och Kouloughli (1990).
- 2 Så t.ex. i Mu‘jam al-‘aġlāt al-luġawiyya al-mu‘āšira [A Dictionary of Common Mistakes in Modern Written Arabic] (al-‘Adnānī 1999, engelsk titel i originalet) som listar 2132 ”fel” funna i modern media och anger de rätta formerna på basis av Koranen, profettraditioner och klassiska, månghundraåriga lexikon.
- 3 *Lisān ad-dād yajma‘ unā*, AlJazeera, 2014. Filmen finns tillgänglig på AlJazeeras YouTubekanal (<https://www.youtube.com/user/aljazeerachannel>).

Referenser

- Al-Wer, Enam. 1997. ”Arabic Between Reality and Ideology”. *International Journal of Applied Linguistics* 7 (2): 251–65.
- al-Xayr, Buṭayna, och Laylā Muḥammad, red. 2011. *al-Luġa al-‘arabiyya: marhalat at-ta‘līm al-‘asāsī, aṣ-ṣaff as-sābi‘, al-faṣl at-tānī*. al-Mu‘assasa al-‘amma li-t-ṭibā‘a. al-‘Adnānī, Muḥammad. 1999. *Mu‘jam al-aġlāt al-luġawiyya al-mu‘āšira*. Beirut: Maktabat Lubnān.
- Bailey, Richard W. 1991. *Images of English: A Cultural History of the Language*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Baytār, ‘Āšim. 2007. *an-Naḥw wa-ṣ-ṣarf*. 14:e uppl. Damascus: Jāmi‘at Dimašq.
- Blau, J. 1973. ”Remarks on Some Syntactic Trends in Modern Standard Arabic”. *Israel Oriental Studies* 3: 172–231.
- Bohas, Georges, Jean-Patrick Guillaume, och Djamel Eddine Kouloughli. 1990. *The Arabic Linguistic Tradition*. London: Routledge.
- Curzan, Anne. 2014. *Fixing English: Prescriptivism and Language History*. New York: Cambridge University Press.
- Dayf, Šawqī. 2000. ”Bayn al-fushā wa-l-‘āmmiyya”. *Majallat majma‘ al-luġa al-‘arabiyya* 89 (1): 35–49.

- Ferguson, Charles A. 1959. "Diglossia". *Word* 15: 325–40.
- . 1996. "Epilogue: Diglossia Revisited". I *Understanding Arabic: Essays in Contemporary Arabic Linguistics in Honor of El-Said Badawi*, redigerad av Alaa Elgibali, 49–67. Cairo: American University in Cairo Press.
- Fisher, John H. 1996. *The Emergence of Standard English*. Lexington: University Press of Kentucky.
- Gumperz, John J. 2001. "The Speech Community". I *Linguistic Anthropology: a Reader*, redigerad av Alessandro Duranti och Susan Gal, 66–73. Malden, Mass: Blackwell Publishers.
- Hallberg, Andreas. 2016. *Case Endings in Spoken Standard Arabic: Statistics, norms, and diversity in unscripted formal speech*. Lund: Lund University.
- Haugen, Einar. 1966. "Dialect, Language, Nation". *American Anthropologist* 68 (4): 922–35.
- Holes, Clive. 2004. *Modern Arabic: Structures, Functions, and Varieties*. Washington, D.C.: Georgetown University Press.
- Ibn Hišām, Jamāl ad-Dīn. 1990. *Šarh qaṭr an-nadā wa-ball aš-šadā*. Beirut: Maktabat Lubnān.
- Labov, William. 1972. "The Logic of Nonstandard English". I *Language and Social Context: Selected Readings*, redigerad av Pier Paolo Giglioli, 179–215. Harmondsworth: Penguin.
- Lippi-Green, Ros. 1997. *English with an Accent: Language, Ideology, and Discrimination in the United States*. London: Routledge.
- Milroy, James. 2007. "The Ideology of the Standard Language". I *The Routledge Companion to Sociolinguistics*, redigerad av Carmen Llamas, Louise Mullany, och Peter Stockwell, 133–39. London: Routledge.
- Milroy, James, och Lesley Milroy. 1991. *Authority in Language: Investigating Language Prescription and Standardisation*. 2. ed. London: Routledge.
- Newman, Daniel, L. 2013. "The Arabic Literary Language: The *Nabda* (and Beyond)". I *The Oxford Handbook of Arabic Linguistics*, redigerad av Jonathan Owens, 472–94. Oxford: Oxford University Press.
- Parkinson, Dilworth B. 1991. "Searching for Modern Fushā: Real-life Formal Arabic". *Al-Arabiyya* 24: 31–64.
- Teleman, Ulf. 1979. *Språkrätt: om skolans språknormer och sambällets*. Lund: LiberLäromedel.
- Trudgill, Peter. 1975. *Accent, Dialect and the School*. London: Arnold.
- Wehr, Hans. 1943. "Entwicklung und traditionelle Pflege der arabischen Schriftsprache in der Gegenwart". *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 97 (1/2): 16–46.
- Xalifa, ‘Abd al-Karīm. 2000. "al-‘Arabiyya al-fuṣḥā bayna lahjātihā w-‘ammiyyātihā al-muxṭalifa". *Majallat majma‘ al-luġa al-‘arabiyya* 89 (1): 119–25.

Tobias Hägerland

Den sista måltiden som didaktisk tradition och liturgisk formel

Under olika namn som eukaristi, mässa och nattvard är den rituella måltiden med bröd och vin en av de mest centrala riterna i de flesta formerna av kristendom. Bland kristna av olika konfessioner spänner förståelsen av eukaristifirandets mer exakta innebörd över ett brett spektrum. I den ena änden återfinns den romersk-katolska läran, högtidligt fastställd vid konciliet i Trient 1545–1563. Enligt den sker en väsensmässig förvandling – transubstantiation – av brödet och vinet till Kristi verkliga kropp, blod, själ och gudomlighet. Mässfirandet betraktas som ett oändligt förtjänstbringande offer, framburet varje dag för levande och döda. I den andra änden finner vi den rent symboliska nattvardssynen, utformad av bland andra reformatorn Huldrych Zwingli (1484–1531), enligt vilken bröd och vin endast är symboler i en minnesmåltid. Ett slags mellanposition intar lutherdomen, som bejakar Kristi faktiska närvaro i nattvardselementen, men som förkastar de påvetrognas uppfattning om mässoffret för att istället helt betona kommunionen som ett subjektivt tillägnande av den syndaförlåtelse som Kristus en gång för alla utverkat genom sin död på korset.

Få kristna grupperingar har helt avskaffat nattvardsfirandet. Till och med Jehovas vittnen, som befinner sig i utkanten av samfundsgeografin och som förkastar jul och andra festdagar som obibliska påfund, firar en gång om året den så kallade minneshögtiden med bröd och vin till åminnelse av Jesu död. Att just denna ritual har behållits av samfund som annars gjort sig av med de flesta sedvänjor och riter som hör till traditionell kristendom hänger naturligtvis samman med att den enligt Nya testamentet instiftades av Jesus själv, som också befallde sina efterföljare att upprepa den. Genom kristendomens historia har de så kallade instiftelseorden, den komprimerade berättelse om Jesu sista måltid som med små variationer återges hos Paulus (1 Kor 11:23–25) och i de tre synoptiska evangelierna (Matt 26:26–29; Mark 14:22–25; Luk 22:17–20), ansetts stipulera grunddragen i nattvardsfirandet. Liksom Jesus tog

brödet, tackade Gud, bröt brödet och gav det åt sina lärjungar, så är de traditionella liturgierna strukturerade kring gåvornas frambärande, den högtidliga tackbönen, brödsbrytelsen och utdelandet av de heliga gåvorna (Dix 1945). Men åtminstone i den latinska traditionen har orden i sig också ansetts äga en verkningsfull makt, när de uttalas i det rituella sammanhanget av den som har fullmakt att göra det. Det är när prästen i den katolska mässan lutar sig över altaret och låter orden ”ty detta är min kropp ... ty detta är mitt blods kalk” så att säga fysiskt träffa brödet och vinet som förvandlingen sker. Kristus blir osynligt men verkligt närvarande, och elementen kan under klockringning lyftas upp för att tillbes av de troende. Kanske inte omgärdade av samma ceremoniel, men likväl nödvändiga för ett rätt nattvardsfirande, behåller instiftelseorden sin hävdvunna ställning i Svenska kyrkans gudstjänst.

Både bibelläsande lekmän och akademiska exegeter har ofta utgått från att instiftelseorden hade en sådan liturgisk funktion redan då Paulus skrev det brev som går under namnet Första Korinthierbrevet till församlingen i den romerska kolonin Korinth omkring 54 e.Kr. Den pregnant berättelsen om hur ”herren Jesus” under sin sista natt före döden uttolkade brödet som sin kropp och bågaren som det nya förbundet genom sitt blod skulle alltså omedelbart ha varit bekant för brevmottagarna från deras gudstjänstfirande (Jeremias 1960:100–102). Men nyare forskning har visat att beläggen för berättelsens användning i gudstjänsten är betydligt senare, och vid närmare påseende tyder inte heller Paulus formuleringar i brevet till korinthierna på att han hänvisar till en känd liturgisk formel. För Paulus verkar det snarare handla om ett stycke didaktisk tradition, det vill säga en del av hans undervisning om vad den jordiske Jesus en gång hade sagt och gjort – en lära som Paulus själv hade undervisats i av andra. Vi ska här se hur former och tekniker kända från den antika hellenistiska skoldidaktiken tycks ha influerat den muntliga tradition med profetiska inslag om Jesu sista måltid som cirkulerade bland kristustroende redan innan Paulus tog del av den, liksom den litterära användningen av denna traditionella berättelse hos Paulus, de synoptiska evangelierna och Justinus Martyren. Men först måste något mer sägas om det liturgiska bruk av berättelsen som med tiden växte fram.

Berättelsen om Jesu sista måltid i den eukaristiska liturgin

Med tanke på den självklara plats som instiftelseorden alltså har haft och fortfarande har i kristet gudstjänstliv kan det överraska att deras liturgiska funktion inte är belagd tidigare än i början av 200-talet. Då förekommer de för

första gången som en integrerad del av den eukaristiska bönen, det vill säga den högtidliga tacksägelse som föregår nattvardsgåvornas utdelande, i samband med anvisningarna för biskopsvigning i den så kallade *Apostoliska traditionen* (Schröter 2006). Tidigare belägg för instiftelseorden är helt åtskilda från den liturgiska traditionen. Det gäller inte bara i de synoptiska evangelierna, där orden ju uttalas av Jesus inom ramen för skildringarna av hans sista måltid med lärjungarna, utan också hos Paulus och Justinus Martyren, som visserligen båda två diskuterar firandet av eukaristin men citerar instiftelseorden på sätt som tyder på att dessa inte ingick i måltidsritualen.

Paulus visar bara kännedom om ”Herrens måltid” i Första Korinthiebrevet, och han tar där upp ämnet framför allt som del av den större diskussion om bön och gudstjänstfirande som dominerar 1 Kor 11–14. Redan i diskussionen om hur den kristustroende bör förhålla sig till kött som offrats till romerska gudar berör han emellertid firandet av eukaristin:

Välsignelsens bägare som vi välsignar, ger den oss inte gemenskap med Kristi blod? Brödet som vi bryter, ger det oss inte gemenskap med Kristi kropp? Eftersom brödet är ett enda är vi – fast många – en enda kropp, för alla får vi vår del av ett och samma bröd. (1 Kor 10:16–17)

Det finns flera tecken på att Paulus här anspelar på en känd tradition, som uppvisar några slående likheter med nattvardsliturgin i Didaché, ”De tolv apostlarnas lära”, från början av 100-talet. I detta dokument anvisas två korta tackböner som ska läsas före själva måltidsdeltagandet och en något längre som ska bes efteråt (Did 9–10). Den första inledande bönen gäller bägaren och den andra gäller brödstycket – alltså en ordning som är motsatt den i instiftelseorden, men som stämmer med Paulus formulering i 1 Kor 10. Liksom Paulus understryker Didaché att de som tar del av det enda brödet därigenom förenas till ett: ”Som detta [brutna bröd] var kringsspritt uppe på bergen men samlades och blev till ett, så må också din kyrka samlas från jordens ändar till ditt rike” (Did 9:4). Det är inte osannolikt att Paulus i 1 Kor 10 anspelar på en tidigare form av Didachés eukaristiska liturgi, som inte innehåller någon recitation av instiftelseorden. Först i 1 Kor 11 återger Paulus den korta berättelsen om vad Jesus gjorde och sade vid sin sista måltid. Men han gör då en poäng av att han upprepar en tradition som han vid ett tidigare tillfälle fört vidare till de kristustroende i Korinth. Om dessa ord hade lästs vid varje nattvardsfirande i församlingen hade det knappast tjänat

något syfte för Paulus att citera dem ordagrant och dessutom göra en stor sak av sin egen förmedling av dem.

Justinus Martyren (ca 100–165) beskriver ungefär ett sekel senare hur eukaristifirandet bland de kristna i Rom går till, såväl i samband med dop som vid den söndagliga gudstjänsten. De två beskrivningarna återger inte bönerna i detalj, och deras ordalydelse verkar inte vara fixerad, men deras karaktär av tacksägelse framgår ändå tydligt:

Därefter bärs ett bröd och bägare med vatten och utspätt vin fram till föreståndaren för bröderna. När han tagit emot detta uppsänder han pris och ära till alltets fader genom Sonens och den heliga Andens namn och framför länge en tacksägelse för att ha ansetts värdig att ta emot dessa gåvor från honom. När han har avslutat bönerna och tacksägelsen instämmer hela det närvarande folket och säger: "Amen." ("Amen" är hebreiska och betyder "må det ske".) (1 Apol 65:3–4)

När vi har avslutat bönen bärs ett bröd samt vin och vatten fram, som jag redan nämnde. Föreståndaren uppsänder på samma sätt böner och tacksägelser efter förmåga, och folket instämmer med sitt "Amen". (1 Apol 67:5)

När Justinus mellan dessa två korta skildringar av gudstjänstfirandet utlägger eukaristins innebörd och ursprung, citerar han instiftelseorden i en komprimerad form som lägger tonvikt vid att Jesus just tackade (*eucharistein*) då han instiftade den heliga måltiden. Precis som Paulus anger Justinus sin källa till uppgifterna, men nu är det inte längre från den muntliga traditionen som berättelsen hämtas utan från "de hågkomster – de så kallade evangelierna – som apostlarna skrivit" (1 Apol 66:3). Också här kan vi lägga märke till, att den plötsliga källhänvisningen till de skrivna evangelierna verkar besynnerlig om instiftelseorden hade ingått i den liturgi som Justinus just är i färd med att beskriva och diskutera.

Varken Paulus eller Justinus antyder alltså på minsta sätt att instiftelseorden ingick i den liturgiska traditionen. När de citerar berättelsen om vad Jesus gjorde och sade vid sin sista måltid hämtar de inte den från gudstjänstens böner, utan från annat håll: den muntliga eller nedskrivna traditionen om Jesus, det vill säga en tradition som snarare är didaktisk till sin natur.

Berättelsen om Jesu sista måltid i den muntliga traditionen

Paulus – eller, strikt talat, hans sekreterare – var förmodligen den förste som satte den korta berättelsen om Jesu sista måltid på pränt. Vi kan dock vara ganska säkra på att den sedan tidigare existerade i muntlig form. Dels återger Markusevangeliet berättelsen i en form som inte går att härleda ur Första Korinthierbrevet, utan verkar gå tillbaka på en separat traditionsfåra, dels introducerar Paulus berättelsen med en särskild terminologi: ”Jag har själv tagit emot från Herren det som jag har fört vidare till er” (1 Kor 11:23). De grekiska verb som ligger bakom den svenska översättningens ”jag har tagit emot” (*parelabon*) respektive ”jag har fört vidare” (*paredōka*) kunde, liksom deras hebreiska motsvarigheter, användas för att beteckna det formella memorerandet och överförandet av auktoritativa traditioner i antiken, särskilt bland judar. För Paulus ligger visserligen tyngdpunkten på att han som apostel står i en särskilt nära relation till ”Herren”, den uppståndne och levande Jesus (Jacobi 2015:265–298), men att formuleringarna inte syftar på en särskild uppenbarelse utan på ett traditions gods som Paulus hade gemensamt med andra kristustroende står klart. Senare i samma brev återkommer precis samma verb som inledning till den grundläggande berättelsen om Jesu död och uppståndelse, vilken enligt Paulus egen utsago är gemensam för honom och andra förkunnare (1 Kor 15:1–11).

Den muntliga traditionen om Jesu sista måltid kunde säkert berättas med otaliga små variationer, även om grunddragen var desamma. En uppfattning om såväl traditionens stabilitet som dess tänjbarhet får vi om vi jämför berättelsens utformning i Första Korinthierbrevet med de synoptiska evangeliernas återgivning av samma tradition:

Den natten då herren Jesus blev förrådd tog han ett bröd, tackade Gud, bröt det och sade: ”Detta är min kropp som offras för er. Gör detta till minne av mig.” Likaså tog han bägaren efter måltiden och sade: ”Denna bägare är det nya förbundet genom mitt blod. Var gång ni dricker av den, gör det till minne av mig.” (1 Kor 11:23–25)

Medan de åt tog han ett bröd, läste tackbönen, bröt det och gav åt dem och sade: ”Ta detta, det är min kropp.” Och han tog en bägare, tackade Gud och gav åt dem, och de drack alla ur den. Han sade: ”Detta är mitt blod, förbundsblodet som blir utgjutet för många. Sannerligen, aldrig mer skall jag dricka av det vinstocken ger förrän den dag då jag dricker det nya vinet i Guds rike.” (Mark 14:22–25)

Medan de åt tog Jesus ett bröd, och efter att ha läst tackbönen bröt han det, gav åt sina lärjungar och sade: ”Tag och ät, detta är min kropp.” Och han tog en bägare, och efter att ha tackat Gud gav han den åt dem och sade: ”Drick av den alla. Detta är mitt blod, förbundsblodet som blir utgjutet för många till syndernas förlåtelse. Jag säger er: nu kommer jag inte att dricka av det som vinstocken ger förrän den dag då jag dricker det nya vinet med er i min faders rike.” (Matt 26:26–29)

Man räckte honom en bägare, och han tackade Gud och sade: ”Ta detta och dela det mellan er. Jag säger er: från denna stund skall jag inte dricka av det som vinstocken ger förrän Guds rike har kommit.” Sedan tog han ett bröd, tackade Gud, bröt det och gav åt dem och sade: ”Detta är min kropp som blir offerad för er. Gör detta till minne av mig.” Efter måltiden tog han på samma sätt bägaren och sade: ”Denna bägare är det nya förbundet genom mitt blod, som blir utgjutet för er. Dock, den som förråder mig har sin hand här på bordet tillsammans med mig. Människosonen går den väg som är bestämd, men ve den människa genom vilken han blir förrådd!” (Luk 22:17–22)

Forskare har sedan länge insett att dessa fyra belägg kan härledas ur två separata varianter av den gemensamma traditionen. Enligt den ena, som ligger till grund för formuleringarna hos Paulus och Lukas, talar Jesus om sin kropp som offerad ”för er”. Han identifierar vidare bägaren som ”det nya förbundet genom mitt blod” samt säger uttryckligen att de närvarande ska upprepa handlingen ”till minne av mig”. I den andra formen, som Markus och Matteus ansluter till, identifierar Jesus istället bägaren som ”mitt blod, förbundsblodet som blir utgjutet för många”.¹ Här finns varken någon hänvisning till Jesu kropp som offerad eller en uppmaning till lärjungarna att upprepa handlingen. Bakom de två grundvarianterna kan vi ana en gemensam tradition på grekiska, vars äldsta form är svår att rekonstruera men bör ha talat om brödet som Jesu kropp och bägaren som ett förbund.

Om traditionen verkligen härstammar från den historiske Jesus, vilket skulle innebära att den från början berättades på arameiska, är flitigt omtvistat i forskningen. De som betvivlar att Jesus en gång uttalade dessa ord kan bland annat peka på att knappast något talar för att han tolkade sin förestående död i termer av ett förbund (Schröter 2006: 132–133). Andra menar tvärtom att skildringen av den sista måltiden passar så väl in i vad vi i övrigt vet om den tidiga judendomen, Jesus och den kristustroende rörelsens uppkomst att den sannolikt

återger något som faktiskt hänt (Pitre 2015). Många forskare står mittemellan och antar att traditionen på något sätt går tillbaka till Jesus men kan ha fyllts med nya betydelser under de dryga tjugo år som förflöt mellan hans död och Första Korinthierbrevet. För de första kristustroende som berättade om Jesu sista måltid kan hans gester med och utsagor om brödet och bågaren mycket väl ha framstått som en profetisk symbolhandling av gammaltestamentligt snitt. Profeterna i den hebreiska Bibeln hade ofta använt ett slags symboliska dramatiseringar för att kommunicera sitt budskap: Achia rev sin mantel i tolv delar för att visa hur Salomos kungarike skulle slitas sönder (1 Kung 11:29–31), Jeremia krossade en lerkruka som tecken på hur Gud skulle krossa Judas folk och Jerusalems stad (Jer 19:10–11) och Hananja tog ett ok från Jeremias nacke och bröt sönder det som löfte om att folket skulle befrias från den babyloniske kungens ok (Jer 28:10–11). På motsvarande sätt kan brytandet av brödet och tömmandet av bågaren i den tidigaste traditionen om Jesu sista måltid ha förståtts som profetiska budskap om hans nära förestående död (Hooker 1997). Först senare kom den att utvecklas till en berättelse som förklarade ursprunget till det rituella måltidsfirandet.

Paulus introducerande formulering i 1 Kor 11:23 tyder alltså på att han både tagit emot och fört vidare den korta berättelsen som en auktoritativ tradition från Jesus. Till denna sorts muntlig traditionsförmedling finns talrika antika paralleller, som tyder på att också den tidiga lärotraditionen om Jesus förmedlades på ett mer strukturerat och institutionaliserat sätt än vad den så kallade formkritiska exegetiken under 1900-talets första hälft i allmänhet antog. Såväl Markusevangeliet (7:4, 13) som Flavius Josefus (*Ant.* 13.297) förknippar mottagandet och överlämnandet av auktoritativ muntlig tradition med fariséerna, och samma fenomen beskrivs på flera håll i den senare rabbinska litteraturen. Men det förekom även i den icke-judiska hellenistiska antiken. Inte minst var den hellenistiska skolan en miljö där muntliga traditioner formulerades, lärdes ut och fördes vidare (Alexander 2009). Det särskilt intressanta med den tradition som Paulus återger i 1 Kor 11:23–25 är att den till sin form är påfallande lik en av de kategorier för memorering och retorisk övning som flitigt användes i den hellenistiska skolan, nämligen *kria*. Det verkar som om Paulus och de för oss okända individer som förde traditionen vidare till honom använde sig av en form som de hade lärt sig under sina skolår.

En *kria* (*chreia*) är, för att citera den undervisningsmanual som tillskrivs Aelius Theon av Alexandria (första århundradet e.Kr.), ”en koncis utsaga eller handling som träffande tillskrivs en person eller något som motsvarar en per-

son” (*Peri chreias* 2–4). Den liknar sentensen, men skiljer sig enligt Theon från denna genom att den inte bara uttrycker allmängiltig visdom utan knyts till en specifik upphovsman. Antikens skolpojkar stiftade bekantskap med krian i den så kallade grammatikskolan, där de först fick lära sig att ”böja” krior i olika kasus och numerus, därpå att ”utvidga” krior genom att brodera ut detaljerna och slutligen att ”utlägga” krior med olika typer av argument.² Den som i antiken likt Paulus och evangelisterna hade tillräcklig litterär förmåga för att kunna komponera ett brev eller en biografi på grekiska hade med all säkerhet arbetat med krior för sin grammatiklärare. Kanske hade de mött en av de krior som Theon tar som exempel i sin lärarhandledning:

Alexander, makedoniernas kung – när han tillfrågades av någon om var han hade sina skatter –, pekade på sina vänner och sade: ”I de här”. (*Peri chreias* 158–161)

Det här skolexemplet uppvisar alla kännetecken på en fulländad kria i enlighet med Theons definition. För det första är krian *koncis*, vilket i praktiken betyder att den på grekiska består av en enda huvudsats – ”Alexander sade” – som kompletteras av participfraserna ”blivande tillfrågad” (*erōtētheis*) respektive ”pekande” (*deixas*). Tendensen att undvika flera samordnade huvudsatser i en och samma kria går igen i alla skolboksexempel. För det andra tillskrivs krian en *person*, i det här fallet Alexander, och detta markeras regelmässigt genom att personnamnet är det allra första som nämns i krian. Alla particip och adverbial placeras således mellan personnamnet och den avslutande *utsaga eller handling*, som för det tredje måste ingå i en kria och som Theon också kallar för dess ”udd” eller ”poäng”. Poängen kan bestå i att huvudpersonen säger något fyndigt, gör något oväntat eller, som i fallet med Alexander, kombinerar en handling med en tolkande utsaga. Oavsett om en kria illustrerar en djupare visdom eller har en mer skämtsam ton understryker de antika läroböckerna att ordet ”kria” hänger samman med ett grekiskt ord som betyder ”nyttig”. Man lärde sig inte krior enbart för att träna sig i memorering, språkbehandling och argumentationskonst, utan också för att tillägna sig den praktiska kunskap som de innehöll och kunna efterlikna de goda förebilderna.

Om förmedlarna av den tidigaste muntliga traditionen om vad Jesus sagt och gjort hade stiftat bekantskap med krior i skolundervisningen, är det knappast förvånande att de anslöt till kriaformen när de memorerade och lärde ut de korta berättelserna om Jesus. Det fanns naturligtvis ingen anledning för

dem att producera fulländade skolexempel på krior, men det tycks ha fallit sig naturligt att stöpa en del av berättelserna och utsagorna i en krialiknande form. De synoptiska evangelierna är i stor utsträckning uppbyggda av krialiknande episoder, som i många fall verkar ha förmedlats muntligt och separat innan de skrevs ned (Berger 2005:140–141). Men det är bara hos Paulus som vi finner en sådan krialiknande berättelse i ett sammanhang som uttryckligen återoppar den muntliga traditionsförmedlingen, och därför är det något märkligt att detta inte har uppmärksammats mer i den exegetiska forskningen. Den berättelse som Paulus citerar i 1 Kor 11:23–25 innehåller nämligen just de drag som Theon tillskriver krian.

Berättelsen är för det första *koncis*, vilket kommer fram tydligare i en mindre idiomatisk och mer ordagrann översättning av den grekiska texten:

Herren Jesus, i den natt i vilken han blev förrådd, tog ett bröd och, efter att ha tackat [Gud], bröt [det] och sade: ”Detta är min kropp för er. Gör detta till min åminnelse”; likaså även bågaren efter att ha intagit måltiden, sägande: ”Denna bägare är det nya förbundet genom mitt blod. Gör detta, var gång ni dricker [av den], till min åminnelse.” (1 Kor 11:23–25, egen återgivning av grekiskan)

Här gör sig samma syntaktiska tendens gällande som i Theons kria om Alexander, även om den inte är lika renodlad. Paulus återgivning av traditionen använder adverbial och participfraser – ”i den natt”, ”efter att ha tackat”, ”efter att ha intagit måltiden”, ”sägande” – som omgärdar och bestämmer de finita verben ”tog”, ”bröt” och ”sade”. Visserligen innehåller berättelsen alltså mer än en huvudsats, vilket en formfulländad kria inte bör göra, men tendensen till syntaktisk komprimering är ändå stark. Det finns inget separat verb som uttrycker vad Jesus gjorde med bågaren i berättelsens andra del, utan formuleringen förutsätter att bågaren också är objekt till verbet ”tog” i den första delen. På så sätt hålls hela berättelsen samman språkligt, trots att den beskriver Jesu handlingar med både brödet och bågaren.

Den traditionella berättelsen tillskrivs för det andra en *person*. Den mer ordagranna återgivningen ovan visar också att den grekiska texten, till skillnad från den svenska bibelöversättningen, placerar ”herren Jesus” alldeles i början av berättelsen. På samma sätt gjorde ju Theon med omnämmandet av Alexander. Detta skapar ett intryck av redundans i Första Korinthierbrevets textsammanhang, eftersom Paulus alldeles innan påpekat att han ”själv tagit emot från

Herren” den tradition som han citerar (Klauck 1982:303). Att Paulus trots detta låter ”herren Jesus” inleda berättelsen om Jesu sista måltid tyder på den starka ställning som det inledande omnämmandet av personen hade i traditionen.

Slutligen, och för det tredje, kulminerar berättelsen i en *handling* som kombineras med tolkande *utsagor*. Jesu handlingar, tillsammans med hans två yttranden, identifierar brödet och bågaren som hans kropp respektive det nya förbundet i hans blod på ett sätt som påminner om hur Alexanders gest och tolkande ord identifierade hans vänner som hans skatter. Theon, som har ambitionen att klassificera olika typer av krior i ett ganska detaljerat system, hänför krian om Alexander till en kategori där poängen uttrycks ”symboliskt” (*symbolikōs*). Traditionen om Jesu sista måltid skulle också kunna placeras i den kategorin, med den enda tydliga avvikelserna att Jesus inte uttyder sina handlingar med en enda utsaga, utan med två. Denna dubblering av den avslutande utsagan tycks sakna paralleller i antika skolexempel på krior, men som redan påpekats var förmedlarna av traditionen om Jesus inte bundna av skolans regler. Inflytandet från en av de didaktiska former som de mött i skolundervisningen är ändå synligt.

Det har ofta uppmärksamats att den traditionella berättelsen om Jesu sista måltid är hårt stiliserad och formelartad till sin karaktär. Som vi har sett ska förklaringen till detta förhållande knappast sökas i en liturgisk användning av berättelsen, utan snarare i att den tycks ha stöpts i en krialiknande form för memoreringstekniska och didaktiska syften. Paulus, de synoptiska evangelisternas och Justinus sätt att infoga den i sina skrivna texter överensstämmer dessutom med krians användning i antik textkomposition.

Berättelsen om Jesu sista måltid i den tidigkristna litteraturen

Paulus brev liknar till sin uppbyggnad andra antika brev, men skiljer sig från mängden framförallt genom att de är så omfattande. Bortsett från de brevmässiga inledningarna och avslutningarna liknar de med sina djupa utredningar och långa argumentationskedjor snarare tal, och forskare har funnit antika retoriska kategorier användbara som verktyg för att analysera flera av Paulus brev, däribland Första Korinthierbrevet. Den så kallade kria utläggningen är en av den hellenistiska skolans grundläggande retoriska övningar, och den skymtar bakom den rad av argument som följer på den traditionella krialiknande berättelsen i 1 Kor 11:26–34.

De retoriska skolövningarna (*progymnasmata*) nämns redan i *Till Herennius* (ca 85 f.Kr.) och Quintilianus *Institutio Oratoria* (ca 95 e.Kr.), men beskrivs

mer ingående i de systematiska sammanställningarna av Theon, Hermogenes av Tarsos (ca 200), Afthonios av Antiochia (ca 400) och Nikolaos av Myra (senare delen av 400-talet). Syftet med övningarna var att eleverna i grammatikskolans senare del och i retorikskolan skulle tränas i att producera alltmer komplexa texter och så småningom vara redo att komponera, memorera och framföra fullständiga tal. I övningen kria utläggning förser eleven en traditionell kria med en rad så kallade huvudpunkter, det vill säga argument av olika fasta typer som ska övertyga om krians bestående värde och riktighet. I en fullständig kria utläggning enligt det mönster som blev gällande med Hermogenes *Pro-gymnasmata* börjar eleven med att lovprisa krians huvudperson för att sedan återge krian i parafraaserad form, varpå de egentliga argumenten följer i form av huvudpunkterna *skäl*, *motsats*, *liknelse*, *exempel* och *vittnesbörd*. Man avrundar med en kort sammanfattning eller avslutande uppmaning.

När Paulus låter sin återgivning av den krialiknande berättelsen om den sista måltiden följas av ett antal argument, kan vi se spår av skolövningen kria utläggning. Paulus utläggning innehåller inte alla, men några av de karakteristiska huvudpunkterna. Han underbygger först av allt den traditionella berättelsen med ett *skäl*, det vill säga ett argument som ska ge direkt logiskt understöd åt krians riktighet:

Ty var gång ni äter detta bröd och dricker bägaren förkunnar ni Herrens död, till dess han kommer. (1 Kor 11:26, egen återgivning av grekiskan)

Konjunktionen *gar* återges i översättningar av denna text ofta med ”alltså” men har normalt betydelsen ”ty”, och så bör den översättas också här. Paulus syftar kanske på att de korinthiska kristustroende kom ihåg och nämnde Jesu död i sina böner då de firade Herrens måltid – något som i så fall skulle skilja deras eukaristifirande från det som föreskrivs i Didaché – vilket enligt honom fungerar som ett argument för riktigheten i den tradition som förbinder måltidsfirandet med Jesu sista natt i jordelivet. Vidare anför Paulus som argument för sin tolkning av krian en så kallad *motsats*, där han kontrasterar det ovärdiga ätandet och drickandet av brödet och bägaren med det värdiga (11:27–29), och ett varnande *exempel* som framhåller att några i mottagarförsamlingen är sjuka eller till och med har avlidit till följd av ovärdiga måltidsfiranden (11:30–32). Han avslutar sin något rudimentära utläggning av krian med en *uppmaning* till de kristustroende i Korinth att ”ta emot varandra” när de samlas till Herrens måltid (11:33–34).

Bland de synoptiska evangeliernas författare är det Lukas som tydligast visar prov på färdigheten att utlägga krior. I Lukasevangeliet ingår den traditionella krialiknande berättelsen om Jesu sista måltid i ett sammanhängande avskedstal (Luk 22:14–38), vars disposition följer kriaurläggningens mer genomgående än vad Paulus argumentation gör (Hägerland 2011). Så är det inte hos Markus och Matteus, men alla de tre synoptiska evangelisterna ansluter till en arbetsgång som var känd i antiken när de använder sig av krialiknande berättelser för att komponera sina biografier om Jesus.³ En ofta framlyft parallell till de synoptiska evangelierna är Lukianos (ca 125–180 e.Kr.) biografi över den kyniske filosofen Demonax. Denna korta levnadsteckning inleds med beskrivningar av filosofens bakgrund, hans karaktär och motståndet mot honom (*Demonax* 1–11) och avslutas med en skildring av hans ålderdom, död och begravning (63–67), men huvuddelen består av korta, krialiknande episoder i vilka Demonax faller diverse fyndiga yttranden (12–62). Ett exempel ur mängden är svaret till den själv barnlöse Epiktetos:

När Epiktetos en gång tillrättavisade honom och samtidigt uppmanade honom att gifta sig och skaffa barn, eftersom en filosof rimligen borde lämna efter sig en ersättare av samma natur som han själv, gav han ett riktigt vederläggande svar: ”Visst, Epiktetos, ge mig då en av dina döttrar till hustru.” (*Demonax* 55)

Även om evangelisternas återgivning av Jesu handlingar och utsagor inte är särskilt humoristiska är det lätt att se likheten mellan Lukianos kompositionsteknik och deras. Krior och krialiknande berättelser hämtades ur den muntliga traditionen och användes som källmaterial av den som sammanställde en skriftlig biografisk berättelse.

När Justinus Martyren så småningom hänvisar till de skrivna evangelierna kallar han dem, som vi tidigare sett, för apostlarnas ”hågkomster” eller ”memoarer” (*apomnēmoneumata*). Den grekiska termen användes ibland som genrebenämning i antiken och är mest känd från titeln på Xenofons *Hågkomster om Sokrates*, men den syftar också på enskilda ”minnesvärda historier” och är då en kategori som överlappar med krian och den krialiknande berättelsen (Byrskog 2012:2–7). Justinus tycks alltså ha uppfattat att evangelierna till stor del var uppbyggda av krialiknande berättelser. När han i sin apologi för kristendomen, ställd till den romerske kejsaren Antoninus Pius, återger den traditionella berättelsen om Jesu sista måltid hävdar han alltså att han hämtar den ur ”de hågkomster – de så kallade evangelierna – som

apostlarna skrivit”. Men i själva verket följer hans hänvisning inte någon av evangelisternas framställningar:

Jesus tog ett bröd, uttalade tacksägelsen och sade: ”Gör detta till min åminnelse, detta är min kropp.” På samma sätt tog han bågaren, uttalade tacksägelsen över den och sade: ”Detta är mitt blod.” Och han delade ut det bara åt dem. (1 Apol 66:3)

Möjligen bygger Justinus sin återgivning på en sorts harmonisering av evangelierna, men det mest intressanta här är att den under alla omständigheter inte kan vara ett direkt citat utan snarare är ett parafraserande referat. I den grekiska texten formuleras nämligen hela berättelsen i ackusativ med infinitiv, som är ett sätt att uttrycka indirekt tal. Just omformuleringen av krior från direkt tal med finita verb till indirekt tal i ackusativ med infinitiv är ett av de sätt att ”böja” krior på, som enligt Theon utgör lämpliga övningar för en elev som ska lära sig kasusböjningen.⁴ Det är värt att lägga märke till att Justinus förtrogenhet med de nedskrivna biografiska berättelserna om Jesus inte hindrar honom från att känna igen traditionen om Jesu sista måltid som en krialiknande berättelse, vilken han hanterar i enlighet med välkända skolövningar.

Från didaktisk tradition till liturgisk formel

När berättelsen om Jesu sista måltid första gången integrerades i en liturgisk bön kan vi givetvis inte veta. Det tidigaste belägget är som nämnts från början av 200-talet. De olika gestaltningar som ”instiftelseorden” har i östliga och västliga liturgier visar att den liturgiska användningen på inget sätt betydde att de stelnade i fasta formuleringar. Men den hellenistiska skolans övningar i att böja och utlägga krior blev med tiden irrelevanta för bruket av den traditionella berättelsen, vars primära funktion inte längre var didaktisk utan liturgisk.

Om dessa sakrosankta ord faktiskt verkar en förvandling av elementen, frambringar en andlig närvaro eller blott och bart hjälper de troende att minnas sin Herres lidande och död är en fråga som sträcker sig långt bortom vetenskapen. Den historiska frågan om hur det gick till när berättelsen om Jesu sista måltid omformades från profetisk symbolhandling till didaktisk tradition och vidare till liturgisk formel är något mer modest, men fascinerande ändå. Orden må vara förvandlande – men att de själva genomgått ett antal förvandlingar är i alla fall rätt säkert.

Noter

- 1 Formuleringen ”Denna bågare är det nya förbundet genom mitt blod, som blir utgjutet för er” (Luk 22:20) visar att Lukas även är påverkad av Markusevangeliet, men den svenska översättningen till trots kan grundtextens *touto to potērion hē kainē diathēkē en tōi haimati mou to hyper hymōn ekchynnomenon* knappast förstås på annat sätt än att det enligt Lukas är ”bågaren” som utgjuts och inte som hos Markus ”förbundsblodet”.
- 2 I antiken fanns inget offentligt skolväsende. Den traditionella indelningen av den grundläggande utbildningen i tre stadier, där eleven läste för i tur och ordning en bokstavslärare (*grammatistēs*), en grammatiklärare (*grammatikos*) och en retoriklärare (*rhētōr*) motsvarades i verkligheten av en betydligt mer flytande struktur. Se vidare Morgan 1998; Cribiore 2001.
- 3 Det är numera en vanlig uppfattning bland evangelieforskare att evangelierna bäst beskrivs som biografiska berättelser, vilka uppvisar många formella och innehållsliga likheter med antik biografi. Här har Richard Burridges banbrytande studie haft stort genomslag (Burridge 2004), och även om hans slutsatser kan behöva nyanseras något (Hägg 2012:154–155) står det klart att jämförelserna med grekiska och romerska biografier är meningsfulla.
- 4 *Peri chreias* 264–269. Theons exempel på en kria böjd i akkusativ, *Diogenēn ton Kynikon philosophon idonta meirakion plousion apaideuton phasin eipein (ē legetai)* (”Man säger [eller det sägs] att Diogenes, den kyniske filosofen – när han såg en rik yngling som var ouppfostrad – sade ...”), återges i nominativ som *Diogenēs ho Kynikos philosophos idōn meirakion plousion apaideuton eipen* (”Diogenes, den kyniske filosofen – när han såg en rik yngling som var ouppfostrad – sade ...”, *Peri chreias* 41–44). På motsvarande sätt skulle Justinus indirekta *ton Iēsoun labonta arton eucharistēsanta eipein ... kai to potērion homoiōs labonta kai eucharistēsanta eipein ... kai monois autois metadounai* kunna vara en omformulering av ett direkt *ho Iēsous labōn arton eucharistēsas eipen ... kai to potērion homoiōs labōn kai eucharistēsas eipen ... kai monois autois metedōken*. En sådan rekonstruktion är naturligtvis helt hypotetisk, då det är fullt möjligt att Justinus parafraaserar berättelsen ur minnet. Oavsett det är berättelsen påfallande koncis, emfatiskt personanknuten till Jesus och kulminerande i en handling med tolkande utsagor.

Referenser

Översättningar

- De Apostoliska fäderna*. Inledning, översättning och förklaringar av Olof Andrén och Per Beskow. 2 upplagan. Skellefteå: Artos, 2006.
- Bibeln. Bibelkommissionens översättning*. Örebro: Libris, 1999.
- Justinus Martyren. Apologi för de kristna, Andra apologin samt Justinus martyrium*. Översättning från grekiskan med inledning och noter av Sven-Olav Back. Skellefteå: Artos, 2014.
- Lukianos, Demonax' liv och leverne*. I översättning av Karin Blomqvist. Ingår i *AIGIS Supplementum I. Festskrift til Chr. Gorm Tortzen*. Tillgänglig på <http://aigis.igl.ku.dk/aigis/CGT/Karin%20Blomqvist%20Luk.pdf>

Retoriska övningar. Afthonios' Progymnasmata. Av Anders Eriksson (inledning, översättning, kommentar). Nora: Nya Doxa, 2002.

Litteratur

- Alexander, Loveday (2009). "Memory and Tradition in the Hellenistic Schools." Sidorna 113–153 i *Jesus in Memory. Traditions in Oral and Scribal Perspectives*. Utgiven av Werner H. Kelber och Samuel Byrskog. Waco: Baylor University Press.
- Berger, Klaus (2005). *Formen und Gattungen im Neuen Testament*. Tübingen och Basel: A. Francke Verlag.
- Burridge, Richard A. (2004). *What Are the Gospels? A Comparison with Graeco-Roman Biography*. 2 upplagan. Grand Rapids: Eerdmans.
- Byrskog, Samuel (2012). "From Memory to Memoirs. Tracing the Background of a Literary Genre." Sidorna 1–21 i *The Making of Christianity: Conflicts, Contacts, and Constructions. Essays in Honor of Bengt Holmberg*. Utgiven av Magnus Zetterholm och Samuel Byrskog. Coniectanea Biblica New Testament Series 47. Winona Lake: Eisenbrauns.
- Cribiore, Raffaella (2001). *Gymnastics of the Mind. Greek Education in Hellenistic and Roman Egypt*. Princeton/Oxford: Princeton University Press.
- Dix, Gregory (1945). *The Shape of the Liturgy*. London: Dacre Press.
- Hooker, Morna D. (1997). *The Signs of a Prophet. The Prophetic Actions of Jesus*. London: SCM.
- Hägerland, Tobias (2011). "Retoriska övningar vid den sista måltiden (Luk 22:14–38)." *Svensk exegetisk årsbok* 76 (2011): 137–160.
- Hägg, Thomas (2012). *The Art of Biography in Antiquity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jacobi, Christine (2015). *Jesusüberlieferung bei Paulus? Analogien zwischen den echten Paulusbriefen und den synoptischen Evangelien*. Berlin: de Gruyter.
- Jeremias, Joachim (1960). *Die Abendmahls Worte Jesu*. 3 upplagan. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Klauck, Hans-Josef (1982). *Herrenmahl und hellenistischer Kult. Eine religionsgeschichtliche Untersuchung zum ersten Korintherbrief*. Neutestamentliche Abhandlungen (NF) 15. Münster: Aschendorff.
- Morgan, Teresa (1998). *Literate Education in the Hellenistic and Roman Worlds*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pitre, Brant (2015). *Jesus and the Last Supper*. Grand Rapids: Eerdmans.
- Schröter, Jens (2006). *Das Abendmahl. Frühchristliche Deutungen und Impulse für den Gegenwart*. Stuttgarter Bibelstudien 210. Stuttgart: Verlag Katholisches Bibelwerk.

Kjell Å Modéer

Krig, konst och landsförräderi

Konsten i den tyska propagandans tjänst i Norden 1940–1945

Exemplet Kurt Kranz och Th. Segelcke Thrap

1. Dikt och konst i krigets tjänst

De humanistiska vetenskapernas och vitterhetens ställning i 1900-talets totalitära stater har under efterkrigstiden, och framför allt efter 1990, blivit föremål för intensiv belysning och granskning. Främst har konstnärer och författare, som engagerat sig i motståndsrörelser, blivit uppmärksammade. Thomas Mann, Walter Benjamin och Stefan Zweig kan nämnas som exempel. Men kulturpolitiska ställningstaganden under orättsregimer har erbjudit ett komplext spektrum av perspektiv och problem. Vilket utrymme fick exempelvis den enskilde författaren eller konstnären i ett auktoritärt eller totalitärt samhälle? I vilken utsträckning präglades det nationalsocialistiska Tyskland av anpassningsbara kulturarbetare? Utgjorde kulturpolitiken en konsekvent strävan att hålla rent från politiska motståndare och samtidigt identifiera den konst som var ”entartet” eller hade skapats av exempelvis judiska eller romska konstnärer? NSAPD bestämde vad som var ”tysk konst”. Och de tyska konstnärerna intog olika positioner under det Tredje riket. Vissa konstnärer gick en framgångsrik karriär till mötes (Arno Breker), andra gjorde motstånd (Kurt Schumacher), medan det hos andra åter fanns en ”ambivalent anpassningsberedskap” (Oskar Schlemmer).¹

I Sverige har beredskapslitteraturen uppmärksammats exempelvis av Bengt Landgren² och Bibi Jonsson.³ Landgren har uppmärksammat motståndslitteraturen, medan Jonsson tagit sig an de kvinnliga nazistiska författarna, bland andra Birgit Lange. Denna avgränsade period i svensk rättskultur har jag tidigare behandlat.⁴

I denna uppsats ska behandlas exempel på tyska författare och konstnärer, vilka med anknytning till krigsskådeplatserna i Norge och Finland behandlat de nordiska territorierna i sina arbeten samt vilka rättsliga konsekvenser som deras offentlighöörande fick efter krigsslutet 1945.⁵

Det ohyggliga och meningslösa kriget, skildrat i retrospektiv, hindrade inte det tredje rikets propagandaministrar att i stället skildra kriget och låta krigets skönlitteratur framhålla krigets dygder: fosterland, ära, plikt, offer.

Den nationalsocialistiska krigslitteraturen riktade sig i stor utsträckning till krigsmaktens personal. Krig och diktning, *Krieg und Dichtung*, respektive Konst och soldatskap, *Kunst und Soldatentum*,⁶ är exempel på humanistiska perspektiv som nazisterna sökte anlägga på den extraordinära situation som anfällskriget förorsakade.

Thomas Mann hävdade från sin exil i USA att all litteratur som tillkom under nazismen var ”såväl konstnärligt som moraliskt undermålig och borde makuleras”.⁷ Ett exempel på nationalsocialistisk ”krigslitteratur” var ”Folkboken” *Krieg och diktning* med underrubriken ”soldater blir diktare, diktare blir soldater”.⁸ Bokens uppgift var att lämna ett ”bidrag till vårt folks andliga försvarsberedskap och - - - synliggöra den tyska nutidsdiktningens viktigaste krafter och det inre sammanhanget mellan soldatskap, krig och skapande prestationer i diktkonsten” [min översättning].⁹ Boken utkom i sexsiffriga upplagor och redigerades av den österrikiske journalisten Kurt Ziesel (1911–2001), som stod det nationalsocialistiska propagandaministeriet nära.¹⁰ Ziesel hade varit verksam vid husorganet *Völkischer Beobachter* innan han 1940 inkallades till vapentjänst. Påföljande år fick han rangen ”Sonderführers Kriegsberichterstatter” vid ett sk. propagandakompani och vid överkommandots rapportdivision, ”Berichterstaffel”. Därutöver verkade han som framgångsrik författare och diktare.

På motsvarande sätt exponerades krigskonsten under krigsåren genom omfattande årliga utställningar i *Haus der deutschen Kunst* i München, vilkas betydelse officiellt markerades genom riksministern Dr. Josef Goebbels engagemang och närvaro.¹¹ De markerade distansen till den abstrakta sk. ”moderna konsten”, vilken inte ansågs passa in i den tyska nationalsocialistiska världsbilden och därför betraktades som degenererad, ”entartet”, och förbjöds.

”Krigsmålarna”, *die Kriegsmaler*, dvs de konstnärer som ställde sig till förfogande för den romantiserade krigskonsten i propagandistiskt syfte, fick prioriterade uppgifter under andra världskriget. ”I soldaternas rika överflöd av erfarenheter, i bredden av uppdrag att återge dessa händelser genom Propagandakompaniernas krigsrapportörer, *die Kriegsberichte*, har målarna och tecknarna funnit den mest tacksamma uppgiften. Färgernas rikedom, krigets genomträngande hårdhet och unika allvar erbjuder paletter och färglådor, ritpennor samt målarnas och tecknarnas rörliga fingrar ett oändligt arbetsområde.” [min översättning] Karakteristiken av krigsmålarnas uppgifter gav krigsrapportören Dr. Joachim

Bild 1. ”I ruinernas spillror och kaos reser sig oförgänglig katedralen i staden vid Somme.” Krigsmålarens uppgift var inte bara att beskriva krigets brutalitet utan också att ge det dess egen estetik – ruinernas romantik. Krigsmålaren Rudolf G. Werner, *Katedralen i Abbeville*. 30.8.1940. – *Maler und Zeichner schauen den Krieg*, Propagandakompaniet vid Armé Busch.

Fischer i krigets inledande skede.¹² Konstnärerna skulle stå till politikernas och propagandans förfogande.

Krigsmålarnas arbeten kom under efterkrigstiden att gömmas men har under senare år lyfts fram både i uppmärksammade utställningar¹³ och i litteraturen.¹⁴

En tysk institution, som efter maktövertagandet 1933 drabbades av bannstrålen mot den ”degenererade konsten”, var en av Weimarrepublikens mest betydelsefulla kulturinstitutioner, ”Staatliche Bauhaus”, grundat i Weimar 1919 med arkitekten Walter Gropius (1883–1969) som direktor. Bauhausinstitutionen flyttade 1925 till Dessau men förbjöds och upplöstes av nazisterna 1933. Dess såväl samtida som sentida betydelse i tyskt kulturliv har nyligen blivit föremål för forskning.¹⁵

2. Kurt Kranz och Bauhausmodernismen

Konstnären Kurt Kranz tillhörde Bauhaus-skolan. Han var född i Emmerich am Rhein 1910 och dog i Wedel i kretsen Pinneberg, Schleswig-Holstein 1997. Under åren 1925–30 utbildade han sig till litograf i Bielefeld och på rekommendation av den ungerske konstnären László Moholy-Nagy (1895 – 1946) kom han till Bauhaus först i Dessau och sedan i Berlin, där han bland annat inspirerades av konstnärerna Paul Klee och Wassily Kandinsky, vilka båda var hans lärare. Bauhaus-skolans grundare Walter Gropius undertecknade hans diplom kort före att Bauhaus stängdes av nazisterna 1933. Bauhaus-stilen levde dock vidare under efterkrigstiden, även om den då främst omsattes i praktisk industridesign.¹⁶

Kranz tillhörde den del av Bauhauskretsen som flyttade till Berlin 1932 och bidrog till att Bauhausstilen fick mer pragmatiska uttrycksformer. Han arbetade som ”Gebrauchsgraphiker”, som vid denna tid blev ”ett refugium

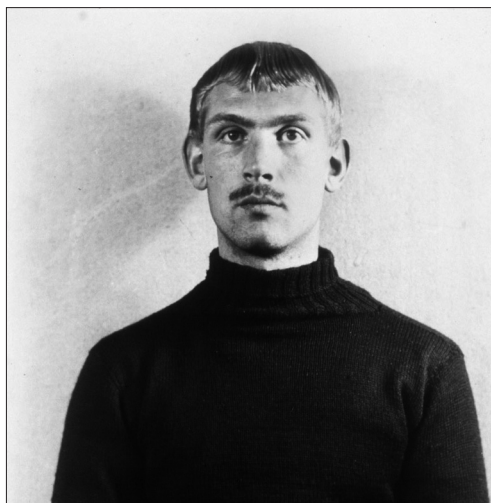

Bild 2. Kurt Kranz under Bauhaus-åren. Foto 1931. Kunsthalle Bremen, Kupferstichkabinett, Der Kunstverein Bremen.

för experiment i Bauhaus-stilen” [min översättning].¹⁷ Två lärare från Bauhaus-tiden var Herbert Bayer (1900–1985) och László Moholy-Nagy. Båda spelade en viktig roll vid tillkomsten och utvecklingen av den första modetidskriften i Tyskland, *die neue linie*, som utkom under åren 1929–1943 och som med sin karakteristiska universalskrift (Bayer) och typografi (Moholy-Nagy) skapade ett radikalt nytt grepp. Livsstilsmagasinet *die neue linie* har uppmärksammats av forskningen för dess anpassningspräglade placering i den nationalsocialistiska kulturpolitiken.¹⁸ Det var mode och litteratur som främst präglade innehållet, men också resor, teknik och arkitektur tillhörde tidskriftens återkommande temata.

Kranz samarbetade under dessa år med Bayer i dennes Studio Dorland i fastigheten Kurfürstendamm 211 och bidrog också med foton till omslagssidorna till *die neue linie*.¹⁹ Där umgicks också de gamla Bauhaus-vännerna, med vilka han upprätthöll en livslång vänskap.

Trots maktövertagandet 1933 åtnjöt *die neue linie* makthavarnas gunst och kunde under en neutral täckmantel fortsätta att tillämpa den öppna kulturpolitik som Weimartiden och Bauhauskulturen initierat. Under nazitidens första år representerade därför Bauhauskretsen på Studio Dorland mer kontinuitet än ett uttalat paradigmskifte. Hitlers SA (*Sturmabteilung*) hade emellertid redan när Kurt Kranz kom dit ockuperat byggnaden och bevakade tidskriftens internationella inriktning. Fastigheten var föremål för både avlyssning och razzior.²⁰ Kurt Kranz såg sina vänner på Studio Dorland även efter tidskriftens upplösning som sina kamrater, ”*Kommilitonen*”, som ömsesidigt gav varandra arbeten och uppdrag. Det politiska klimatet talade för deras framtida exil, men samtidigt garanterade deras avantgardestämpel dem en ”exil på hemmaplan”. ”*Exil dabeim*”, blev uttrycket för en ”eskapism hos ett icke-konfirmistiskt avantgarde”.²¹

Men successivt (från 1937) anpassades tidskriften allt mer till ett uttalat propagandorgan. Under krigsåren var *die neue linie* ett renodlat propagandainstrument i krigsmaskineriet och exponerade endast tyska resmål och tyska produkter.²² Herbert Bayer bidrog själv till att utveckla denna ”robusta pragmatism”, som kompromissade med sina ideal och under 1930-talet lämnade åtskilliga bidrag till den statliga propagandan. När hans eget måleri 1938 klassades som ”entartete Kunst”, lämnade han i vredesmod redaktionen, förbannade ”den låga, av Hitler dikterade nivån” [min översättning] och emigrerade till USA.²³

När Bayer lämnade tjänsten erbjöd Kurt Kranz sig att bli hans efterträdare,²⁴ men Kranz ansökan om licens som målare avslogs på grund av hans

kända böjelser för abstrakt konst. I stället fick han licens som vardagslito-
graf, ”*Gebrauchsgrafiker*”.²⁵ I *die neue linie* medverkade han flitigt fram till
krigsutbrottet med både omslag och layout-förslag, vilka han själv karakte-
riserade som ”vägvisande experiment och resultat”.²⁶ När Kranz misstänkte
att Gestapo infiltrerade i Dorland-studion blev han sin egen företagare som
affischgrafiker, *Werbegrafiker*. Hans egna planer på att emigrera till USA
misslyckades av privata skäl.

När Kranz våren togs ut till krigstjänst tillvaratogs emellertid hans konstnärliga kompetens. Han blev krigsmålare i ett propagandakompani och placerades i Norge samband med ockupationen våren 1940.

3. Norden och ”Grossraum”-litteraturen

Vurmen för det nordiska, det nordiska landskapet och den nordiska kultur-
gemenskapen blev ett återkommande tema för den nationalsocialistiska kultur-
politiken och propagandan. Anfallskriget skapade nya arbetsuppgifter för
Joseph Goebbels och hans riksministerium för folkupplysning och propaganda.

En nyckelperson i det nordiska kulturutbytet var professorn i nordisk historia
vid Ernst-Moritz-Arndt-Universitetet i Greifswald Johannes Paul (1891–1990),
som 1933 utsågs till direktor vid Svenska institutet där. Han var 1933 med-
lem av SA och från 1938 också i NSDAP. I egenskap av redaktör för *Deutsch-
Schwedisches Jahrbuch 1939* samlade han i en brett upplagt kulturvolym bidrag
av ett antal svenska kulturarbetare inklusive Verner von Heidenstam.²⁷

Den nationalsocialistiska bokproduktionen fick under krigsåren en särskild
karaktär. Redan under första världskriget hade produktion av litteratur till
soldaterna vid fronten tillgodosetts genom bildandet av en s.k. krigsbokhan-
del, ”*Frontbuchhandlung*”.²⁸ Denna speciella bokhandelsstruktur återuppstod
under andra världskriget. Genom att erbjuda tysk litteratur till soldaterna
ansåg staten att de samtidigt fick tillgång till ”den tyska själen, vars bestånd
och tydliga ledarskap den pågående kampen egentligen handlar om” [min
översättning].²⁹

En stor del av bokproduktionen till ”*Frontbuchhandlung*” tillkom i Norge.
Överkommandot för krigsmakten (*Wehrmacht*) stödde förslaget att förlagen
förlade produktionen för Frontbokhandelns behov till Norge. Initiativet kom
från *Deutscher Volksbildungswerk*, dvs. det centrala organet för förmedlande av
nationalsocialistisk kultur och ideologi, ”såväl den yrkesmässiga och kulturella
bildningen som kroppsövningar”.³⁰ I början av 1943 hade ca en miljon böcker

tryckts i Oslo av det norska nationalsocialistiska partiet Nasjonal Samling (N.S.) hade ett eget tryckeri. Det fick fram till 1944 löpande uppdrag.³¹

Efter ockupationen av Norge blev det en viktig propagandauppgift att markera den framgångsrika ockupationen samt de goda tyska kulturella kontakterna. Från tysk sida betraktades inte Norge som ett ockuperat land. Rasideologiskt var Norge ett mönsterland med ett ariskt folk och sågs som en del i förverkligandet av det germanska Europa, nazisternas idealstat.³²

Norge blev också ett viktigt tema för den samtida ”krigslitteraturens” författare. Ett exempel var den österrikiske författaren och läraren Karl Springenschmid (1897–1981) och hans krigsskildring *Tirol am Atlantischen Ozean*, som utkom 1941. Springenschmid tillhörde det österrikiska nazistpartiet sedan 1932. Han var huvudansvarig för autodafén på Residenzplatsen i Salzburg den 30 april 1938 och tillhörde den österrikiska nationalsocialistiska ”författareliteten”. Han författade ett stort antal arbeten. I ”*Tirol am Atlantischen Ozean*” är författarens jagperson ”Bergjägare på ’okrigisk krigsresa’ genom Norge”, och boken skildrar hans resa med det 15:e jägarkompaniet från Tyskland via Jylland till Oslo och därefter vägen genom Norge till Narvik, där ”freden [vid deras ankomst] bryter ut”.³³

Också norska författare med förankring i N.S. fick sina arbeten utgivna av Frontbokhandeln.³⁴

Resehandböcker för turiständamål var inte den mest utvecklade genren under krigsåren, även om Baedeker utgav en unik resehandbok för *Das Generalgouvernement* [Polen] så sent som 1943.³⁵ I Norge utkom emellertid efter ockupationen våren 1940 flera arbeten, som mer hade karaktär av resehandböcker och med sin läsekrets i Tyskland. Ockupationen gav helt nya och omfattande uppgifter till norska förläggare och boktryckare. En av dessa förläggare var en av huvudpersonerna i denna artikel: bokförläggaren Thomas Segelcke Thrap med kontor i fastigheten Universitetsgate 12 i Oslo – belägen snett emot Nasjonalgalleriet.

4. Tysk ockupation och Thomas Segelcke Thrap

Förläggaren Thomas Segelcke Thrap var född i Oslo den 17.9.1901. Han hade examen från Oslo Handelsgymnasium och började arbeta i reklam- och förlagsbranschen 1927.³⁶ Året därpå for han till USA för att studera reklam. När han kom tillbaka till Oslo 1930 startade han en egen firma, *Thraps Forlag*. Han utgav programblad för idrottsföreningar, cirkus och teatrar, och var samtidigt från 1933 också annonschef i veckotidningen *Oslo Illustrerte*,

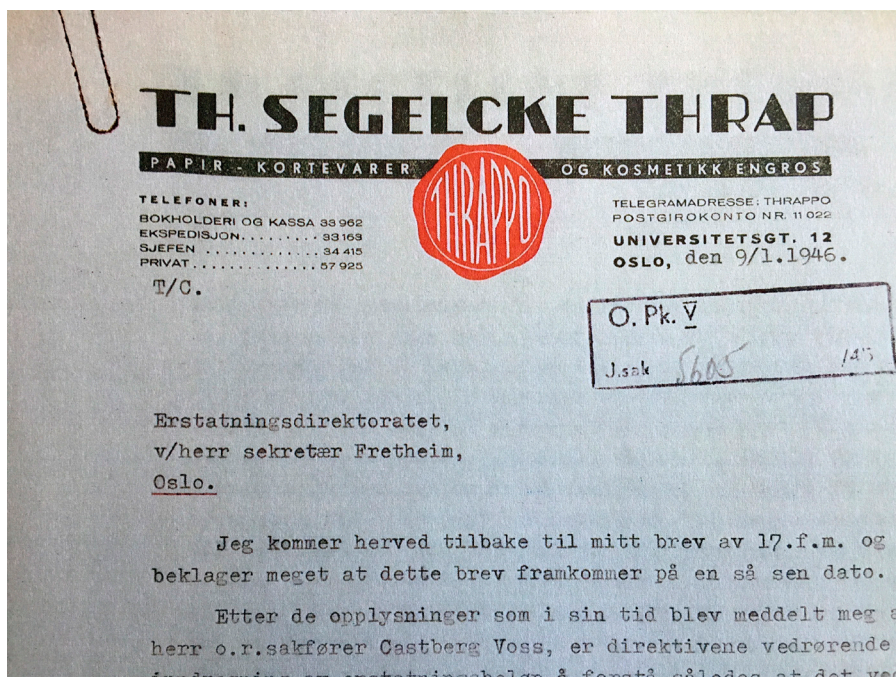

Bild 3. Thomas Segelcke Thraps brevpapper under okkupationsåren.

där han skaffade sig en bra inkomst på provisionsbasis. Samtidigt utgav han en uppslagsbok över branschvis ordnade norska företag, *Norsk produktion*, med annonser. Arbetet utkom i en ny upplaga 1940 och blev efter hand en lönsam produkt för honom.

Intäkterna från *Oslo Illustrerte* reducerades emellertid kraftigt från hösten 1938. Annonsererna intog en allt mer reserverad inställning till tidningen. Anledningen var att tidningens redaktör, Thraps svåger, hade visat uttalat tyska sympatier och ansågs vara en aktiv nazist. Thrap stod kvar som annonschef, men han fick sluta omedelbart efter den 9 april 1940, då förhållandena medförde, att den "inte lenger ble noe å gjøre for ham der".

I stället förverkligade Thrap en gammal dröm att utge ett veckohäfte för turister, vilket skulle utkomma växelvis på norska, tyska, engelska och franska – under den tyska ockupationen blev det endast på tyska. Häftet var kostnadsfritt och gav information om "hoteller og restauranter, forlystelseliv, kommunikasjonsvesen etc." Häftet "*En dag i Oslo*" med undertiteln "*Ein Tag in Oslo*", innehöll också ett summariskt yrkesregister. Projektet blev lönsamt genom annonser och genom att boktryckerifirman (P.M.Bye) kostnadsfritt stod för tryckningen. Ca

250 firmor annonserade i häftet, upplagan var 1500 exemplar och lades ut på hotell och restauranter i Oslo.

Genom ”*En dag i Oslo*” blev det känt för ockupationsmakten att Thrap drev förlagsverksamhet. Han fick därigenom också kontakt med ett antal tyska tecknare och målare, som ville att han skulle utge deras arbeten. Från juli 1940 och under hela ockupationen gav han ut ett antal bilderböcker och andra böcker på uppdrag av tyskarna. Det första arbetet som utkom på Thraps Forlag var *Das Land der Mitternachtsonne. Erinnerungen an Norwegen 1940* (79 s.) med traditionella landskapsfotografier från skilda delar av Norge. Fotografierna – samtliga med tyska bildtexter – var tagna av fotograferna Carl Normann och Anders Beer Wilse. Boken hade ställts samman av den tyske telegrafinspektören Hans Poll, som tillsammans med en norsk köpman, Per Schiolborg, besökte Thrap i juli 1940 och bad att denne skulle utge verket. Thrap saknade ekonomiska förutsättningar men svarade, att han möjligen skulle kunna klara det med hjälp av tryckeriaktiebolaget Haraldssøn A/S. Det träffades avtal mellan disponenten Harald Haraldssøn, Schiolborg och Thrap om att envar av dem skulle erhålla 1/3-del av nettoförtjänsten. Poll erhöll 0.50 kr/bok. Boken utkom i två upplagor, den första utgavs av Haraldssøn A/S. (rött klotband) och den andra av Thraps Forlag (vitt pappband). Det gjordes också en liten praktupplaga av vilken exemplar sändes till Himmler, Hitler, Göring, Goebbels och andra nazistkoryféer.³⁷

Boken blev en stor ekonomisk framgång. Den såldes i 150.000 exemplar inom loppet av ett par år inte bara genom Narvesens Kioskkompani och av landets alla bokhandlare utan också genom direkta inköp från Reichskommissariat, som fördelade exemplaren på ett antal tjänsteställen. Annonser om boken infördes regelbundet ett par gånger i veckan i de av ockupationsmakten utgivna tidningarna *Deutsche Zeitung in Norwegen* och *Deutsche Polarzeitung*. Den marknadsfördes som en särskilt lämplig gåva till de tyska soldaternas familjer i Tyskland. Thrap var fullt medveten om att boken riktade sig till denna målgrupp. Han synes också ha haft hand om såväl annonsering som distribuering av boken.

Även om Thrap själv ansåg att boken saknade propagandavärde, så bevisar dess innehåll motsatsen. Bildtexten till ett foto över Narvik talade om ”Den berömda utförselhavn for svensk malm, et navn i den tyske krigshistorie som aldri vil ble glemte”, och författarens förord innehöll åtskilligt av tysk propaganda (i första hand riktad till England) om att boken ”skal være en erindring om en stolt, herlig tid, da vi satte vårt liv inn på post i det høye nord i kampen

for en rettferdig fred og en lykkelig framtid for vårt fedreland”. På samma sätt framhölls att ”Vi beskytter dog Tysklands flanke i Norden mot en fiende som i sin plutokratiske envishet aldri ville la social rettferdighet bli til virkelighet i Europa”. Det mest flagranta beviset för bokens tyska propagandavärde var det i inledningen av boken tryckta avsnittet av Hitlers stora tal i riksdagen den 19 juli 1940, i vilket han bland annat redogjorde för fälttåget i Norge.

Hösten 1941 utgav Thraps förlag en ny fotobilderbok, *Süd-Norwegen in Bildern*, med tyska bildtexter och foton av A.B. Wilse, Oslo (79 s.). Den sålde i drygt 10.000 ex. Av det korta förordet framgick att också den boken riktade sig till en tänkt tysk turistpublik:

”Långt ute till havs håller fyrtornet vakt trots flod och storm. Det vinkar till dig, när du seglar förbi söderut på din väg till ’Sörland’. Och det ropar ’På återseende’ till dig när du på återvägen drar norrut, tillbaka till arbetet och den gråa vardagen. Men alla, som en gång har upplevt den sydnorska sommarens förtrollning, återvänder till det blå havet, den blå himlen och till de gråbruna skären – tillbaka till paradiset på jorden.” [min översättning]³⁸

På Thraps förlag utkom en liten volym med en samling av 13 litografier utförda av konstnären Helmut Lankhorst (1909 – 1979) under titeln *Traumvoller Norden*.³⁹ Lankhorst var först marinofficer i ubåtskommandot 1940 och stationerades därefter som kustvakt längs norska kusten. Efter kriget verkade han vid sidan av sitt arbete som köpman som fritt skapande konstnär.⁴⁰ Lankhorts häfte såldes i närmre 17.500 exemplar.

Thrap utgav ett par av honom författade och redigerade böcker: ”*Frei-luftsleben und Sommersport im wunderschönen Norwegen*” (1941) och ”*Wo das Nordlicht flammt*” (u.å.), av vilka den senare såldes i drygt 62.000 exemplar och gav honom en intäkt på närmre 130.000 kronor. En sammanställning som gjordes efter kriget visade, att Thrap sålt förlagets produkter under ockupationen till ett belopp av kr. 1.138.672:98.⁴¹ Försäljningen skedde både till norska och tyska bokhandlare och därutöver via ”kantinene på kysten” direkt till tyska soldater.⁴²

Thraps Forlag nekades hösten 1942 förlagsrätt av den nystartade Nasjonal Samlings forleggerforening. Det innebar att firman Th.Segelcke Thrap upphörde med all detaljverksamhet och inriktade sig i stället på en-gros verksamhet av pappersvaror.⁴³ Detta blev hans inkomstkälla under de sista krigsåren.

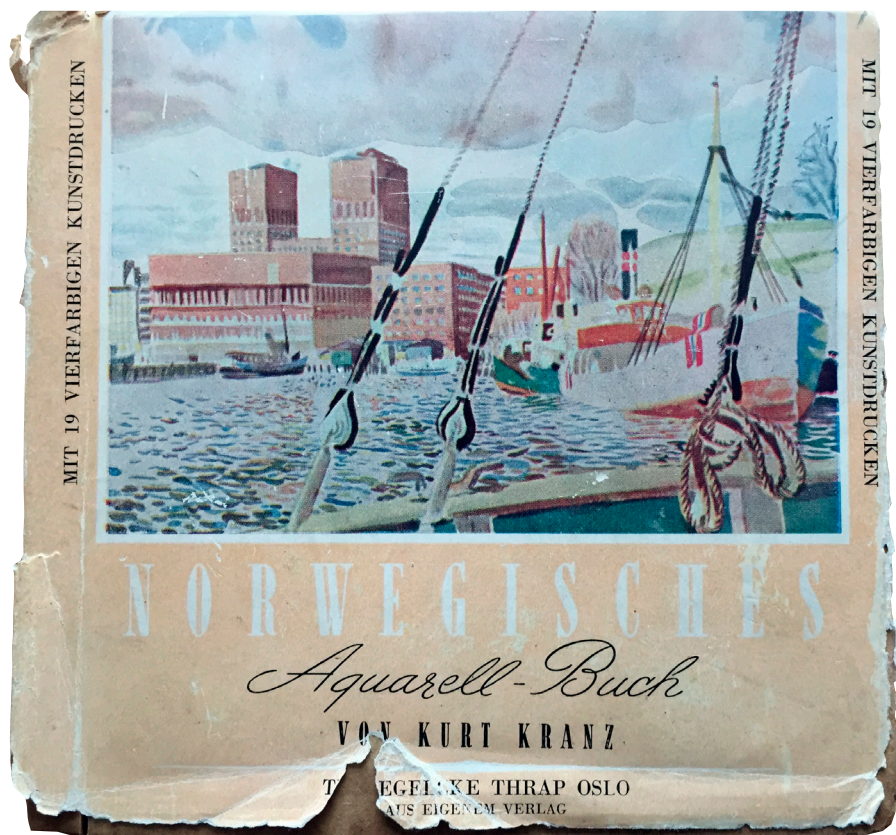
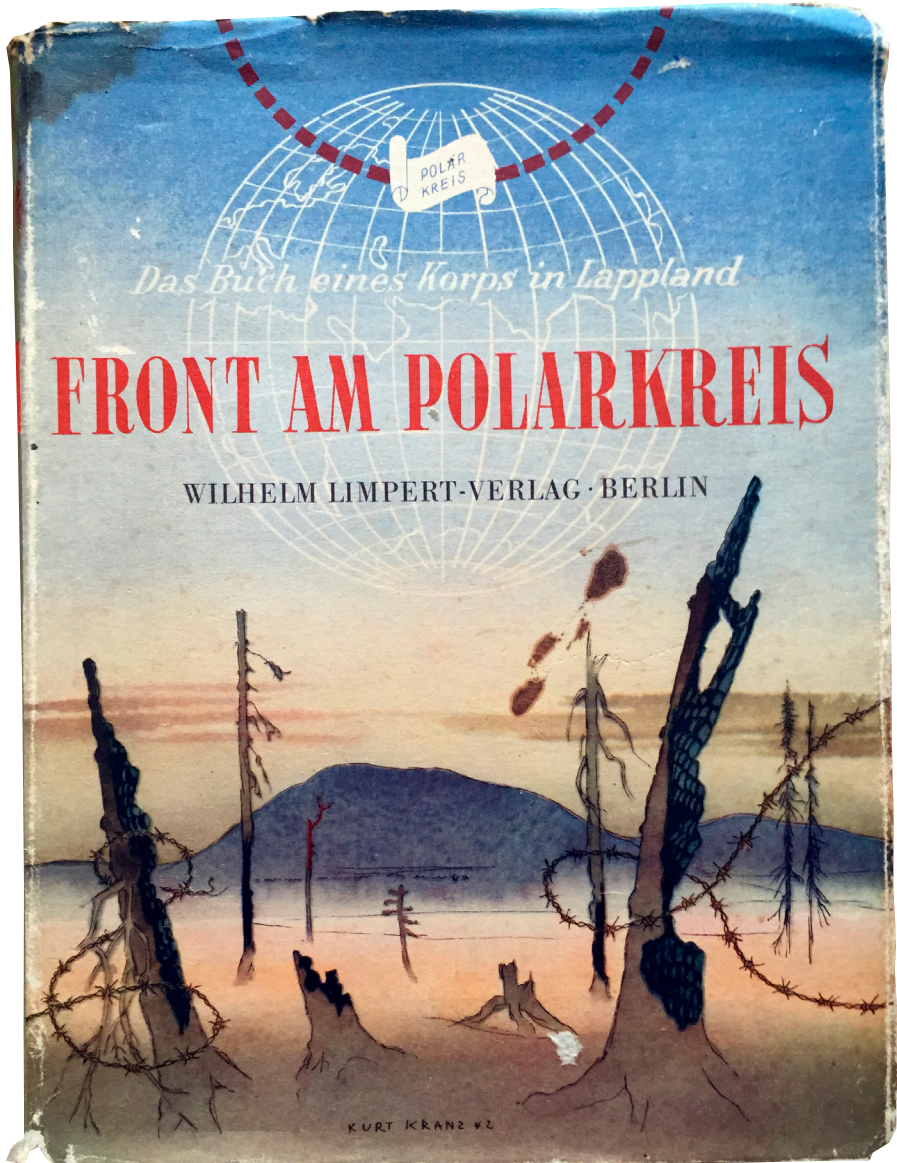

Bild 4. Bevarat skyddsomslag till Kurt Kranz, *Norwegisches Aquarell-Buch*, utgiven av Th.Segelcke Thrap, Oslo 1941.

5. Kurt Kranz i Norge och Finland 1940 – 1944

En dag 1940 fick Th. Segelcke Thrap besök av Kurt Kranz. Han var nu en av de runt 30 krigsmålare, som var verksamma i Norge under den nazistiska ockupationen.⁴⁴ De visade sina alster vid en stor kollektiv utställning i Nasjogalleriet 1941.⁴⁵ Kranz hade i Oslo med omnejd målat akvareller med norska motiv, vilka samma år ställdes ut i den tyska utställningspaviljongen i Studenterlunden mellan Stortingsgata och Karl Johan. Kranz Norge-akvareller utgavs samma år av Thraps Forlag i en liten volym, *Norwegisches Aquarellbuch* med 19 inklistrade fyrfärgsreproduktioner. Boken såldes i mer än 40.000 exemplar, vilket gav förlaget en intäkt på nära 200.000 norska kronor.⁴⁶

I samma format utgav Thraps förlag 1942 en motsvarande volym med akvarel-

I arbetet *Front am Polarkreis* 1942 bidrog krigsmålaren Kurt Kranz med illustrationerna. På skyddsomslaget spårar man Kranz skicklighet som typograf och affischgrafiker.

ler av Gerhard Steffen med 25 fyrfärgskonstryck⁴⁷. Dess upplaga var betydligt mer blygsam. Steffen upptogs inte bland de ”ackrediterade” krigsmålarna i Norge. Han beskrev sig i bokens inledning som en ”målervagabond” (*Malervagabund*) som förälskat sig i Norge. Bokens inledningsord formade sig till en romantiserad hyllning av Norge. Det är, skrev han, ”skillnad mellan söderns briljans, sötma och överflöd och nordens ljusglada, mogna, kraftfulla färgglädje”. ”Två världar – där skillnaden blir bäst klar för oss om vi t.ex. skulle jämföra Verdis musik med Griegs. Det finns antagligen inget bättre musikaliskt verk om Norge än Griegs stora A-moll konsert. Det är ett landskapsmåleri i toner. Här speglar sig landets ansikte och folkets själ, som de knappast kan infångas på ett bättre och mer omfattande sätt” [min översättning]⁴⁸. ”Norge är konstnärens paradis, och vi tyskar är bäst kallade att förstå detta land”, framhöll Steffen. ”Själen, blodets och språkets släktskap, många uråldriga seder och bruk är gemensamma. Det är röster som var och en kan höra som verkligen lyssnar in, när längtan till Norden gör sig påmind.” [min översättning]⁴⁹ Steffens retorik överensstämmer med övriga krigsmålare. Det storslagna norska landskapet ”med sitt starka ljus och sina kraftiga färger” blev en viktig inspirationskälla för dem.⁵⁰

År 1942 förflyttades Kranz från Norge till ett propagandakompani i finska Lappland, där han deltog i striderna mot de sovjetiska trupperna. Också här blev hans uppgift att vara krigsmålare, och han medverkade i två publikationer med både målningar och teckningar. Det första arbetet tillägnades en armékår i Lappland, *Front am Polarkreis: Deutsche Soldaten im Finnischen Urwald*. Det utkom i Berlin 1943 på Wilhelm Limpert-Verlag i Berlin, ett känt sportförlag som helt anpassat sig till en nationalsocialistisk produktion. Boken trycktes på Frenckellska Tryckeri AB i Helsingfors.⁵¹ Boken skildrade ett ”polarkrig i is och snö” och var samtidigt en hyllning till den lappländska naturen.

Förordet skrevs av ledaren för ett propagandakompani, först kapten och senare major Arthur Ruppert, som i det civila hade varit chefredaktör för *Gelsenkirchner Zeitung*. I november 1935 hade han räddat sin framtida karriär genom att gå in vid krigsmakten. Han stod åtalad för kritiska artiklar i tidningen mot den nazistiska raspolitiken – men räddades genom att ställa sig till propagandaministeriets tjänst. Under krigsåren var han placerad som ledare för den tyska krigsmaktens press-stab i Finland. Som sådan stod han marskalken Mannerheim och den finska kultureliten nära och förlänades också Finlands vita ros.⁵² I förordet till *Front am Polarkreis* beskrev han bokens två syften. För det första skulle det ge de hemmavarande en översikt av och väcka förståelse för de specifika svårigheter som rådde vid ”Fronten vid Polargränsen”.

Bild 6. Utbränd skog vid Salla. Efter en akvarell av Kurt Kranz 1942. I *Front am Polarkreis*.

För det andra skulle alla de soldater som kämpat och levt i Lapplands urskogar med hjälp av bokens ”underbara färgrika akvareller i framtiden få ännu en påminnelse om det land, som de stridit för”.⁵³

Kurt Kranz var placerad vid 13 Kompaniet av Bergsjägarregemente 139.⁵⁴ I en särskild konstvolym utkom 1944 *Winteralltag im Urwald Lapplands: Nach 38 Bleistiftzeichnungen von Kurt Kranz P.K.*, i vilken han i mycket realistiska blyertsteckningar redogjorde för soldatlivet i de karelska skogarna i Lappland. Den boken förlades också av Wilhelm Limpert-Verlag, och trycktes på Werner Söderströms boktryckeri i Borgå, Finland.

I Kurt Kranz konstbok från det lappländska vinterkriget skrev Arthur Ruppert en efterskrift i vilken han måleriskt framhöll konstnärens förtjänster.

”Vad kameran framför skogssjöns barriär och i fjärran utan mått och gränser inte kan förmedla, kan krigsmålaren uttyda med sina medel”, framhöll Ruppert. ”Kurt Kranz har på ett övertygande sätt försökt att teckna en bild av soldaten vid denna Lapplandsfront, en bild av hans livskamp i vardagens rytm. Krigsmålaren var där som en kamrat med vapnet i hand, när han tidigt på morgonen lämnade det varma sovtäcket i bunkern och ställde sig på post eller sökte fienden i skidspartruppen. Han var som hemma i den karelska urskogen.

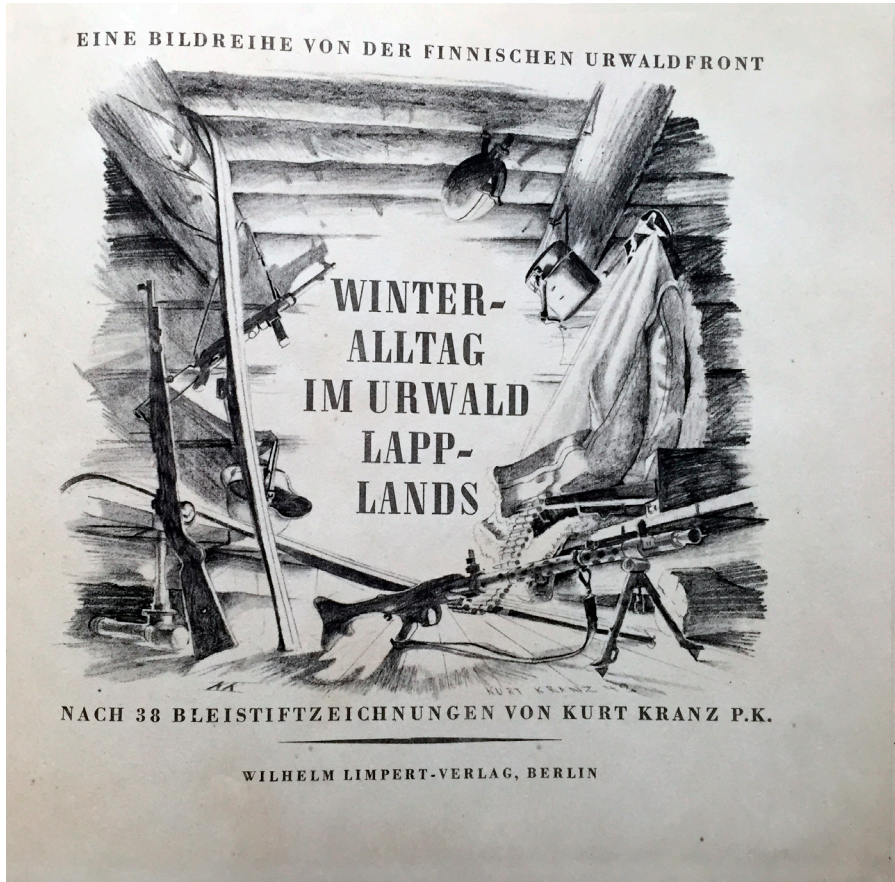

Bild 7. Titelbild till Kurt Kranz, *Winter-Alltag im Urwald Lapplands*, Wilhelm Lippert Verlag/Berlin 1944.

Hur väl det lyckades honom att med teckningens sparsamma teknik fånga sin omvärlds varma romantik i snö och is, kan hans kamrat i Lapplandsfrontens bunker själv bäst vittna om.”[min översättning]⁵⁵

Ruppert gav 1942 ut en uppmärksammas finlandsbok: *”Waffenbruder Finnland. Ein Buch für die deutschen Soldaten in Finnland”*, 304 s., som i sin första upplaga (80.000 ex.) utkom på Lühe Verlag, Leipzig/Berlin 1942. Den andra upplagan *”Bauern und Helden: Ein Finnlandbuch”*, utkom på samma förlag 1944. Båda upplagorna trycktes på Frenckellska Tryckeri AB i Helsingfors. Till den första upplagan hade riksministern för de ockuperade områdena i öst, Alfred Rosenberg, skrivit förordet och betonat att ”i den stora kampen om den

Bild 8. "... den fångade bolsjeviken ..." - Blyertsteckning av Kurt Kranz i *Winter-Alltag im Urwald Lapplands* (1944).

europiska förnyelsen var de tyska och finska folken bundsförvanter", och nu gällde det att "fördjupa denna gamla kampgemenskap så att den också genom alla kommande årtionden kan vidmakthållas.[min översättning]"⁵⁶ Från finsk sida skrevs förordet av förutvarande presidenten Pehr Evind Svinhufvud, som betonade betydelsen av hjälpen från de tyska vapenbröderna "mot det bolsjevistiska tyranniet och barbariet", vilket medförde att Finland nu stod som en vaktpost i Nordost och kunde se fram emot en "lycklig framtid för de båda folken i ett nytt Europa".⁵⁷ Rupperts Finlandsbok är ett intressant tidsdokument som visar hur man från tysk sida synliggjorde finsk kultur och identitet från Johan Ludvig Runebergs "bonden Paavo" till Axel Gallen-Kallelas "Kalevala" och Jean Sibelius "Finlandia".

Det lapska kulturlandskapet fick också en skildrare i Lieselotte Pantenburgs arbete "*Lapin Hullu. En tur med pulk genom lappenes rike i vinternatten*" (223 s.), som utkom på Blix Forlag i Oslo 1943. Boken hade utkommit i Tyskland

Bild 9. ”... från rökbastun ut i snön...” - Blyertsteckning av Kurt Kranz i *Winter-Alltag im Urwald Lapplands* (1944).

1941,⁵⁸ och översattes inte bara till norska utan även till finska, holländska och spanska. Lieselotte Pantenburg (f. Kattwinkel) (1915 – efter 1976) var en under tredje riket uppskattad författarinna, översättare och fotograf som publicerade ett antal rikt illustrerade reseskildringar för propagandaministeriet.

Sammanfattningsvis utkom inom ramen för det tyska propagandaministeriet under krigsåren en hittills föga uppmärksammat typ av ”koloniallitteratur” beträffande både Norge och Finland. Den framställdes av ”Kriegsberichte” och ”Kriegsmaler”, vilka lojalt hade anpassat sig till den nationalsocialistiska retoriken och dess konstnärliga uttrycksformer. För Kurt Kranz vidkommande utgjorde åren som krigsmålare en parentes i hans karriär. I hans biografi konstateras endast att han tillbringade ”största delen av kriget i Lapplands skogar”.⁵⁹ Hans tryckta produktion från den tiden uppvisar ett habilt, traditionellt konstnärskap väl lämpat för propagandasyften. Av hans Bauhaus-bakgrund spårades intet i denna produktion. Men vid sidan av den tryckta produktionen ägnade

han sig i Lappland och Norge också åt att för egen del tematiskt utveckla sina abstrakta grundmönster: ”Linie, radiale Form, Struktur und Spirale” i ändlösa variationer.⁶⁰

Kranz har i retrospektiv konstaterat, att även om åren i ”krigets brutala verklighet” i Finland och Norge i konstnärligt avseende var en period av stillastående så tvingade han sig i denna extrema situation präglad av isolering och hot till en kontemplativ inställning till omvärlden, som gjorde honom lyhörd och klarsynt till såväl mikrokosmos som sin inre värld. ”Årtionden därefter bar denna tid sina frukter i målarens arbeten.”⁶¹

6. Befrielsen 1945: Thrap fånge 3581

Redan under ockupationen hade Quisling-regeringen fått upp ögonen för grosshandlaren Thrap. Prisavdelningen vid Oslo og Aker Pris- og Rasjoneringspoliti åtalade den 2 februari 1945 honom för att han i ett antal fall hade brutit mot under krigstid rådande förordningar rörande prisföreskrifter.⁶² Omedelbart före huvudförhandlingen hölls förlikningsförhandlingar mellan åklagaren och Thraps försvarare, överretssakföraren Roar Fjeld. Det har beräknats att han under åren 1942 – 1944 försålde pappersvaror och böcker till tyska tjänsteställen för kr. 1.450.000 kronor. Totalt omsatte han ca 4.700.000 kronor under ockupationsåren varav ca 3.000.000 kr till tyskarna och 1.700.000 till norska kunders behov. Målet kom aldrig att behandlas före kapitulationen och tiden därefter fick det stå tillbaka för ”landssvikoppgjöret”. Huvudförhandling i målet var utsatt till den 22 maj 1945 inför Prisretten for Oslo og Akershus fylker, men den inställdes på grund av ”frigøringen”. I mars 1946 föreslog Erstatningsdirektoratet att målet skulle slås samman med landsförräderimålet mot Thrap.⁶³

För redan ett par veckor efter fredsslutet i maj 1945 aktualiserades frågan om Thrap gjort sig skyldig till landsförräderi. Ordföranden i Papirgrossisternes Landsforening hade i skrivelse den 29.5.1945 uppmärksammat kriminalchefen i Oslo om att Thrap efter ockupationen försökt att ”tjene penger på den nasjonale stemning” genom att sälja nationella emblem och dekorationsartiklar med påskriften ”leve kongen”. Bokhandlare i Oslo hade anmält att de uppvaktats av honom med detta syfte. Föreningen framhöll, att firman Th. Segelcke Thrap hade haft dåligt rykte under ockupationstiden och hade ”såvidt vi forstår gjort store forretninger med tyskerne. - - - Vi tror at herr Segelcke Thrap personlig har vært medlem av N.S. uten at vi dog ved dette sikkert.” Att han nu – när han inte längre kunde göra affärer med tyskarna – försökte slå mynt av den

nationella stämmingsvågen – ”synes vi det går for vidt. Almindelig renslighed skulle tilsi at slikt ble stoppet.” Polisen anmodades undersöka hans förhållanden och begränsa hans affärsverksamhet till vad som under rådande förhållanden kunde anses passande.⁶⁴

Polisen inledde en förundersökning, och Thrap arresterades den 4 juli 1945. Samma dag gjorde polisen husrannsakan i Thraps affärslokal, och hans personliga kontor blev låst och förseglat. Han satt häktad på Ilebu fängelse till den 16 augusti samma år. Polisen kunde konstatera att Thrap visserligen inte hade varit medlem av NS men hade inte bara låtit trycka åtskilliga böcker på tyska utan också krigsboken *Narvik*. Att han har fortsatt sin verksamhet visades genom att han har ”formådd å dekke seg”. Han var under alla omständigheter ”profitør”. Hans förmögenhet och inkomstförhållanden hade ökat väsentligt under kriget.⁶⁵ Uppgifter om hans landsförräderi härrörde bl.a. från bokhandlaren Johan Grundt Tanum (1891 – 1978), som under ockupationstiden hade varit Bokhandlarförningens ordförande och också hade gått motståndsrörelsen till mötes.⁶⁶ Thrap bestred å sin sida att han på något sätt gjort sig skyldig till förvärvsmässig verksamhet för fienden.

Också företrädare för den norska boktryckarföreningen var angelägna om ”å rydde opp i rekkene sine - - - blant dem som sto på pinne for fienden”. De fann bland dem den ”økonomiske landssvikerer” Haraldsson. Tidningen *Friheten*, som utgavs av Norges kommunistiska parti framhöll i januari 1946 att ”[k]ravet fra folket er at søkelyset nå må settes skarpt på de store krigeprofitørerne. Det må bli like vanskelig for boktrykkerelefanten å komme gjennom nåleøyet som det er for den bekjente kamelen.”⁶⁷

I slutet av juni 1945 förordnades lagmannsrettssakfører Leif Castberg Voss som ”tillsynsman” för Thrap. Voss tillsatte en revisor (Helge Hasner) som efter att ha genomgått Thraps räkenskaper och korrespondens i mitten av augusti rekommenderade polisen att Thrap skulle släppas ur häktet.⁶⁸ Om inte skulle han tvingas stänga sin affärsverksamhet och sälja ut hela varulagret. Voss kunde konstatera att Thrap var ”en usedvanlig dyktig forretningmann” och föreslog därför att han kunde fortsätta med sin affärsverksamhet under den tid som han förberedde sitt försvar.⁶⁹

Först den 16.9.1947 ingav Statsadvokaten för landsförräderiärenden i Oslo och Akershus sitt åtalsbeslut beträffande Thomas Segelcke Thrap. Han åtalades (1) För att från sommaren 1940 till sommaren 1942 frivilligt efter uppdrag från och i samarbete med Reichskommisariat i propagandasyfte utge såväl bilderböcker som allmänna böcker på tyska, med avsikt att sälja till tyskarna genom

norska bokhandlare och Narvesens kioskkompani. De tyska myndigheterna bistod med papper och gav direktiv om böckernas utformning. För att främja försäljningen hade han annonserat i av tyskarna utgivna tidningar. (2) År 1941 gick firman Thraps forlag in i den enskilda firman Th. Segelcke Thrap och i denna form fortsatte han att leverera samma böcker direkt till Reichskommisariat och Krigsmaktens överkommando. Därutöver hade han från 1942 till fredsslutet uppdrag att trycka bildmappar hos boktryckare i Oslo för leverans till samma myndigheter. Hans avtalade provision var 15 % av mapparnas kostnad. (3) Som grossist i kortvarubranschen hade han från sommaren 1942 till fredsslutet frivilligt levererat huvudsakligen brevmappar och prospektkort direkt till de tyska myndigheterna samt indirekt från andra leverantörer, trots att han visste att Reichskommisariat var den slutgiltiga mottagaren. Vid tillverkningen av dessa brevmappar köpte han 1944 in både kuvert och papper till olovligt höga priser, samt berättigade sig därefter otillåtna höga vinster vid försäljning av mapparna. Det konstaterades också från åklagarnas sida, att Thraps firma 1939 omsatte ca. kr. 100.000, medan omsättningen till tyska myndigheter uppgick till ca. 3.000.000 kr av en omsättning under ockupationen av ca. 4.700.000 kr.⁷⁰

Åtalsbeslutet delgavs Thrap först den 14 mars 1949. Enligt ett intyg från läkaren Erling Martin på Betanien Hospital i Oslo hade Thrap under ett års tid behandlats för uttalade nervösa besvär.⁷¹

Målet upptogs till förhandling vid Oslo Byrett den 4 maj 1949.⁷² Som åklagare uppträdde den förordnade overrettssakfører J A Kittelsen och som Thraps försvarare Roar Fjeld. Kittelsen anförde i målet ett tiotal vittnen. Thrap yrkade på frikännande. Han förklarade sig ”icke straffskyldig”. Åklagaren frånföll i rättegången de flesta av de åberopade vittnena och nedsatte vid förhandlingens slut yrkandet om fängelse till 45 dagar och det ekonomiska kravet till 100.000 kronor.

Efter förhandlingens slut avkunnade Oslo Byrett den 6 maj 1949 sin dom och dömde Thomas Segelcke Thrap för överträdelse av Landssvikloven av den 21. Februari 1947 § 3, jfr. § 2 nr 3, jfr straffeloven §§ 86 och 62 till fängelse i 90 dagar, varifrån skulle avgå 45 dagars häktningstid (*varetektsfengsel*). Han dömdes också att förlora ”stemmerett och vernerett” enligt landssvikloven § 10 nr 1 och 3. Byretten fann i likhet med Statsadvokaten att Thraps tyska förlagsverksamhet kunde karakteriseras som ”otillbörlig”, eftersom en ”icke uvesentlig del av det som ble utgitt var av propagandamässig betydning för fienden og bøkene etc. ikke bare ble solgt till tyske enkeltpersoner, men for henimot kr. 400.000 till tyske tjenestesteder.” Retten såg ”på hele den tyske virksomhet under ett og

sammenligne denne med tilt.'s norske forlagsvirksomhet." Ungefär en femtedel av den totala förlagsverksamheten skedde för tyskarnas räkning. Rätten konstaterade, att hela Thraps affärsverksamhet var frivillig, och han hade inte av ekonomiska skäl någon anledning att gynna tyskarnas intressen. Det hade enligt hans egen utsago varit "en enkel sak for ham å unngå de mange tyske oppdrag ved å stille seg mer avvisende enn han gjorde". Han vidtog över huvud taget ingen åtgärd för att undgå "tyskeromsetningen".⁷³ Rätten ansåg att hans brott kunde hänföras till den mildare straffbestämmelsen i Landssvikerloven, men lade särskild vikt på verksamhetens otillbörlighet och dessutom till att Thrap "var en mann i moden alder". Beträffande den ekonomiska brottsligheten såg rätten mellan fingrarna. Thrap hade inte totalt sett haft någon faktisk förtjänst på sin verksamhet för tyskarna. Han saknade vid domens avkunnande inte bara förmögenhet, hans ekonomi var underbalanserad, och han hade skulder för avgifter och skatter med ca 100.000 kr.

Den avkunnade domen skulle nu verkställas. Thrap ansökte i oktober 1949 om nåd.⁷⁴ Hans affärsverksamhet hade lidit skada under den långa tid som den rättsliga prövningen och beslaget hade varat. Han hade varit sjuk sedan vintern 1947 och led sedan sommaren 1948 av "uttalade psychoneurotiske plager". Hans läkare dr. Erling Martins konstaterade att han led av sömnlöshet, nervös oro, ångest och huvudvärk. I ett intyg den 28 november 1949 slog han fast, att en fängelsevistelse otvivelaktigt skulle få en mycket olycklig påverkan på Thraps tillstånd och i hög grad försvåra hans tillfrisknande.⁷⁵

Thraps ansökan om nåd beviljades den 3 februari 1950.⁷⁶

Så sent som 1962 kritiserade tidningen *Dagbladet* redaktören Th. Segelcke Thrap i ett par artiklar för att han på ett cyniskt och klandervårt sätt hade utnyttjat Norsk Tsjekkoslovakisk Hjelpeforenings insamlingsverksamhet, "melet sin egen kake og stukket to tredjedeler av bidragene i egen lomme". Thrap kallades i tidningen för en "økonomisk spekkhogger". Han stämde *Dagbladets* chefredaktör Roald Storsletten (1915 – 1991) inför Oslo Byrett för förtal, men Storsletten frikändes på alla punkter.⁷⁷ Rätten fann att *Dagbladet* hade täckning för sin karakteristik.

7. Kurt Kranz: En ny karriär i Västtyskland

Om Kurt Kranz första efterkrigsår vet vi, att han återvände till Berlin 1946 och att han två år senare hade en uppmärksammas separatutställning på *Kunstsalon Otto Fischer* i Bielefeld, där han igen framstod som en avantgardistisk surrea-

listisk konstnär.⁷⁸ Han återgick också till sin verksamhet som illustratör. För det privata barnboksförlaget Altberliner Verlag Lucie Groszer i Berlin-Mitte (DDR) illustrerade han en upplaga av den schweiziska författarinnan och kommunisten Mentona Mosers (1874–1971) arbete *Lernt sie kennen* (148 s.). Det utkom 1949 och i detta arbete vidareutvecklade han den av honom före kriget tidigare utvecklade Bauhaus-typografin.

Det uppstod i Tyskland åren efter kriget en Bauhaus-renässans, vilket bland annat synliggjordes genom ett par utställningar i Väst-Berlin (1949) och München (1950). Kranz deltog i kabinettutställningen »22 Bauhäusler stellen aus« i Väst-Berlin.⁷⁹

Under efterkrigstiden blev Kurt Kranz internationellt erkänd och berömd både för sitt måleri och för sin design. Han kallades till en docentur vid *Landeskunstschule Hamburg für Grundlehre* 1950, och fem år senare utnämndes han till professor vid *Staatliche Hochschule für bildende Kunst* också i Hamburg. Där verkade han till sin pensionering 1972. Han var gästdocent vid ett antal amerikanska universitet: Tulane University (1957), University of California/Santa Barbara (1965), Harvard University (1967–68) och hade motsvarande förordnanden i Tokyo (1966), New York (1975) och i Israel. Efter sin pensionering levde och verkade han på en förutvarande bondgård i Suzette, Provence.

På Verlag Mensch und Arbeit i München utgav Kurt Kranz 1956 ett konstpedagogiskt arbete, *Mit eigenen Augen gesehen*, och 1963 utkom ett större konsthistoriskt arbete av honom på samma förlag: *Sehen, verstehen, lieben: Drei Schritte in die Kunst*. Detta arbete utkom också i en licensutgåva på Allhems Förlag i Malmö 1964: *Se, förstå och uppleva konst*, (München), 264 sidor. I detta arbete ägnade Kranz fyra informativa sidor åt Bauhaus-skolan.⁸⁰

Till minnet av Kurt Kranz anordnade Bauhaus-Dessau vid årsskiftet 2010–11 i anledning av hans 100-årsdag en större utställning *Kurt Kranz – Die Programmierung des Schönen*. Där framhölls hans anknytning till Bauhaus-kretsen och särskilt hans roll som ”pionjär för 1960-talets generativa och multipla konst”.⁸¹

8. Epilog

Som framställningen visat kom den nationalsocialistiska kulturpolitiken i Norge och Finland under krigsåren att utveckla ett eget paradigm med inte bara politiska utan även koloniala uttryck. Den uttrycktes inte bara en till den totalitära staten anpassad retorik utan också i naturalistiska former och traditionella motiv.

Bokutgivningen fick i det krigförande landet en speciell prägel genom vilken kriget dels förhärligades, dels uppvisade sin realism och brutalitet. De kulturarbetare som denna uppsats behandlat framstod som både vinnare och förlorare i efterkrigstidens demokratiska Europa. Den norska uppgörelsen med det nära förflutna drabbade i hög grad grosshandlaren Thomas Segelcke Thrap, som i fem års tid fick invänta sin dom i den omfattande norska rättsuppgörelsen. Han led uppenbarligen psykiskt av denna tidsutdräkt.

Bild 10. Soldat med myggnät. Efter en akvarell av Kurt Kranz 1942. I *Front am Polarkreis*.

De som var enrollerade som krigsrapportörer och krigsmålare i Joseph Goebels propagandaministerium kunde under de första efterkrigsåren anknyta till de verksamhetsformer de utövat före kriget. För Kurt Kranz är det uppenbart att åren som krigsmålare utgjorde en parentes i hans karriär. De arbeten han publicerade inom ramen för denna verksamhet placerades snabbt i glömskans garderob och har först nu lyfts fram på nytt. Själv knöt han i slutet av 1940-talet an till sina *Kommilitonen* från Bauhaustiden och deltog i deras utställningar.

Av krigsrapportörerna som Kurt Kranz samarbetade med gick Arthur Ruppert en framgångsrik journalistkarriär i Västtyskland till mötes.⁸² Via CDU i Westfalen kom han till Bonn och blev i ett antal år ansvarig redaktör vid presstjänsten för den tyska sektionen av Internationella kommittén för kristlig kultur (IC). Han ansvarade i denna egenskap för ett antal internationella IC-kongresser i västeuropeiska länder.

Som framhållits har de tyska krigsmålarna och deras arbeten under senare år blivit en viktig och angelägen diskurs med ett antal nyutkomna arbeten och utställningar.⁸³ Denna uppsats från den nordiska kontexten blir därför ett tvärvetenskapligt bidrag till denna pågående diskurs, i vilken också de rättsliga konsekvenserna fått utrymme.

Noter

- 1 Wolfgang Ruppert (utg.), *Künstler im Nationalsozialismus. Die "deutsche" Kunst, die Kunstpolitik und die Berliner Kunsthochschule*. Tagung UdK Berlin 2013, Böhlau Verlag: Köln 2015.
- 2 Bengt Landgren, *Hjalmar Gullberg och beredskapslitteraturen: Studier i svensk dikt och politisk debatt 1933–1942*, diss. Uppsala 1975, Densamme, "Frihet, vår nordiska ära": Gunnar Mascoll Silfverstolpe, utrikesminister Günther och beredskapsarens skandinavism, *Samlaren* 1993, 57 ff. – Densamme, Svensk litteratur under Andra världskriget, i: Henrik Karlsson (red.), *Anpassning, motstånd, naivitet I* [redaktör: Henrik Karlsson]. – Stockholm: Kungl. Musikaliska akademien, 2000.
- 3 Bibi Jonsson, *Bruna pennor: Kvinnor, nazism och litteratur*, Carlsson Bokförlag: Stockholm 2012.
- 4 Kjell Å Modéer, *Det svenska rättsarvet. Om beredskapstidens historisering och dess rättsliga uttryck ur ett law & literature-perspektiv*, Vetenskapssocieteten i Lund. Årsskrift 2013,
- 5 Samtliga här refererade samtida arbeten har identifierats med hjälp av den omfattande antikvariatmarknad som numera förflyttats till internet.
- 6 Fritz von Grævenitz, *Kunst und Soldatentum*, Chr. Belsler Verlag: Stuttgart 1940.
- 7 Ragnar Strömberg, Efterord till Hans Fallada, Hur ska det gå för Pinnebergs?, *Lind & Co.*, 2014, 395.
- 8 Kurt Ziesel (red.), *Krieg und Dichtung: Soldaten werden Dichter – Dichter werden Soldaten. Ein Volksbuch*, Adolf Luser Verlag: Wien/Leipzig 1940.
- 9 Kurt Ziesel, a.a. (1940), 464. – Samtliga citat från tyska källor har översatts av mig.
- 10 Heinrich Böll, Der Schriftsteller und Zeitkritiker Kurt Ziesel: Versuch eines Beitrages zur sogenannten Bewältigung der Vergangenheit, *Die Zeit* 16.3.1962 Nr. 11.
- 11 Minister Goebbels invigde en sådan utställning i München 1942. Haus der Deutschen Kunst (utg.), *Große Deutsche Kunstausstellung 1942 / 16 Gemälde aus der Sonderschau Karl Leipold*, gezeit in der Großen Deutschen Kunstausstellung 1942.
- 12 Joachim Fischer i konstmappen "*Maler und Zeichner schauen den Krieg*", utg. av Propagandakompanie der Armee Busch, Graphischen Arbeitsgemeinschaft Jupp Daehler Berlin, Verlag Heinrich Hoffmann, München 1942. [Bilddokumente von Kampf und Sieg. 2].
- 13 Kunst i kamp, KODE Bergen 2015–16. Fredrik Grønningsæter, Malte Hitlers derfor, *Gudbrandsdølen Dagningen* 20.7.2013, Ola Vikås, Slik malte nazisternes soldater Norge. *Aftenposten* 30.9.2015.
- 14 Wolfgang Ruppert (utg.), *Künstler im Nationalsozialismus: Die »deutsche« Kunst, die Kunstpolitik und die Berliner Kunsthochschule*, Böhlau Verlag: Köln 2015, Einar Økland, *Norwegen, schönes Land! Tyskprodusert fredspropaganda i krigens Norge, 1940–1945*. Samlaget: Oslo 2017.
- 15 Claudia Heitmann, *Die Bauhaus-Rezeption in der Bundesrepublik Deutschland von 1949 bis 1968. Etappen und Institutionen*. [Diss.] Hochschule der Künste Berlin.
- 16 Peter Weibel (red.), *Beyond Art: A Third Culture: A Comparative Study in Cultures*,

- Art and Science in 20th Century Austria and Hungary*, Springer Verlag: Berlin 2005, 589.
- 17 Andreas Fleischer, Das Skelett auf dem Bomber. Überlegungen zu einigen Plakaten des totalen Bombenterrors im Zweiten Weltkrieg, i: Frank Kämpfer, (2004): *Bildkunde Südosteuropas. Ein Einblick. Virtuelle Fachbibliothek Osteuropa* (<http://www.vifaost.de>). *Digitales Handbuch zur Geschichte und Kultur Russlands und Osteuropas*, Band 12, 81.
- 18 Patrick Rössler, Vielfalt in der Gleichschaltung – die ”domestizierte Moderne” am Kiosk: Eine Lifestyle-Illustrierte zwischen Bauhaus-Avantgarde und NS-Propaganda: ”die neue linie” 1929 – 1943, *Jahrbuch für Kommunikationsgeschichte*, Bd 9 (2007), 150 ff.
- 19 Weibel, a.a. (2005), 589.
- 20 Patrik Rössler, Vielfalt in der Gleichschaltung (2007), 172.
- 21 Patrik Rössler, Vielfalt in der Gleichschaltung (2007), 164.
- 22 Patrik Rössler, Vielfalt in der Gleichschaltung (2007), 176.
- 23 Patrick Rössler, *Die neue Linie 1929–1943. Das Bauhaus am Kiosk*. Katalog zur Ausstellung im Bauhaus-Archiv, Kerber Verlag, 2007.
- 24 22 berliner bauhäusler stellen aus 1949.
- 25 Vanessa Adler, Der Bestand der Kunsthalle Bremen, i: Kunstverein Bremen (utg.), *Kurt Kranz, Folgen – Sequenzen – Reihen. Werke von 1927 bis 1996*. Kunsthalle: Bremen 2000, 78. – Patrick Rössler, Vielfalt in der Gleichschaltung (2007), 173.
- 26 ”wegweisende Experimente und Resultate”. Patrick Rössler, Vielfalt in der Gleichschaltung (2007), 173.
- 27 *Deutsch-Schwedisches Jahrbuch 1939*, Verlag Leon Sauniers Buchhandlung Stettin (1940).
- 28 Hans-Eugen Bühler in Verbindung mit Edelgard Bühler, *Der Frontbuchhandel 1939–1945. Organisationen, Kompetenzen, Verlage, Bücher – Eine Dokumentation*, De Gruyter: Saur 2013.
- 29 ”... zu dem deutschen Geist, um dessen Bestand und Führungsanspruch am Ende dieser Kampf geht.” Otto Karsten, Krieg und Buch: Zur Eröffnung des Lesesaals einer Frontbuchhandlung, *Marburger Zeitung*, Nr 258, 15.9.1943, 6.
- 30 ”... die berufliche und kulturelle Bildung sowie Körperertüchtigung” i: Thomas Garcke Rothbarth, ”... für unseren Betrieb lebensnotwendig...: Georg von Holtzbrinck als Verlagsunternehmer im Dritten Reich, [Archiv für Geschichte des Buchwesens – Studien 7], De Gruyter Saur 2009, 159 ff.
- 31 Thomas Garcke Rothbarth, a.a. (2009), 160. – ”Frontbuchhandlung” i Oslo hade sina lokaler på Karl Johansgate 15. Uppgift i Rapport til Oslo og Aker Pris- og Rasjoneringspoliti. Gitt av etterforsker cand.jur.Knut Krag, [1944] (8)
- 32 Einar Økland, a.a. (2017), 8.
- 33 Springenschmid, a.a. (1941), 310.
- 34 Ex.vis Lars [Georg] Hansen, *Die weisse Hölle* (I Spitzbergens völd) och novellsamlingen *In Schnee und Nordlicht*, (I sne og nordlys), Lie & Co., Oslo 1944.
- 35 Karl Baedeker, *Das Generalgouvernement. Reisehandbuch*, Karl Baedeker: Leipzig

1943. – Resehandböckerna för Norge (och Danmark) och Sverige (och Finland) hade senast utkommit 1931 resp. 1929.
- 36 Detta avsnitt bygger på Oslo Byretts dom 274/1949 i landssviksak: Tomas Segelcke Thrap. Landssvikarkivet 4155, Riksarkivet (Norge) [NRL4155].
- 37 ”Millionleveranser av trycksaker til tyskerne”. *Friheten* 29.1.1946.
- 38 *Süd-Norwegen in Bildern*. Gedruckt im Herbst 1941, Thraps Forlag: Oslo, Norwegen, 3.
- 39 Helmut Lankhorst, Traumvoller Norden. Th. Segelcke Thrap in eigenem Verlag, Mitarbeit: Josef Mattner, Reclamo: Oslo
- 40 <http://www.eart.de/eigen/displayArtist.cfm?ArtistID=14819>
- 41 Riksarkivet [RA], Oslo Poliskammer [OP], J.sak 5605/45, bil.4.
- 42 K.Enoksen, Klinkenbergsgt. 18, Stavanger till Segelcke Thrap, Bil. till H.Hasners räkenskapsredovisning. [Bil. 25] RA, OP Landssviksaker
- 43 Th.Segelcke Thrap t. Erstatningsdirektoratet, 9.1.1946. RA.
- 44 Frode Sandvik & Erik Tønning (red.), Art in Battle [Förord av Karin Hindsbo], (KODE – Bergen) 2015), Columbia University Press: New York 2017. – Einar Økland, Norwegen: Schönes Land!, Samlaget: Oslo 2017, 13.
- 45 Redovisad i novemberhäftet av *Deutsche Monatshefte in Norwegen* 1941. Økland, a.a. (2017), 13 f.
- 46 40.171 exemplar à 4:85 totalt kr. 194.829:35. – Revisor Helge Hasners sammanställning av förlagets sålda tyska produkter. Riksarkivet: J.sak 5605/45 bil.4.
- 47 Georg Steffen, *Osloer Skizzenbuch: Norwegen-Aquarelle*, Thraps Forlag: Oslo 1942.
- 48 Georg Steffen, a.a. (1942), [4 f].
- 49 Georg Steffen, a.a. (1942), [5].
- 50 Einar Økland, a.a. (2017), 15.
- 51 ”*Das Buch eines Lapplands-Korps*” utformades av tre ”Kriegsberichter” Ulrich Majewski, Günter Oeltze von Lobenthal och Karl Haag samt ”Kriegsmaler Kurt Kranz, 163 s.
- 52 Wendelin Siebrecht, *Ein engagierter Journalist* (Dem Gedenken an Dr. Arthur Ruppert), Gelsenkirchener Geschichten [30.08.2008], <http://www.gelsenkirchener-geschichten.de/viewtopic.php?t=3471&sid=aofb7151887dcf2daa34f2126b5be7d1>.
- 53 Hauptmann Dr. A. Ruppert i förordet till ”Front am Polarkreis” (1943), 5.
- 54 The Road of the Mountaineers. - - - A book by Lisa Frei. – <https://lisafrei.com/the-mountaineers> [2017-05-19 11:45:45]
- 55 Arthur Ruppert, [Efterskrift] *Winteralltag im Urwald Lapplands* (1944).
- 56 Arthur Ruppert (red.), *Waffenbruder Finnland* (1942), 6.
- 57 P.E.Svinhufvud, Luumäki 21.12.1941, A. Ruppert (red.), a.a. (1942), 8.
- 58 Lieselotte Kattwinkel, *Lapin Hullu Eine Winterfahrt durch lappische Wildmarken*, Westermann: Braunschweig, Berlin, Hamburg, 1941.
- 59 Renate Kübler-Reiser, *Kurt Kranz*, Verlag Hans Christians: Hamburg (1975), 23.
- 60 Renate Kübler-Reiser, a.a.(1975), 34 f.
- 61 Renate Kübler-Reiser, a.a. (1982), 9 f.
- 62 Riksarkivet, Landssvikakter. Prissak nr 1524/1944. Överträdande av ”forordning om straff og inndragning ved prisovrettedelser av 28.1.1942 § 1 jfr med Prisdirektoratets alminnelige prisforeskrifter av den 14.12.1940 § 2, jfr §§ 1 och 11, jfr § 8.”

- 63 Erstatningsdirektoratet. Uttalelse jfr kgl. Res. Av 3.8.1945 § 2. [[NRL4155, Bil. 26]
- 64 Papirgrossisternes Landsforening t. Kriminalsjefen i Oslo, Oslo 29.5.1945, [NRL4155, Bil. 2]
- 65 Informationsblad 3.7.1945 (G.Johansson) i polisakten.
- 66 Egil Tveterås, [Art.] Johan Grundt Tanum, Norsk biografisk leksikon (2009),
- 67 Miljonleveranser av trykksaker til tyskerne: Når kommer oppgjøret med mannen som syntes det var 'trykt og godt' a arbejde for fienden, Friheten 19.1.1946.
- 68 Leif Castberg Voss t. Oslo Kriminalpoliti/Landssvikavdelingen, Oslo 14.8.1945. [NRL4155, Bil. 12]
- 69 Leif Castberg Voss t. Erstatningsdirektoratet, Oslo 31.8.1945 [NRL4155, Bil. 16]
- 70 Tiltalebeslutning Statsadvokaten for landssviksaker i Oslo og Akershus, Oslo 16.9.1947. 1398–47 L.
- 71 Erling Martins, Erklæring, Oslo 2.5.1949 [NRL4155, Bil. 35].
- 72 Rettsbok (protokoll) i sak nr 3477. Domare Håkon Nerdrum, domsmennen Alfons L Andersen och Kåre P Braathen. [NRL4155].
- 73 Domen s. 11.
- 74 Th.Segelcke Thrap till Justisdepartementet, Fengselstyrets Landssvikavdeling, Oslo 11.10.1949. [NRL4155, Bil. 36]
- 75 Erling Martins t. Oslo Politi, Kriminalavdelingen, Oslo 28.11.1949. [NRL4155, Bil. 40]
- 76 Det kgl. Justis- og politidepartement. Fengselsstyrets Landssvikavdeling t. Riksadvokaten, Oslo 3.2.1950. Jnr. 8587/49 D II. [NRL4155, Bil. 41]
- 77 Byretten ga Dagbladet medhold i stort injuriersøksmål, *Gudbrandsdølen* 13.2.1962.
- 78 Renate Kübler-Reiser, a.a. (1982), 87. – Jfr. Poster "Ausstellung. Kurt Kranz. Kunstsalon Otto Fischer Bielefeld Februar 1948". <http://www.aquilabooks.com/ephem/Misc%20Posters.htm>
- 79 22 *Berliner Bauhäusler stellen aus: Veranstaltet vom Amt für Kunst* (1949).
- 80 Kurt Kranz, Försök att skapa en stil, a.a. (1964), 96–100.
- 81 "zu einem Pionier der generativen und multiplen Kunst der 60er Jahre". Kurt Kranz – Die Programmierung des Schönen. Ausstellung 2010/2011 im Bauhaus Dessau. (<http://www.bauhaus-dessau.de/erbe/geschichte/kurt-kranz.html>)
- 82 Wendelin Siebrecht, Dr. Arthur Ruppert. Ein engagierter Journalist, Gelsenkirchener Geschichten.
- 83 Notera även Gregory Maertz, Modernist art in the service of Nazi culture: Baldur von Schirach and the *Junge Kunst im Deutschen Reich* exhibition, i: Patterns of Prejudice, vol. 50 (2016), 337 ff. Maertz, professor i engelsk litteratur vid St. John's University, New York City, arbetar också med flera aktuella projekt om krigsmålarerna och deras konst.

Daniel Möller

Gunnar Ekelöf i Grönköping

Pekoralpastischen som poetisk metod¹

Vid handelsboden [i Hölö] syntes ibland Gunnar Ekelöf, ömsom kutig och vinglig, rödögd under baskern, ömsom elegant i plusfours, rutiga knästrumpor och gula, perforerade skor. [...] Jag såg honom senare i Uppsala, där han tankspridd kunde släntra över Drottninggatan, jagad av tutande bilar; skuttande som en getabock räddade han sig upp på trottoaren. Dyster ruvade han sedan över kaffekoppen på Günters Hof-Conditori. Ibland skymtade han på tåget till Stockholm, där han gjorde mig besviken genom att kluckande läsa *Grönköpings Veckoblad*. Han borde ha läst en gnostisk apokryf.

Sven Delblanc, ur *Agnar*, 1993

Att följa Grönköpingshumorns olika gestaltningar genom svensk litteratur alltifrån 1700-talet, *det* hade varit en saga [...].

Ekelöf i *BLM* 1949

I

”Också jag har varit Alfred Vestlund i *Grönköpings Veckoblad*”, avslöjar Gunnar Ekelöf (1907–1968) i en intervju i *Svenska Dagbladet* den 8 april 1952.² För första gången röjer författaren härmed offentligt att han publicerat sig under pseudonymen A:lfr-d V:stl-nd, Nils Hasselskogs *nom de plume par excellence*. Tre år senare låter han samlingen *Strountes* avslutas med ”Epilog av A:lfr-d V:stl-nd” och ger därmed denna dikt en framträdande placering i boken. Av allt att döma har Ekelöf attraherats av pekoralpastischen som subgenre och metod.

I pekoralpastischerna fick Ekelöf fritt spelrum för sin lekfullhet som diktare. Här blandade han skämt och allvar, odlade sin svarta humor, personligt fattade absurdism och sitt intresse för nonsens. Och precis som 1700-talsförfattaren Olof von Dalin såg Ekelöf det avsiktliga pekoralets litteraturkritiska potential.³ Genom att skriva ’dåliga’ dikter och antipoesi – dikter med avsiktliga dissonan-

Pris 30 öre.

Press-stopp se sid. 4!

Högaktuell till 3 dec.

Grönköpings Veckoblad

Organ för Grönköping med omnejd

Utkommer en gång i månaden.

Grundad av Hasso Zetterström

Redaktör och ansvarig utgivare Seth Bremberg

47 årg. Nr 11. Uppl. A

NATIONALUPPLAGAN

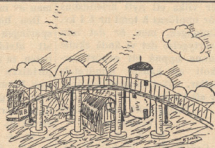
3 nov. 1948.

Tunnelbana i Grönköping?

T. h. Detalj av herr finansiere Joel Erikssons förslag om en »österjordska tunnelbana».

Vid sistlidna sammanträde i Grönköpings stadsfullmäktige dryftades ett uppkast av mag. Hagwald som, kan utgöra fröet till en ny epok i vår stad. Tal. påminde först om vår urgamla hävd inom såväl de kulturella som inte minst de teknologiska framstegen, nämligen trafikväsendet. Under sammarens studiehösk i K. Huvudstaden, sade hr Hagwald

inledningsvis, hade han vid flera tillfällen åsett huruledes gatunivån nedsänkts för att tjäna till underlag för en påtänkt s. k. tunnelbana. Varför hade han då frågat, skulle inte våra egna gator kunna nå samma låga nivå? Tal. yttrade vidare, att han hade införskaffat expertutlåtande av klossmedsfabrikör Östberg, (Låsar & Tänger),

Ungt uppfinnargeni.

Herr Emil Ruda tillverkar redaktionsmotor. Stå vi inför en ny Edison?

Sent vid 7-tiden härfreden afton fann herr lantpolis Fröblom vid passgång runt Bergska sjön i dennas vattubryna en halvt avseimnad ung man liggande framstupa. Omhändertagen visade han sig vara identisk med herr gossen Emil Ruda. Hans första ord vid uppvaknandet voro:

— Var är maskinen?

Herr Fröblom blev som man kan förstå högst intresserad, och omtalade ynglingen det han havererat med en av honom uppfunnna s. k. redaktionsmotor. Hade denna, som han strängt hemlighällit, vuxit fram inom honom under lediga söndagar, och hade han efter experiment i herr Glärsbergs fimmekaniska verkstäder, dit han tacksamt lämnats tilltråde, fått densamma flygfärdig.

Då hade längtan att flyga blivit honom övermåttig, trots att han ej ägde flygcertifikat, och hade han startat från Gökberget i hopp om att kunna taga sig fram till Hjo, men hade snart bensinbrist nödgat honom att landa vid Bergska sjön, där planet havererat. Här slöt ynglingen.

Gr. V. vill endast tillfoga, det vi å det hjärtligaste gratulera vår slat till att ha fött ett dylikt omedvetet mekaniskt geni, är det hela ju så mycket märkligare som herr R. i skolan regelbundet hade C i matematik, men ser man ju härav

Herr yngling E. Ruda.

Även hur vil skolan behöver reformeras. Vi beklaga vidare livligt, det vi kanske ej alltid förstått herr R., och de många handlingar, vilka vi tillskrivit psykopatisk destruktivitet, egentligen endast varit ett utslag av misskänd forskar- och uppäckt drift.

Herr pm. Pontus G. Brunander.

OLIDLIG situation å POSTEN.

Herr postmästare Brunander vägrar utlämna blanketter utan definition.

Grönköpings Veckoblad har redan förut påpekat hur ytterligt sparsam herr pm. Brunander den senaste tiden visat sig vara på blanketter, men han har nu i dagarna hart när slagit rekord.

När allmänheten Åknacker luckan och ber att få en blankett för ett eller annat ändamål, säger herr postmästaren: — Vet ni då vad en blankett är?

Inför denna fråga står de flesta fullkomligt handfallna och kunna ej ge något besked. Herr postmästaren säger då, med en nog så tydlig glimt i ögonvrån:

— Ni vill ha något som ni inte vet vad det är. Kom igen när ni vet vad ni vill ha.

Och så stänges luckan med ett klickande.

Forts. sid. 4.

Polishunden KAROLINA mantalsskriven som JURIDISK PERSON. Se art. å sid. 2.

Redaktionella meddelanden till **GRÖNKÖPINGS VECKOBLAD** och **SÖNDAGSNISSE-STRIX** skola adresseras personligen till tidningarnas redaktör: **Seth Bremberg, Rådmanngatan 11, Stockholm**

Första sidan av *Grönköpings Veckoblad* nr 11 1948.

ser, absurda fraser och sarkastiska vändningar – kunde han i rollen som Alfred Vestlund rikta kritik mot 40-talisterna och deras många epigoner.

Ekelöf vägrade konsekvent att låta sig inordnas under någon särskild litterär eller konstnärlig -ism. Efter debuten med *sent på jorden* 1932 blev han ofta etiketterad som surrealist, något han invände mot.⁴ Carl Olov Sommar skriver: ”När Karl Vennberg, Lars Ahlin, Stig Dagerman och andra lanserade den 40-talistiska pessimismen, intog Ekelöf [...] en skeptisk attityd. Det gällde inte så mycket de enskilda författarna som anspråket att tala för en hel litterär generation och dess speciellt tidsenliga form av livsångest.”⁵ Ekelöf var kritisk mot all konformism, litterär såväl som filosofisk, religiös och politisk.

Det är uppenbart att det Ekelöf ägnar sig åt i *Grönköpings Veckoblad* pekar fram mot *Strountes*. Hans bidrag i tidningen är på flera sätt strountesförebådande. Två av dikterna som han lät publicera i veckobladet kom dessutom att ingå i den nyskapande samlingen, nämligen den ovan omtalade ”Epilog av A:lfr-d V:stl-nd” – i nr 11 1948 kallad ”40-talssjukan” – och ”Ad memoriam” i nr 9 1950, med musik av Ludvig Hagwald, grundrektor vid Läspeskolan i Grönköping och ”rektor magnusfikus” vid Läspéhögskolan i samma stad samt skapare av världsspråket transpiranto, en godmodig drift med esperanto. Tidningen blev ett slags experimentfält för framväxandet av centrala delar i strountestrilogin, där även *Opus incertum* (1959) och *En natt i Otočac* (1961) ingår.⁶

Dikten ”40-talssjukan” föregås av följande redaktionella anmärkning: ”Detta poem har skalden tillägnat herr docenten och riddaren, *prof. Tideström* i Uppsala med anledning av att prof. tog med honom i en antologi för skolor! Han fick veta det av en mag. från Hjo som var inne och köpte en lamatröja på trikota-geavdelningen. Det hela har således blivit en ren s.a.s. självkänslohyllning åt herr prof. Tideström.” Själva dikten lyder:

Vad sker Dig nu, Du gamla dikt i Norden,
vet Du Din sjukdoms diagram, så säg?
En mjältsjuk svartalf snart regerar jorden,
en man med sviter: Mannen utan väg!
Och likt ett Nöjesfält tycks dikten vorden!
Lyster Dig väga 40-tal, välan, så väg!
Det fanns ett sådant ock i romantiken,
låt mig ta fram en diktbok från antiken!

– Ja, för mig till den fria horisonten,
 där det finns plats även för mig att stå!
 Låt även mig få skåda Hellesponten,
 där vattendragen dela sig och gå!
 Den linjen passar ej kameleonten:
 där är man brokig ej, blott gul och blå!
 Jag vill ej mera föra narrens skramla
 i Cirkus 40-tal, dit alla ramla!

Min är den, denna tysta avskedstimma!
 Vål har jag klumpfot, men – den är dock min!
 Snart skall jag över horisonten simma
 som en gång Byron simmade med sin!
 Jag simmar som i trance, i salig dimma...
 Grevinnan Guiccioli! Snart är jag din!
 Mot horisontlös värld, där vägar saknas,
 går Mannens väg! Den gudaboret naknas!

Ekelöf anknyter här (och i flera andra dikter) till karakteristiska, lekfulla drag i grönköpingspråket. När han låter poemet tillägnas ”herr docenten och rid-daren, *prof. Tideström*” ansluter han sig till tidningens valhänta prosastil, där titlar på bemärkta personer sammanblandas och dubbleras.⁷ I diktens andra rad, ”vet Du Din sjukdoms diagram, så säg?”, anspelar Ekelöf högst medvetet på en annan utmärkande egenskap i grönköpingspråket, nämligen dess faiblesse för att avsiktligt förväxla ord som ljudmässigt påminner om varandra men semantiskt närmast är varandras motsatser (”diagram” i stället för ”diagnos”). Några exempel i *Grönköpings Veckoblad* på dylika, avsiktliga sammanblandningar av ord – de flesta härrörande från Nils Hasselskogs tid – är odalisk (haremskvinna) som blir ”obelisk” (stenpelare), herrkonfektion som blir ”herrkonfektyr”, hypotes som förväxlas med ”hypotek”, ansvarslös som blir ”ansvarsfri” och omedveten som förväxlas med ”medvetlös”.⁸ I ”Rolös kväll” (nr 7 1947) leker Ekelöf med orden på samma sätt så att rolös blir ”rotlös”. Det är ett avsiktligt försök att skriva naivt och aningslöst. Hela språket kommer i gungning, en omständighet som Ekelöf uppenbart roats av och själv ägnade sig åt att utforska.⁹

”40-talssjukan” är avfattad på *ottave rime*, precis som Esaias Tegnér’s ”Mjelt-sjukan” från 1825/26, som Ekelöf anspelar på i titeln och på flera ställen i dikten.¹⁰ Gunnar Tideström (1906–1985) var professor i litteraturvetenskap vid

Uppsala universitet, och Vestlund-Hasselskog togs av honom med i antologin *Lyrik från vår egen tid* (1945). Formuleringen ”en man med sviter: Mannen utan väg!” syftar på Erik Lindegren (1910–1968) och dennes diktsamlingar *mannen utan väg* (1942; ny uppl. 1945) och *Sviter* (1947). Klandret av 40-talisten – ”Cirkus 40-tal” – är raffinerat och utdelas med lika delar humor och sarkasm.

Även i den halvannat år äldre ”Deklaration” i nr 4 1947, som förmodligen är skriven av Ekelöf, utgör Tegnér-dikten fond. Förutom att ”Deklaration” har samma metrisk struktur som ”Mjeltsjukan” (och ”40-talssjukan”), innehåller den flera anspelningar på det klassiska poemet. Första raden lyder: ”Han stod så rak å Gökmassivets hjässa”, att jämföra med Tegnér’s ”Jag stod på höjden af min lefnads branter”. Raderna 11–12 låter så här: ”när vi som dikta börja på att undra / om rimmet är vår konst’s Akilleshäl.” och motsvaras av: ”Och själva dikten! Dess lindansarmöda, / dess luftsprång har jag sett mig trött uppå. / Dess gyckelbilder tillfredsställa ingen”.

”Deklaration” är ett påfallande välgjort poem – och det innehåller klander av 40-talisten, särskilt av Erik Lindegren, föregångsmannen bland de lyriska 40-talisterna. Sjätte och sista strofen i ”Deklaration” lyder:

Så stiger jag avsides med min cittra
och gör lyrik å någon mossig sten.
Må eftervärlden döma om den vittra
var A:fr:d V:stl-nd eller L:nd:gr:n!¹¹

Även ”Jag vill slå ut (Återfall)” i nr 7 1950 – också den sannolikt författad av Ekelöf (om än inte på *ottave rime*) – är en uppgörelse med 40-talisten. Diktjaget tar däri sin musa under armen, smiter och ”lämnar 40-talet dö i sviter / av Erik Lindegren, h. forss m.fl.”¹²

Pseudonymen A:lfr-d V:stl-nd har använts av åtskilliga skribenter.¹³ Exakt hur många det rör sig om är inte möjligt att avgöra, men det kan konstateras att det både före och efter Ekelöf är rätt så många som lockats – och alltjämt lockas – att träda in i rollen som Vestlund. Den förste att skriva under namnet var karaktärens skapare, Oscar Rydqvist (1893–1965), och den som före Ekelöf nyttjade det mest framgångsrikt var nämnde Nils Hasselskog (1892–1936), som medarbetade i tidningen från 1925. Tioalet år senare utgav Hasselskog diktsamlingen *Guldregn. Poesi av A:lfr-d V:stl-nd* (1935).

Grönköping har sin förebild i bland annat antikens Abdera och i danska Pærekøbing. Abderiterna, omskrivna i Christoph Martin Wieland roman *Die*

40-TALSSJUKAN.

Detta poem har skalden tillägnat herr do-
centen och riddaren, *prof. Tideström* i Upp-
sala med anledning av att *prof.* tog med
honom i en antologi för skolor! Han fick veta
det av en mag. från Hjo som var inne och
köpte en lamaströja på trikotageavdelningen.
Det hela har således blivit en ren s. a. s. själv-
känslohyllning åt herr *prof. Tideström*.

Red. anm.

Vad sker Dig nu, Du gamla dikt i Norden,
vet Du Din sjukdoms diagram, så säg?
En mjältsjuk svartalf snart regerar jorden,
en man med sviter: Mannen utan väg!
Och likt ett Nöjesfält tycks dikten vorden!
Lyster Dig väga 40-tal, välan, så väg!
Det fanns ett sådant ock i romantiken,
låt mig ta fram en diktbok från antiken!

— Ja, för mig till den fria horisonten,
där det finns plats även för mig att stå!
Låt även mig få skåda Hellesponton,
där vattendragen dela sig och gå!
Den linjen passar ej kameleonten:
där är man brokig ej, blott gul och blå!
Jag vill ej mera föra narrens skramla
i Cirkus 40-tal, dit alla ramla!

Min är den, denna tysta avskedstimma!
Väl har jag klumpfot, men — den är dock min!
Snart skall jag över horisonten simma
som en gång Byron simmade med sin!
Jag simmar som i trance, i salig dimma . . .
Grevinna Guiccioli! Snart är jag din!
Mot horisontlös värld, där vägar saknas,
går Mannens väg! Den gudaboret näknas!

A:lfr-d V:stl-nd

”40-talssjukan” i *Grönköpings Veckoblad* nr 11 1948 är författad av Gunnar Ekelöf i skarp front mot 40-talismen, i synnerhet Erik Lindegren. Dikten ingår omarbetad – och nedtonad – i samlingen *Stroutnes* (1955) och har där fått namnet ”Epilog av A:lfr-d V:stl-nd”.

Abderiten (1774), var i antiken beryktade för sin enfald. Förlagan för *Grönköpings Veckoblad* är ett bihang till norska *Aftenposten*, ”Fra Trangvik”.

Grönköpingsskalden är avdelningschef vid Varuskrapans trikotageavdelning (stickade plagg och underkläder). Han är sinnebilden för småstadspoeten, nära besläktad med bodbitrådet i Birger Sjöbergs *Fridaböcker* och författare av svensk litteraturs allra ädlaste pekoral. Hans sköna sångmö heter Irma Viola Sjöqvist, ”I-ma” eller ”I-a” kort och gott, till vilken han riktar högstämmda dikter.¹⁴ Är

efter år blir grönköpingsborna djupt skakade över att Vestlund inte tilldelas Nobelpriset i litteratur.¹⁵

Följande rader ger en representativ bild av Nils Hasselskogs Vestlunddiktning:

När morgonvind går fram i bladen
och fågeln väcks av Febii puss,
drar sångarn bort från barndomsstaden,
då drar han bort med omnibus.¹⁶

Hasselskogs medvetet pekoralistiska konststycke, och Vestlunds omedvetet pekoralistiska malör, märks bland annat i bruket av det charmfullt skeva rimparet puss/omnibus. Att det är Phoebus, det vill säga Apollo, sångens och diktens gud i den grekisk-romerska mytologin, som väcker en sovande fågel med en puss, bidrar till komiken.

Pekoralisten är alltid omedveten om sina litterära klavertramp. Han eller hon är blind för såväl innehållsliga som formmässiga olyckor och märker inte när det går fel – när versföringen är knagglig, när sluttrimmen är skeva, när troperna kolliderar med varandra eller när det i texterna utan vidare går att läsa in sexuella anspelningar, där sådana inte åsyftats. Hasselskog har spelat rollen som en sådan omedveten poet, och det har även – på sinsemellan olika sätt – Birger Sjöberg och Ekelöf.

I dikten ”Återblick”, publicerad i nr 9 1950 tillsammans med ”Ad memoriam”, alluderar Ekelöf på några kända rader i Vestlund-Hasselskogs dikt ”Nyår”:

Vad rätt du tänkt –
men det var fel du sagt!
Vad du i kärlek känt –
men det blev aldrig gjort!
Ack nej, det ljuvaste
förbliver oförsport!
Det allra vackraste
blir aldrig satt på pränt.

Under dikten står: ”Ben. medd. gen. G.E.”. ”Nyår” stod att läsa första gången i veckobladet i januari 1928. Raderna av Hasselskog som Ekelöf anspelar på lyder:

DANIEL MÖLLER

Grönköpings Veckoblad

Nationalupplagan

HÖSTnummer 1950

Kostar 45 öre.

Nr 9. Sept. 1950 Årg. 49. Uppl. A.

Första sidan av Grönköpings Veckoblad nr 9 1950.

Ja, fram ock du, som fått till börda
 en, andligt sett, mer blygsam del,
 och vet, att även du skall skörda
 vad rätt du tänkt, fast det vart fel.¹⁷

Hasselskog utgår i sin tur från en passage i Viktor Rydbergs ”Kantat vid jubelfest-promotionen i Upsala den 6 September 1877”, som även går igen i ”Återblick”:

Hvad rätt du tänkt, hvad du i kärlek vill,
 hvad skönt du drömt, kan ej af tiden härjas,
 det är en skörd, som undan honom bergas,
 ty den hör evighetens rike till.
 Gå fram, du mensklighet! var glad, var tröst,
 ty du bär evighetens rike i ditt bröst.¹⁸

Guldregn uppmärksammades av Ekelöf i *BLM* nr 1 1949, där han recense-
 rade nyttgåvan av denna bok och August Petersons studie *Nils Hasselskog.
 Grönköpings diktare och tänkare* (1948). Ekelöf skriver om Hasselskogs dikter
 som Alfred Vestlund, att ”Det djupa i det grunda – också omvänt – är denna
 diktningens metodik” (och anspelar därmed på en psalm från 1817 av Johan
 Olof Wallin, nämligen ”I det djupa, i det höga”, nr 12 i 1819 års och nr 20 i
 1937 års psalmbok).¹⁹ Detsamma kan sägas om Ekelöfs egen Vestlundpoesi.
 Recensionen vittnar om Ekelöfs intresse för grönköpingsestetiken. Han var
 väl förtrogen med veckobladet och dess persongalleri, stadens gator, hus och
 kommers, liksom med den kringliggande topografin. I hans bidrag figurerar
 således både namn och platser i och kring den fiktiva lilla staden – Storgatan,
 Varuskrapan och Statt; Gökmassivet, Djuriska Parken och Bergska sjön (de
 två sistnämnda i dikten ”Kvällsvandring i djuriska parken”, som sannolikt är
 skriven av Ekelöf). Därutöver tillämpar han veckobladets originella, ibland
 arkaiska stavningsbruk – *bus* i stället för *buss*, *lufta* i stället för *lifta* – och dess
 förkortningar, exempelvis *s.m.s.* (som man säger). I en av hans texter kliver Stig
 Berglund följaktligen av ”skövdebusen” vid ett av torgen i Grönköping, varpå
 följande fråga riktas till Berglund: ”Är det inte förresten en nog så originell
 årstid för en *s.m.s.* semestertripp?”

II

Ordet pekoral kommer från latinets *pecoralis*, härlett ur *pecus*, som betyder 'fänad' eller 'boskap'. Det äldsta kända belägget kan dateras till 1796,²⁰ men förekomsten är äldre. Johan Henric Kellgren kallade sin tids pekoralister för "rimkräk". Enligt en vedertagen definition är pekoralet ett "litterärt verk kännetecknat av den icke avsedda komiska effekt som uppstår ur kontrasten mellan författarens aningslösa banalitet och hans misslyckade ansträngningar att imitera en högstämmd eller högtidlig stil." Enligt en annan, något äldre definition har vi att göra med en "skrift [...] som utmärkes av (ovanlig l. nötaktig) dumhet (o. enfald) o. som därigenom oavsiktligt gör ett löjligt intryck; ofta om dylik skrift osv. som använder högstämmda ord o. fraser utan motsvarande innehåll [...]".²¹ Ordet har ingen direkt motsvarighet på andra moderna språk, som exempelvis engelska, tyska och franska. Engelsmännen använder ibland termen *doggerel* för dålig eller misslyckad poesi (vilken hör ihop med uttrycket *dog Latin*), men just 'pekoral' med dess etymologiska bakgrund förefaller unikt. Tyskans *literarisches Machwerk*, franskans *galimatias* och danskans *ordskvalder* är "slumpvis utvalda exempel som antyder att 'pekoral' ingalunda tillhör de internationella orden."²²

Ett pekoral är ett litterärt verk, till exempel en dikt, som redan i sin samtid betecknades som illa skrivet, fåraktigt eller bisarrt. Att ta en äldre dikt, vilken som helst, och kalla den ett pekoral – det vill säga en text av en författare som i sin samtid inte betraktades som pekoralist – är således anakronistiskt. Författaren Svenio Dalius (1604–1693), det svenska ädelpekoralets *grand old man*, klagar på flera håll i sin poesi över belackare, vilket talar för att han redan i sin samtid utsattes för klander.²³ Även den arme rimmaren Haquin Bager (1711–1772) utsattes för kritik – av Kellgren och Lenngren med flera – och gick till poetisk motattack mot dem och andra. Tiden kan med andra ord *inte*, såsom Staffan Björck hävdade, "göra pekoral av det som en gång gällt som stor poesi".²⁴ Det är ett anakronistiskt påstående. I samlingsvolymen *Pekoral och bombasmer* presenteras poem av Johan Olof Wallin, Esaias Tegnér, Erik Johan Stagnelius och Carl Snoilsky som pekoral. I antologin *Dåliga dikter* lanseras dikter av Israel Holmström, Frans Michael Franzén, P. D. A. Atterbom och Carl David af Wirsén på oklara grunder också som pekoral.²⁵ Och Hans Ruin har kallat bitar av bland andra Jacob Freses och Gustaf Philip Creutz' skrifter för pekoral – vilket även det ter sig anakronistiskt.²⁶

Däremot är det ovedersägligen så att tiden kan få dikter som en gång framstod som tänkvärda, formfulländade och betydelsefulla att framstå som platta

och ointressanta – men det beror ju bara på att smaken förändras, inte på att dessa dikter skulle ha övergått till att vara dåligt skrivna, vara rytmiskt ur led eller ha ett rubbat innehåll.

Pekoralet, framför allt det så kallade ädelpekoralet²⁷ – det vill säga en text som genom sin formmässiga och/eller innehållsliga skevhet framkallar nöje och njutning –, har förutom Ekelöf attraherat och engagerat en rad välrenommerade författare. Georg Stiernhielm (1598–1672) parodierade i andra akten av hovbaletten *Parnassus Triumphans*, skriven 1650, författaren Sveno Dalius som på grund av hans militära bakgrund och texternas ymniga latininslag av Stiernhielm kallas ”Latinsk Capiten”;²⁸ Anna Maria Lenngren (1754–1817) gick i *Dagligt Allehanda* på 1770-talet till versifierat anfall mot Haquin Bager;²⁹ Tomas Thorild (1759–1808) försvarade de excentriska och halvförtryckta diktarna Brynolph Hallborg (1736–1792)³⁰ och Mathias Bjugg (1751–1807),³¹ som schavotterat i tidningspressens pekoralistjakt;³² Carl Jonas Love Almqvist (1793–1866) hyllar i diktcykeln *Sesemana* det sena 1700- och tidiga 1800-talets mest kände vittra kuf, Hans Jacob Seseman (1751–1819);³³ Viktor Rydberg (1828–1895) intresserade sig i hög grad för pekoralisten Frithiof Kellmodin (1831–1879), vars dikter Rydberg gärna deklamerade för sina vänner;³⁴ och Birger Sjöberg (1885–1929) identifierade sig i en dikt med Erik Ofvandahl (1848–1949) och intog på flera håll i sin poesi en pekoralistisk-estetisk hållning där han medvetet balanserade på gränsen mellan pekoral och stor poesi.³⁵

Pekoralisternas vinda och valhänta litterära alstring har således tidvis fungerat som ett slags inspiration för Ekelöf och andra, etablerade författare.³⁶

III

Man kan få intrycket att Gunnar Ekelöf mellan 1945 och 1951 – det vill säga mellan diktsamlingarna *Non serviam* och *Om hösten* – i poetiskt hänseende undergick en period av lägre produktivitet. Den senare boken innehåller dessutom många texter av äldre datum. Ekelöf var emellertid inte i lägre grad verksam som poet dessa år, vilket framkommer bland annat i veckobladets spalter.

Ekelöf medverkade frekvent i *Grönköpings Veckoblad*, men eftersom dess innehåll nästan genomgående är anonymt, eftersom dikterna och texterna däri är skrivna under pseudonymer och signaturer, är det oklart exakt vilka hans bidrag är. Reidar Ekner påpekar att Ekelöf avvisade somligt av det som ”på inre grunder” kunde tänkas vara skrivet av honom i tidningen, när han fick det uppläst

för sig, medan han såg sig som möjlig upphovsman till annat. Vidare skriver Ekner: ”Om ett och annat som efter hand dök upp i hans minne lämnade han upplysningar, dock ibland så vaga att de inte lett till önskat resultat. Det gäller t.ex. de flesta av hans förmodade bidrag till Grönköpings Veckoblad, där han påminde sig ha medverkat, bl.a. under signaturen Hjördis Flabbs-Brunander.”³⁷ Några decennier senare betonar Ekner emellertid: ”De bidrag i Grönköpings Veckoblad, som 1970 framstod som osäkra attributioner, framstår idag med betryggande marginal som säkra.”³⁸ Det rör sig om elva dikter, publicerade mellan 1947 och 1951.

Tre av dikterna som Ekner attribuerat till Ekelöf är dock inte är skrivna av Ekelöf utan av en annan författare (se nedan). Till de kvarvarande åtta dikterna kan läggas en prosatext, som Carl Olov Sommar säkrat, och en sen dikt, publicerad i *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* (se nedan). Därutöver finns det goda skäl att tro att Ekelöf författat fler alster i *Grönköpings Veckoblad* än de Ekner och Sommar attribuerat till honom. Vid en genomläsning av årgångarna 1945–1968 har jag funnit fyra dikter som sannolikt är skrivna av Ekelöf. Ungefär tio gånger så många dikter och texter har kunnat avfärdas; hälften av dem innehåller i sin tur komponenter som i hög grad påminner om flera av Ekelöfs dikter i tidningen.

I några av de ratade dikterna ger hela strofer intryck av att vara skrivna av Ekelöf. Det bästa exemplet är tredje och sista strofen i ”Hemfärd i flygmaskin” i nr 3 1950:

Arme gubbskald, varför spela
 på ditt minnes spända strängar
 kan det sorgerna fördela
 ouppnådda brudgumssångar.
 Nej, stå pall i tidens brushav
 likt en klippa vid din zित्रa
 förrn du läggs i atomsprängd grav
 sluta ej att nyfött kvittra.

Raderna förefaller vara några av materialets mest ekelöfska (bland annat genom referensen till atomsprängning och anspelningen på Stagnelius ”Necken”, en dikt som Ekelöf ofta återkom till och inledde sitt Stagnelius-urval med 1954).³⁹ Men som helhet är dikten en gåta: någonting tycks saknas mellan raderna tre och fyra, och de två föregående stroferna pekar bort från Ekelöf.

Tyvärr är brevväxlingen mellan Ekelöf och redaktionen för *Grönköpings Veckoblad* förkommen.⁴⁰ Det innebär att det inte med visshet går att fastställa om ytterligare texter av Ekelöf har skrivits under Vestlunds, Hjärdis Flabbs-Brunanders – eller andra grönköpingskaraktärers – namn och publicerats i tidningen. På 1980-talet fick emellertid Carl Olov Sommar tillgång till poetens almanackor, som han lånade av Ingrid Ekelöf. I 1950 års almanacka antecknade Ekelöf den 8 december ”Gr.v. Desperatismen” – av allt att döma det datum då han sänt manuset till tidningen.⁴¹ Intervjun med Stig Berglund, ”kulturdoktor” i Grönköping, publicerades i början av 1951. Berglund uppges där vara nyligen hemkommen från Paris och avger en rapport om -ismernas tillstånd. De är alla döda, berättar han, alla utom en – desperatismen – ”som skall komma att präglade litteraturen under detta tiotal” (1950-talet).

Carl Olov Sommar menar att Ekelöf ”åren omkring 1950 ofta skrev dikter i *Grönköpings Veckoblad* under A:lfr-d V:stl-nds signatur”.⁴² Seth Bremberg, chefredaktör 1942–1963 och den som introducerade karaktären Stig Berglund (som alltsedan dess ingår i tidningens stående persongalleri), talar i inledningen till antologin *Transpirationer och annan vers från Grönköping* (1958) i samma andetag om Ekelöfs och Hasselskogs insatser i veckobladet. Brembergs antologi är indelad i sex avdelningar, och han påpekar att avdelningen ”Och annan grönköpingsvers” innehåller några exempel på Vestlunds ”nyare produktion, som ej tidigare utgetts i bokform.” Han tillägger: ”Här har således inte några av Nils Hasselskogs och Gunnar Ekelöfs skapelser medtagits.”⁴³

Sektionen ”a:lfr-d v:stl-nd (40-talisten)” i Brembergs grönköpingsantologi innehåller tre dikter som Ekner attribuerat till Ekelöf: ”Rapsodi i blått och grått” (E 4738), tryckt i nr 8 1947, och ”Två dikter av a:lfr-d v:stl-nd” (E 5146) i nr 12 1951. Sammanlagt omfattar denna avdelning tretton dikter, och eftersom Ekner tillskrivit Ekelöf tre av dem kan man få intrycket att fler dikter däri kunde vara komponerade av Ekelöf. Så är det dock inte. De är skrivna av författaren och konstnären Gunnar Wihlborg (1901–1978). Men inte bara de – också de tre dikterna som Ekner attribuerat till Ekelöf är skrivna av Wihlborg, som är upphovsman till hela avdelningen ”a:lfr-d v:stl-nd (40-talisten)” och ytterligare två dikter i antologin.⁴⁴

Flera av Wihlborgs dikter innehåller välformulerade sarkasmer mot 40-talisten, vilket gör att de lätt kan misstas för att vara skrivna av Ekelöf – som publicerade flera dikter i veckobladet där han utgjuter löje över denna -ism, bland andra ”40-talssjukan”. Wihlborg är i dessa poem starkt ironisk mot 40-talisterna och samtidigt – för att komplicera saken ytterligare – högst angelägen om att

låta sin Alfred Vestlund framstå som en hängiven adept till Gunnar Ekelöf när han anlagt Vestlunds mask. Inte endast "Rapsodi i blått och grått" och "Två dikter av a:lfr-d v:stl-nd" utan även bland andra följande dikter kan misstas för att vara skrivna av Ekelöf: "sarkasmernas syntes (fragment)" i nr 3 1947, "två tidsdikter", "kosmiskt sabotage" och "till ett decennium" i nr 6 1947, "sottiser", "prisma" och "okular" i nr 3 1948, "perspektivfönster" i nr 4 1948, "primklang" i nr 7 1948, "Växande stad" i nr 1 1949, "hård vind" i nr 6 1949 samt "emedan" och "medan" i nr 12 1949. Det gäller även texter vars författare är okänd(a), exempelvis "Primklang 2 moll" i nr 3 1949, "relativistiskt credo" i nr 4 1949, "kraftstation" i nr 4 1950 samt "evig musik" och "Tankar kring en dikt. Essä av dr Stig Berglund" i nr 12 1952.

Raderna 10–18 i Gunnar Wihlborgs "sarkasmernas syntes (fragment)" citeras nedan för att göra sammanhanget mer begripligt. Det är meningen att man bland annat skall komma att tänka på Erik Lindegrens dikt "De fem sinnenas dans", publicerad hösten 1946 i *BLM* (och 1947 i *Sviter*):

o dessa djungelns medicinmän utan trummor
 dessa lytta
 lomhörda å ena ögat
 blinda å det andra örat
 skulle dessa skända oss?
 aldrig skall deras sinnen dricka
 aufforderung zum tanz med sina vingar
 aufforderung zum tanz med mina vingar
 (dina vingar mina vingar)⁴⁵

Samtidigt som raderna är en Lindegren-parodi, är de ett skämt med – och ordet "medicinmän" en hänsyftning till – medicinarna Lars Gyllensten och Torgny Greitz, som 1946 under pseudonymen Jan Victor gav ut diktsamlingen *Camera obscura*, en underfundig parodi på eller illvillig imitation av 40-talslyriken.⁴⁶ Samma uttryck, "medicinmän", användes av Ekelöf när han i *BLM* nr 2 1947 recenserade *Camera obscura*,⁴⁷ närmare bestämt vid samma tid som dikten "sarkasmernas syntes" publicerades i *Grönköpings Veckoblad* (nr 3 1947). Den parodiska recensionen av *Camera obscura* som står att läsa i *Grönköpings Veckoblad* nr 1 1947 är dock förmodligen inte författad av Ekelöf (däremot kan den mycket väl vara skriven av Wihlborg).⁴⁸

Under andra hälften av 40-talet ägnar man sig i vart och vartannat nummer

av *Grönköpings Veckoblad* åt att driva med 40-talisten och den franska existentialismen. Stig Berglund uppges bland annat ha författat ett skådespel med titeln *Myggorna*, i dialog och öppen tävlan med Jean-Paul Sartres *Fluggorna*.⁴⁹ Till och med ett "Lettristiskt poem" har publicerats i ett av numren.⁵⁰ Lettrismen var en fransk avantgarderiktning som uppstod 1947 då Isidore Isou (1925–2007) gav ut manifestet *Introduction à une nouvelle poésie et à une nouvelle musique*.⁵¹ Till skillnad från i stort sett alla andra -ismer inom modernismen fick lettrismen veterligen inga svenska anhängare – annat än i *Grönköpings Veckoblad*, vilket är nog så intressant eftersom det vittnar om att redaktionen varit påfallande välinformerad om vilka konstnärliga -ismer som var i svang på kontinenten.

IV

Intervjun med Stig Berglund i nr 2 1951 har Ekelöf som nämnts gett namnet "Desperatismen". Bland annat av det skälet förefaller det mycket troligt att en dikt kallad "Desperatistisk sonett" i nr 12 1951 också är av honom. Den är tänkt vara skriven i den nya, 50-talistiska Paris-ismens anda – eller snarare i den nya Grönköpings-ismens anda: inspirationen till läran tycks doktor Berglund ha undfått i Paris, medan den har "hemortsrätt och s.a.s. födslorätt" i Grönköping.

Berglund kontrasterar desperatismen mot surrealismen. "På surrealismens tid talades om att man borde företaga vissa s.k. surrealistiska handlingar", berättar han, och fortsätter:

En surrealistisk handling var t.ex. att ta på sig överrocken och mössan, gå nerför trapporna och ut i trängseln på Storgatan, samt exempelvis utanför Varuskrapan lossa ett skott. Hur dumt och andefattigt! Nej, en desperatistisk handling är, *de par contre*, en *konstruktiv* handling. Desperatismen innebär inte bara en omvärdering utan en upp- och nervärdering av alla värden, den transporterar dem s.a.s. på det labila planet, det plan där alla vår andes växlingar – upp och ner, ut och in, fram och tillbaka – sker. Har du sagt ja får du säga nej, har du sagt nej får du säga ja o.s.v.

Hur omsätts denna anderika poetik praktiskt och poetiskt? Ja, kanske så här. "Desperatistisk sonett" lyder:

Detalj på det särskilda försättsbladet till *Grönköpings Veckoblad* nr 2 1951 – reklam för Gunnar Ekelöfs anonyma bidrag ”Desperatismen”. Teckningen är utförd av konstnären Arvid Arvé (1894–1968).

Jag anar knappast huru trött jag är
– hihi! – kan dock bekänna utan fara
att tröttare kan ingen vara
än den som älskar er, ma chère!

Jag ville vara där jag icke är
och där jag icke är kan jag ej vara!
Hihi! Jag vet ej hur jag skall förklara
utan sorg jag ganska sorgsen är.

På vad ni frågar kunde man ju svara:
Jag kan ej läxan som ni lär!
Min sorg är min! Hihi! Jag henne bär
och det är min sak att min sorg bevara!

Och frågar någon: Vandringsman! Vem ligger där?
Så svarar du: Hihi! Han ligger bara.

Dikten har inte tidigare satts i samband med Ekelöf (eller med någon annan författare), men det råder knappast något tvivel om att den är av honom. Förutom att titeln talar för det, är innehållet – idén, ämnet och tonfallet – omisskännligt ekelöfskt. Det gäller även allusionsmetodiken, här anspelningen på Lina Sandell-Bergs psalm ”Tryggare kan ingen vara” i tredje raden och på Edith Södergrans dikt ”Landet som icke är” i raderna fem och sex. Uttrycket *ma chère* associeras därtill av Ekelöf i flera sammanhang med Bellman. Även

Desperatistisk sonett.

Jag anar knappast huru trött jag är
— hihi! — kan dock bekänna utan fara
att tröttare kan ingen vara
än den som älskar er, ma chère!

Jag ville vara där jag icke är
och där jag icke är kan jag ej vara!
Hihi! Jag vet ej hur jag skall förklara
att utan sorg jag ganska sorgsen är.

På vad ni frågar kunde man ju svara:
Jag kan ej lära läxan som ni lär!
Min sorg är min! Hihi! Jag henne bär
och det är min sak att min sorg bevara!

Och frågar någon: Vandringsman! Vem ligger där?
Så svarar du: Hihi! Han ligger bara!

Stig Berglund

”Desperatistisk sonett” i *Grönköpings Veckoblad* nr 12 1951 är med intill visshet angränsande sannolikhet författad av Gunnar Ekelöf.

viator-formeln förekommer i hans diktning.⁵² Framför allt är det den avslutande raden i den lilla dikten ”Din sorg är din” av Viktor Rydberg som genljuder och omformuleras i ”Desperatistisk sonett”:

Du menskobarn, hur tung din lott du känne [än må känna],

sök ej hos dina svaga likar tröst!

Lägg ej din sorg på redan tyngda bröst!

Din sorg är din, och du bör bära henne.⁵³

En annan dikt som troligen är skriven av Ekelöf är den omnämnda ”Kvällsvandring i djuriska parken” i nr 7 1948. Den har nämligen undertiteln ”(Ett återfall till 30-talet)”, precis som den ett år yngre ”När ängarna blommar” i nr 8 1949, en av de texter som Ekner med rätta inrangerat i författarens *oeuvre*. Dikten klingar ut i följande strountesförebådande rader:

En reflexion nu helt min tanke fångar:
O fikon, vore jag blott ett av er,
och hölles utav fingrar skära, kära,
jag skulle utan knot mitt öde bära.

Följande tio grönköpingstexter har med rätta attribuerats till Gunnar Ekelöf. E-numren avser Reidar Eknens bibliografiska skrifter och utredningar, dels *Gunnar Ekelöf. En bibliografi* (1970), dels häftet ”Komplement. Verkförteckning 1931–1969 – rättelser och tillägg”, utgivet som bilaga till Gunnar Ekelöfsällskapets medlemsblad nr 32 (2004).

Rolös kväll, nr 7 1947 (*E 4737*)
Kisse-Kisse-Liten, nr 9 1948 (*E 4844*)
40-talssjukan, nr 11 1948 (*E 4823*)
ett ensamt lok (*ett hjoinspromptu*), nr 7 1949 (*E 4957*)
När ängarna blommar (Ett återfall till 30-talet), nr 8 1949 (*E 4958*)
eolsharpan hänger, nr 6 1950 (*E 5044*)
Två Vestlundsdikter, nr 9 1950 (*E 5023*)
[1] Ad memoriam [2] Återblick
Desperatismen. *Intervju med herr doktor Stig Berglund*, nr 2 1951 (*E 5145*)
En happening-dikt, 29/9 1964 (*E 6410*)

Förutom dessa texter är följande fyra dikter sannolikt skrivna av Ekelöf:

Deklaration, nr 4 1947
Kvällsvandring i djuriska parken (Ett återfall till 30-talet), nr 7 1948
Jag vill slå ut (Återfall), nr 7 1950
Desperatistisk sonett, nr 12 1951

Följande tre dikter har felaktigt attribuerats till Ekelöf och är i stället skrivna av Gunnar Wihlborg:

Rapsodi i blått och grått, nr 8 1947 (*E 4738*)
Två dikter av a:lfr-d:v:stl-nd, nr 12 1951 (*E 5146*)
[1] ett [2] två

V

Alfred Vestlund-karakteren har även senare varit en avhållen följeslagare, och den egentliga slutdikten av Ekelöf som A:lfr-d V:stl-nd är, kan man säga, en helt annan dikt än ”Epilog av A:lfr-d V:stl-nd”. Så sent som 1964 lägger Ekelöf åter an denna mask i ett satiriskt poem, ”En happening-dikt”, publicerat i *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*, som lyder:

Jag är, jag är en boaorm som skiner
 Jag har ätit opp Hr Edenmann
 Det blev en stor knöl
 på mitten

Det värsta är
 att jag inte vet
 hur ormar gör sig av med vad de ätit
 Jag måste slå upp i lexikon

Det näst värsta är
 att jag kanske inte ens är en boaorm
 Är jag då en allätare med knöliga tänder?
 Och hur bär sig sådana åt?

Min tunga fladdrar, men är inte kluven
 Därför, kanske, trodde jag mig inte vara kräldjur
 Men – kanske är jag helt enkelt en uppäten?⁵⁴

Dikten är undertecknad ”A:lfr-d V:stl-nd”, och ”Edenmann” syftar på Ragnar Edenman (1914–1998), riksdagsman och ecklesiastikminister i den dåvarande socialdemokratiska regeringen (en således ej grönköpingsrelaterad person), ansvarig för utformningen av konstnärsbelöningarna.⁵⁵

Av allt att döma fick Vestlund förnyad aktualitet för Ekelöf då han sommaren 1963 hyrde ett hus i västgötska Broddetorp, mellan Skara och Falköping, nära vännerna Aina och Bertil Sundborg som då sedan ett par år var bosatta där.⁵⁶

Broddetorp är inte vilken plats som helst. Det är Nils Hasselskogs födelseort – och där någonstans tänks också det fiktiva Grönköping vara beläget. År 1965 förvärvade Ekelöf ett eget hus i samma trakt: Karlstorp, av honom omdöpt till Fanstorp.⁵⁷ Ekelöf befann sig härmed på samma latitud som sin föregångare som A:lfr-d V:stl-nd – ett sammanträffande som torde ha roat honom.

Noter

- 1 Texten är en utvidgad version av inledningen till boken Gunnar Ekelöf, *Dikter i Grönköpings Veckoblad. Utgivna med en inledning och kommentarer av Daniel Möller*, Stockholm 2016. Ett varmt tack riktas till Anders Mortensen, med vilken jag haft energiska överläggningar om attributionsproblem. Tack även till Suzanne Ekelöf, Ulf Schöldström och Svenska Akademien – den sistnämnda för att hon i ett brev till Gunnar Ekelöf-sällskapet anmodade sällskapet att ge ut Ekelöfs alster i *Grönköpings Veckoblad* och även stödde produktionen av boken *Dikter i Grönköpings Veckoblad*.
- 2 Daniel Möller (red.), *Också jag har varit Alfred Vestlund. Intervjuer och enkätsvar med och av Gunnar Ekelöf*, Stockholm 2016, s. 111.
- 3 Beträffande Dalin som författare av pekoralpastischer, se min studie *Pekoralpastischen: en Dalinsk innovation. Om det avsiktliga pekoralet hos Olof von Dalin. Anförande vid Svenska Vitterhetsamfundets årsmöte den 21 maj 2014*, Stockholm 2015.
- 4 Se t.ex. artikeln ”Jag är inte surrealist”, i *Bonniers Nyheter* 1935:3, s. 5. I ett annat sammanhang, i en intervju 1935, säger Ekelöf: ”Jag är icke surrealist, fastän jag får heta det i tid och otid [...], men kritiken i mitt hemland anammar med tacksamhet varje tillfälle att kalla saker och ting surrealistiska, och ’surrealism’ har blivit en utnött kliché, som med förkärlek användes också av folk, som icke har en aning om vad som gömmer sig bakom detta ord.” Möller (red.) 2016, s. 14.
- 5 Carl Olov Sommar, ”Gunnar Ekelöf, desperatismen och Grönköpings Veckoblad. En okänd Ekelöftext”, *Bokvännen* 1988:6 [s. 136 ff.], s. 136. – ”Je suis mon propre ’Ism’”, svarade författaren en gång på frågan vilken litterär inriktning han tillhörde. (Cit. efter Anders Mortensen, *Tradition och originalitet hos Gunnar Ekelöf*, diss. Lund, Stockholm/Stehag, 2000, s. 11.)
- 6 I sin doktorsavhandling uppmärksammar Pär Hellström Ekelöfs grönköpingspoesi, men ägnar den tyvärr ringa uppmärksamhet. Se Pär Hellström, *Livskänsla och självutplåning. Studier kring framväxten av Gunnar Ekelöfs Strountesdiktning*, Skrifter utg. av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet 3, diss., Uppsala 1976, s. 240 f., 247, 265 och 276 f.
- 7 Det är sedan gammalt förekommande i veckobladet. Här följer ett par exempel från 2017: ”hr Mr. Bob Dylan” (nr 3, s. 3) och ”hr Mr president Trump” (nr 4, s. 6).
- 8 Ulf Schöldström, ”Språkekvilibristerna i Grönköpings Veckoblad”, i: Peter Norrbohm (red.), *Hundra år av skämtsambet*, Stockholm 2002 [s. 134–149], s. 139.
- 9 Ekelöf ägnar sig åt detta i en annan dikt i *Strountes*, nämligen den ordvridande ”Perpetuum mobile”:

Den gamla vanliga skalligheten
 Den gamla vanliga skalligheten
 Den gamla vanliga skalligheten
 Den gamla skamliga vanligheten

Den gamla vanliga skamligheten
Den gamla skamliga vänligheten
Den gamla vänliga svamligheten
Den gamla flabbiga hemligheten

Den gamla hemliga skadligheten
Den gamla saliga flabbigheten
Den gamla skadliga skabbigheten
Den gamla skabbiga saligheten

Sedligheten den gamla smakliga
Skamligheten den gamla skändliga
Skalligheten den gamla vänliga
Skalligheten den gamla vanliga etc.

Gunnar Ekelöf, *Samlade dikter. Under redaktion av Anders Mortensen och Anders Olsson, med kommentarer av Anders Mortensen samt med inledning av Anders Olsson*, Svenska klassiker utg. av Svenska Akademien, del I, Stockholm 2015, s. 342. Jfr Schöldström 2002, s. 141.

10 De två första stroforna i Tegnér's "Mjeltsjukan" lyder:

Jag stod på höjden af min lefnads branter
der vattendragen dela sig, och gå
med skummig bölja hän åt skilda kanter,
klart var deruppe, der var skönt att stå.
Jag såg åt solen och dess anförvanter,
som, sen hon sloknat, skina i det blå,
jag såg åt jorden, hon var grön och herrlig
och Gud var god och menniskan var ärlig.

Då steg en mjeltsjuk svartalf opp, och plötsligt
bet sig den svarte vid mitt hjerta fast:
och se, på en gång allt blef tomt och ödsligt,
och sol och stjernor mörknade i hast:
mitt landskap, nyss så gladt, låg mörkt och höstligt,
hvar lund blef gul, hvar blomsterstängel brast.
All lifskraft dog i mitt förfrusna sinne,
allt mod, all glädje vissnade derinne.

Cit. efter Daniel Möller & Niklas Schiöler (red.), *Svensk poesi*, Stockholm 2016, s. 299. "40-talsjukan" ingår i *Stroutnes* (1955), omarbetad och under titeln "Epilog av A:lfr-d V:stl-nd":

Väl är jag icke riktigt mjältsjuk vorden
 men mången svartalf bär i bröstet jag,
 om söndagar som den brittanske lorden,
 på tricotageavdelningen i vardagslag.
 Fast varken kolsvart eller -vit, märk orden:
 Att vara fläckvis, det har ock sin lag.
 Benägne läsare! Tag dock min gåva!
 Den är ej illa menad, vill jag lova!

Tillåt ock mig få skåda Hellesponton
 där vattendragen dela sig och gå!
 Ja, för mig till den fria horisonten
 där det finns plats även för mig att stå!
 Den linjen passar ej kameleonten,
 hörs någon säga. – Den är min ändå!
 Ack, led mig dit att en gång helstöpt bliva
 och låt mig slippa här med vädren driva!

Ty min den är, den sena uppbrottstimma!
 Väl har jag klumpfot, men – den är dock min!
 Snart skall jag över horisonten simma
 som en gång Byron simmade med sin!
 Jag simmar som i trance, i salig dimma!
 Blonda grevinnan G.! Snart är jag din!
 Mot horisontlös värld, där vägar saknas,
 Går skaldens väg, den gudaboret naknas!

Ekelöf 2015, del I, s. 355, med komm. på s. 467. Hellesponton är det antika namnet på Dardanellerna (sundet mellan Egeiska havet och Marmarasjön), som Lord Byron (1788–1824, vars ”klumpfot” nämns i dikten) simmade över den 3 maj 1810. Teresa Guiccioli (1802–1873) var en av Byrons älskarinnor.

11 Se vidare Ekelöf 2016, s. 71 f.

12 Harald Forss (1911–1996), som skrev sitt namn utan versaler, debuterade 1939 med diktsamlingen *trött pupill*, tillhörde parnassen i S:ta Clara och kom även att associeras med 40-talisterna.

13 Vestlund introducerades som medarbetare i veckobladet 1916, vid omläggningen från bilaga i *Söndags-Nisse* (sedermera *Söndagsnisse-Strix*) till självständig tidning. Se vidare Kerstin Wikberg, *Samhällets skrattspegel. Studier i Grönköpings Veckoblad*, diss., Uppsala 1978.

14 Ett smärre klargörande kan här vara på sin plats: när Ekelöf i Vestlunds namn apostroferar Irma, är det Irma i Grönköping som han vänder sig till, inte sin andra fästmo (Irma Bengtsson, f. Ahlström, 1910–1995).

- 15 Angående Alfred Vestlund och andra grönköpingsinvånare, se t.ex. Erik Blix (red.), *Vem är vem i Grönköping*, Stockholm 2000, ny utg. 2006.
- 16 [Nils Hasselskog], *Guldregn. Poesi av A:lfr-d V:stl-nd*, Stockholm 1935, s. 9.
- 17 *GrV* 1928:1, med talspraksvarianten *vart* (dvs. 'blev') i stället för *var*, som påträffas i många omtryck av dikten.
- 18 Viktor Rydberg, *Dikter. Första samlingen*, Göteborg 1882, s. 7.
- 19 *BLM* 1949:1, s. 66; [Harald Hultqvist (red.)], *Gunnar Ekelöf – kritiker i BLM*. Inledning: Magnus Halldin; efterskrift: Lars Gustafsson, Stockholm 2003, s. 349.
Ekelöf anspelar i citatet på en psalm från 1817 av Johan Olof Wallin, nämligen "I det djupa, i det höga", nr 12 i 1819 års och nr 20 i 1937 års psalmbok.
- 20 *Svenska Akademiens ordbok*, XIX, "Pekoral", Lund 1952, spalt P 551: *Mathias Calonii bref till Henrik Gabriel Porthan. Åren 1793–1800*, Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 55, Helsingfors 1902: "Om Bror samlar pecoralia i den vägen, då kunna de [Carl Bleckert Lybeckers (1768–1796) "både Poëtiska och Prosaiska opuscula"] förtjena sitt rum i den slags collection" (s. 186 f.).
- 21 "Pekoral", *NE*, nätuppl., läst 17/1 2017; *SAOB* 1952, sp. P 551.
- 22 Magnus Röhl, "Små idéer och känslor i lyxförpackning", i *Svenska Dagbladet* 24/10 2006.
- 23 Jfr Ewert Wrangel, *Det carolinska tidehvarfvets komiska diktning*, diss. Lund 1888, s. 192 f., not 2.
- 24 Staffan Björck, *Löjligen familjerna i samhälle och dikt*, Stockholm 1964, s. 234.
- 25 C[hrister] T[opelius] (utg.), *Pekoral och bombasmer*, Stockholm 1969 och Leif Eriksson (utg.), *Dåliga dikter. Garanterat usel poesi*, Stockholm 2006.
- 26 Hans Ruin, *Det finns ett leende*, Helsingfors 1943, s. 94 f.
- 27 Ordet "ädelpekoral" har uppfunnits av Sven Stolpe. Se "Företal", i *Pegas på villovägar. En lyrisk läsebok sammanställd av Olle Strandberg under medverkan av Bengt Åhlén*, Stockholm 1965 (1943) [s. 7–13], s. 8. En sorts synonym till "ädelpekoral", "det inspirerade pekoralet", har myntats av Hans-Uno Bengtsson ("Två skånska pekoralister", *Särilingar* i Skåne, red. Helmer Lång, Malmö 1996 [s. 63–68], s. 63).
- 28 Se Möller 2015.
- 29 Se min artikel "'Du skall af Fäsot känna plåga'. Några anteckningar kring Anna Maria Lennngrens dikter mot Haquin Bager i *Dagligt Allehanda*", i *Lyriskvänner* 2013:3, s. 19–26.
- 30 Brynolph Hallborg (1736–1792) var ingen pekoralist i egentlig mening utan en excentriker; hans poesi synes vara en sorts prolongering av hans kufiska personlighet. Se min artikel "'Mandråpare. Horkarl. Tjuf. Lögnare. Och. Syndare.' Om parodisk, politisk och ärekränkande begravningspoesi under 1600- och 1700-talen", i *Glänta* 2013:1 [s. 83–92], s. 88 ff.
- 31 B. Boëthius, "Mathias Jacob Bjugg", i *Svenskt biografiskt lexikon*, 1924, s. 516.
- 32 Se *Samlade skrifter av Tomas Thorild*. III: *Prosaskrifter 1791–1793. Odaterade prosaskrifter på svenska*, utg. av Stellan Arvidson, SFSV XV, Stockholm 1944, s. 20 f. Jfr s. 180. Även Haquin Bager ingår i den krets av 1700-talspoeter som Thorild tar i försvar.

- 33 Om Seseman, se Per Erik Wahlund, ”Sesemansk iliad”, i *Kammarrådinnans konterfej och andra äreminnen. Essayer*, Stockholm 1970, s. 109–133 och ”En poetast i Uppsala”, i *Självstudier. Försvarstal och utredningar i humanistisk anda. Essayer*, Stockholm 1974, s. 99–115.
- 34 Se Carl Rudolf A:son Fredberg, *Det gamla Göteborg. Lokalhistoriska skildringar, personalia och kulturdrag*, del I, Göteborg 1919, s. 109 f., där det heter: ”Bland samlare av tryckpressens kuriosa äro de också än i dag högt uppskattade. Så var exempelvis Viktor Rydberg en av [Frithiof] Kellmodins bästa kunder och det säges att skalden alltsom oftast i intima lag, när han ville på ett särskilt sätt glädja vännerna, deklamerade Kellmodins allra mest högtravande pekoralier.”
- 35 Eva Hættner Olafsson [Aurelius], *Fridas visor och folkets visor. Om parodi hos Birger Sjöberg*, Svenskt visarkivs handlingar 3, diss. Lund, Stockholm 1985, s. 74–86 och s. 270 f. Ofvandahl-dikten heter ”I himlens klara sal” och är senast publicerad i *Fragment av Birger Sjöberg*, utg. av Eva Hættner Aurelius, Vänersborg 2013, s. 94 f. Sjöberg identifierade sig med och imiterade även två andra pekoralister, J.H. Chronwall och ”skaldekoningen” John Vallin i Jönköping, och kallade sig själv sent i livet för ”skaldekoningen Gustafsson”.
- 36 Det kan noteras – vilket Erik Erlanson har gjort mig uppmärksam på – att den skotske pekoralisten William McGonagall (1825–1902) omhuldas av John Ashbery.
- 37 Reidar Ekner, ”Inledning” etc., i *Gunnar Ekelöf. En bibliografi*, Acta Bibliothecæ Regiæ Stockholmiensis VIII, Stockholm 1970 [s. 7–14], s. 8.
- 38 ”Komplement. Verkförteckning 1931–1969 – rättelser och tillägg”, utgivet som bilaga till Gunnar Ekelöf-sällskapets medlemsblad nr 32 (2004).
- 39 Erik Johan Stagnelius, *Dikter i urval av Gunnar Ekelöf*. Illustrationer efter A.C. Wetterlings stockholmsbilder från 1820-talet, FIB:s lyrikklubbs bibliotek 6, Stockholm 1954, s. 15 f.
- 40 Ekner 1970, s. 8. – Uppgiften har bekräftats av den nuvarande chefredaktören för *GrV* Ulf Schöldström: i tidningens arkiv finns äldre, inbundna nummer, men ingen korrespondens (telefonsamtal med Schöldström 5/10 och 17/10 2016).
Inte heller i Kungl. bibliotekets samlingar finns någon brevväxling mellan Ekelöf och Seth Bremberg – chefredaktör för *GrV* åren 1942–1963 – registrerad (mejl från bibliotekarie Anne Scherman, Enheten för handskrifter, kartor och bilder, 12/10 2016). I Gunnar Ekelöfs arkiv i Uppsala universitetsbibliotek finns ett odaterat brevkort från Bremberg till Ekelöf, men ingen post från Ekelöf till Bremberg (telefonsamtal med och mejl från arkivarie Moa Bergkvist, Kulturarvsavdelningen: Handskrifter och musikalier, 14/10 2016). Texten på brevkortet lyder: ”Tackar för bidragen. Väntar nu på det – dem – till SNS. Människan är aldrig nöjd. / tillg. vännen Seth”. Det är adresserat till ”Författaren / Gunnar Ekelöf / Hölö.” Brevkortet torde således ha avsänts någon gång mellan 1944 och 1951, då Ekelöf var bosatt i Hölö. De omnämnda bidragen syftar säkerligen på bidrag av Ekelöf till *Grönköpings Veckoblad*. Akronymen SNS avser tidningen *Söndagsnisse-Strix*, till vilken Bremberg likaledes var knuten.
- 41 Sommar 1988, s. 137.

- 42 Carl Olov Sommar, *Gunnar Ekelöf. En biografi*, Stockholm 1989, s. 371, min kursivering.
- 43 Seth Bremberg, "Inledning", i densamme (red.), *Transpirationer och annan vers från Grönköping*, Stockholm 1958 [s. 5–14], s. 13. Som grönköpingsförfattare använde Seth Bremberg själv signaturen Ada A:son Susegård, legitimerad hemkonsulent (utbildad i Uppsala) och författarinna. Två av Brembergs många grönköpingsböcker, *Fullständiga riktigheter från Grönköping. Aktuell revy* (1949) och Årets Grönköpingsmust. Aktuell jubileumsrevy (1950), innehåller dikter av Ekelöf (se vidare kommentarerna). De är bägge utgivna under signaturen Ada A:son Susegård.
- 44 På s. 15 i *Transpirationer och annan vers från Grönköping* förtecknas sex skribenter som framträtt i *GrV* med transpirationer och under signaturen A:lfr-d V:stl-nd. Där lägger Bremberg i dagen att Wihlborg författat avdelningen "a:lfr-d v:stl-nd (40-talisten)". Wihlborg medarbetade i *Grönköpings Veckoblad* mellan 1946 och 1959 (F.[olke] Å.[strand], "Wihlborg, Gunnar Artur", i *Svenskt konstnårslexikon. Tiotusen svenska konstnärers liv och verk*, del V, Malmö 1967, s. 677). 1946 utgav han diktsamlingen *Lyrisk dagbok*, som Ekelöf samma år ägnade några rader i en grupprension i *BLM* (se [Hultqvist (red.)] 2003, s. 249, stycket före asterisken).
- 45 I anmärkningarna till dikten, utarbetade av Stig Berglund, läser vi:

Rad	Radbeteckning enl. T.S. Eliot.
1.	Jfr Karl Vennberg: Tideräkning. iv = IV, d.v.s. 6.
8.	Jfr Jan Wictor: Camera Obscura. Denna bok är numera utgången från förlaget, men är troligen en ny upplaga under press. Kan emellertid erhållas till låns hos redaktionen mot insändande av kr. 40 i porti.
10.	Syftar å de 2 Wictors.
12–18.	Jfr Erik Lindgren: De fem sinnen dans. BLM, oktobernumret 1946.
19.	Jfr Gunnar Ekelöf: Om sommaren. "Vi" nr 2, 1947.
28.	Jfr Harald Forss: ord lades dit... "Vi" nr 50, 1946.

- 46 Diktsamlingen *Camera obscura* uppfattades som ett inlägg i den s.k. obegriplighetsdebatten som fördes 1946 och 1947. Om denna, se t.ex. Hans-Erik Johannesson, *Studier i Lars Gyllenstens estetik*, diss. Göteborg 1978 (1973), s. 19–30, Erik Peurell, "Lyrisk skrattspegel – ett litterärt skämt på fullt allvar. *Camera obscura* och debatten om den lyriska modernismen 1946–47", i *Tidskrift för litteraturvetenskap* 1996:3–4, s. 44–58 och Mats Jansson, "40-talet och 40-talisterna: kritik och debatt", i *Litteraturbanken.se*: <http://litteraturbanken.se/#!/presentationer>, red. Mats Malm, publicerad 2014.
- 47 BLM 1947:2; [Hultqvist (red.)] 2003, s. 242 ff.
- 48 Den parodiska recensionen av Jan Wictors *Camera obscura* (1946) i *Grönköpings Veckoblad* nr 1 1947 är signerad av kulturdoktorn Stig Berglund och lyder i sin helhet:

Camera obscura, dikter av J a n W i c t o r (Bonniers). Detta är utan tvivel en av de märkligaste och mest äkta diktsamlingar som 40-talisterna framsprungit med. Bara detta att

författaren visar sig inte vara en utan tvenne, dessutom medicinare samt att verket fötts på 5 timmar inklusive pauser för förtäring av s.m.s. poetiskt, smekor och bier, visar att vi har att göra med ett dubbelinstrument av mer än vanlig obscuraklang samt bitonande slagstyrka.

Att en del av 40-talisternas feiga och krumryggade profeter i K. Huvudstaden nu efteråt försöka misskreditera verket och gå med på att det hela skulle vara en lyrisk köpenickad och vanligt vulgärt ”skoj”, ber jag på det allvarligaste få protestera mot. De båda medicine studerande äro – kanske omedvetet, kanske snörda i mindervärdeskomplex och andra sexual-lyriska hämningar VERKLIGA DIKTARE.

Låt oss i skönhetsens och äktlyrikens namn ej ”kasta ut dessa skaldebarn med badvattnet”, ber jag med stöd av en annan vitterhetsbedömare utropa! Låt oss hålla fast vid dem även om de stundom kunna verka ”allt för dresserade”. Deras ”personliga manifestation kan i varje fall ej kallas otvetydig”. Låt oss vara tacksamma för att dubbelpoeten ”inte heller väjer för det makabra, smutsiga och förvridna, när han förevisar sina silhuetter, klippta ur verklighetens råa massa”. ”Jan Wictor är en allvarsdiger ung poet, vars dikter gärna formar sig till korthuggna små grimaser. Det blir ibland målande meningar av obestridlig effekt.”

Allt detta har mina med-40-talister i huvudstadspressen redan fastslagit, men jag vill gå längre. Har de genialt djuplodande 40-talisterna, någonsin mera pregnant infört oss i vår tids atomistiskt laddade kulturskeende än i dessa ädelt pessimistiska rader:

Lätta ankar kan du göra,
 när frosten frusit gåshud över din kropp,
 när det karamellröda eterrusets glädjesolar
 sjunkit bakom din åtrås horisont,
 när vinets knappålsstickande enfoni
 och amöbaslappa entusiasm
 mönstrat av en tidig gulvit morgon.
 Då är du mogen för seglats
 med din egen
 ensamhets
 icke-ånger.

En ändå mer koncentrerad komprimerad bikt bjuds oss i följande inlevelse som avslöjar något av Kaos kosmetiska ordning och människans pessimistiska gest mot ödet:

När vi voro små, små barn
 och trampade i diken,
 små flottare av brunstsläckande kanoter,
 små nejonögon med kofot, brutna ur det ljumma rummets,
 sovrummets, drömmets
 morotsfärgade akvarium
 ville man muta oss med smultron och ljummen leverpastej,
 smulor ur gammelmans skägg,
 gubbsnus, käringkaffe,

av brasklappsbenägen fruktan för vanvettsögon,
senilitetens renons på trumf,
av inbillningar och skumma dödsskräckssyner.

Om det finns den ringaste litterär anständighet kvar i detta på reaktionära lyrikastrar så rika land så bör de unga stud. som blygsamt dölja sig under "Jan Wictor" med det snaraste erhålla ett av Bonniers större skaldestipendier. Den nya lyrikens tillskyndare kräver det. De två Wictors äro äktare och inlevdare än de flesta, fastän de kanske inte själva veta om saken.

Texten är även publicerad i Ada A:son Susegård [Seth Bremberg] (red.), *Eau-de-Grönköping. Tappat och förskuret*, Stockholm 1947, s. 132 ff. – Här följer några kommentarer: *förtäring av s.m.s. poetiskt, smekor och bier*: I ett "manifest", publicerat i *DN* och *SvD* 30/12 1946, avslöjar Gyllensten och Greitz att det var de som dolde sig bakom namnet Jan Wictor. Om diktsamlingens tillkomstkväll heter det att den hade gått ännu snabbare att skriva "om vi inte druckit pilsner och ätit smörgåsar" (*Dagens Nyheter* 30/12 1946). – *köpenickad*: Egentligen 'köpenickiad', dvs. bedrägeri med nyttjande av falskt namn eller föregiven befogenhet; benämningen "härrör från en kupp i oktober 1906, då skomakaren Wilhelm Voigt, iklädd preussisk officersuniform, lyckades förmå en avdelning soldater att följa med till rådhuset i Köpenick, där stadens myndigheter tvingades utlämna stadskassan. Händelsen väckte löje som exempel på överdriven preussisk underdånighet inför det militära och blev ämne för ett lustspel ('Kaptenen från Köpenick') av Carl Zuckmayer." (*NE*, nätuppl., 10/10 2016). – *Deras "personliga manifestation kan i varje fall ej kallas otvetydig"; dubbelpoeten "väjer [inte] för det makabra, smutsiga och förvridna, när han förevisar sina silhuetter, klippta ur verklighetens råa massa"; "Jan Wictor är en allvarsdiger ung poet, vars dikter gärna formar sig till korthuggna små grimaser. Det blir ibland målande meningar av obestriddlig effekt."*: Citat ur tre anmälningar av *Camera obscura* hösten/vintern 1946, i tur och ordning signerade Erik Lindegren (*Stockholms-Tidningen* 11/12), J[ohannes] E[dfelt] (*Dagens Nyheter* 18/11) och Uno Florén (*Expressen* 19/12). Lindegren-citatet är förvanskat: "obetydlig" återges avsiktligt felaktigt med "otvetydig". – *enfoni*: Trol. är denna påhittade (musik)term, som påminner om *eufoni*, dvs. 'välljud'/'ordmåleri', en avsiktlig felskrivning för "eufori": se Jan Wictor, *Camera obscura*, Stockholm 1946, s. 54.

Ekelöfs recension av *Camera obscura* i *BLM* 1947:2 lyder *in extenso*:

Två medicinmän, Torgny Greitz och Lars Gyllensten, satte sig som de sedan själva avslöjat en kväll i fjol våras och gjorde på fem timmar – en smula enligt det samarbetsrecept som präglar leken "långkatekes" – en "40-talistisk diktsamling" som de kallade *Camera obscura*, försedde med pseudonymen Jan Wictor och sände till ett förlag där den med någon tvekan antogs. Diktsamlingen har inte fått särskilt mycket sämre eller bättre kritik än många andra, och naturligtvis innebär avslöjandet en publiksensation. I sin förklaring (D.N. 30 december 1946) hävdar författarna med en viss maliciös pretention på saklighet att det varit fråga om ett experiment på kritik och publik, att de inte anser sig ha gjort en parodi, "att varje

normalbildad människa skulle kunna göra dikt, djup dikt, central dikt, utan att behöva ha ett centrum direkt". Det är här det "vetenskapliga" resonemanget haltar: man kan inte göra någonting centralt utan centrum. Vad de gjort känner den mycket väl till som med Gide tittat i kalejdoskop eller med surrealisterna lekt "Le cadavre exquis", och som vet att på tio resultat, erhållna enligt en metod som är långt mera automatisk och slumpartad än den de två medikofilerna använt, finns alltid ett som är groteskt, lustigt eller kanske rentav djupt, i varje fall användbart. Det är ingenting märkvärdigt med det. Människoanden söker mening och finner den t.o.m. i kaffesump eller i formlösa molnanhopningar eller i den sterila öknen. T.o.m. i atomer. Jämsides med meningen går omeningen. Det var detta Tegnér vägrade acceptera i sitt "det dunkelt sagda..."

Nu skall det först och främst sägas ifrån att boken *inte* är bra, likaväl som många andra "40-talsdiktsamlingar" inte heller är bra. Jag citerar troget mina blyertsanteckningar på smutstitelbladet, gjorda före avslöjandet (siffrorna betecknar sidor): "26 i minnet, 42 bra, 46 hopp om livet, 56 bildraseri" – alltså en chans på tio dikter, eftersom samlingen innehåller c:a 40. Men vad som inte är bra är ramen med vilken författarna sökt ge sin diktanhopning ett sken av helhet – fast nog måste man säga att den är illistigt tänkt. Den framställer "Jan Wictor" som en mycket ung självmordskandidat, vädjande till läsarens medlidande med ett engångsverk. Det är möjligt att jag skulle ha tyckt synd om boken just för den. Och ändå förändrar detta ingenting som helst i sak. Boken hade ändå varit mig likgiltig som helhet. Det finns nämligen – och detta bör den jublande publiken inte glömma – i generationen 40-tal en fem sex poeter som Jan Wictor aldrig skulle kunnat härma. Det finns vidare en hel radda ödmjuka diktsamlingar som inte alls är så fullfjädrade i ordvalet, kanske snarare tafatta, men som vill någonting och som varit nödvändiga för vederbörande. Man kan kalla dem kejsarens nya kläder, men då är också vetenskapen kejsarens nya kläder. Ett litet atomputz bara – och världen är weg! "Varför då / dessa dolska underluggsblickar / som vore vi / två hästskojare på samma marknad", frågar Diktonius i ett utbrott som vore förtjänt av att här citeras i sin helhet ("Tidsenlig dikt" III, "Stark men mörk", för den som vill se).

Men piken med kejsarens nya kläder gällde ju dumheten och inbilskheten. Och man kan ju säga att "Jan Wictors" försök var värt att göra, bara nu pilen träffar prick. Det värsta är att den troligtvis inte gör det, för det finns så många prickar att träffa i så många instanser att "rätt" nästan vore liktydigt med Odysseus' berömda pilskott genom yxhålen. Först gäller det alltså att genomborra de många som plitar av fåfånga, kanske också av ambition men utan konstnärlighet, sedan kommer turen till förlagen, som genom sin ohämmade diktutgivning faktiskt uppmuntrat de förra, sedan är det de litterära rådgivarna, vare sig de nu är konjunkturländade eller på annat sätt blinda, sedan ett par tidskrifter som tagit in lite för mycket av för många, sedan är det kritiken, som liknar en bandhund i natten, en sån där som ibland skäller på ingenting och ibland låter en ängel gå förbi oanmärkt, sedan är det publiken som faktiskt inte *kan* vara annat än villrådig förrän den får själva den sovande Tiden till hjälp. Och sist kommer då det yxhåll, bestående av en fem sex poeter, där pilen slinter. Det makabra i situationen är att dessa fem sex i allmänhet har betydligt svårare att få sin identitet accepterad och sina diktsamlingar antagna än sådana som skriver "central dikt utan centrum". Förlag och förlags rådgivare, kritik och kritiks följare morrar åt dem

för att en tid efteråt slicka dem, vilket inte är bättre, särskilt inte när de ligger lik. Och var det bara det saken gällde så var det bara bra.

49 Se nr 10 1946.

50 Nr 5 1948. Se även Ada A:son Susegård [Seth Bremberg] (red.), *Det törstiga grönköpingsstoet (Balder). Aktuell revy*, Stockholm 1948, s. 58 f.

51 'Inledning till en ny poesi och en ny musik'.

52 Den s.k. *viator*-formeln, där en vandrare/vägfare/vandringssman passerar en grav/gravsten och uppmanas att fundera över alltings intighet och människans öde, är vanlig i litteraturen alltsedan antiken. Det är med epitafiets (gravepigrammets) hälsning "Ave viator!" som läsaren av Ekelöfs *En Mølna-elegi* (1960) välkomnas. Bokens tar sedan avsked på samma sätt, med orden "Vale viator!"

53 Rydberg 1882, s. 124. Jfr därtill versen "Jag ville vara där jag icke är" med de första raderna i dikten "Gymnosofisten" (*Non serviam*, 1945): "Vad jag menar / vad jag vill / är någonting annat / alltid någonting annat –" och med versen "Jag vill ej vara den som jag är" i "Rolös kväll" (*GrV*, 1947:7, rad 16), som Reidar Ekner tillskrivit Ekelöf.

54 Ekelöf 2016, s. 67 f. Dikten föregås av följande redaktionella not:

Hur kan sådant ske?

Grönköping (Eko)

Vid ankomsten av senast hitlidna stockholmstidningar har det å det allvarligaste förvånat undertecknad att vår nationalskald hr A:lfr-d V:stl-nd icke ihågkommit bland de av Staten hedersbevisade konstnärerna och diktarna. Hur kan sådant ske?

Grönköpings kulturnämnd

P.S. Hr V:stl-nd har å förfrågan på sin manschett nedkastat följande epigram, nog så modernistiskt.

55 Se dikten i Ekelöf 2016, s. 67 f.

56 Sommar 1989, s. 547 och 526.

57 Sommar 1989, s. 581.

Referenser

Otryckta

Bergkvist, Moa (arkivarie vid Kulturarvsavdelningen, Handskrifter och musikalier, Uppsala universitetsbibliotek), telefonsamtal med och e-postmeddelande till artikelförfattaren 14/10 2016

[Björck, Staffan], "pekoral", i: *NE*, nätuppl., läst 10/5 2017

Bremberg, Seth (chefredaktör för *Grönköpings Veckoblad* 1942–1963), brevkort till Gunnar Ekelöf (odaterat)

- Jansson, Mats, ”40-talet och 40-talisterna: kritik och debatt”, i: Litteraturbanken.se: <http://litteraturbanken.se/#!/presentationer>, red. Mats Malm, publicerad 2014, läst i september 2016
- NE, nätuppl., ”köpenickiad”, osignerad artikel, läst 10/10 2016
- Scherman, Anne (bibliotekarie vid Enheten för handskrifter, kartor och bilder, Kungl. biblioteket), e-postmeddelande till artikelförfattaren 12/10 2016
- Schöldström, Ulf (chefredaktör för *Grönköpings Veckoblad* 2008–), telefonsamtal med artikelförfattaren 5/10 och 17/10 2016

Tryckta

- A:son Fredberg, Carl Rudolf, *Det gamla Göteborg. Lokalhistoriska skildringar, personalia och kulturdrag*, del I, Göteborg 1919
- A:son Susegård, Ada [Seth Bremberg] (red.), *Eau-de-Grönköping. Tappat och förskuret*, Stockholm 1947
- , *Det törstiga grönköpingsstoet (Balder). Aktuell revy*, Stockholm 1948
- , *Fullständiga riktigheter från Grönköping. Aktuell revy*, Stockholm 1949
- , Årets Grönköpingsmust. Aktuell jubileumsrevy, Stockholm 1950
- Bengtsson, Hans-Uno, ”Två skånska pekoraster”, i: Helmer Lång (red.), *Särlingar i Skåne*, Malmö 1996, s. 63–68
- Björck, Staffan, *Löjlga familjerna i samhälle och dikt*, Stockholm 1964
- Blix, Erik (red.), *Vem är vem i Grönköping*, Stockholm 2000, ny utg. 2006
- Boëthius, B., ”Mathias Jacob Bjugg”, i: *Svenskt biografiskt lexikon*, del IV, Stockholm 1924, s. 516
- Bremberg, Seth, *Transpirationer och annan vers från Grönköping*, Stockholm 1958
- E[dfelt], J[ohannes], [Rec. av *Camera obscura* i:] *Dagens Nyheter* 18/11 1946
- Ekelöf, Gunnar, ”Jag är inte surrealist”, i: *Bonniers Nyheter* 1935:3, s. 5
- , *Samlade dikter. Under redaktion av Anders Mortensen och Anders Olsson, med kommentarer av Anders Mortensen samt med inledning av Anders Olsson*, Svenska klassiker utg. av Svenska Akademien, del I, Stockholm 2015
- , *Dikter i Grönköpings Veckoblad. Utgivna med en inledning och kommentarer av Daniel Möller*, Stockholm 2016
- Ekner, Reidar, ”Inledning”, i: *Gunnar Ekelöf. En bibliografi*, Acta Bibliothecæ Regiæ Stockholmiensis VIII, Stockholm 1970, s. 7–14
- , ”Komplement. Verkförteckning 1931–1969 – rättelser och tillägg”, bilaga till Gunnar Ekelöf-sällskapets medlemsblad nr 32 (2004)
- Eriksson, Leif (utg.), *Dåliga dikter. Garanterat usel poesi*, Stockholm 2006
- Florén, Uno, [Rec. av *Camera obscura* i:] *Expressen* 19/12 1946
- Greitz, Torgny & Gyllensten, Lars, ”Manifest”, i: *Dagens Nyheter* 30/12 1946
- [Hasselskog, Nils], *Guldregn. Poesi av A:lfr-d V:stl-nd*, Stockholm 1935
- Hellström, Pär, *Livskänsla och självutplåning. Studier kring framväxten av Gunnar Ekelöfs Stroutendiktning*, Skrifter utg. av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet 3, diss., Uppsala 1976

- [Hultqvist, Harald (red.)], *Gunnar Ekelöf – kritiker i BLM*. Inledning: Magnus Halldin; efterskrift: Lars Gustafsson, Stockholm 2003
- Hættner Olafsson, Eva [Eva Hættner Aurelius], *Fridas visor och folkets visor. Om parodi hos Birger Sjöberg*, Svenskt visarkivs handlingar 3, diss. Lund, Stockholm 1985
- Hættner Aurelius, Eva (utg.), *Fragment av Birger Sjöberg*, Vänersborg 2013
- Johannesson, Hans-Erik, *Studier i Lars Gyllenstens estetik*, diss. Göteborg 1978 (1973)
- Lindgren, Erik, [Rec. av *Camera obscura* i:] *Stockholms-Tidningen* 11/12 1946
- Mortensen, Anders, *Tradition och originalitet hos Gunnar Ekelöf*, diss. Lund, Stockholm/ Stehag, 2000
- Möller, Daniel, ”Mandråpare. Horkarl. Tjuf. Lögnare. Och. Syndare.’ Om parodisk, politisk och ärekränkande begravningspoesi under 1600- och 1700-talen”, i: *Glänta* 2013:1, s. 83–92
- , ”Du skall af Fäset känna plåga’. Några anteckningar kring Anna Maria Lenngrens dikter mot Haquin Bager i *Dagligt Allehanda*”, i: *Lyriskvänner* 2013:3, s. 19–26
- , *Pekoralpastischen: en Dalinsk innovation. Om det avsiktliga pekoralet hos Olof von Dalin. Anförande vid Svenska Vitterhetsamfundets årsmöte den 21 maj 2014*, Stockholm 2015
- (red.), *Också jag har varit Alfred Vestlund. Intervjuer och enkätsvar med och av Gunnar Ekelöf*, Stockholm 2016
- Möller, Daniel & Schiöler, Niklas (red.), *Svensk poesi*, Stockholm 2016
- ”Pekoral”, i: *Svenska Akademiens ordbok*, del XIX, Lund 1952, spalt P 551
- Peurell, Erik, ”Lyrisk skrattpegel – ett litterärt skämt på fullt allvar. *Camera obscura* och debatten om den lyriska modernismen 1946–47”, i: *Tidskrift för litteraturvetenskap* 1996:3–4, s. 44–58
- Rydberg, Viktor, *Dikter. Första samlingen*, Göteborg 1882
- Ruin, Hans, *Det finns ett leende*, Helsingfors 1943
- Röhl, Magnus, ”Små idéer och känslor i lyxförpackning”, i: *Svenska Dagbladet* 24/10 2006
- Schöldström, Ulf, ”Språkekvilibristerna i Grönköpings Veckoblad”, i: Peter Norrbohm (red.), *Hundra år av skämtsamhet*, Stockholm 2002, s. 134–149.
- Sommar, Carl Olov, ”Gunnar Ekelöf, desperatismen och Grönköpings Veckoblad. En okänd Ekelöftext”, *Bokvännen* 1988:6, s. 136–140
- , *Gunnar Ekelöf. En biografi*, Stockholm 1989
- [Strandberg, Olle], ”Företal”, i: *Pegas på villovägar. En lyrisk läsebok sammanställd av Olle Strandberg under medverkan av Bengt Åhlén*, Stockholm 1965 (1943), s. 7–13
- Stagnelius, Erik Johan, *Dikter i urval av Gunnar Ekelöf*. Illustrationer efter A.C. Wetterlings stockholmsbilder från 1820-talet, FIB:s lyrikklubbs bibliotek 6, Stockholm 1954
- [Stiernhielm, Georg], *Georg Stjernhjelm's Vitterhets-arbeten, fullständigare samlade och å nyo utgifne af L. Hammarsköld*, Stockholm 1818
- [Thorild, Tomas], *Samlade skrifter av Tomas Thorild*. III: *Prosaskrifter 1791–1793. Odaterade prosaskrifter på svenska*, utg. av Stellan Arvidson, SFSV XV, Stockholm 1944
- T[opelius], C[hrister] (utg.), *Pekoral och bombasmer*, Stockholm 1969
- Wahlund, Per Erik, *Kammarrådinnans konterfej och andra äreminnen. Essayer*, Stockholm 1970
- , *Självstudier. Försvarstal och utredningar i humanistisk anda. Essayer*, Stockholm 1974

- Wictor, Jan [preud. för Torgny Greitz & Lars Gyllensten], *Camera obscura*, Stockholm 1946
- Wikberg, Kerstin, *Samhällets skrattspegel. Studier i Grönköpings Veckoblad*, diss., Uppsala 1978
- Wrangel, Ewert, *Det carolinska tidehvarfvets komiska diktning*, diss. Lund 1888
- Å.[strand], F.[olke], ”Wihlborg, Gunnar Artur”, i: *Svenskt konstnärslexikon. Tiotusen svenska konstnärers liv och verk*, del V, Malmö 1967, s. 677

Annika Mörte Alling

Från landsbygd till Paris

Rörelser mot en ny värld: Stendhal, Balzac, Flaubert

Städer har alltid haft en viktig roll i litteraturen på olika sätt och också i den litteraturvetenskapliga forskningen. I litteraturteorin har nya fält vuxit fram med inriktning på platsers och städers betydelse, ofta ur ett interdisciplinärt perspektiv, bland annat inom världslitteraturstudier. Geokritiken, lanserad av Bertrand Westphal, är ett exempel på ett sådant fält.¹

Det är Paris, eller mera specifikt rörelsen från landsbygd till Paris som kommer att vara i fokus i denna artikel, såsom detta tema representeras i tre 1800-talsromaner förknippade med olika typer av realism: *Le Rouge et le Noir* (*Rött och Svart*) av Stendhal (1830), *Illusions Perdues* (*Förlorade Illusioner*) av Honoré de Balzac (1843) och *Madame Bovary* av Gustave Flaubert (1857). Det är egentligen först i 1800-talsromanen som Paris får en betydelsefull roll och som storstaden skildras som lockande, som en miljö man vill vara i och fly till.² Under 1700-talet var intresset för Paris svalt; de få skildringar av staden som finns är mestadels präglade av en negativ grundsyn. Livet på landsbygden var det bästa för individen. Det var då snarare flykten *från* det urbana som tematiserades.³

Flera aspekter av rörelsen från landsbygd till huvudstad har förstås studerats förut. Georg Lukàcs har till och med betraktat denna rörelse som själva grundintrigen i bildningsromanen, som en ”topos”.⁴ Det finns studier av Paris i 1800-talsromanen liksom av landsbygden i enskilda författarskap, som Balzacs och Stendhals.⁵ Just Paris har naturligtvis en alldeles särskild status som huvudstad under 1800-talet; det var den moderna civilisationens centrum, hela ”seklets huvudstad”⁶, ”världens axel”⁷, framtidens stad⁸. Ändå är ämnet knappast uttömt, särskilt inte i förhållande till världslitteraturfältet och till ny teori om platsens och stadens roll. Dessutom har det särskilt varit ”yttre” aspekter av Paris som studerats, såsom boulevarder, parker, marknader, kanaler och utsiktsplatser.⁹ Christopher Prendergast negligerar den inre, privata sfären i sin viktiga bok om Paris och 1800-talet, och studerar varken *Illusions Perdues* eller Stendhal’s romaner (de

senare har godtyckligt valts bort, skriver han själv).¹⁰ Min studie kommer således att fokusera på huvudgestalterna och deras känslor i förhållande till landsbygden och föreställningar om Paris. Som vi kommer att se, spelar den litteratur gestaltarna läser en betydelsefull roll i överskridandet mot den nya moderna världen. Denna kortfattade artikel är bara att betrakta som en introducerande reflektion; en kommande studie analyserar detta tema mera ingående och inkluderar även exempel från andra romaner, huvudsakligen av Balzac och Zola.

Rött och Svart

Alldeles i början av Stendhals *Rött och Svart* introduceras den lilla provinsella orten Verrières, enligt berättaren ”en av de vackraste i Franche-Comté”.¹¹ En beskrivning följer av dess vackra vita hus, Doubs och Jurabergens toppar, täckta av snö redan från de första kalla oktoberdagarna. Det är med andra ord en riktigt idyllisk plats som möter förstagångsbesökaren – från Paris, föreställer sig den utomstående berättaren. Men så snart besökaren närmar sig staden störs han av oljudet från en spikfabrik och något senare av ägaren till denna, borgmästaren i Verrières, Monsieur de Rênal, vars uppsyn knappast är tillmötesgående. Därefter får vi möta byns andre mäktige man, Sorel, gammal bonde, lika osympatisk som sin rival och därtill mycket snål. Berättaren observerar i Verrières, ”den mest olustiga *despotism*”, och han hävdar att ”det är innebörden i detta förfärliga ord som gör tillvaron i småstäder outhärdlig för den som levat i den stora republiken Paris.”¹²

Det är i denna intoleranta miljö som vi till slut finner huvudgestalten i kapitel fyra, unge Julien Sorel, som befinner sig på fel plats, upptagen med alldeles fel sysselsättning. Han sitter gränsle på sågverkets tak, djupt försjunken i en bok, och hör därför inte sin faders arga rop. Sorel slår till sonen hårt två gånger och utgången blir närapå dödlig. Faktum är att ingen annan sysselsättning är mera motbjudande för denne gamla man, som själv är oförmögen att läsa och skriva:

– Jaså, din latoxe, du läser alltjämt dina förbannade böcker när du ska vakta sågen! [...]

Visserligen var Julien bedövad av det kraftiga slaget och blödde gjorde han också, men han hasade sig ändå bort mot sin tillbörliga plats vid sågen. Tärarna stod honom i ögonen, fast mindre för den fysiska smärtans skull än för förlusten av boken som han älskade.

– Kom ner, din lymmel, får jag tala med dig!¹³

Julien är mager, svag och blek, med ”känsliga drag”, ”stora mörka ögon” och ”kastanjebrunt hår”.¹⁴ Han utmärker sig tydligt i denna hårda miljö – även bebodd av hans två våldsamma bröder – och hans underlägsenhet inbjuder oss att känna sympati med honom. Denna gestaltning av hjälten, och möjligen också hans symboliskt överlägsna position på hustaket, avslöjar på vems sida författaren befinner sig, det vill säga inte på de primitiva och trångsynta landsortsmännens.¹⁵

Den dyrkade boken (”adoré” i originalet) i passagen ovan är *Memorial de Sainte-Helene*, som utgör Juliens ”Koran”, tillsammans med Rousseaus *Bekännelser* och *Bulletins de la Grande Armée*.¹⁶ Det är från dessa böcker han får sin verklighetssyn och sin dröm om att lyckas, vilket framför allt betyder att komma bort från hemorten Verrières som han avskyr (”allt han såg där kylde hans fantasi till is”) och att en dag få bli ”känd av sköna kvinnor i Paris”.¹⁷

Juliens läsning inspirerar honom inte bara att överskrida landsbygdens gränser och andra geografiska och sociala trösklar, den ger honom också kraft att förverkliga dessa förflyttningar. Genom att lära sig citera bibeln utantill lyckas han få anställning som informator till Monsieur och Madame de Rênals barn, och sedan en plats i Abbé Pirards prästseminarium i Besançon. Därefter anställs han som personlig sekreterare åt Markis de La Mole i Paris och når till och med den högt åtråvärda positionen som älskare åt självaste Mathilde de La Mole, en skön och ytterligt stolt parisiska.

Förlorade Illusioner

Rörelsen från landsbygd till Paris är central även i Balzacs romaner förstås. Paris är centrat för konst, litteratur och politik och den uppenbara destinationen för individer fast beslutna att lyckas, som Eugène Rastignac och Lucien Chardon. Madame de Bargeton i *Förlorade Illusioner* uppmanar Lucien att lämna Angoulême och börja ett nytt liv i Paris:

Det är i Paris, den intellektuella världens huvudstad, som ni kommer att vinna era framgångar ! Skynda genast dit ! Låt inte era idéer ruttna bort ute i landsorten, sätt er genast i förbindelse med de stora män som representerar det nittonde århundradet.¹⁸

Som hos Stendhal är förflyttningen från landsbygden starkt betydelseladdad symboliskt. Protagonisterna vill nå ett slags allmän tillfredsställelse, ett

självförverkligande, liksom indirekt en förståelse för den nya värld som Paris symboliserar och inkluderar. Att läsa litteratur är ett viktigt medel för att nå dessa mål, och denna aktivitet erbjuder en tröst och mening i sig eftersom landsbygden ofta framställs som en inskränkt plats, intellektuellt såväl som emotionellt. Att läsa Schiller, Goethe, Lord Byron, Walter Scott, Lamartine och André Chenier, bland andra, innebär en källa till lycka för Lucien och hans vän David Séchard i den annars dystra och passionslösa omgivningen som domineras av Davids far (lika motvillig att förstå poängen med denna aktivitet som fader Sorel). Djupt försjunkna i dessa texter glömmer de bort landsbygdens sorger, gråter tillsammans och planerar för en framtid av framgång och berömmelse: ”brinnande av kärlek till konst och vetenskap glömde de ögonblickets elände under strävan att lägga grunden till sitt anseende.”¹⁹ För Lucien innebär denna framtid en ärofull författarkarriär — i Paris, som Mme de Bargeton övertygar honom om i det längre citatet ovan. Madame de Bargeton är själv en passionerad läsare som lider stort av landsbygdens monotoni. Hon avgudar Lord Byron och Jean-Jacques Rousseau, och längtar ännu intensivare efter ett liv i Paris än Lucien. Trots sina tvivel i början är hon förmögen att realisera detta begär och beger sig till huvudstaden tillsammans med Lucien i början av romanens andra del.

Madame Bovary

Även i *Madame Bovary* framstår landsbygden, i detta fall Normandie, som en trångsynt, inskränkt värld som på intet vis tillfredsställer huvudgestaltens begär. En viktig skillnad i förhållande till Balzacs och Stendhals roman är förstås att Emma själv är en del av den provinsiella miljöns vanlighet och monotoni. Hon är inte ett undantag, utan hänger sig åt samma aktiviteter som de flesta landsortskvinnor som drabbats av leda, till exempel läsning av romantiska romaner. Som Julien, Lucien och David finner hon en viss tröst i läsandet, om än tillfällig – det är en av de få aktiviteter som hon kan ägna sig åt – och hämtar sin verklighetssyn i böcker som *Paul och Virginie* och *Ivanhoe*.

Olyckligtvis är Emma oförmögen att anpassa sina begär efter verkligheten, eftersom hon lider av en patologisk version av ”Bovarysm”, såsom fenomenet definierats av filosofen Jules de Gaultier 1902: ”människans förmåga att uppfatta sig själv som annorlunda än hon är, och att uppfatta världen som annorlunda än den är” (”la faculté qu’a l’homme de se concevoir autre qu’il n’est et de concevoir le monde autre”).²⁰ Faktum är att Emma vill mera med sitt liv än byborna omkring henne, och så mycket mera än maken Charles Bovary (”han

lärde henne ingenting, han visste ingenting, han ville ingenting.”).²¹ I detta avseende kan Emma också anses vara en exceptionell gestalt, trots Flauberts intentioner att göra henne ”vanlig” och att författa en roman om ”ingenting”.²² Det är inte innehållet i drömmarna som är extraordinärt förstås – vanligheten i dessa ironiserar Flaubert över hänsynslöst – utan hennes starka tro på dem och hennes förmåga att överskrida gränser för att försöka realisera dem, gränser som ingen annan av landsortsborna finner möjliga eller ens önskvärda att överskrida. Efter giftermålet med Charles, en av få manliga besökarna till faderns gård, flyttar hon till Tostes, senare till den större staden Yonville, och försöker sedan närma sig Paris på olika sätt, till exempel genom att läsa om det parisiska livet i veckomagasin och romaner av Honoré de Balzac och George Sand. Hon köper till och med en karta över huvudstaden och går upp och nerför gatorna med pekfingeret. Emma når aldrig Paris, men besöker ofta den större staden Rouen och antar en världsvan storstadskvinnas vanor; hon bär exklusiva klänningar i parisisk stil och skaffar älskare: Rodolphe och senare Léon.

Med tanke på Emmas starka begär och hennes beslutsamhet att realisera dem, kan man inte låta bli att fråga sig om hon skulle ha varit förmögen att förverkliga sin Parisdröm i en modernare tid, om hon läst andra böcker och fått röra sig friare som kvinna, likt Thérèse Désqueyroux, hjältinnan i François Mauriacs roman från 1927 med samma namn. Thérèse lyckas frigöra sig från sin kvävande situation som landsortshustru i Landerna, reser till Paris till slut, fast besluten att där börja ett nytt liv, till och med att följa kurser vid universitetet. Faktum är att utan anpassningsproblemet är Bovarysomen en positiv förmåga, en konstruktiv kraft, som får oss att ifrågasätta konventioner, sträva framåt och upptäcka nya saker. Detta är vad Jules de Gaultier kommer fram till mot slutet av sitt omfattande verk *Le Bovarysme* från 1902.²³

Insikter om Paris

Vilka blir då insikterna om Paris för de gestalter som lyckas starta ett nytt liv där, om vi tillåter oss att generalisera lite? Hos Balzac är det som regel anpassning som gäller för individen. Att lära känna Paris och dess mekanismer kan leda till framgång, eftersom individen trots allt är fri, till skillnad från vad som är fallet i Zolas värld (där de som en gång hamnat på samhällets botten, som Gervaise och Nana, är dömda från början till undergång). För Rastignac är det bara en sak som gäller i den nya världen: « *Lyckas ! lyckas till varje pris* », ²⁴ och att spela spelets regler, bli en del av den nya systemet istället för att låta sig förgöras av det. ”A

nous deux maintenant!”²⁵ (”/Från och med/ nu är det du och jag”²⁶) säger han i den berömda sluts scenen i *Pappa Goriot*, där han står på Père Lachaise-kullen och blickar girigt mot det myllrande Paris som breder ut sig nedanför honom. Detta utrop kan tolkas som ett uttryck av samarbetsvilja med staden, som en vilja att anpassa sig till dess villkor och krafter. Men det kan också tolkas som en uppmaning till kamp dem emellan. (Denna tvetydighet finns inte med i svenska översättningen av Gunilla Nordlund: ”Nu står striden mellan oss två!”²⁷). Balzacs huvudgestalter dras med i det svindlande Paris, ”ett rörligt, virvlande landskap präglad av slumpartade möten, snabba transaktioner och ett frenetiskt cirkulerande av pengar, varor och kroppar”, av den moderna stadens ”upphetsning”.²⁸ Många slukas av storstaden, förgörs av den. « Min stackars syster, Paris är en sällsam glupande avgrund », skriver Lucien Chardon till Ève i ett brev.²⁹

I Gustave Flauberts *L'Éducation Sentimentale* (*Hjärtats fostran*) tappar protagonisten fokus och förblir en passiv iakttagare av sin samtid. Frédéric Moreau irrar omkring på Paris gator under revolutionen 1848 med bara med sitt hjärtas kärlek, Mme Arnoux, i sinnet. Med andra ord är det knappast fråga om anpassning här, utan snarare om ett ”förbleknande”, ett ingenting, menar Prendergast.³⁰ För Frédéric finns ingenting av den spänning och upphetsning som Emma Bovary såg i Paris, och ledan på landsbygden har bytts ut mot leda i storstaden. Frédéric uttrycker explicit en önskan om att vara en romanhjärte, en Rastignac, men lyckas inte erövra storstaden.

Hos Stendhal däremot avvisar hjälten världen och framgångsromanen han inser att han hamnat i, efter att först ha dragits med i Parisvirveln och varit ett ambitiöst offer för det smittsamma begäret att nå social framgång: ”När allt kommer omkring tänkte han, är min roman slut [...]”.³¹ Denna avgörande reflektion gör Julien Sorel sedan han uppnått allt som en ambitiös romanhjärte skulle kunna drömma om, till och med en prestigefull titel, ”M. le chevalier Julien Sorel de La Vernaye”, vilken Markis de La Mole ger honom av rädsla för skandal sedan Julien gjort dottern gravid. ”Vad bryr jag mig om *de andra*?” är en annan betydelsefull replik från Julien som vittnar om hans omvändelse.³² Detta avvisande av världen sker på bekostnad av hans liv.

Slutsatser?

Eftersom denna studie ska genomföras inom ramen för ett interdisciplinärt forskningsprogram³³, blir det till sist relevant att ställa frågor kring de litterära texternas validitet i verkligheten. I vilken mån framställer romanerna något som

finns i verkligheten, något representativt, som kan sägas gälla i flera tider och på flera platser? Kan de till och med lära oss något nytt om verkliga fenomen? Det är förstås svårt att dra slutsatser av de korta observationerna ovan, vilka knappast gjort rättvisa åt texternas komplexitet. För det första är det viktigt att påpeka att den negativt laddade bilden av landsbygden som källa till frustration är huvudgestalternas; romanerna framställer inte denna bild på ett enhetligt vis. Vi noterade berättarens beskrivningar av vackra Verrières i början av Stendhals roman. Vidare är det knappast så att alla landsortsbor betar sig som Père Sorel och hans rival, definitivt inte den varmhjärtade Madame de Rênal. Som Andrew Watts har visat både döms och hyllas landsortsbor och deras beteende i Balzacs romaner.³⁴ Till och med i *Madame Bovary* återfinns en positiv syn på landsbygden, nämligen Charles', som är tydligt nöjd med vad den har att erbjuda. Även bilden av Paris är förstås komplex. Paris kommer att innebära många olika saker för var och en av protagonisterna i upptäckten av ett nytt jag och en ny värld. Dynamiken mellan lokala och kosmopolitiska kontexter skulle till och med kunna studeras inom den parisiska världen i en enda roman (här skulle Zolas romaner definitivt också utgöra ett intressant material). Slutligen, när det gäller litteraturen som läses av protagonisterna har denna många olika funktioner i romanerna, som Joëlle Gleize har visat.³⁵

Trots denna mängd perspektiv och betydelser får vi intrycket av att romanerna avslöjar något väsentligt om hur människor *skulle kunna* erfara rörelsen från lokala till globala sfärer, från den lilla kända världen, mot den stora moderna, okända. En enda gestalt, även då den framställs som exceptionell och instabil i sin världssyn, kan "överföra" viktig erfarenhet till oss läsare. Det faktum att relationen mellan fiktion och verklighet är indirekt, som så ofta understrukits av teoretikerna³⁶, hindrar inte att sådan känsla av erfarenhet uppstår hos läsaren. Huruvida vi är mottagliga för denna upplevelse eller inte har förmodligen att göra med känslor – känslor som uttrycks i romanen, i relation till gestalternas erfarenheter till exempel, liksom känslor som romanen väcker i oss av olika skäl. Kontexten liksom läsarens livserfarenheter spelar en viktig roll förstås, men frågan är om inte vissa texter skulle kunna väcka samma typ av känslor hos läsare på många platser och i olika tider. Det är därför näranalyser av litterära texter bör ha en självklar plats i världslitteraturstudier³⁷; fiktion har hög potential att ge oss tillgång till andra människors känslor och erfarenheter av verkligheten. Litteratur erbjuder också en unik bild av världen genom att den ger oss intrycket av vara allomfattande, genom att den tycks inbegripa så många element av verkligheten samtidigt och på så många olika nivåer. Den gör att

världen framstår som ”knowable” och ”graspable”, med Caroline Levines’ ord.³⁸ En enda roman av Balzac – en enda gestalt gestalt till och med – kan tyckas innehålla hela världen.

Med andra ord – genom att studera rörelserna hos gestalter i franska 1800-talsromaner mellan det lokala och det globala, mellan kända, begränsade kontexter och större, främmande platser, skulle vi kunna lära oss något viktigt (om inte allmängiltigt) om människan i sitt överskridande av gränser och i sitt sökande efter mening i en expanderande värld. Vi skulle också kunna lära något om individens förhållande till storstaden Paris, och kanske till storstaden generellt. Den centrala och ofta kreativa roll som litteraturen spelar för gestalterna i deras rörelser får oss också att undra om inte författarna försöker säga oss något om betydelsen av att läsa litteratur för vår kapacitet att överskrida gränser, liksom för vår förmåga att kunna föreställa oss världen och oss själva som annorlunda. Det finns många exempel på denna kreativa typ av läsning i den franska 1800-talsromanen.³⁹

I fallen som analyserats kort i denna artikel är inte skälen till gestalternas tillflykt till storstaden förtryck, krig eller fattigdom, utan främst ett behov av självförverkligande. Paris representerar en ny modern värld, som ger dem helt nya möjligheter att realisera detta behov. Flera olika drömmar ingår i detta existentiella projekt: att bli framgångsrik, att känna tillhörighet någonstans, att finna kärleken, helt enkelt att bli lycklig.

För att få mera precisa insikter i hur romanerna ”överför” sådana erfarenheter, och i vilken mån dessa kan sägas gälla för många människor över tid och rum, behövs empiriska studier bland verkliga läsare från varierande sociokulturella kontexter, som påpekades i början. Med andra ord vore det naturligt att kombinera närläsningar av texterna med studier av deras reception.⁴⁰

Noter

- 1 Se Westphal, Bertrand, *La géocritique. Réel, fiction, espace* (Paris: Minuit, 2007). Se även Prieto, Eric, *Literature, geography, and the postmodern poetics of place* (New York: Palgrave Macmillan, 2013).
- 2 Dufief, Pierre-Jean. *Paris dans le roman du XIXe siècle*, (Hatier: Paris, 1994), s. 4.
- 3 Prendergast, Christopher. *Paris and the Nineteenth Century* (Oxford: Wiley-Blackwell, 1995), s. 22.
- 4 Prendergast, 40.
- 5 Förutom Prendergasts (ovan citerade) bok finns studier av landsbygdens roll i Bal-

- zacs romaner: Nicole Mozets *La ville de province dans l'œuvre de Balzac* (Paris: Sedes, 1982) och Andrew Watts, *Preserving the Provinces – Small Town and Countryside in the Work of Honoré de Balzac* (Oxford: Peter Lang, 2007). Landsbygden hos Stendhal in Stendhal har studerats av bl.a. Cécile Meynard i *Stendhal et la province* (Paris: Honoré Champion, 2005).
- 6 Benjamin, Walter, "The Capital of the Nineteenth Century", *Arcades Project*. Cambridge (Mass.: Harvard University Press, 1999).
 - 7 Alfred de Vigny, citerad av Prendergast, 16.
 - 8 Victor Hugo, citerad av Prendergast, 17.
 - 9 Prendergast, 14.
 - 10 Prendergast, 32.
 - 11 Stendhal, *Rött och Svart*, övers. Tage Aurell (Forum, 1955, uppl 1991), 11.
 - 12 Stendhal, *Rött och Svart*, 14.
 - 13 Stendhal, *Rött och Svart*, 24.
 - 14 Stendhal, *Rött och Svart*, 25.
 - 15 Den varmhjärtade Madame de Rénal däremot är en helt annan sorts person.
 - 16 Stendhal, *Rött och Svart*, 27.
 - 17 Stendhal, *Rött och Svart*, 31.
 - 18 Balzac, Honoré de, *Förlorade Illusioner*, övers. J. Gunnarsson (Uddevalla: Niloe, 1971), 159.
 - 19 Balzac, *Förlorade illusioner*, 21.
 - 20 Gaultier, Jules de, *Le Bovarysme – Essai sur le pouvoir d'imaginer* (Paris: Société du Mercure de France, 1902), 10 (svensk översättning min).
 - 21 Flaubert, Gustave, *Madame Bovary Landsortsseder*, övers. Anders Bodegård, (Falun: Albert Bonniers Förlag, 2013), 63.
 - 22 Under den period som Flaubert författade *Madame Bovary*, skrev han till Louise Colet att han ville skriva en bok om "ingenting", nästan utan ämne, vars styrka skulle finnas i stilen, eftersom han menade att de vackraste verken var dem utan innehåll (Brev till Louise Colet den 16 January 1852, i Flaubert, *Correspondance*, Gallimard, Folio Classique, 1998, 156).
 - 23 Med andra ord citeras Jules de Gaultier felaktigt i de flesta encyklopedier och ordböcker; det som betraktas som hans definition av Bovarysmen är taget från den inledande diskussionen om Emma Bovary vilken senare i boken tar en ny vändning. Han ändrar då sin definition och drar slutsatsen att Bovarysmen är en nödvändig mänsklig kapacitet och att Emmas fall är en *patologisk version* av denna kapacitet: "La faculté départie à l'homme de se concevoir autre qu'il n'est, en tant que l'homme est impuissant à réaliser cette conception différente qu'il se forme de lui-même." (Människans förmåga att betrakta sig själv som annorlunda än hon är, då hon är oförmögen att realisera denna annorlunda bild som hon skapar av sig själv." Gaultier, *Le Bovarysme*, 108. Egen översättning). För en mera detaljerad diskussion, se Alling Mörte, Annika, "Le bovarysme et le désir triangulaire. Deux théories sur l'être humain appliquées à la littérature" in *Jules de Gaultier Le Bovarysme La psychologie dans l'œuvre de Flaubert*.

- Suivi d'une série d'études réunies et coordonnées par Per Buvik* (Éditions du Sandre: Paris, 2007), 231–250.
- 24 Balzac, Honoré de. *Pappa Goriot*. Översättning av Gunilla Nordlund. Stockholm: Natur och kultur, 1975, 113.
- 25 Balzac, Honoré de, *Le Père Goriot*, Paris: Gallimard, collection Folio classique, 1971, 367.
- 26 Egen översättning.
- 27 Balzac, Honoré de, *Pappa Goriot*, s. 287.
- 28 Prendergast, 15
- 29 *Förlorade illusioner*, 213.
- 30 Prendergast, s. 41.
- 31 Stendhal, *Rött och Svart*, 445. För en mera ingående analys av detta smittsamma, ”mimetiska begär” i Stendhals romaner och hur det fungerar enligt René Girards modell, se Annika Möрте Alling, *Le désir selon l'Autre. Étude du Rouge et le Noir et de la Chartreuse de Parme à la lumière du "désir triangulaire" de René Girard*. Lund: Studentlitteratur 2003.
- 32 Stendhal, *Rött och Svart*, 474.
- 33 Programmet ”Cosmopolitan and Vernacular Dynamics in World Literatures” är finansierat av Riksbankens Jubileumsfond för perioden 2016–2021 och styrs av Stefan Helgesson, Stockholms universitet. Se worldlit.se.
- 34 Watts, *Preserving the Provinces*, 24.
- 35 Gleize, Joëlle, *Le Double Miroir. Le livre dans les livres de Stendhal à Proust* (Paris: Hachette Supérieur, 1992). Som Gleize visar, har litteratur och böcker många olika funktioner i romaner av Stendhal, Balzac och Flaubert, till exempel helt enkelt att förstärka den realistiska effekten, såsom objekt bland andra verkligt existerande objekt. Särskilt denna funktion diskuteras i hennes studie.
- 36 Se till exempel Michael Riffaterre, ”The Referential Fallacy”, in *Columbia Review* 57 (1978): 21–35.
- 37 Världslitteraturstudier domineras idag av en motsatt form av ”avståndsläsning”, ”distant reading” såsom Franco Moretti uttryckt denna läsart, till exempel i ”Conjectures on World Literature”, *New Left Review* 1, January-February (2000).
- 38 I artikeln ”How to make worlds” (in *Public Books*, <http://www.publicbooks.org>, 11 Jan 2016), diskuterar Caroline Levine denna världsskapande (”world-making”) funktion hos narrativer och konstverk i allmänhet, inspirerad av Martin Heidegger, Pheng Cheah och Mark Seltzer. Liksom dessa teoretiker, är Levine kritisk till det alltför stora fokuset på världen som geografisk plats i världslitteraturforskning; andra dimensioner av världen behöver få större plats i denna, till exempel tid. De litterära texterna själva måste också studeras i större utsträckning, eftersom litteratur hjälper oss att greppa världen i tiden, i dess tillblivelseprocess, ”as it comes into being”.
- 39 Även om litteraturen som läses av gestalterna i den franska artonhundratalsromanen ofta vilseleder dem, är deras läsning framför allt kreativ, som Gleize påpekar (*Le Double Miroir*, 114–115.). Detta är dock en aspekt som hon inte analyserar närmare.
- 40 I en annan studie jämför jag hur Stendhal mottagits i Kina, Japan, USA och Skan-

dinavien fram till idag, med förankring i närläsningar av författarens texter. Dylka studier av Stendhal i ett globalt sammanhang har inte gjorts förut. Jag vill försöka komma åt vad det är i Stendhals texter som uppfattats som relevant över tid och rum. Det är viktigt att försöka förklara sådan ”relevans” hos en författare för studenter och andra läsare. Att hänvisa till kanontillhörighet räcker inte, för sådan är aldrig given över tid.

Referenser

- Alling Mörte, Annika. ”La réception de Stendhal en Suède”, in *L'Image du Nord chez Stendhal et les Romantiques IV. Études comparées. Textes réunis par Kajsa Andersson*, vol 4. Örebro: Örebro universitet, 2007, 13–42.
- Alling Mörte, Annika. ”Le bovarysme et le désir triangulaire. Deux théories sur l'être humain appliquées à la littérature” in *Jules de Gaultier Le Bovarysme La psychologie dans l'œuvre de Flaubert. Suivi d'une série d'études réunies et coordonnées par Per Buvik*. Paris: Éditions du Sandre, 2007, 231–250.
- Alling Mörte, Annika. *Le désir selon l'Autre. Étude du Rouge et le Noir et de la Chartreuse de Parme à la lumière du ”désir triangulaire” de René Girard*. Lund: Studentlitteratur, 2003.
- Balzac, Honoré de. *Förlorade Illusioner*. Översättning av J. Gunnarsson. Uddevalla: Niloe, 1971.
- Balzac, Honoré de. *Le Père Goriot*, Paris: Gallimard, collection Folio classique, 1971.
- Balzac, Honoré de. *Pappa Goriot*. Översättning av Gunilla Nordlund. Stockholm: Natur och kultur, 1975.
- Benjamin, Walter. ”The Capital of the Nineteenth Century”. *Arcades Project*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1999.
- Flaubert, Gustave. *Correspondance*, Gallimard, coll. Folio Classique, 1998.
- Flaubert, Gustave, *Madame Bovary Landsortsseder*. Översättning av Anders Bodegård. Falun: Albert Bonniers Förlag, 2013.
- Flaubert, Gustave. *Madame Bovary. Mœurs de province*. Gallimard, coll. Folio classique, 1972.
- Flaubert, Gustave. *Hjärtats fostran*. Översättning av Ellen Witting. Stockholm: Geber, 1951.
- Gaultier, Jules de. *Le Bovarysme*. Paris: Société du Mercure de France, 1902 (senare med undertiteln *Essai sur le pouvoir d'imaginer*).
- Gleize, Joëlle. *Le Double Miroir. Le livre dans les livres de Stendhal à Proust*. Paris: Hachette Supérieur, 1992.
- Levine, Caroline. ”How to make worlds”, in *Public Books*, <http://www.publicbooks.org>, 11 Jan 2016.
- Meynard, Cécile. *Stendhal et la province*. Paris: Honoré Champion, 2005
- Moretti, Franco, ”Conjectures on World Literature”, *New Left Review* 1, January-February 2000.
- Mozet, Nicole. *La ville de province dans l'œuvre de Balzac*. Paris: Sedes, 1982.
- Prendergast, Christopher. *Paris and the Nineteenth Century*. Oxford: Wiley-Blackwell, 1995.
- Riffaterre, Michael. ”The Referential Fallacy”, in *Columbia Review* 57 (1978): 21–35.

Stendhal. *Le Rouge et le Noir*. Gallimard, coll. Folio, 1972.

Stendhal, *Rött och Svart*. Översättning av Tage Aurell. Forum, 1955, uppl 1991.

Watts, Andrew. *Preserving the Provinces Small Town and Countryside in the Work of Honoré de Balzac*. Oxford: Peter Lang, 2007.

Astrid M. H. Nilsson

Ärkebiskop och historiker, känd och ändå okänd

Om Johannes Magnus liv och verk

Inledning

Sveriges antagligen både mest kände och samtidigt mest okände historiker föddes i skuggan av domkyrkan i Linköping i mars 1488.¹ Han var äldst i en växande syskonskara som till sist utgjordes av sex syskon, tre bröder och tre systrar. De två äldsta bröderna skulle komma att följas åt större delen av livet, och båda slutade som ärkebiskopar av Uppsala, åtminstone enligt den katolska kyrkans sätt att se. Johannes Magnus och hans två år yngre bror Olaus levde i en dramatisk tid, där de omvälvande händelserna dessutom fick återverkningar på deras levnadsöden. De fick bevittna reformationens intåg och den katolska kyrkans splittring, Kalmarunionens slutliga sönderfall och Gustav Vasas maktövertagande.

Johannes Magnus lär ha inlett sin bana med att undervisa vid Linköpings domkapitel, där han skall ha imponerat på sina överordnade genom att recitera Bibeln utantill. När han var i tjugooårsåldern erhöll han ett kanonikat, ett slags kyrklig befattning, i Skara, vilket gav honom ekonomiska möjligheter att bege sig ned på kontinenten för att studera. Senare blev han därtill innehavare av ett kanonikat i Linköping.

Johannes påbörjade sina universitetsstudier i Rostock och fortsatte sedan till Leuven, där han skall ha undervisats av den senare påve Hadrianus VI, varefter han studerade i det strängt katolska Köln.² Där skrevs han in reformationsåret 1517 och efter att ha erhållit sin examen, *magister artium*, fortsatte han till Italien, där han i flera år dels vistades i Rom, dels studerade i Perugia och slutligen nådde doktorsgraden.

När Johannes vistades i Rom i samband med sina studier i Italien bodde han i Birgittahuset. Där befann han sig exempelvis i augusti 1520, vilket framgår av slutorden i hans egenhändiga kopia av Marco Polos skildring av sina resor

i österled.³ Manuskriptet finns idag i Ottoboniamängden i Vatikanbiblioteket och innehåller, förutom Marco Polo-texten på latin, hundratals marginalkommentarer av Johannes hand. De ger en synnerligen spännande inblick i den drygt 30-åriga Johannes Magnus uppfattning av Marco Polos verk och därtill en del fingervisningar om hans syn på politik och annat som kommer till uttryck i de verk han så småningom själv kom att bli författare till.

År 1517 var ett betydelsefullt år för Johannes Magnus av flera skäl. Dels räknas året som bekant som startskottet för reformationen (som skulle komma att få betydande konsekvenser för honom personligen), dels drevs den svenske, men danskvänlige, ärkebiskopen av Uppsala, Gustav Trolle, i exil av riksföreståndaren Sten Sture d.y. och ett antal svenska adelsmän. Förutom detta utgavs ett historiskt verk det året, *Tractatus de duabus Sarmatiis* (varianttitel: *Descriptio Sarmatiarum Asianae et Europiana et eorum, quae in eis continentur*).⁴ Verket behandlar folkslaget sarmaterna, som sågs som ett slags ur-polacker, och författaren var den lärde polacken Matthias de Miechow (1456–1523). Eftersom Johannes ansåg att det innehöll felaktigheter om goternas ursprungsland – som enligt honom, men inte enligt Miechow, var Sverige – skrev han till författaren och påpekade detta. Miechow svarade bland annat att Johannes själv, i egenskap av fosterlandsälskare, skulle åtaga sig arbetet med att skriva sitt eget lands historia (*Tibi, amatori patriae, is labor committitur*).⁵ Det kan betraktas som ett slags startpunkt på Johannes Magnus största historiska verk, varom mera nedan.

Gustav Trolles vänskapliga förbindelser med danskarna ledde inte bara till att han drevs i exil, utan också till att han gjorde sig omöjlig som ärkebiskop i Gustav Vasas Sverige; när Gustav Vasa väl lyckats tillskansa sig makten från Kristian II av Danmark, unionskungen, var det givetvis omöjligt att ha en uttalat prodansk ärkebiskop. Därmed var ärkesätet vakant i svenska ögon, om än inte i påvens. När så Johannes Magnus 1523, 35 år gammal, anlände till Sverige som påvligt sändebud för Hadrianus VI, fann han sig plötsligt föreslagen till ärkebiskop och tillträdde ärkesätet samma år. Eftersom Gustav Trolle fortfarande levde var det emellertid inte okontroversiellt att utnämna en ny ärkebiskop, och påven – nu Leo VII, som efterträtt Hadrianus VI efter bara ett år – vägrade godkänna nyutnämningen och hotade med bannlysning om inte Gustav Trolle återkallades från exilen.⁶ Gustav Vasa vägrade givetvis, och till sist fick Johannes Magnus ta över stolen som ett slags förvaltare, utan att formellt vigas till ärkebiskop, och därmed disponera ärkestiftets inkomster.

Samtidigt gjorde reformationsidéerna sitt intåg i Sverige, inte minst hos kungen själv. Han försökte vinna den hängivne katoliken Johannes Magnus

för dessa idéer, men misslyckades; även om Johannes inte var blind för att kyrkan behövde reformeras, var han inte intresserad av Luthers idéer, som han betraktade som kätterska. I sina bevarade brev omnämner han exempelvis lutheranerna som ”luciferanerna”.⁷

Detta kom så småningom att driva kungen och hans ärkebiskop isär. 1526 lämnade Johannes sitt hemland och sitt ärkesäte för att förhandla fram ett äktenskap åt Gustav Vasa med den polska prinsessan Hedvig, vilket har tolkats som att han gick i exil.⁸ Det kan dock knappast ha rört sig om en brytning med kungen redan då. Ingen ny ärkebiskop utnämndes nämligen förrän Laurentius Petri tillträdde 1531. Både Johannes själv och kungen räknade alltså troligen med att han skulle återvända efter att förhandlingarna förts i hamn.

I stället kom vår författare att bli kvar på kontinenten i de nästan tjugo år som återstod av hans liv, dels i Gdańsk i Polen, dels i Italien. I juli 1533 befann han sig emellertid i Rom för att äntligen få vigas till ärkebiskop av Uppsala på Castel Sant’Angelo.⁹ Därpå återvände han till Gdańsk, för att så i slutet av 1530-talet bege sig till Italien. Där kom Johannes och hans bror att stanna under resten av sina liv. Johannes sista år tillbringades i Rom, och han begrovs i Peterskyrkan på påven Paul III:s bekostnad.¹⁰ Graven lär ha legat ungefär där Pietà-statyn står, men finns inte kvar där idag.

Johannes Magnus och regentlängden

Under denna långa vistelse utomlands tillkom båda Johannes historiska verk: hans historia om ärkebiskoparna av Uppsala som avslutas med honom själv, och hans mest kända verk, *Historia de omnibus Gothorum Sueonumque regibus*, eller *Historien om götarnas och svearnas alla konungar* (hädanefter *Historia de regibus*), som jag kommer att uppehålla mig vid här.¹¹ Idag är detta gigantiska verk nära nog bortglömt, men dess inflytande består faktiskt på ett framträdande sätt. När Erik XIV och hans bröder en gång skulle antaga regentnummer utgick de nämligen från Johannes verk. Erik räknade till tretton kungar med samma namn som han själv och blev därmed Erik XIV; hans bror Karl blev på motsvarande sätt Karl IX. Johannes Magnus verk ligger med andra ord till grund för ordningsnumren i den svenska regentlängden. Hade det inte varit för att Johannes presenterar forna konungar som av mera sentida historiker förpassats till myternas och sagornas värld hade monarkerna haft betydligt lägre ordningsnummer. Carl XVI Gustaf är på sin höjd den tionde svenske regenten med det förnamnet som kan beläggas historiskt, inte den sextonde.¹²

Johannes inflytande på detta område lär dock kvarstå eftersom konsekvenserna av att korrigera regentnumren i enlighet med senare historiska rön skulle leda till omfattande förvirring.

Historia de omnibus Gothorum Sueonumque regibus i sammanfattning

Johannes Magnus inleder det synnerligen omfattande verket med Skapelsen, som han förlägger till år 3960 f. Kr.¹³ Den egentliga berättelsen om Sveriges historia börjar något senare med Noaks ark och Noaks söner som var de första svenska kungarna i den redan då blomstrande staden Uppsala. Det slutar omkring 5500 år senare, i början av 1520-talet när Gustav Vasa just tillträtt som den 143:e inhemske gotiske kungen.

I en avlägsen forntid levde det gotiska folket i ett slags guldålder, utom förstås de kriminella undersåtar som på ett tidigt stadium förvisades till det som så småningom kom att bli Danmark, och gav upphov till danskarna. Det fanns emellertid fiender på andra sidan Östersjön som med jämna mellanrum anföll det lyckliga Sverige, vilket för oss fram till den viktigaste händelsen i hela den gotiska historien: goternas första stora uttåg till kontinenten. Under kung Berik, eller Berico i det latinska originalet, tågade nämligen en stor del av de svenska goterna ut för att strida mot de nyssnämnda fienderna.

Med detta uttåg får Johannes Magnus två kungalängder att hålla ordning på: de externa regenterna med Berik/Berico som den förste, och de interna där samme regent räknas som nr 14. I resten av boken alternerar han mellan att berätta om de interna och de externa regenterna. De interna hämtas bland annat från omtolkningar av den danske 1200-talshistorikern Saxo och av den svenske 1400-talshistorikern Ericus Olai, medan de externa beskrivs med hjälp av en rad antika författare, exempelvis Prokopios, renässanshistoriker som Leonardo Bruni (1370–1444) och Marcantonio Sabellico (1436–1506), och inte minst tysken Albert Krantz (c. 1448–1517).¹⁴

Under seklerna efter uttåget spred sig goterna vidare ut över Europa. Johannes beskriver hur de deltog i trojanska kriget, hur de mytomspunna amazonererna härstammade från de tappra, gotiska kvinnorna, och hur såväl perser och greker som romare kom att besegras i strid av de samtidigt visa och krigiska goterna. Med Theoderik den stores välde i Italien på 500-talet och västgoternas/visigoternas erövring av nuvarande Spanien hade goterna lagt en stor del av Europa under sig.

Fram till och med bok åtta alternerar Johannes mellan att beskriva de interna

och de externa regenterna, men efter de storslagna rikenas undergång återvänder han i sextonde boken till Sverige vid tiden för Ansgars ankomst och landets kristnande. Därpå följer den medeltida regentlängden med de monarker och större händelser som återfinnes också i moderna historieböcker. Johannes uppehåller sig särskilt vid Erik den helige, i hans egenskap av synnerligen god härskare, och vid Magnus Eriksson och Erik av Pommern som usla och tyranniska sådana. Medan greker, romare och perser är goternas huvudfiender i utlandet, utgör danskarna de interna regenternas ärkefiender, och visar sig ligga bakom nära nog varje för svenskarna negativ händelse. Den tjugotredje boken, en av de längsta i verket, utgörs följdriktigt till stor del av ett tal som hålls av den gamle biskopen Hemming Gadh, *Oratio contra Danos*, 'Talet mot danskarna'. Kort därefter når Johannes slutet: Gustav Vasas tidiga regeringstid.¹⁵ Om denne berättar Johannes knappt någonting: han anser nämligen att man inte skall skriva levande regenters historia eftersom man inte har tillgång till all information förrän efter vederbörandes död.¹⁶

Stormaktstida inflytande

Johannes Magnus verk utkom fyra gånger på latin: 1554, 1558, 1567 och 1617. Alla utgåvorna uppvisar olikheter sinsemellan. Det gäller t.ex. formatet – förstautgåvan från 1554 är ett mycket generöst illustrerat praktverk i storformat, medan de andra tre är mycket mindre och synnerligen sparsamt försedda med illustrationer. På det sättet hör de senare tre ihop och den ursprungliga får räknas för sig själv. Den fjärde utgåvan utmärker sig dock genom att den ingår i ett annat historiskt sammanhang än de andra tre. De första utgåvorna kom ganska tätt; då var Sverige föga mer än en nordlig avkrok där tronen tillfallit en helt ny släkt. Därmed fanns behov av att legitimera den nya kungliga ätten och dessutom riket på den europeiska arenan, vilket gjordes inte minst av Erik XIV.¹⁷

Olaus Magnus skickade själv över Johannes verk till Gustav Vasa och uttryckte sina förhoppningar om att det skulle vara riket till gagn.¹⁸ Erik XIV läste det som redan nämnts med stort intresse – hans exemplar med teckningar och anteckningar i marginalen finns kvar än idag, i Uppsala universitetsbiblioteks samlingar.¹⁹ Johannes Magnus verk spelade alltså en viktig roll redan från början, och dess betydelse skulle bara komma att växa.

Mellan den tredje och den fjärde utgåvan av *Historia de regibus* är det 50 år, och under den tiden hade Sveriges ställning börjat förändras: vid den tidpunkten var Sverige en begynnande Östersjomakt. Den fjärde utgåvan kom nämligen

samma år som freden i Stolbova slöts, och den freden var bara början på den kommande svenska expansionen.²⁰ När verket utkom 1617 var det dessutom i Lutherfästet Wittenberg, dit allt fler svenskar kom för att studera.²¹

Initiativet till nyutgivningen kom från en boktryckare, Zacharias Schürer, och ”några svenska studenter”, varav enbart Olaus Moretus Sudermannus och Matthias Jacobaeus Wiburgo Carelius omnämns i boken – de har skrivit var sin dikt som finns i början av densamma.²² Den förstnämnde blev så småningom professor i logik och metafysik i Uppsala, men dog redan vid 36 års ålder i en drunkningsolycka.²³ Den sistnämnde slutade sina dagar som domprost i sin födelsestad Viborg i Finland.²⁴ Johannes verk var dem således väl bekant, och dessutom torde de båda ha vetat att det inte var så lätt att få tag på längre, men att det fanns en given läsecrets. Tryckaren hade knappast varit villig att satsa på att ge ut ett verk som senast tryckts 50 år tidigare om han inte trott att det skulle finnas intresserade köpare.²⁵

Verket försågs med dedikation till bland andra Gustav II Adolf själv, vilket kan uppfattas som en fingervisning om dess betydelse. Under stormaktstiden nådde verket nämligen sin höjdpunkt som den naturliga ideologiska grunden för det växande riket.²⁶ Liksom kung Berig och goterna en gång hade lämnat Sverige för att börja sitt triumftåg i Europa skulle nu Gustav II Adolf och hans armé erövra sig fram över kontinenten. Gustav II Adolf uppträdde till och med utklädd till Berig vid tornerspelet i samband med sin kröning 1617.²⁷ Han lär också ha beordrat den till dags dato enda publicerade svenska översättningen av verket, *Swea och Götha Crönika*, som översattes av Ericus Schroderus och utkom 1620 – med motiveringen att *Historia de regibus* var det enda historieverk man behövde.²⁸

Johannes och historievetenskapens utveckling

Under stormaktstiden stod Johannes verk sålunda på höjden av sin ideologiska betydelse. Denna kom dock att avtaga efterhand som Sverige förlorade sin stormaktsställning. Utan något stort välde och krig på kontinenten var parallellen till det krigiska folkets uttåg inte längre särskilt relevant, mer än måhända för den som drömde sig tillbaka till fornstora dagar. Därtill kom att sanningshalten i Johannes verk började ifrågasättas från olika håll.

Till en början verkar det ha handlat huvudsakligen om att vissa läsare inte tyckte om det de läste. Från danskt håll kom exempelvis tidigt en *refutatio* av de elaka lögner Johannes ansågs sprida om danskarna, författad av den danske

historikern Hans Svaning under pseudonymen Petrus Parvus Rosefontanus.²⁹ Men så småningom kom den framväxande historievetenskapens krav att ändras så mycket att *Historia de regibus* förpassades från sin ursprungliga status av seriös historieskrivning.³⁰ Dess öde blev i stället relativ glömska på hyllorna i äldre samlingar hos mera välsorterade bibliotek.

Givetvis måste man ompröva principer och undersöka om äldre vetenskapliga verk håller måttet i förhållande till en ny tids krav. Det är nödvändigt att ta reda på huruvida innehållet i ett historiskt verk är tillförlitligt eller inte för den som letar efter pålitlig information om de händelser som beskrivs i verket ifråga. *Historia de regibus* är inte en källa till tillförlitlig information, bland annat på grund av att det förekommer både kungar och hänvisningar till historiska källor som inte är kända i andra tidigare verk och vars faktiska existens vi inte kan belägga.

Till en början, medan man såg Johannes verk som seriös historieskrivning, togs hans hänvisningar till dessa källor på största allvar, och Johan III skickade till och med ett sändebud till Rom för att återskaffa dem.³¹ Enligt Gustav Vasas propagandamakande krönikör Peder Swart skall Johannes nämligen ha rövat med sig ”alle gamble Rijkzens handlingar, Chronichor, Historier, Register eller hwadh thet helst wara kunde”.³² Senare har den rakt motsatta hållningen intagits i stället, vilket medfört att de källor Johan III med flera förgäves sökte efter avfärdats som rena fantasifoster.³³ Detta torde hänga samman med att uppfattningen om Johannes verk också förändrades helt.

Eftersom det finns andra aspekter av hans verk som inte går att förena med dagens vetenskapligt vedertagna svenska historieskrivning är frågan emellertid akademisk, för även om de där källorna vore oss välbekanta skulle verket inte gå att använda som tillförlitlig vetenskaplig litteratur. Jag föredrar därför att lämna frågan öppen.

Renässanshistorieskrivning anses nämligen problematisk med hänsyn till målet att ge en så riktig bild som möjligt av någonting i det förflutna. Det beror dels på det retoriska anslaget i själva skrivandet, inbegripet tendensen att ta antika verk till förebilder i tolkning och presentation av händelser, dels på den allestädes närvarande pedagogiska tanken om att lära av historien. Dessa båda aspekter influerade historieskrivningen, både i antiken och under renässansen, men kan vara svårförenliga med kravet på att hålla sig till att sanningsenligt fastställa och beskriva någonting i förfluten tid. Likväl försäkrar Johannes i inledningen till sitt verk att det karakteriseras av *veritas*, ’sanning’.³⁴ I sin inledning förklarar Johannes också att han har ett pedagogiskt syfte med

sitt verk.³⁵ Det ger en fingervisning om att han hade en annorlunda syn på den här frågan än mera sentida historiker.

När man mäter Johannes verk mot en senare måttstock bör man nämligen hålla i minnet att man ägnar sig åt en anakronistisk procedur. En författare som avled för flera sekler sedan kan inte förväntas ha känt till eller arbetat efter kriterier som inte existerade när han levde. Därför bör man också fördjupa bilden av äldre verk genom att försöka förstå dem på deras egna villkor och utifrån deras egen tid. Denna fråga ägnade jag mig åt i min doktorsavhandling, *Johannes Magnus and the Composition of Truth* (2016), där jag studerade de ovannämnda mera problematiska sidorna av Johannes verk, och särskilt den pedagogiska aspekten.

Studiet av Johannes historieverk utifrån vad som var viktigt under hans egen tid syns i t.ex. Kurt Johannessons *Gotisk renässans* från 1982, och inte minst i Bo Lindbergs NE-artikel om Johannes Magnus.³⁶ Om man däremot läser på Wikipedia om Johannes Magnus, oavsett språk, grundar artiklarna sig vanligen på Nordisk familjeboks uggleupplaga eller motsvarande, uppslagsverk som är sekelgamla eller mer, och där presenteras naturligtvis det äldre synsättet. När artikelförfattare på Wikipedia hämtar information från sådana äldre uppslagsverk, som är tillgängliga gratis och online, blir resultatet en text i modern språkdräkt, men med liknande innehåll och inställning till ämnet som i hundraåriga uppslagsverk. Starkt föråldrad kunskap kan därmed tyvärr spridas genom Wikipedia.

Johannes om goda kungar – och dåliga

Det viktigaste bärande elementet i Johannes verk är de över 200 gotiska monarker han presenterar. Verket är konstruerat som en följd av regentbiografier, från bara någon enstaka rad i längd till åtskilliga kapitel. Kurt Johannesson har påpekat att man därmed skulle kunna betrakta *Historia de regibus* som ett slags gigantisk furstespegel, där det visas gång efter annan hur regenter bör uppträda.³⁷ Här finns således en direkt koppling till historiens pedagogiska funktion: att lära furstar hur de skall bli goda furstar.

För det syftet använder Johannes dels goda förebilder, dels avskräckande exempel. Merparten av de monarker han presenterar är goda regenter, vissa rentav idealiska. En del är däremot fruktansvärda tyranner, till synes ute efter att förstöra sitt folk och sitt rike i grunden. Kungarna är emellertid inte bara motpoler på en så övergripande nivå. Den bild som presenteras av deras karak-

tärsdrag visar också att de är motsatta varandra; där de goda kungarna är barmhärtiga och frikostiga, är de dåliga grymma och giriga. Det är inte en renodlad och återkommande schablonbild, för *alla* kungar som är goda är inte beskrivna som barmhärtiga eller frikostiga, och motsvarigheten gäller tyrannerna. Dragen är dock så pass frekventa att det finns skäl att tala om utmärkande drag, om inte för alla regenter, så åtminstone för den övergripande bilden.

Johannes förbinder på flera ställen uttryckligen girighet med tyranner, exempelvis i uttrycket *avari tyranni*, 'giriga tyranner'.³⁸ Om en av de regenter vår författare explicit kallar tyrann, Domalder, son till den lika gräslige tyrannen Visbur, berättar han att han inte kunde visa sig *rapax et avarus*, 'rovlysten och girig', på ett sätt som antyder att Domalder beklagade att han inte kunde det och följaktligen blev tvungen att hitta på någonting annat gräsligt. Visbur hade nämligen redan lagt beslag på allting av värde som funnits att röva åt sig i riket. Domalder fick därmed nöja sig med att vara girig efter mindre värdefulla ting, men kunde åtminstone vara grym. Han knyckte bl.a. spannmål som han roade med att ge till sina följeslagares hästar, medan den svältande befolkningen maktlös stod bredvid och såg sin enda försörjning bli djurfoder.³⁹

Den mer kände medeltide kungen Magnus Eriksson beskrivs också som en tyrann, på liknande sätt som av Heliga Birgitta och möjligen med inflytande från henne.⁴⁰ Följaktligen är han också girig, vilket hans fiender använder mot honom i "korståget" mot Novgorod för att lura in honom i en fälla.⁴¹ Före det tillfället har ingenting sagts med koppling till girighet eller om att det skulle vara något särskilt utmärkande drag hos kungen. Girigheten är alltså ett plötsligt påkommet karaktärsdrag, som uppträder kort efter att Magnus börjat avvika från den rätta vägen och uppvisa karaktärsdrag som Johannes kopplar till tyranner. Det pekar tydligt på att girighet är ett allmänt utmärkande drag för tyranner, ett slags allmängiltig sanning eller princip för hur deras agerande skall tolkas.

De goda regenterna, exempelvis östgoten Theoderik den store (d. 526), uppvisar däremot generositet. Theoderik återuppbyggde många byggnader i Rom, som på 500-talet inte längre uppvisade sin antika prakt, och hyllas därmed för sin frikostighet.⁴² En annan regent, Attilus, hävdar bestämt under en stor bankett att furstens största prydnad är frikostighet och bevisar det genom att dela ut gåvor till alla gästerna.⁴³ Det allmängiltiga i sådana goda drag, liksom de dåliga, understryks av att det inte spelar någon roll när i kronologin en furste levat – han kan mycket väl tillskrivas dragen ändå.

Händelsevis återfinner man precis samma karaktärsdrag i en av 1500-talets mest kända furstespeglar, Erasmus *Institutio principis Christiani*, som utkom

1516.⁴⁴ Erasmus verk blev en stor succé, trycktes om ett flertal gånger och översattes bl.a. till svenska.⁴⁵ I verket möter man den vid denna tid rådande uppfattningen om vad som var en god respektive dålig regent, med undantag för att Erasmus var uttalat pacifistisk.⁴⁶ I detta avseende skiljer han och Johannes sig följaktligen åt, och där är det Johannes som ligger närmare det samtida idealet.

Utöver de nyssnämnda karaktärsdragen lyfter Johannes, liksom Erasmus, andra viktiga temata: rådgivare, fogdar och så vidare, frågan om lagstiftning och rättskipning, samt om religionens betydelse. I dessa frågor kan man skönja samma mönster som i karaktärsdragen ovan: goda kungar gör det Johannes fann klokt, tyranner motsatsen.

Religionen är ett särskilt viktigt tema både för Erasmus och för Johannes Magnus. Den förre kontrasterar kristna furstar mot icke-kristna furstar enbart på grundval av religionen; en kristen kung är definitionsmässigt bättre än den som inte är det, även om det går att namnge beundransvärda icke-kristna regenter, inte minst i antiken.⁴⁷ Johannes delar detta synsätt, men eftersom hans verk har en annan karaktär än Erasmus furstespegel tar det sig andra uttryck; han skriver om enstaka furstar och deras förhållande till religionen.

I beskrivningen av den kristne kungen Haquinus understryks exempelvis kontrasten mellan goda kristna människor respektive grymma hedningar; Haquinus strävade efter att vara det förstnämnda.⁴⁸ Sveriges helgonkung, Erik den helige, spelar en framträdande roll som from idealfurste som for på korståg, gick i kyrkan regelbundet, generöst färdigställde kyrkor och visste att behandla kyrkans tjänare hedersamt och väl. Denna sistnämnda aspekt av kungligt upp-trädande används sedan i en jämförelse, som en definition av skillnaden mellan goda och dåliga regenter.⁴⁹ I porträtten av tyranner som Magnus Eriksson och Erik av Pommern skriver Johannes att de inte verkade vara riktiga kristna.⁵⁰ Religionen framträder ännu mer, när det visar sig att till och med en i övrigt så genomslutad tyrann som den visigotiske härskaren Egita kunde få ett visst mått av beröm – om hans inställning till religionen och kyrkans tjänare var respektfull nog för att vinna Johannes gillande.⁵¹ I reformationens och den begynnande motreformationens tidevarv var religionen givetvis ett aktuellt ämne, och Johannes kritiska åsikter om ”luciferanernas” lära framskymtar flera gånger. Den jämförelse med hedendom, med islam, och dessutom med den redan vid kyrkomötet i Nicaea för kätteriet förklarade trosinriktningen arianism.⁵² I de båda senare fallen är parallellerna explicita och utgör därmed slående exempel på hur Johannes skildrar forna händelser på ett sätt som visar deras relevans i hans samtid.

Johannes som samtidskommentator

I beskrivningen av forna tiders regenter framhåller Johannes sådana karaktärsdrag och handlingar som ansågs goda alternativt dåliga för kungar som styrde under hans egen tid, vilket framgår av likheterna med Erasmus. Han tar dessutom upp högaktuella temata: reformationen (som speglas i hans diskussion om religionen) och den framväxande organisationen av nationalstater i vardande (när han berör rådgivare, lagstiftning och rättskipning). Johannes kungaporträtt är således skrivna på ett sätt som understryker historiens samtidsrelevans. I hans sätt att se på och arbeta med historia är det av högsta vikt att beskriva vad som en gång hänt på ett sådant sätt att samtidsrelevansen framgår. Det ligger alltså till stor del i själva det retorisk-litterära förfarandet att författa ett historiskt verk.

Här kan det vara värt att kort återgå till Johannes Magnus ovan nämnda och i Vatikanbiblioteket befintliga Marco Polo-manuskript för en stund. Också det kan nämligen ses som ett prov på ärkebiskopens förmåga att finna samtidsrelevans i någonting han läst och understryka densamma när han skriver. Bland de närmare 400 kommentarerna till Marco Polos verk finns flera som på något sätt knyter an till företeelser som var samtida med och bekanta för vår författare, och inte minst till regenter, och här följer ett par exempel.

I Marco Polos beskrivning av Kublai Khan visar denne sig generös och barmhärtig, i likhet med de ovan behandlade goda kungarna. Han förser nämligen fattiga människor i huvudstaden Cambalu (nuvarande Beijing) med spannmål, kläder med mera. I marginalen har Johannes skrivit *regis commiseratio*, 'kungens barmhärtighet'.⁵³

En annan kommentar dyker upp när Marco Polo beskriver hur det går till i Kublai Khans rike om det blivit missväxt någonstans. Då kräver storkhanen ingen skatt från det området, utan förser dess invånare med gratis utsäde och tillräckligt med spannmål för att kunna klara sig tills nästa skörd är bärgad. Johannes anmärker: *Sed quis ex nostris*, det vill säga "Men vilken av våra [kungar]".⁵⁴ Med den kommentaren understryker han en icke-europeisk och därtill icke-kristen furstes generositet – ett av huvuddragen hos goda furstar – som överlägsen den genomsnittlige europeiske 1500-talsregentens.

Redan då, tjugo år innan *Historia de regibus* förelåg i färdigt skick, var Johannes alltså benägen att associera till sådant han observerade i sin samtid och i Europa, när han höll på att sätta sig in i vad som hände på en annan plats i en annan tid – inte minst när det rörde sig om furstar och vad som karakteriserar goda och dåliga sådana. Här finns en uppenbar parallell till Johannes verk, till hans sätt att beskriva regenter, och inte minst till tanken om historien som

livsläromästarinna. Ett sådant sätt att skriva historia går inte att förena fullt ut med modern historievetenskap, och därför lär författaren till vårt första riktigt stora historieverk fortsätta vara synnerligen känd, synnerligen okänd – och i vissa avseenden synnerligen ökänd.

Noter

- 1 För en längre översikt över Johannes Magnus liv och mera litteratur i ämnet, se Nilsson 2016, s. 36–45.
- 2 Hofmeister och Schäfer (red.), 1890–1891, s. 49; Keussen (red.) 1919, s. 779; Nordström 1975, s. 20.
- 3 Jag tackar Birgit och Gad Rausing's stiftelse för finansiering av detta projekt. Ottob. Lat. 1875, fol. 73v.: *Johannes Magnus Gothus Lincopensis Anno domini 1520 per mensem Augusti scripsit Rome in domo sancte Brigide*. Se t.ex. Nilsson Nylander 2000 och Collijn 1938.
- 4 Miechow 1517.
- 5 Svennung och Haglund 1949, s. 184 och 189.
- 6 Johannesson 1982, s. 31.
- 7 Larsson 1992, s. 84.
- 8 Carlsson 1922, s. 20–23.
- 9 Nordström 1975, s. 34.
- 10 Bildt 1900, s. 22.
- 11 *Historia metropolitanae ecclesiae Vpsalensis, Romae 1557* samt *Historia de omnibus Gothorum Sueonumque regibus, Romae 1554*.
- 12 Rydén 2012, s. 258–260.
- 13 Magnus 1554, s. 18.
- 14 Magnus 1554, s. 17.
- 15 För en mer detaljerad översikt med kunganamn med mera, se Henrikson 1993, s. 971–979.
- 16 Magnus 1554, s. 782.
- 17 Jfr. Larsson 2002, s. 283–285 och Larsson 2005, s. 29 och 47.
- 18 Spegel 1716, s. 87–88
- 19 Uppsala universitetsbibliotek, Rar. fol. 10:19 a Bokband 1500-t. Sverige, fol. 2.
- 20 Om Stolbovafreden, se i korthet Isacson 2006, s. 392–393 och Oredsson 2007, s. 64–69.
- 21 Callmer 1976, s. 1–3.
- 22 Magnus 1617, inledningen (opaginerad).
- 23 Callmer 1976, s. 77, Annerstedt 1877, s. 211 och 226–227.
- 24 Callmer 1976, s. 71–72 och Akiander 1869, s. 407–408.
- 25 Om de fyra upplagorna, se vidare Nilsson 2017 (under tryckning).
- 26 Gustafsson 1956, s. 198, 204–206; Oredsson 2007, s. 82, 136–137; Nordström 1975, s. 15–17 och 118; Johannesson 1982, s. 9–10.

- 27 Almquist 1945, s. 1–7.
 28 Eriksson 1980, s. 70.
 29 Svaning 1560.
 30 Jfr. Nordström 1975, s. 14.
 31 Ericson 2004, s. 143.
 32 Swart/Edén 1912, s. 109; jfr. Källquist 1934, s. 203 och Magnus 1554, s. 17 och 129.
 33 Löw 1908, s. 50–90; Barnason 1968 (1941), s. 167–168.
 34 Magnus 1554, s. 17.
 35 Magnus 1554, s. 1–2.
 36 Lindberg 1993 och Johannesson 1982.
 37 Johannesson 1982, s. 110.
 38 Magnus 1554, s. 195.
 39 Magnus 1554, s. 246 (även citatet).
 40 Nilsson 2014.
 41 Magnus 1554, s. 667–668.
 42 Magnus 1554, s. 329–330.
 43 Magnus 1554, s. 86.
 44 Erasmus 1516; Nilsson 2016, s. 162 och 205.
 45 Warme 1996, s. 68.
 46 Nauert 2012.
 47 Nilsson 2016, s. 163.
 48 Magnus 1554, s. 579.
 49 Magnus 1554, s. 601–602 och Nilsson 2016, s. 167.
 50 Magnus 1554, s. 695 och 675 och Nilsson 2016, s. 167.
 51 Magnus 1554, s. 529 och Nilsson 2016, s. 167.
 52 Nilsson 2016, s. 164–167 och där angivna sidor i Magnus 1554.
 53 Ottob. Lat. 1875, fol. 42r.; Thordeman 1944, s. 136.
 54 Ottob. Lat. 1875, fol. 41v.; Thordeman 1944, s. 134.

Bibliografi

Manuskript och särskilda tryck

Vatikanbiblioteket

Ottob. Lat. 1875

Uppsala universitetsbibliotek

Rar. fol. 10:19 a Bokband 1500-t. Sverige, fol. 2. (=Magnus 1554 nedan)

Litteratur

- Akiander, Matthias, *Herdaminne för fordna Wiborgs och nuvarande Borgå stift*, II delen, Helsingfors 1869.
- Almquist, Johan Axel, ”Tornérspelet vid kröningen 1617: Ett bidrag till 1600-talets bibliografi”, i *Donum Grapeanum: Festskrift tillägnad Anders Grape på sextiofemårsdagen den 7 mars 1945*, Uppsala 1945, s. 1–7.
- Annerstedt, Claes, *Upsala universitets historia*, D. 1, Uppsala 1877.
- Barnason, Charles F., ”Early Danish and Swedish writers on native history”, i *Studies in honor of John Albrecht Walz*, Freeport, N.Y. 1968 (omtryck av första upplagan från 1941), s. 162–198.
- Bildt, Carl, *Svenska minnen och märken i Rom*, Stockholm 1900.
- Callmer, Christian, ”Svenska studenter i Wittenberg”, *Personhistorisk tidskrift* 72 (1976), s. 1–147.
- Carlsson, Gottfrid, ”Johannes Magnus och Gustav Vasas polska frieri: En utrikespolitisk episod i den svenska reformationstidens historia”, *Kyrkohistorisk årsskrift* 22 (1922), s. 1–76.
- Collijn, Isak, ”Analecta Vaticana”, *Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen* 25 (1938), s. 1–10.
- Erasmus, Desiderius, *Institutio principis Christiani ...*, Basileae 1516.
- Ericson, Lars, *Johan III. En biografi*, Lund 2004.
- Eriksson, Nils, ”Göticismen”, i *Sjutton uppsatser i svensk idé- och lärdomshistoria*, Uppsala 1980.
- Gustafsson, Lars, *Virtus politica*, Uppsala 1956.
- Henrikson, Alf, *Sveriges historia*, Stockholm 1993.
- Hofmeister, Adolph och Schäfer, Ernst (red.), *Die Matrikel der Universität Rostock*, Bd. 2, 1499–1611, Rostock 1890–1891.
- Isacson, Claes-Göran, *Vägen till stormakt: Vasaättens krig*, Stockholm 2006.
- Johannesson, Kurt, *Gotisk renässans*, Stockholm 1982.
- Keussen, Hermann, *Die Matrikel der Universität Köln*, Bd. 2, 1476–1559, Bonn 1919.
- Källquist, Eskil, *Thet swenska språketz klagemål. litteraturhistorisk undersökning jämte text och tolkning*, Uppsala 1934.
- Larsson, Brita, *Johannes Magnus' Latin Letters*, Lund 1992.
- Larsson, Lars-Olof, *Gustav Vasa – landsfader eller tyrann?*, Stockholm 2002.
- Larsson, Lars-Olof, *Arvet efter Gustav Vasa*, Stockholm 2005.
- Lindberg, Bo, ”Johannes Magnus”, i *Nationalencyklopedin* 10, Höganäs 1993.
- Löw, Gustav, *Sveriges forntid i svensk historieskrivning*, D. 1, Stockholm 1908.
- Magnus, Johannes, *Historia de omnibus Gothorum Sueonumque regibus*, Romae 1554.
- Magnus, Johannes, *Gothorum Sueonumque historia*, Wittenberg 1617 (alternativ titel).
- Magnus, Johannes, *Historia metropolitanae ecclesiae Vpsalensis in regnis Svetiae et Gothiae* [...], Romae 1557.
- Miechow, Matthias de, *Descriptio Sarmatiarum Asianae et Europianae et eorum, quae in eis continentur*, Cracovia 1517 (ny utg. 1518 (Augsburg) och 1523 (Kraków)).

- Nauert, Charles, "Desiderius Erasmus", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy Online*, Winter 2012 Edition, (<http://plato.stanford.edu/archives/win2012/entries/erasmus/>).
- Nilsson, Astrid, "Godtrogen och omgiven av dåliga rådgivare: Magnus Eriksson och heliga Birgitta i Johannes Magnus *Historia de omnibus Gothorum Sueonumque regibus*", i Elin Andersson, Erika Kihlman, and Maria Plaza (red.), *Latinet i tiden: En festskrift till Hans Aili*, Stockholm 2014, s. 237–250.
- Nilsson, Astrid, *Johannes Magnus and the Composition of Truth: Historia de omnibus Gothorum Sueonumque regibus*, Lund 2016.
- Nilsson, Astrid, "Om paratexterna i de latinska utgåvorna av Johannes Magnus *Historia de regibus*", i *NN*, (submitted), 2017.
- Nilsson Nylander, Eva, "Johannes Magnus och Marco Polo", i Arne Jönsson och Anders Piltz (red.), *Språkets speglingar*, Lund 2000, s. 494–498.
- Nordström, Johan, *Johannes Magnus och den götiska romantiken*, Stockholm 1975.
- Oredsson, Sverker, *Gustav II Adolf*, Stockholm 2007.
- Rydén, Daniel, *101 historiska misstag*, Lund 2012.
- Spegel, Haquin, *Skriftelige bewis hörande til swenska kyrckio-historien eller biskops chrönikan vthur gamla hand-skrefwne böcker, och til en stor del afsina originaler sammansökte, och nu i dagsliuset vtgifne*, Uppsala 1716.
- Svaning, Hans (=Petrus Parvus Rosefontanus), *Refutatio calumniarum cuiusdam Ioannis Magni Gothi Upsalensis, quibus in historia sua ac famosa oratione Danicam gentem incessit [...]*, Hafniae 1560.
- Svennung, Josef och Haglund J., "Johannes Magnus' och Miechowitas brevväxling om goternas ursprung", *Kyrkohistorisk årsskrift* 49 (1949), s. 178–198.
- Swart, Peder och Edén, Nils (red.), *Konung Gustaf I:s krönika*, Stockholm 1912.
- Thordeman, Bengt (översättning och kommentar), *Venetianaren Marco Polos resor i det XIII århundradet*, Helsingfors 1944.
- Warme, Lars G. (red.), *A History of Swedish Literature*, Lincoln, Nebraska 1996.

Mikael Roll

Höra i förtid

Hur hjärnan föraktiverar orden innan vi hör dem

När man lyssnar på någon som pratar långsamt och stapplande får man ofta kväva en impuls att fylla i orden innan talaren själv hittar dem. Känner du igen dig? Då är du inte ensam. Det finns anledning att tro att det är något som alla normala modersmålstalare har varit med om. De flesta är dock rätt bra på att lägga band på sig och inte fylla i talarens ord i de fall där det inte är accepterat. Varför har vi då den där känslan av att vilja lägga ord i talarens mun? Det beror förmodligen på en mekanism som har utvecklats för att vi ska kunna hänga med i snabbt tal, förstå andra dialekter och ha bättre förståelse under brusiga förhållanden snarare än att vi ska uppträda på ett irriterande sätt när folk pratar långsamt. Vad vi gör hela tiden när vi lyssnar på någon som pratar är att omedvetet försöka ligga steget före och förutsäga vad talaren kommer att säga härnäst. Det här är något man har anat ganska länge (Marslen-Wilson och Tyler, 1980). Vad man inte har vetat så mycket om tidigare är hur det går till i hjärnan när man föraktiverar ord. Vi neurolingvister i Lund har hittat hjärnaktivitet som verkar reflektera själva föraktiveringen av ord (Söderström et al., 2016; Roll et al., inskickad). Man kan alltså se i hjärnan hur vi ”hör” ord innan vi verkligen hör dem.

Förutsägelse finns överallt i naturen. Tänk på en kungsörn som ska fånga en hare nere på marken. Från luften måste fågeln förutsäga var bytet kommer att befinna när den snuddar vid marken. Annars får den bita i gräset i stället för i den läckra haren. När vi går på ett trafikerat torg gäller det att vi tar sikte på kommande luckor mellan människor och inte luckor som kommer att fyllas igen lagom tills vi går in i dem, för då går vi in i människor i stället för mellan dem. På samma sätt är det bra att veta ungefär vilket ord någon kommer att använda och försöka börja tolka det i sammanhanget innan vi faktiskt snubblar på det riktiga ordet. Tänk dig att någon säger *Köp bröd, kanel, bananer och ris*. För att kunna ta in *bananer* är det bra om vi redan har förstått *bröd* och *kanel* när vi börjar höra ordet. Därför börjar vi redan när vi hör *Köp br-* föraktivera

olika möjliga ord som *bröd*, *broccoli* och kanske t.o.m. *broscher* och *britsar*. Som vi ska komma till senare, verkar denna föraktivering vara starkare ju färre alternativ som finns, det vill säga, ju säkrare man kan vara på vilket ord som kommer. Sedan väljer man bort de alternativ som visar sig vara irrelevanta. Den här första urvalsprocessen redan när ordet börjar hjälper oss att snabbt välja rätt ord när man hört hela ordet. Om den skulle vara felaktig så att man behöver vänta tills hela ordet är uttalat för att förstå det, t.ex. om talaren sade *Köp brons* eller ännu värre *Köp bråk*, är det stor risk att man skulle missa kaneln och bananerna som kommer efter.

När vi går på torget är det också viktigt att hålla flera alternativa möjligheter öppna för vart andra kommer att röra sig. Vi viktat förmodligen alternativen efter vilka vi tror är mest sannolika. Viktningen baserar vi på olika sorters information, bl.a. fotgängarnas nuvarande riktning och hastighet och vart de har huvudet vänt. Det är relativt osannolikt att någon som går fort framåt och tittar rakt fram plötsligt kommer att vända sig och gå bakåt. Då är det lite mer troligt att personen går att sidan. På samma sätt använder vi som lyssnare information i talet för att omedvetet upprätta små hypoteser om vad som kommer närmast baserat på våra tidigare erfarenheter. Om man hör *Det är sent. Gå och borsta...* tänker man i första hand på *tänderna* och inte på *hästen*. Redan innan man ens hör början på ordet har man här en ganska stark förväntan på vilket ord man kommer att höra och blir förvånad om man hör t.ex. *hästen*.

Förväntningarna på vad vi kommer att höra är ofta så starka att vi faktiskt hör det vi tror att vi kommer att höra, även om det inte stämmer. Ett talande om än något komplext exempel som ofta citeras är meningen *Ingen huvudskada är för trivial för att ignoreras*, som ska härstamma från ett uttalande av läkekonstens fader Hippokrates någon gång på 400-talet f.Kr. Man förstår genast vad man förväntar sig, nämligen något i stil med *Ingen huvudskada är så trivial att den kan ignoreras*, men egentligen betyder meningen i princip det motsatta: *Alla huvudskador är så viktiga att man kan ignorera dem*. Förmodligen sade Hippokrates det på skoj just för att det blir så absurt. Förväntningen på att man ska säga att ingen huvudskada är för trivial för att undersökas är så stor att man helt enkelt inte förstår vad *ignoreras* betyder utan förutsätter att man har missat någon negation.

Det är inte bara från ett ord till nästa som förväntningar på vad som ska komma bildas, utan även – blixtnabbt – inom ord. På 1980-talet utarbetade den nuvarande Cambridgeprofessorn William Marslen-Wilson en modell för hur föraktivering inom ord verkar ske i tre steg (Marslen-Wilson och Tyler,

1980; Marslen-Wilson, 1987). Det första steget är aktiveringsfasen. När man hör de allra första språkljuden i ett ord, till exempel *sp-* börjar man med att aktivera i princip alla möjliga ord som kan tänkas förekomma: *spak*, *span*, *spurt*, *spik* osv. Nästa steg är sedan urvalsfasen, där man snävar in urvalet av möjliga ord tills man till slut bara har en möjlighet. Medan aktiveringen är en engångsföreteelse är urvalsfasen kontinuerlig. Ju mer man hör av ordet desto fler möjligheter kan man slänga bort. När man har hört *spa-* kan man dämpa aktiveringen av de irrelevanta *spurt* och *spik*. Vid *spak* kan även ord som *span* hämmas och bara ett alternativ kvarstår. Detta kallas ordigenkänningspunkten.

Varför försöker man förutsäga ord så snabbt som möjligt? Det finns flera anledningar till det. Jag fick en aha-upplevelse vid ett föredrag som Yury Shtyrov, numera professor i neurovetenskap i Århus, höll för några år sedan på konferensen Speaking of Prosody i Lund 2011. Ett löpande tema under föredraget var hur långt en gepard kan springa på en viss tid. Tanken var att om det tar en halv sekund för hjärnan att förstå ett ord som *Spring!* när en gepard närmar sig, så skulle geparden redan vara sexton meter närmare när det hände. Man skulle då ha mycket större risk att bli uppäten än om man förstod samma sak på 0,2 sekunder och geparden bara hann springa sex meter. I efterhand har jag insett att det finns ett krux med det: geparder äter inte människor. Men att snabb aktivering av ord och deras mening har inneburit en fördel i människans historia verkar rimligt. En annan fördel med föraktivering är att det hjälper oss som lyssnare att hänga med i talet. Vi behöver knappt höra en del ord för att de är så väntade och kan koncentrera våra kognitiva resurser t.ex. på att tolka det som sägs mer djupgående.

Shtyrov har tillsammans med sina kolleger visat att vi är blixtnabba på att känna igen om ett ord är ett riktigt ord som kvot eller om det inte är det, som kvup (Pulvermüller et al., 2009). I det här fallet skulle man känna igen det existerande ordet någonstans mellan tre och fem hundra delsekunder efter att antydning till vokalen hörts, alltså med en svindlande hastighet (MacGregor et al., 2012). Det kan man se i aktivering av olika hjärnområden beroende på vilken sorts information som är inblandad. Vad som händer i hjärnan innan vi hör ordet, alltså redan när vi uppfattat *kv* vet man däremot mindre om. Då kan *kvinna*, *kval*, *kväll* osv. fortfarande vara möjligheter och enligt Marslen-Wilsons modell borde alla dessa möjligheter vara ”aktiva”. Vad betyder då aktiva i det här sammanhanget? Att de nervceller i hjärnan som representerar ljudet av de orden är retade? Eller att nervcellerna som representerar alla andra ord är hämmade? I dagsläget vet man inte så mycket om det, men i Lund börjar vi komma svaren på spåren.

Vi kan börja med att berätta lite om varför vi har kommit så pass långt just på neurolingvistik i Lund när det gäller förutsägelse. Med tanke på att vi publicerade vår första neurolingvistiska studie om svenska för bara tio år sedan (Roll et al., 2007) har utvecklingen gått mycket snabbt. Och det beror på att vi har studerat just svenska och att språkmelodi är ett så centralt område inom allmän språkvetenskap och fonetik i Lund (Bruce, 1977). Svenskan har nämligen toner som verkar användas nästan enbart för att förutsäga grammatisk struktur. En sådan ton upptäckte jag innan jag blev neurolingvist. Merle Horne hade med kolleger tidigare märkt en stigning i språkmelodin i början av yttranden som inte verkade signalera någon framhävning av ordet (Horne et al., 2001). Genom att jämföra att-satser med huvudsats- och bisatsordföljd kunde jag visa att stigningen hade en möjlig syntaktisk funktion. Den fanns nämligen i huvudsatser men inte i bisatser (Roll, 2006). Det visade sig vara en generalisering som höll över olika sorters huvudsatser som påståenden och frågor. När vi senare upptäckte att lyssnare använde de här tonerna i början av satser för att omedvetet förutsäga satsens grammatiska struktur hade vi hittat en guldgruva för förståelsen av språkbearbetning (Roll et al., 2009). Den satsinitiala tonen har senare inarbetats i fonologisk teori (Myrberg, 2010; Myrberg och Riad, 2015). Men för oss är det viktigaste att den ger en unik möjlighet att studera föraktivering av grammatisk struktur. Att tonerna i sig är betydelselösa ger möjlighet att observera syntaktisk föraktivering utan att den påverkas av annan betydelselaterad aktivering.

Andra forskarlag har letat efter hjärnkorrelat till föraktivering i språk (Federmeier, 2007; Wicha et al., 2004; DeLong et al., 2005). Normalt sett har man dock inte haft någon grund för att anta att början på somliga ord skulle sätta igång mer föraktivering än början på andra. Något paradoxalt har därför forskningen om förutsägelse koncentrerat sig på vad som händer inte under själva förutsägelsen, utan efter, när det man förutsagt dyker upp eller inte. För oss var det tvärtom. Vi började med att hitta en skillnad i hjärnsignalen för olika språkmelodier som vi först trodde berodde på att höga toner drar till sig uppmärksamhet (Roll et al., 2011; Roll och Horne, 2011; Roll et al., 2010). Först hittade vi skillnaden mellan huvudsatsinitiala stigningar och avsaknaden av dem. Sedan hittade vi samma skillnad mellan en hög och en låg ton på stammen av ord, som kallas ”ordaccent”. När vi senare testade att bara spela upp själva ordmelodierna utan språkljuden, så att det lät som hummande, fick vi inte samma skillnad mellan höga och låga toner längre. Då fick vi en effekt som är typisk för just något oväntade tonrörelser när den höga tonen spelades

upp. Den hjärnaktiviteten såg inte alls ut som skillnaden vi hade hittat mellan satsinitiala toner och ordaccenter när de fanns i ord (Roll et al., 2013).

När vi senare gjorde ett responstidsexperiment började vi ana oråd på allvar (Söderström et al., 2012). För att förstå varför ska vi titta lite närmare på ordaccenter. De två olika ordaccenttonerna är – trots att de hörs på stammen av ord – knutna till olika ändelser. Vad menar jag med det? Jo, exempelvis har alla ord som slutar på –en, alltså *båten*, *valpen*, *leken* osv – samma melodi. I centralsvenska är det en låg ton när det är ofokuserat, som i (*JAG sa*) *båten*, *valpen*, *leken*. Samma stammar har i stället en hög ton när de föregår ändelsen –ar i (*JAG sa*) *båtar*, *valpar*, *lekar*. På så vis är alla ändelser i språket associerade med antingen en hög eller låg föregående ton. När vi lyssnar kan vi alltså enkelt använda tonen på stammen för att förutsäga om *båt-* kommer att sluta på –en eller –ar, eller om *bygg-* kommer att sluta med –de eller –er. Det här är viktiga saker. Det handlar om att få förinformation om ett ord är ental eller flertal och hur det relateras till samtalsituationen (bestämd eller obestämd form), om det händer nu eller redan har hänt. Det är utmärkt att ha en ton som hjälper oss att förutsäga de uppgifterna. Men när vi testade med responstider märkte vi att det verkade vara den låga tonen som var mest användbar för förutsägelse och inte den höga. Det kändes inte riktigt i linje med att den höga tonen drog till sig uppmärksamhet. Så här i efterhand inser man att det egentligen är ganska självklart att den låga tonen är den bästa signalen för att förutsäga ändelser. Det finns helt enkelt mycket färre möjliga ordslut att välja mellan när man har hört en låg ton. Det beror på att den höga tonen, förutom att vara knuten till en del av alla ändelser också är den som används i samtliga sammansättningar. *Busskur*, *kallbad* och *danskurs* har alltså alla en hög ton i första ledet. Men vi var ändå helt inställda på att den hjärnsignal vi observerade visade något mer direkt kopplat till tonskillnaden. Vi såg ju samma effekt för skillnaden mellan hög och låg ton både inom ord och i början av satser!

Till slut blev vi tvungna att testa ordmelodierna med både EEG och magnetkamera för att komma till botten med problemet (Roll et al., 2015). Med magnetkamera kan man med större säkerhet säga var i hjärnan det händer saker, eftersom den är känslig för förändringar i mängden syresatt blod i olika hjärnområden. När vi använder ett hjärnområde strömmar en stor mängd syresatt blod till det, som ger utslag i signalen. Vi använde också en EEG-teknik som gav oss uppgifter om vilket av två element i en jämförelse som ger mest aktivitet. Det visade sig vara, inte den höga tonen, som vi hade trott, utan den låga! Magnetkameran bekräftade resultatet. Den låga tonen ökade aktiveringen

i språkområdena i vänster tinninglob och pannlob jämfört med den höga tonen. Motvilligt började vi se ett mönster där all data föll på plats bättre än i vår gamla version. Det verkade som om den höga tonen var en bättre grund för att förutsäga ändelserna och att det snarast var den förutsägelsen vi såg i hjärndatan. Vi föreslog att det kanske t.o.m. var en föraktivering av ändelsen vi såg (Roll et al., 2015; Roll, 2015; Söderström et al., 2017). Men om det var det, tänkte vi, då borde vi väl se starkare hjärneffekt ju säkrare man kunde vara på ordslutet? Det testade vi härnäst.

Om det var det stora antalet fortsättningar som gjorde den höga tonen till en sämre prediktor tänkte vi att det kunde bottna i en mer allmän princip. Vi resonerade att ordbegynnelse med färre möjliga ordavslutningar kunde ge högre säkerhet och starkare föraktivering än ordbegynnelse med fler möjliga ordslut. För att undersöka detta engagerade vi Johan Frid, som ordnade ett uttalsbaserat ordbegynnelsexikon där det fanns information om hur många möjliga slut olika ordbegynnelse hade i en stor corpus, alltså textmassa. Vi hittade en relativt betydelsefull korrelation mellan antalet ordslut och hur stark hjärnsignal ordbegynnelsen orsakade i EEGt. Eftersom ingen annan verkade ha beskrivit något liknande, gav vi EEG-komponenten ett namn, *Pre-Activation Negativity*, alltså "föraktiveringsnegativitet", med "PrAN" som förkortning (Söderström et al., 2016). Att det är en negativitet handlar bara om vilken elektrisk laddning effekten har: ju mer hjärnaktivitet desto mer elektriskt negativ laddning. När vi testade effekten från allra första början på ord kunde vi t.o.m. formulera en funktion för vilken amplitud den elektriska signalen från hjärnan skulle få. Amplituden blev högre ju färre möjliga ordslut det fanns och ju vanligare de ordsluten var (Roll et al., inskickad). Det verkade som om vi hade hittat en ny hjärnsignal som faktiskt svarade mot hur säker man kunde vara på vad som skulle fortsätta: en föraktiveringssignal.

Varför hävdar vi att föraktiveringssignalen PrAN visar *föraktivering* av ordslut eller syntaktiska strukturer och inte någon annan form av förutsägelse? En idé som har framförts är att PrAN egentligen skulle spegla att ordbegynnelse som har fler möjliga fortsättningar eller toner som introducerar fler möjliga syntaktiska strukturer blir svårare att bearbeta. Intressant nog skulle det innebära att många möjliga fortsättningar gav ökad hjärnaktivitet. I själva verket är det i stället de ordbegynnelse och toner som signalerar *färre* möjliga fortsättningar som ger ökad neural aktivitet. Det kanske verkar konstigt; om det finns fler möjliga fortsättningar, skulle man kanske vänta sig att aktiveringen av alla dem skulle ge ökad aktivitet. Men det är inte nödvändigtvis så "aktivering" går till, som vi

ska se i nästa stycke. En anledning till att vi tror att föraktiveringssignalen visar föraktivering av det förväntade ordslutet är alltså helt enkelt att ordbegynnelse med få möjliga fortsättningar ger ökad hjärnaktivitet. Ju säkrare man kan vara desto större blir hjärnsignalen. Vi har också testat vad som händer om man maskerar ordslutet med en lätt hostning, så att man inte hör det. Med hjälp av ordaccenttonen kan ändå de flesta säga hur ordet ska sluta och ordaccenterna ger ju en föraktiveringsnegativitet. Vi har sett att storleken på den negativiteten korrelerar med hur bra folk är på att säga hur orden borde ha slutat. De som hade en starkare föraktiveringssignal kan alltså också mer redigt säga hur ordet skulle sluta.

Om vi nu går tillbaka till Marslen-Wilsons modell för hur vi bearbetar ord vi hör kan det vara dags att fråga sig vilket stadium i ordbearbetningen föraktiveringsnegativiteten kan tänkas spegla bäst. Är det det initiala stadiet där alla möjliga former som en ordbegynnelse har aktiveras? Eller är det nästa steg, som verkar börja runt 0,2 sekunder efter ordets början, där hjärnan hämmar irrelevanta alternativ för att snäva in sig på ett litet antal relativt säkra ordkandidater? När det gäller den föraktiveringsnegativitet man ser vid ordbegynnelsen verkar det sistnämnda alternativet vara troligast. För det första ser man som störst hjärnaktivitet runt 0,2 sekunder efter ordets början. Vi lät försöksdeltagare lyssna på samma ord med EEG-registrering och i magnetkamera. När vi relaterade magnetkamerans data till EEG-signalens toppaktivitet vid 0,2 sekunder efter ordets början kunde vi se att en central del av Brocas område i undre vänster pannlob verkade aktiveras för ord med få möjliga fortsättningar vid den tidpunkten. Generellt kan man säga att aktivering i frontalloberna tyder på hämning av aktivitet. Med andra ord talar även detta för att föraktiveringsnegativiteten framförallt speglar hur hjärnan väljer ut relevanta alternativ för att vi ska kunna få en säker förutsägelse.

För att sammanfatta kan vi se hur en stor mängd möjliga ordslut aktiveras när vi hör början på ett ord. Vi kan också, i den s.k. föraktiveringssignalen som vi har hittat i Lund, se hur hjärnan väljer ut de viktigaste alternativen genom att trycka ner irrelevanta ordkandidater. Allt detta sker inom de två första tiondels sekunderna medan vi hör begynnelsen på ett ord. Om geparder hade ätit människor, kanske vi hade hunnit rädda livhanken i alla fall när vi hör ett varningsrop.

Referenser

- Bruce, G. 1977. *Swedish word accents in sentence perspective*, Lund: Gleerups.
- DeLong, K. A., Urbach, T. P. & Kutas, M. 2005. Probabilistic word pre-activation during language comprehension inferred from electrical brain activity. *Nature Neuroscience*, 8(8), s. 1117–1121.
- Federmeier, K. D. 2007. Thinking ahead: The role and roots of prediction in language comprehension. *Psychophysiology*, 44(4), s. 491–505.
- Horne, M., Hansson, P., Bruce, G. & Frid, J. 2001. Accent Patterning on Domain-Related Information in Swedish Travel Dialogues. *International Journal of Speech Technology*, 4(2), s. 93–102.
- MacGregor, L., Pulvermüller, F., Casteren, M. v. & Shtyrov, Y. 2012. Ultra-rapid access to words in the brain. *Nature Communications*, 3(711).
- Marslen-Wilson, W. D. 1987. Functional parallelism in spoken word-recognition. *Cognition*, 25, s. 71–102.
- Marslen-Wilson, W. D. & Tyler, L. K. 1980. The temporal structure of spoken language understanding. *Cognition*, 8, s. 1–71.
- Myrberg, S. 2010. The intonational phonology of Stockholm Swedish.
- Myrberg, S. & Riad, T. 2015. The prosodic hierarchy of Swedish. *Nordic Journal of Linguistics*, 38(2), s. 115–147.
- Pulvermüller, F., Shtyrov, Y. & Hauk, O. 2009. Understanding in an instant: Neurophysiological evidence for mechanistic language circuits in the brain. *Brain and Language*, 110(2), s. 81–94.
- Roll, M. 2006. Prosodic cues to the syntactic structure of subordinate clauses in Swedish. In: Bruce, G. & Horne, M. (red.) *Nordic Prosody IX*. Peter Lang, s. 195–204.
- Roll, M. 2015. A neurolinguistic study of South Swedish word accents: Electrical brain potentials in nouns and verbs. *Nordic Journal of Linguistics*, 38, s. 149–162.
- Roll, M. & Horne, M. 2011. Interaction of right- and left-edge prosodic boundaries in syntactic parsing. *Brain Research*, 1402, s. 93–100.
- Roll, M., Horne, M. & Lindgren, M. 2007. Object shift and event-related brain potentials. *Journal of Neurolinguistics*, 20(6), s. 462–481.
- Roll, M., Horne, M. & Lindgren, M. 2009. Left-edge boundary tone and main clause verb effects on syntactic processing in embedded clauses—An ERP study. *Journal of Neurolinguistics*, 22(1), s. 55–73.
- Roll, M., Horne, M. & Lindgren, M. 2010. Word accents and morphology—ERPs of Swedish word processing. *Brain Research*, 1330, s. 114–123.
- Roll, M., Horne, M. & Lindgren, M. 2011. Activating without inhibiting: Left-edge boundary tones and syntactic processing. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 23(5), s. 1170–1179.
- Roll, M., Söderström, P., Frid, J., Mannfolk, P. & Horne, M. Inskickad. Forehearing words: Pre-activation of word endings at word onset.
- Roll, M., Söderström, P. & Horne, M. 2013. Word-stem tones cue suffixes in the brain. *Brain Research*, 1520, s. 116–120.

- Roll, M., Söderström, P., Mannfolk, P., Shtyrov, Y., Johansson, M., van Westen, D. & Horne, M. 2015. Word tones cueing morphosyntactic structure: Neuroanatomical substrates and activation time course assessed by EEG-fMRI. *Brain and Language*, 150, s. 14–21.
- Söderström, P., Horne, M., Frid, J. & Roll, M. 2016. Pre-activation negativity (PrAN) in brain potentials to unfolding words. *Frontiers in Human Neuroscience*, 10(512).
- Söderström, P., Horne, M. & Roll, M. 2017. Stem Tones Pre-activate Suffixes in the Brain. *Journal of Psycholinguistic Research*, 46(2), s. 271–280.
- Söderström, P., Roll, M. & Horne, M. 2012. Processing morphologically conditioned word accents. *The Mental Lexicon*, 7(1), s. 77–89.
- Wicha, N. Y. Y., Moreno, E. M. & Kutas, M. 2004. Anticipating words and their gender: An event-related brain potential study of semantic integration, gender expectancy, and gender agreement in Spanish sentence reading. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 16(7), s. 1272–1288.

Elsa Trolle Önnerfors

”Den sista verksamhet, hvartill en qvinna i allmänhet är lämplig”

Kvinnliga jurister i Sverige för hundra år sedan

”Kvinnans ställning i samhället är [...] en förträfflig gradmätare på civilisationen och särskilt på rättstillståndets utveckling.”¹

”Det finns många vita fläckar i svensk historia, men ingen är större än den som omfattar 50 procent av befolkningen”² Citatet av historieprofessorn Dick Harrison beskriver hur kvinnor ofta har behandlats i den svenska historiekonsten, och detta gäller även i hög grad de kvinnliga juristerna. Det finns egentligen ingenting skrivit om dem. Någon enskild artikel här, något bokkapitel där, men det är inget större utrymme som dessa kvinnor har fått, vare sig inom den rättsvetenskapliga forskningen eller i andra sammanhang. Det känns onekligen något underligt med tanke på att de kvinnliga studenterna idag är i majoritet på landets samtliga juristprogram. Men för drygt hundra år sedan fanns det i princip inga kvinnliga jurister alls i Sverige. Ja, det fanns knappt några universitetsutbildade kvinnor överhuvudtaget, och en högre utbildning var länge långt ifrån en självklarhet för kvinnor. För svenskt vidkommande infördes rätten att avlägga en juridisk examen i slutet av 1800-talet, men det skulle dröja många år innan de kvinnliga juristerna ökade i antal. Fram till 1920 hade bara ett femtontal kvinnor i Sverige tagit en juris kandidatexamen.

Även efter avlagd examen fanns det hinder på vägen för den kvinnliga jurist som ville verka i det praktiska rättslivet. De informella hindren låg till största delen i allmänhetens traditionella uppfattning om vad som var manligt och kvinnligt. De kvinnor som ville studera var också i praktiken tvungna att välja mellan studierna och ett yrkesliv eller att gifta sig och skaffa familj.³ De formella hindren fanns inte minst i form av 28 § i 1809 års regeringsform. Denna paragraf stadgade att ”endast infödde svenske män” hade rätt till statliga tjänster som utfärdades av kungen genom en fullmakt. Som exempel på sådana

tjänster kan nämnas domare och universitetslärare. Syftet med bestämmelsen hade ursprungligen varit att hindra utländska medborgare från att få viktiga statliga befattningar i Sverige, men lagen hindrade också effektivt kvinnor från att komma in på den akademiska arbetsmarknaden. Några universitetsutbildade kvinnor hade ju inte funnits då bestämmelsen tillkom, så det var ingenting som man hade behövt ta hänsyn till. Problemet hade kunnat lösas ganska enkelt. Antingen genom att byta ut ordet ”man” mot ”medborgare”, eller så hade man kunnat tolka ordet ”man” som både ”man och kvinna”, något som man hade gjort med många andra äldre bestämmelser i den svenska rätten. Men från statsmaktens sida var man inte intresserad av en ändrad tillämpning av bestämmelsen. Detta medförde alltså att kvinnor i slutet av 1800-talet fick rätt till högre utbildning och universitetsexamen, men de fick inte rätt att söka de tjänster som utbildningarna ledde fram till.

Syftet med den här artikeln är att lyfta fram några svenska kvinnliga juristpionjärer och deras livsöden under 1910-talet. Dessa kvinnliga jurister stötte på hinder och motgångar av olika slag. I vissa fall övervann de svårigheterna, i andra fall gick de bokstavligen under.

Elsa Eschelsson som inte fick bli professor

I Sverige infördes grundläggande och obligatorisk folkskola för både pojkar och flickor 1842, men det var länge långt ifrån självklart att även kvinnor skulle få ägna sig åt högre studier. Kvinnor hade under 1800-talet inte formell rätt att läsa vid universiteten. Ju längre tiden gick, desto svårare blev det emellertid att hitta skäl för att hindra kvinnorna från att skaffa sig en akademisk utbildning. Vid mitten av 1800-talet började en del riksdagsmän, och inte minst kvinnorna själva, att kräva förändringar.⁴ Frågan togs upp av riksdagen, som emellertid var splittrad i frågan. Framför allt prästeståndet ville inte att kvinnor skulle få studera vid universiteten överhuvudtaget, då detta skulle äventyra kvinnans naturliga arbetsfält och hennes roll som maka och mor. De andra tre stånden var dock av åsikten att frågan i vart fall borde utredas vidare.⁵ Två yrken, läkare och lärare, ansågs trots allt vara särskilt lämpade för kvinnor.⁶ Däremot menade många riksdagsledamöter att kvinnor inte passade till att bli präster och jurister då dessa yrken ansågs kräva en, som man sade, högre nivå av moraliskt och rättsligt medvetande.⁷ År 1870 fick kvinnor rätt att skrivas in vid universiteten, och tre år senare fick de även formell rätt av avlägga universitetsexamen, med undantag av examen i teologi och högre juridisk examen. Under andra hälft-

ten av 1800-talet fanns det två olika former av juridisk examina som verkade parallellt: dels en ämbetsexamen, dels en akademisk fakultetsexamen. Vilken examen en student tog var beroende av vilken yrkesbana som vederbörande hade tänkt sig, en karriär inom förvaltningsväsendet eller inom universitetsvärlden. Båda examensformerna var indelade i en lägre och en högre nivå, där den högre nivån bland annat gav domarkompetens.⁸ Inledningsvis hade alltså inte kvinnor tillträde till de högre examensformerna, men begränsningen till trots var Sverige 1873 först ut av de nordiska länderna med att ge även kvinnor rätt att avlägga någon form av universitetsexamen i juridik.⁹

Det blev dock ingen anstormning av kvinnor till universiteten, och antalet kvinnliga studenter ökade långsamt.¹⁰ De första kvinnliga studenterna betraktades ofta med skepsis av omgivningen. Långt in på 1900-talet fanns en stereotyp bild av de kvinnor som sökte sig till universiteten; de var antingen vackra kvinnor som ville hitta en äkta make under studietiden, eller inte fullt så vackra kvinnor som behövde skaffa sig en utbildning för att kunna försörja sig själva då de inte kunde räkna med att gifta sig.¹¹ De första generationerna av kvinnliga studenter kom framför allt från borgerliga hem med god ekonomi där försörjningen inte utgjorde något problem, och där studietraditionen i familjen var viktig.¹²

Vid tiden för första världskrigets utbrott 1914 hade cirka 435 kvinnor i Sverige avlagt en akademisk examen. De flesta av dem hade varit inskrivna vid den filosofiska fakulteten, men många hade också läst medicin och naturvetenskap. Ytterst få hade däremot studerat juridik och teologi. Elsa Eschelsson (1861–1911) i Uppsala var den första och enda kvinnan i Sverige som studerade juridik under 1800-talet. Hon tog en filosofie kandidatexamen i Uppsala 1885, och avlade senare som första kvinna såväl en juris kandidatexamen 1892 som en juris doktorsexamen 1897.¹³ Hon uppskattades för sin kompetens och publicerade en imponerande mängd vetenskapliga skrifter, men en hel del av hennes manliga kollegor var inte lika positiva. Hennes juridiska introduktionskurs kallades allmänt för ”Tant Elsas Kindergarten”, och flera av kollegor motarbetade henne öppet. Detta gällde inte minst hennes främsta antagonist i Uppsala, civilrättsprofessorn Alfred Ossian Winroth, som brukade säga till studenterna att det bästa de kunde göra var att glömma allt som Elsa Eschelsson hade lärt dem.¹⁴

I början av 1900-talet ansökte Elsa Eschelsson om att bli professor. År 1909 hade lydelsen av 28 § i regeringsformen ändrats så att även kvinnor nu skulle kunna utnämnas och befordras till statliga tjänster. Det fanns dock en hake. Grunderna för tillsättningarnas genomförande skulle fastställas av kung och riksdag i ett senare skede. En kommitté tillsattes därför för att se över grunderna för kvin-

nors utnämning till vissa statliga befattningar.¹⁵ År 1911 presenterade kommittén sitt betänkande, och i det fastslogs att ogifta kvinnor och änkor (men inte gifta kvinnor) kunde få tillträde till vissa högre statliga befattningar, men långt ifrån alla. Flera juridiska professurer tillhörde undantagen, bland annat professurerna i civil-, straff- och processrätt. Detta motiverades med att eftersom kvinnor inte fick vara domare, så kunde de inte heller inhämta den praktiska kunskap och kompetens som krävdes för dessa tjänster. Däremot kunde kvinnor utnämnas till professorer i rent teoretiska ämnen, som inte krävde någon praktiskt juridisk erfarenhet.¹⁶ Det visade sig att de instanser som skulle komma att beröras av lagändringen inte var särskilt positivt inställda. Universiteten i Lund och Uppsala hade en klart uttalad konservativ syn på frågan om kvinnornas tillträde till statliga ämbeten. Många oroade sig för att universiteten skulle översvämmas av kvinnor om spärrarna togs bort. Andra var rädda för att kvinnorna skulle roffa åt sig de tjänster som männen, familjeförsörjarna, ansågs vara berättigade till. Särskilt juristerna var kritiska till en eventuell lagändring. Juridiska fakulteten i Uppsala uttalade i sitt remissvar att en kvinna inte borde tillåtas söka en professur överhuvudtaget. Elsa Eschelsson ansökte hos Kungl. Maj:t om att få dispens för att trots detta få bli professor i civilrätt, men hennes ansökan avslogs.¹⁷ Under vintern 1910/1911 var Elsa Eschelsson sjuk och sängliggande. Hon hade tagit väldigt illa vid sig av alla motgångar och i mars 1911 avled hon. Vissa forskare gör gällande att Elsa Eschelsson medvetet tog livet av sig med en överdos sömn-tabletter, medan andra menar överdoseringen var en olyckshändelse.¹⁸

Rent allmänt kan man säga att de kvinnor som disputerade under 1900-talets första hälft hamnade i en besvärlig mellanställning. Som kvinnliga doktorer betraktades de inte som riktiga kvinnor, men de ansågs inte heller ha männens egenskaper och sågs därför inte heller som riktiga vetenskapsmän och forskare.¹⁹ Dessutom kunde de på grund av bestämmelserna i regeringsformen inte söka professorstjänster eller andra statliga tjänster. Först 1958, mer än sextio år efter Elsa Eschelssons disputation, fick Sverige sin andra kvinnliga doktor i juridik. Detta år disputerade Gunvor Wallin i familjerätt och därmed blev den första kvinnliga juris doktorn i Lund.²⁰

De kvinnliga advokaterna gör entré

Även om de kvinnliga juriststudenterna tog sig igenom utbildningen var alltså deras möjligheter att få tillämpa sina juridiska kunskaper i praktiken länge begränsade. På grund av bestämmelsen i regeringsformen hade männen i

praktiken monopol på de statliga tjänsterna inom rättsväsendet. Det fanns dock en profession som inte omfattades av förbudet, nämligen advokatyrrket. Advokatbanan blev av den anledningen många gånger räddningen för de kvinnliga juristerna i början av 1900-talet.

Kring sekelskiftet 1900 var reglerna kring vem som fick agera som rättegångsombud inte alls lika stränga som idag. Det fanns egentligen bara en enda bestämmelse i rättegångsbalken som reglerade vem som fick vara rättegångsombud, och den slog fast att ”[d]e, som för andra må tala och svara, skall vara oberyktade, ärliga, rediga och förståndiga män.”²¹ Advokat-titeln var inte en skyddad yrkestitel

utan vem som helst kunde använda den. En del ombud titulerade sig därför advokater, medan andra kallade sig sakförare.²² Det fanns inte heller något krav på att de som uppträdde som ombud för andra i rätten behövde vara utbildade i juridik. Detta ledde till att många rättegångsombud antingen var jurister som hade advokatyrrket som bisyssla eller lekmän som inte riktigt visste vad de höll på med. Avsaknaden av ett ordentligt regelverk ledde till att advokatväsendet fått ett dåligt rykte. Benämningar som ”brännvinsadvokat” och ”bondadvokat” sade en del om hur allmänheten såg på advokaterna.²³ Även domstolarna var trötta på ombud som snarare ställde till det för sina klienter än hjälpte dem att lösa deras juridiska problem. På 1880-talet konstaterade en statlig utredning att de svenska rättegångsombuden utgjorde en ”verkligen sorglig anblick”.²⁴

Under 1800-talet växte det dock fram ett nytt advokatideal. Advokatens främsta uppgift skulle vara att företräda och skydda sin klients intressen i domstolen. För att kunna göra detta krävdes både juridisk kompetens och allmänhetens förtroende. År 1885 samlades ett 40-tal advokater i Stockholm för ett nationellt möte på vilket man beslöt att inrätta en frivillig organisation för de svenska advokaterna. Två år senare, 1887, inrättades Svenska Advokatsamfundet vars

Bild 1. Elsa Eschelsson 1883. Foto: Uppsala universitetsbibliotek.

främsta uppgift inledningsvis var att höja anseendet för rättegångsombuden. Det var viktigt att allmänheten kunde lita på att advokaterna var kompetenta och lämpade för sina uppgifter. Man skulle även arbeta för att advokattiteln skulle reserveras som en professionell yrkestitel för Svenska Advokatsamfundets medlemmar. Det dröjde emellertid ett tag innan advokattiteln blev skyddad i lag. Först när den nya rättegångsbalken trädde ikraft 1948 blev det straffbart att kalla sig advokat om man inte var medlem av samfundet.²⁵

När det gällde synen på kvinnliga jurister var inte advokaterna en yrkesgrupp där männen hade större tolerans mot kvinnliga kollegor jämfört med andra jurister, snarare tvärtom. Ett annat problem i sammanhanget var också den oklara praxis som fanns vad gällde vem som fick uppträda som rättegångsombud i domstolarna. Tolkningen av den ovan nämnda bestämmelsen om rättegångsombud var nämligen inte glasklar. Frågan var om ”män” skulle tolkas bokstavligt eller om det skulle utläsas som ”medborgare”. Praxis på området var oklar, och lagen tillämpades inte enhetligt i landet. Det förekom att domare vägrade att låta kvinnor att uppträda som rättegångsombud och helt enkelt kastade ut dem ur rättsalen.²⁶

Frågan om kvinnors rätt att vara rättegångsombud togs upp till diskussion i riksdagen i slutet av 1800-talet. Flera riksdagsmän ville ha ett klagörande kring hur bestämmelserna i rättegångsbalken skulle tolkas, bland andra Olof Persson i Killebäckstorp som lade fram en motion i frågan i riksdagens andra kammare 1896. Persson föreslog en ändring så att det skulle bli helt klarlagt att även kvinnor fick lov att uppträda som ombud i rätten. Motionen avstyrktes emellertid med hänvisning till den praxis som redan torde finnas vid landets domstolar, nämligen att ordet ”män” skulle tolkas som ”medborgare”, och att kvinnliga ombud därmed skulle accepteras. Olof Persson gav sig emellertid inte. Året därpå, 1897, återkom han med en ny motion på samma tema, och den här gången tillstyrktes motionen. Lagutskottets ordförande, häradshövdingen Carl Birger Hasselrot, påpekade problemet med att praxisen kring kvinnliga ombud inte alls var så enhetlig som man kanske skulle kunna tro. Det var inte i alla landets domstolar som kvinnliga ombud accepterades, och det hände att kvinnor förbjöds att uppträda i rätten med hänvisning till bestämmelsens ordalydelse. Hasselrot påpekade också att i de fall där hustrur uppträtt som ombud för sina män, hade de ofta skött saken ”kanske bättre än vad männen själva skulle ha gjort.” Om man nu dessutom tillät kvinnor att studera och avlägga examen i juridik, vore det väl konstigt om man inte också tillät kvinnor att få använda sina juridiska kunskaper.²⁷

Ledamöterna i riksdagens första kammare var däremot inte lika positiva. Häradshövdingen Axel Ölander menade att advokatycket var ”väl den sista

verksamhet, hvartill en qvinna i allmänhet är lämplig”, och fortsatte: ”Nog torde vi hafva tillräckligt med män, som äro lämpliga att föra andras talan inför rätta, utan att vi behöfva vända oss till kvinnorna. Jag anser, att den föreslagna förändringen är onödig och onyttig och till och med i vissa afseenden skadlig.”²⁸ Biskop Gottfrid Billing var inne på samma linje. Lagändringen var onödig; det fanns ingen brist på personer (läs: män) som kunde vara rättegångsombud, och det fanns väl inte heller någon större kritik i landet mot att kvinnor inte fick vara det? Däremot fanns det enligt Gottfrid Billings mening en hel del medborgare som inte tyckte att det var önskvärt med kvinnliga advokater.²⁹

Riksdagsdiskussionerna kring lagförslaget gav återigen uttryck för dåtidens syn på kvinnor i allmänhet och kvinnliga jurister i synnerhet. Det här var ingen populär reform, och många riksdagsmän uttryckte sitt missnöje. Men det fanns också de som inte var lika skeptiska. Riksdagsmannen och tillika advokaten Philip Leman, som hade varit med och grundat Sveriges Advokatsamfund 1887, anförde i riksdagsdebatten att många överdrev ”den våda, som [lagens] antagande skulle kunna medföra”, och att hans erfarenhet av mål med kvinnliga ombud var att ”rättskipningen icke blifvit lidande” i dessa fall.³⁰ Philip Leman såg inga problem med att låta en kvinna som visade lämplighet för advokatverksamhet att också utöva yrket, och slog dessutom fast att om lagförslaget blev verklighet, så behövde ingen ”befara att blifva öfverlupen af qvinliga advokater.”³¹

Efter omröstning i första kammaren röstades motionen trots allt igenom med en övervägande majoritet, och 1897 kunde en lagändring göras som en gång för alla fastslog att även kvinnor hade rätt att uppträda som rättegångsombud i domstol. Frågan löstes till slut genom att ordet ”män” helt enkelt togs bort ur lagtexten.³² Som ovan nämnts var dock reformen långt ifrån populär i alla läger. Advokaten och vice häradshövdingen Axel Cronholm konstaterade efter lagändringen att ”[j]ag och många med mig hafva alltid lefvat i den tron, att en advokat bör vara en man och en riktig man ändå; men nu veta vi, att en advokat, enligt gällande lag äfven kan vara – en käring.”³³

”Är det en liten fru eller fröken?”

Gifta kvinnliga juristers dilemma

Efter 1897 stod det alltså klart att kvinnor fick lov att uppträda som rättegångsombud i domstol. Men hur skulle man göra med de kvinnliga ombud som var gifta? Den frågan hade nämligen lagändringen inte löst. Enligt gällande äktenskapslagstiftning i början av 1900-talet stod gifta kvinnor fortfarande

under sin mans målsmanskap och var formellt sett omyndiga. Den allmänna åsikten var att äktenskapslagstiftningen var ålderstigen och den höll visserligen på att revideras, men reformerna lät vänta på sig. Detta fick till följd att det uppstod problem under 1910-talet med kvinnliga jurister som var gifta och av den anledningen inte fick uppträda som ombud i rätten. Inför rättegångar brukade rättens ordförande fråga kvinnliga ombud om det var en fru eller fröken som stod inför rätten. Om svaret var ”fröken” var det inga problem, då ogifta kvinnor var myndiga. Om svaret däremot var ”fru” kunde domaren på formella grunder hindra det kvinnliga ombudet från att utföra sitt arbete, då hon stod under sin mans målsmanskap.³⁴

Ett första uppmärksammat fall kring frågan om gifta kvinnliga jurister inträffade i april 1914 då Hilma Hansson Söderqvist (1884–1974) av Stockholms rådhusrätt vägrades föra annans talan inför rätten. Hilma Hansson Söderqvist, som hade avlagt sin juris kandidatexamen 1913, arbetade som jurist i Stockholm och hade vid flera tillfällen tidigare uppträtt som ombud i rätten. Skillnaden var att då hade hon varit ogift. I det nu aktuella fallet skulle Hilma Hansson Söderqvist vikariera för sin man Nils Söderqvist, med vilken hon drev en advokatbyrå i Stockholm. Rättens ordförande, som säkerligen var väl medveten om hennes civilstånd, frågade om hon var gift och om hennes man fortfarande var i livet. Hilma Hansson Söderqvist svarade jakande på båda frågorna varpå rättens ordförande omedelbart meddelade att hon inte fick föra annans talan inför rätten. Hilma Hansson Söderqvist gav sig dock inte utan krävde att rätten skulle fatta ett gemensamt beslut i frågan. Efter en kort utläggning meddelade rätten att då Hilma Hansson Söderqvist stod under sin mans målsmanskap eftersom hon var gift, fick hon inte uppträda som ombud i rätten på grund av bestämmelserna i rättegångsbalken.³⁵ Som jurist var Hilma Hansson Söderqvist mycket väl medveten om vilka bestämmelser som gällde, men hon tog tillfället i akt att statuera exempel och få uppmärksamhet hos allmänheten vad gällde ”de idiotiska lagarna” som hindrade gifta kvinnliga jurister från att utöva sitt yrke. Hilma Hansson Söderqvist gav uttryck för sin frustration i pressen:

Man kostar på sig studier och dryga arbetsår, men råkar man händelsevis gifta sig, blir man hindrad i utövningen av sitt yrke. Det är ju meningslöst. För mig går det an, ty min man är advokat och biträder mig att föra mina klienters talan inför rätten. Men värre är det för dem, som äro gifta med män av andra kategorier. De få vända sig till vaktmästarna [i domstolen] i stället.³⁶

Året därpå, 1915, råkade advokaten Ester Hofvander Sandberg (1888–1967) ut för samma sak när hon skulle uppträda som ombud vid Frosta häradsrätt i Skåne.³⁷ Rätten konstaterade efter enskild överläggning att då Ester Hofvander Sandberg var gift och därmed stod under makens målsmanskap, kunde hon enligt gällande processrättsliga regler inte få tillåtas att uppträda som rättegångsombud. Detta trots att hon hade fått en fullmakt från maken, som gav henne rätt att vara ombud i målet.³⁸

Situationen komplicerades dessutom av att det inte heller fanns några prejudikat på området. Högsta domstolen hade i ett mål från 1881 uttalat att det faktum att en inlaga hade lämnats in till rätten av sakägarens hustru, som hade fullmakt av maken, inte hade ansetts utgöra hinder för sakens fortsatta prövning.³⁹ Men i de två aktuella fallen var inte hustrun ombud för sin man utan för någon annan, så situationen var inte riktigt jämförbar. Varken Ester Hofvander Sandberg eller Hilma Hansson Söderqvist tänkte dock stillatigande acceptera detta utan tänkte förde saken vidare för att få till stånd en lagändring vad gällde mannens målsmanskap för kvinnliga advokater.

Det dröjde inte länge förrän frågan togs upp i riksdagen. Motionär var den liberale politikern Fredrik Berglund. Han var särskilt engagerad i järnvägsfrågor, men arbetade också för att förbättra kvinnornas juridiska rättigheter och då inte minst de kvinnliga juristernas situation. Skälen till Fredrik Berglunds engagemang i frågan om kvinnliga jurister var närmast familjemässiga. Hans son var nämligen gift med Tona Carlo-Berglund (1891–1937) som sedan flera år var innehavare av Carlos juridiska byrå, vilken hennes far hade startat. Tona Carlo-Berglund hade själv stött på ett antal problem i sin verksamhet efter det att hon hade gift sig, bland annat när det gällde att få uppträda som ombud i rätten. Samma problem hade även drabbat andra gifta kvinnor som arbetade vid samma advokatbyrå, och till slut lyckades Tona Carlo-Berglund och hennes anställda övertyga Tonas svärfar att ta upp frågan i riksdagen.

Riksdagsdebatten och uppmärksamheten kring fallen med gifta kvinnor som nekats att uppträda i rätten visade på ett tydligt behov av att modernisera de gällande bestämmelserna. I februari 1916 röstades en lagändring igenom i riksdagens båda kamrar, och i mars samma år trädde lagändringen i kraft. Bestämmelsen om rättegångsombud i rättegångsbalken ändrades nu så att gifta kvinnor som uppnått 21 års ålder (det vill säga den allmänna myndighetsåldern vid den här tiden) ansågs vara behöriga att vara fullmäktig i rätten trots att de formellt fortfarande stod under sin makes målsmanskap.⁴⁰

I samband med att lagändringen trädde i kraft uppvaktade några av de kvinn-

Bild 2 och 3. Hilma Hansson Söderqvist och Tona Carlo Berglund. Foto: tidningen *Idun* 1916 nr 21.

liga juristerna i Stockholm riksdagsmannen Fredrik Berglund med ett cigarretui som tack för hans insats. Efter det gick kvinnorna vidare till Dagens Nyheters redaktion för att uppmärksamma pressen på den förändrade situationen. Det var viktigt att tidningarna informerade allmänheten om reformen, för om inte lagändringen var allmänt känd skulle de gifta kvinnliga juristerna återigen få problem så fort de skulle upp i rätten. De två ovan nämnda juristerna Hilma Hansson-Söderqvist och Tona Carlo-Berglund lät meddela att de omgående skulle använda sig av sina nya rättigheter. De båda möttes också som motparter i ett skilsmässomål i slutet av maj 1916. Detta tycks ha varit första gången som två gifta, och alltså fortfarande formellt omyndiga, kvinnliga ombud mötte varandra i rätten.⁴¹

Eva Andén, den första kvinnan i Sveriges Advokatsamfund

Även om flera kvinnliga jurister var verksamma som advokater under det tidiga 1900-talet, var ingen av dem medlemmar i Sveriges Advokatsamfund. Det skulle dröja mer än tjugo år efter lagändringen 1897 innan Sveriges Advokatsamfund prövade den första ansökan från en kvinna. De som hade varit oroliga för att bli ”överlupna av kvinnliga advokater” i domstolarna fick, precis som Philip Leman förutspådde, inte sina farhågor besannade.

Den första kvinnliga jurist som ansökte om inträde i Sveriges Advokatsamfund hette Eva Andén (1886–1970).⁴² Hon hade vuxit upp i Uppsala, visade sig tidigt vara studiebegåvad och fick möjligheten att utbilda sig. Hon tog studentexamen i Uppsala 1906, och fortsatte därefter vid universitetet i Uppsala med studier i historia, litteraturhistoria och nationalekonomi. Höstterminen 1907 började Eva Andén studera juridik. Hon var ensam kvinna i den studentgrupp som började den terminen. En av hennes lärare var en annan

kvinnlig pionjär, den ovan nämnda Elsa Eschelsson. Under juridikstudierna var Eva Andén aktiv i Kvinnliga Studentföreningen i Uppsala och kämpade bland annat för Elsa Eschelssons rätt att få bli professor i civilrätt, något som hon som sagt aldrig fick bli.

Redan under åren som student var Eva Andén djupt engagerad i kvinnosaksfrågor, och ett av hennes mål med juridikstudierna var att skaffa sig de kunskaper som behövdes för att kunna verka för att förbättra de rättsliga villkoren för kvinnor, barn och fattiga i samhället. Eva Andén kom att arbeta för detta under hela sitt liv. Eva Andén brukade själv säga att hennes motto var ”Fri käft”, fri att säga och tycka vad hon ville i alla sammanhang. Som nyutexaminerad jurist reste hon under åren 1912–1913 runt som ledare för kurser i lagkunskap som anordnades av *Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt* (LKPR) för kvinnor på landsbygden. Även i andra sammanhang höll Eva Andén under många år populärvetenskapliga föreläsningar över hela landet om äktenskaps-, barnavårds- och fattigvårdslagarna. Hon var också aktiv i kampen för kvinnans politiska rösträtt under 1910-talet och en återkommande skribent i kvinnotidskrifter såsom *Tidervaret*, *Rösträtt för kvinnor*, *Hertha* och *Morgonbris* där hon skrev om rättsliga frågor kring bland annat abort, prostitution, äktenskap och arv. Artiklarna syftade till att upplysa kvinnor om vilka rättigheter som de hade inom äktenskapet och dessutom informera om viktiga reformer och nyheter på äktenskaps- och arvsrättens område.

Efter studierna i Uppsala började Eva Andén också att arbeta som praktiskt verksam jurist. Detta var inte det enklaste under det tidiga 1900-tal då kvinnor till exempel inte hade rätt att sitta ting eller att arbeta som domare. Häradshövdingen i Falun, Ernst Laurentius Alinder, lät emellertid Eva Andén tjänstgöra som notarie på domarkansliet i Falun under 1913–1914, något som väckte stort uppseende bland såväl juristkollegorna som hos allmänheten.

Efter tiden i Falun ville Eva Andén fortsätta att arbeta med praktisk juridik och flyttade till Stockholm. Då dåvarande regeringsformen stängde ute kvinnor från en rad juridiska yrken i statlig tjänst, siktade hon istället in sig på en karriär som advokat. Eva Andén kontaktade dåvarande sekreteraren i Advokatsamfundet Johan Tjerneld med en förfrågan om en advokatbyrå som hon kunde få praktisera på. En sådan byrå hittades ganska omgående; Eva Andén fick nämligen möjlighet att under ett års tid arbeta på den byrå som Tjerneld själv drev i Stockholm. Vid 29 års ålder startade Eva Andén sin egen advokatverksamhet då hon tog över *Kvinnliga Juridiska Byrån* i Stockholm hösten 1915.⁴³ Byrån hade grundats 1904 av Anna Pettersson, en annan kvinnlig pionjär som

visserligen inte själv hade någon formell juridisk utbildning, men som å andra sidan hade flera års erfarenhet av att praktisera juridik.⁴⁴

Den 14 mars 1918 blev Eva Andén som första kvinna ledamot av Sveriges Advokatsamfund. Samfundet hade i sina stadgar inga formella hinder mot att kvinnor skulle kunna bli medlemmar. I stadgarna stod enbart att sökande skulle vara ”svensk medborgare”, inte att sökande skulle vara ”svensk man”. Men Eva Andéns inträdesansökan uppfattades ändå som någonting mycket anmärkningsvärt av samtiden, och det noterades särskilt i samfundets protokoll att pressen skulle underrättas om nyheten.⁴⁵

Som advokat var Eva Andén framförallt verksam inom familjerättens område, och detta under en tid då den svenska familjerätten genomgick flera viktiga förändringar och reformer. Eva Andén fick ett stort inflytande på den rättsliga utvecklingen under 1900-talet då hon satt som ledamot i den kommitté som fungerade som Advokatsamfundets remissinstans inom familjerättslig lagstiftning. I mars 1917, alltså före det att kvinnor fick rösträtt, var Eva Andén inbjuden till riksdagens andra kammare för att ge sina synpunkter på förslaget till lag om barn utanför äktenskap.⁴⁶ Ungefär samtidigt kom flera andra lagar som på olika sätt förbättrade barnens rättsliga villkor, bland annat 1917 års adoptionslag. Under 1910- och 1920-talen infördes också flera nya arvs- och testamentsrättsliga lagar, i vilka de utomäktenskapliga barnens arvsrättsliga villkor förbättrades. Eva Andén engagerade sig vidare i arbetet med att få fram en modern äktenskapslagstiftning med bättre villkor för de gifta kvinnorna. En sådan lag kom också då den nya Giftermålsbalken trädde ikraft 1921.

Som advokat anlätades Eva Andén ofta som juridiskt ombud i mål som gällde familjerättsliga frågor, exempelvis skilsmässor, arv och vårdnadstvist. Bland hennes klienter fanns många kända kvinnor såsom Barbro Alving, Selma Lagerlöf och Astrid Lindgren. Eva Andén pensionerade sig aldrig utan fortsatte att arbeta fram till sin död 1970, och hennes advokatbyrå fanns sedan kvar ända till 1995.

Avslutning

Detta var en inblick i de kvinnliga juristernas situation i Sverige för hundra år sedan. Sedan dess har mycket förändrats. De kvinnliga juristerna var i minoritet inom alla juridiska yrkesgrupper fram till det politiskt omvälvande 1960-talet, men då kom en verklig brytpunkt. Antalet universitetsutbildade kvinnliga jurister hade vid den här tiden ökat betydligt i antal, och allt kvinnor fler gjorde

Bild 4. Eva Andén (två från vänster) tillsammans med sin personal på advokatbyrån på väg att rösta i riksdagsvalet 1921. Foto: KvinnSam, Göteborgs universitetsbibliotek.

karriär både som praktiskt verksamma jurister och inom universitetsvärlden. Nu förlorade den äldre manliga juristkulturen slutligen sin dominans. Idag är kvinnorna sedan flera år i majoritet på de svenska juristutbildningarna. De kvinnliga studenterna har i genomsnitt bättre betyg än vad de manliga studenterna har, och de slutför utbildningen i högre utsträckning än sina manliga kurskamrater. De kvinnliga juristerna utgör hälften (om inte mer) av de jurister som sedan anställs vid advokatbyråer, domstolar och hos Åklagarmyndigheten. Nästan sju av tio av dem som idag antas till domarutbildningen är kvinnor.⁴⁷ Man kan fråga sig vad Elsa Eschelsson hade sagt om hon hade kunnat se hur de kvinnliga juristernas situation ser ut idag.

Noter

- 1 Wahlström Lydia: *Den svenska kvinnorörelsen*, Stockholm 1933, s. 11.
- 2 Harrison, Dick: ”Ingen har frågat efter dem”, i *Den dolda kvinnomakten. 500 år på Skarhults slott* (red. Alexandra von Schwerin), Stockholm 2014, s. 13.
- 3 Markussön Winkvist, Hanna: *Som isolerade öar. De lagerkransade kvinnorna och akademien under 1900-talets första hälft*, Stockholm 2003, s. 181–184.
- 4 Motioner i bondeståndet 1865 nr 313 av Carl Johan Svensén från Kalmar län: *Om*

- rättighet för Svensk kvinna att vid universiteten i riket undgå vissa examina samt att dessutom tillerkännas rätt till inträde och befodran i vissa rikets embetsverk den 15 november 1865.
- 5 Carls, Lina: "Bland nuckor och våp i den akademiska världen. Kvinnliga studenter 1873–1970". I: *Förbjuden frukt på kunskapens träd. Kvinnliga akademiker under 100 år* (red. Britt Marie Fridh-Haneson och Ingegerd Haglund), Stockholm 2004, s. 237ff; Wieselgren, Greta: *Den höga tröskeln. Kampen för kvinnas rätt till ämbete*, Lund 1969, s. 10ff.
 - 6 Gärde Widemar, Ingrid: *Hatt och huva. Hur stat och kommun tillämpa behörighetslagens principer*, Stockholm 1945, s. 14f.
 - 7 Dübeck, Inger: "Kvinder i nordisk rettsvidenskab", i *Tidskrift för Rettsvitenskap* 1987, s. 46f; Svensson, Eva-Maria: *Forskaren Elsa Eschelsson. En modern civilist i tiden*, Stockholm 2011, s. 13.
 - 8 Transsumt af Kongl. Maj:tz Nådiga Skrifvelse till Sundhets-Collegium, angående rättighet för qwinna till läkareyrkets utöfning m.m. den 3 juni 1870; *Till Kanslers-Embetet* för universiteten i Upsala och Lund ang. rättighet för *qvinlig studerande vid universiteten att aflägga akademisk examina* den 7 november 1873.
 - 9 I Danmark fick kvinnor lov att avlägga juridisk examen 1875, i Norge 1884 och i Finland 1901 (Dübeck, Inger: "Kvinder i nordisk rettsvidenskab" i *Tidskrift för Rettsvitenskap* 1987, s. 41).
 - 10 I Uppsala skrevs Betty Pettersson in som den första kvinnliga studenten 1872. Åtta år senare (1880) påbörjade de första kvinnliga studenterna i Lund, Hildegard Björck och Hedda Andersson, sina studier (*Matrikel över svenska kvinnor som avlagt examen vid universitet eller högskola*, Stockholm 1914, s. 2, 6 och 35).
 - 11 Carls, Lina: "Bland nuckor och våp i den akademiska världen. Kvinnliga studenter 1873–1970". I: *Förbjuden frukt på kunskapens träd. Kvinnliga akademiker under 100 år* (red. Britt Marie Fridh-Haneson och Ingegerd Haglund), Stockholm 2004, s. 243ff.
 - 12 Carls, Lina: "Bland nuckor och våp i den akademiska världen. Kvinnliga studenter 1873–1970". I: *Förbjuden frukt på kunskapens träd. Kvinnliga akademiker under 100 år* (red. Britt Marie Fridh-Haneson och Ingegerd Haglund), Stockholm 2004, s. 239f.
 - 13 Karlgren, Hjalmar: "Elsa Eschelsson", artikel i *Svenskt biografiskt lexikon*, band 14, Stockholm 1953, s. 514.
 - 14 Wieselgren, Greta: *Den höga tröskeln. Kampen för kvinnas rätt till ämbete*, Lund 1969, s. 114.
 - 15 Wieselgren, Greta: *Den höga tröskeln. Kampen för kvinnas rätt till ämbete*, Lund 1969, s. 87–93.
 - 16 *Underdånigt betänkande. 27, Förslag till grunder, med tillämpning af hvilka infödda svenska kvinnor må kunna af konungen utnännas och befördras till vissa befattningar*, Stockholm 1911.
 - 17 Gärde Widemar, Ingrid: *Hatt och huva. Hur stat och kommun tillämpa behörighetslagens principer*, Stockholm 1945, s. 218.

- 18 Svensson, Eva-Maria: *Forskaren Elsa Eschelsson. En modern civilist i tiden*, Stockholm 2011, s. 18; Wieselgren, Greta: *Den höga tröskeln. Kampen för kvinnas rätt till ämbete*, Lund 1969, s. 111–119.
- 19 Markusson Winkvist, Hanna: *Som isolerade öar. De lagerkransade kvinnorna och akademien under 1900-talets första hälft*, Stockholm 2003, s. 198f.
- 20 ”Harmoniskt då Lund fick kvinnlig jur.dr.” i *Svenska Dagbladet* den 7 december 1958.
- 21 Rättegångsbalken 15:2 i 1734 års lag.
- 22 Sakförare var framför allt verksamma som ombud vid domstolarna på landsbygden. De kunde ha en viss juridisk utbildning, men många gånger var de bara ”kloka gubbar” (Modéer, Kjell Å.: *Juristernas nära förflutna. Rättskulturer i förändring*, Stockholm 2009, s. 213).
- 23 *Nya lagberedningens betänkande angående rättsväsendets ombildning*, del 1, Stockholm 1884, s. 69ff.
- 24 *Nya lagberedningens betänkande angående rättsväsendets ombildning*, del 1, Stockholm 1884, s. 69.
- 25 Modéer, Kjell Å.: ”Det fria advokatyret – kampen för en modern juridisk yrkesroll” i *Festskrift till Sveriges Advokatsamfund 1887–1987*, Stockholm 1987, s. 34f.
- 26 Lundgren, Valborg: ”Våra första kvinnliga advokater”. I: *Från advokatens verkstad. Uppsatser utgivna med anledning av Sveriges Advokatsamfunds 100-årsjubileum 1987*, Stockholm 1987, s. 65ff; Modéer, Kjell Å.: *Skånska advokater. Från prokuratorer till samfundsadvokater*, Lund 1992, s. 132f.
- 27 1897 års riksdag. Första kammaren protokoll 1, nr 6, s. 53f.
- 28 1897 års riksdag. Första kammaren protokoll 1, nr 6, s. 52f.
- 29 1897 års riksdag. Första kammaren protokoll 1, nr 6, s. 54.
- 30 1897 års riksdag. Första kammaren protokoll 1, nr 6, s. 55.
- 31 1897 års riksdag. Första kammaren protokoll 1, nr 6, s. 56.
- 32 SFS 1897:98.
- 33 Cronholm, Axel: *Efter tjugufem år 1874–1899*, Stockholm 1899, s. 44.
- 34 Lundgren, Valborg: ”Våra första kvinnliga advokater” i *Från advokatens verkstad. Uppsatser utgivna med anledning av Sveriges Advokatsamfunds 100-årsjubileum 1987*, Stockholm 1987, s. 71.
- 35 ”Mannen skall vara kvinnas hufvud”, i *Svenska Dagbladet* den 2 april 1914 s. 10.
- 36 ”Mannens målsmanskap. Några ord med fru Hilma Hansson-Söderqvist” i *Rösträtt för kvinnor. Tidning utgiven av Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt*, tredje årgången, nummer 8, den 15 april 1914, s. 1f.
- 37 ”De gifta kvinnliga juristerna”, i *Dagens Nyheter* den 1 oktober 1915 s. 1; ”Gift kvinna som advokat”, i *Svenska Dagbladet* den 29 september 1915 s. 8.
- 38 Rättegångsbalken 15:3 i 1734 års lag stadgade att den som stod under målsman inte uppträda som rättegångsombud. Bestämmelsen hade tillkommit den 18 april 1890.
- 39 K. Maj:ts dom den 29 september 1881 (NJA s. 427).
- 40 ”Diverse lagförslag godkända” i *Svenska Dagbladet* den 13 februari 1916 s. 13; Lag om ändrad lydelse av 15 kap. 3 § rättegångsbalken (SFS 1916:85).

- 41 ”De gifta kvinnliga juristerna” i *Dagens Nyheter* den 10 maj 1916 s. 6; ”Kvinnoporträtt”, i *Idun* nr 21 den 21 maj 1916 s. 334.
- 42 Om inget annat anges bygger avsnittet om Eva Andén på en av mig ännu inte publicerad biografisk artikel i *Svenskt kvinnobiografiskt lexikon*. Tanken med *Svenskt kvinnobiografiskt lexikon* är att skapa ett svenskt kvinnobiografiskt lexikon on-line och det kommer att lanseras i mars 2018 (<http://historiskastudier.gu.se/forskning/svenskt-kvinnobiografiskt-lexikon>, hämtad den 27 april 2017).
- 43 ”Kvinnliga juridiska byrån i nya händer” i *Dagens Nyheter* den 1 oktober 1915 s. 1
- 44 ”Banbryterskor. Fröken Anna Pettersson och Kvinnliga Juridiska Byrån i Stockholm” i *Dagny* nr 22 1911 s. 1f.
- 45 ”Den nyaste medlemmen i Advokatsamfundet” i *Dagens Nyheter* den 15 mars 1918 s. 6.
- 46 ”Den första kvinnan i andra kammarens talarstol” i *Dagens Nyheter* den 3 mars 1917 s. 6.
- 47 *Sveriges domstolar. Årsredovisning 2014*, s. 100.

Annika Wallin

Om konsten att vara enögd på ett konstruktivt sätt

Att förstå situationen och människan

Ward Edwards var en skicklig psykolog med inriktning mot beslutsfattande. Det jag minns mest av allt han har gjort är dock ett uttalande fällt om en annan berömdhet: Egon Brunswik, känd för sina studier av den mänskliga perceptionen. Edwards påminde om att Brunswik visat att det är lika viktigt att förstå vilken uppgift en person ställs inför som det är att förstå personen. Vidare konstaterade Edwards att han misstänkte att de flesta teorier inom hans fält var framgångsrika på grund av de klarade just detta: "because of their success in describing tasks, not people" (Edwards, 1971: 641).

Det här är ett påstående som har stannat hos mig. Inte bara för att jag tror att han har rätt, utan för att jag håller med honom om att det inte nödvändigtvis är ett problem. Hur viktigt är det egentligen att förstå hur folk fungerar oberoende av de situationer i vilka de agerar? Och om vi inte ska skilja på de två – blir då inte situationerna lika viktiga som människorna som utför uppgifterna? Däremot är det naturligtvis viktigt att vara klar över vilket det är man angriper antingen man är empirisk forskare eller teoretiker.

Det är tankegångar som de som representeras av Edwards och Brunswik som har fått mig att intressera mig mer och mer för det vardagliga beslutsfattandet. Detta innebär att jag med empiriska metoder försökt närma mig situationer som är komplexa och svåra att kontrollera. Det är naturligtvis att ställa till det för sig, men jag tror att det är värt det. I den här texten kommer jag att reflektera över några egenskaper som jag tycker utmärker det vardagliga beslutsfattandet och också att prata lite om varför jag anser att det är saker vi behöver veta mer om.

Informationsöverflöd och snabba beslut

Den främsta anledningen till att vardagens beslut bör undersökas är mycket enkel – det är dessa beslut vi gör oftast. Det innebär att vi – på något plan – vet mycket om vad de handlar om och hur man bäst gör dem. Ett exempel som jag tillbringat mycket tid med att lära mig mer om handlar om hur du väljer en viss syltburk i affären. Eftersom du köpt lingonsylt flera gånger i ditt liv har du byggt upp en erfarenhet av vad du tycker är viktigt i samband med syltinköp. Det kan handla om saker som pris, smak, konsistens eller förpackningens utseende. Erfarenheten innebär att du har tillgång till information om de alternativ som finns till hands och inte behöver ta reda på allt just när du står framför hyllan. Vidare har du haft en chans att finslipa både dina prioriteringar och dina beslutsstrategier. Det kanske inte var så lyckat att köpa den där hinken som till hälften bestod av glukossirap fast den var billig. Eller så var det väldigt lyckat – smaken var lika god som vanligt och du sparade massor av pengar. Kanske har du kommit fram till att det räcker med att gå på förpackningen. Sylten blir god i alla fall och dessutom är det trevligt att ha något snyggt att titta på i kylskåpet. I många både viktigare och mer genomtänkta beslut är det svårt att lära sig av erfarenheten. De flesta väljer exempelvis yrkesbana rätt sällan – här är det svårt att *lära* sig hur man bäst fattar beslut, eller vilka aspekter som faktiskt är viktiga för en. I sådana fall får vi istället arbeta efter någon form av ideal. Ett vanligt ideal är att hämta in så mycket information som möjligt och att väga för- och nackdelar mot varandra. Detta passar rätt illa med de krav på snabbhet vi har på oss i vardagsbeslutet. Dessutom är exempelvis sylthyllan så överhopad med information att det vore orimligt att använda sig av den i sin helhet. I en större butik är det rätt vanligt att man får välja mellan ett hundratal syltburkar. Och var och en av dessa burkar har en stor mängd information kopplad till sig: pris, konserveringsmedel, frukthalt, märke, bäst före datum och så vidare och så vidare.

En annan anledning till varför vi bör fokusera på vardagliga beslut är att de ser rätt annorlunda ut än många av de beslut som studeras inom forskningen idag. De sker i komplexa situationer där information kan komma från många olika källor (synen, minnet, andra personer etc.) och där många olika processer samverkar. För att återkomma till syltexemplet så är det sällan så att du är i butiken bara för att köpa lingonsylt. Du kommer också att fundera över ifall du blir mätt på raggmunk ikväll, på om du har frukost hemma och vad i hela friden den där konstiga förpackningen innehåller.

Mellan raderna i vardagsbesluten

Jag har ägnat ganska mycket tid åt att fundera över och forska kring de vardagliga besluten. Jag tänkte ta mig friheten att använda den här texten till att reflektera över några av de saker jag har iakttagit. Texten kommer alltså inte att handla om väl underbyggda forskningsresultat – då får jag hänvisa till andra typer av texter. Istället kommer jag att berätta lite om det jag tycker mig se mellan raderna när vardagsbesluten studeras. En lista kan se ut som följer:

- Det vardagliga beslutsfattandet är en process som pågår parallellt med en massa andra liknande processer
- Ibland verkar det finnas beslut med bara ett alternativ
- Det vardagliga beslutsfattandet är ofta enögt – och det får det lov att vara.

Här nedanför kommer jag att gå igenom dessa punkter. Jag kommer att blanda exempel från butikshyllor, amerikanska tonåringar och aktuell beslutsforskning.

En process som pågår parallellt med andra liknande processer

Vi börjar med att stanna vid sylthyllan. När någon går till en livsmedelsaffär för att handla matvaror och andra nödvändigheter befinner den sig i en situation som till ytan kan verka helt trivial. Men *under* ytan pågår hela tiden en mängd olika kognitiva processer som alla påverkar varandra i ett komplext samspel. Dessa processer ger upphov till – till exempel – valet av en viss lingonsylt. När sylten plockas ner från hyllan har den på något sätt blivit utvald bland de andra tillgängliga syltburkarna. Detta skulle man kunna göra genom att undersöka vilken burk som bäst passar nuvarande behov. För att göra detta kan man titta på det som är direkt synligt på burken – kanske ett glatt lingon eller ett märkesnamn eller möjligtvis priset. Man kan också vända på förpackningen och skaffa sig mer information (även om detta, i min erfarenhet, nästan aldrig sker). Det finns naturligtvis också andra sätt att avgöra frågan – minnet av tidigare erfarenheter, eller att fråga andra är två exempel. Minnet kan vara lite mer allmänt – som att en viss sylt är god – men också rätt specifikt – var det kanske så att du senast du köpte sylt noterade att en av burkarna innehöll bär plockade under märkningen ”schyssta arbetsvillkor”? Förutom att skaffa information om syltutbudet händer det en mängd andra saker under beslutet. Beslutsfattandet kommer att samspela med andra kognitiva processer som kopplar till närliggande aktiviteter men inte nödvändigtvis själva beslutet. Exempel

på sådana aktiviteter kan vara att söka efter en viss produkt (finns det verkligen boysenbärsmarmerlad?), att avgöra vilken förpackning man eventuellt skulle kunna ha med som ”gå-bort-present” eller att aktivt försöka minnas vad det nu var vi inte skulle glömma att köpa.

Det här innebär att den som liksom mina kollegor och jag försöker förstå beslutsfattandet framför hyllan med hjälp av till exempel en portabel ögonrörelsemätare står inför dilemmat att det som ögonrörelsemätaren mäter – den visuella uppmärksamheten – kan spegla en mängd olika saker. När du tittar på en viss burk sylt kan det vara för att se vad den har för pris, för att försöka komma ihåg ifall det var den här sylten som din kollega pratade om eller för att bedöma hur många sorters lingonsylt det egentligen finns. Eller så stirrar du bara på något medan du funderar på om du hinner äta raggmunk ikväll, eller om du borde prioritera det där jobbmailet du borde ha skrivit. Det här är separata processer, men många av dem är processer som är relevanta för ditt beslut. En sak som jag tycker är väldigt spännande med dem är att de alla i viss mån är ”förankrade” omgivningen – bland annat i utbudet på hyllan. Kan man se vad som är vad genom att mer detaljerat följa exempelvis den visuella uppmärksamheten?

Beslut med bara ett alternativ

En annan av mina favoritforskare inom beslutsfältet heter Baruch Fischhoff. Det som utmärker hans forskning är just ett stort intresse för vardagen i dess olika skepnader. Han har så vitt jag vet aldrig tillbringat forskningstid framför hyllorna i affären, men han har undersökt hur ungdomar i utsatta kvarter bedömer sannolikheter, och hur man bäst presenterar information om vilka risker och fördelar olika läkemedel har på ett sätt som är begripligt för den som ska använda läkemedlet utan att för den skull undanhålla information (det här är naturligtvis bara exempel, googla om du vill veta mer). I en artikel med den underbara titeln ”The real world: What good is it?” (Fischhoff, 1996) beskriver han en studie där amerikanska tonåringar intervjuades om sitt senaste viktiga beslut. Det kunde vara saker som att välja mellan att gå på sin kusins examensfest eller att åka till Ohio över helgen för att träffa en gammal vän. En av de saker som är anmärkningsvärd i sammanhanget är att när tonåringarna intervjuades om sina beslut så beskrev mer än hälften av dem bara *ett* alternativ fast de hade blivit ombedda att uttala sig om ett val mellan två alternativ. Oftast handlade det om ett val att fortsätta göra något i framtiden ”fortsätta

äta bättre”, eller att göra något just nu ”att röka”. I dessa fall beskrevs alltså inte alternativet uttryckligen även om man kan sluta sig till det (ex. ”att låta bli att röka”). I en del fall beskrevs två alternativ ”gå till skolan eller hänga med vänner”, som i exemplet ovan. Ungefär en tredjedel av deltagarna nämnde två eller flera alternativ i sin beskrivning.

Jag tror att detta säger mer om vårt beslutsfattande än man kan tro om man exempelvis är tränad i beslutsteori. Beslut i verkligheten handlar nog ofta om att orientera sig mot ett alternativ – det ”rätta” i någon bemärkelse. Det handlar om att väja undan från andra saker som drar i vår uppmärksamhet – vare sig denna är visuell som mitt exempel från butikshyllan, eller mer handlar om att hitta handlingsalternativ för framtiden. Något framträder, och det tar vi. Det här innebär naturligtvis i viss utsträckning problem. Dels håller vi lätt fast vid alternativ längre än vi faktiskt borde (detta kan relateras till psykologiska fenomen med namn som, bland annat, ”sunk cost fallacy” och ”confirmation bias”). Dels innebär det att man kan missa möjliga bättre lösningar på besluts-situationen (fråga om man kan skjuta på övernattningen i Ohio?). Å andra sidan är detta en helt rimlig reaktion på ett överväldigande antal alternativ. Det kostar tid och energi att utvärdera alternativ, och att hålla sikten på målet – det valda alternativet – utan att bli distraherad kan göra besluts-situationen lättare och mer lätthanterlig. När mina kollegor och jag tittar på kundernas visuella uppmärksamhet vid beslutshyllan ser vi hur de snabbt orienterar sig mot vissa delar av hyllan, medan de helt ignorerar andra – till den milda grad att de aldrig fäster blicken på dem.

Det enögda beslutsfattandet

Om man nu, åtminstone ibland, ”väljer” en enda möjlighet utan att fundera över alternativen, vad säger det då om det vardagliga beslutsfattandet, eller om beslutsfattande i största allmänhet? Vad jag tror att det visar är att beslutet inte alltid struktureras på det sätt som vi beslutsforskare ofta föreställer oss. Det är inte två alternativ med en mängd olika egenskaper som jämförs med varandra på olika sätt för att se vilket som är bäst. Istället handlar det mer om en process – en process som ibland är visuell och ibland ”intern”. Beslutsfattaren orienterar sig i förhållande till sin omvärld på ett sätt som får ett alternativ att framträda klart och de andra att blekna bort i bakgrunden. Detta stämmer faktiskt överens med viss forskning (återigen baserad på ögonrörelsemätning) där man kan se att blicken fastnar mer och mer på det alternativ som väljs innan beslutet fattas.

Här handlar det dock om rätt artificiella situationer där man exempelvis tittar på två bilder av ansikten på en datorskärm och väljer vilken man tycker är mest attraktiv (Shimojo, Simion, Shimio & Scheier, 2003). Beslutsmodellen som ligger bakom den här forskningen gör också en annan intressant förutsägelse som passar med det enögda beslutsfattandet. Detta är att beslut kommer att ta längst tid när alternativen är lika varandra. Det här är ju inte vettigt förstås, för när man väljer mellan två väldigt likvärdiga alternativ så spelar ju inte valet så stor roll – man kommer att bli ungefär lika nöjd oavsett vad man väljer. Det vettigaste är ju istället att lägga tid på att hitta det bra alternativet när de är väldigt olika i hur lämpliga de är. I en sådan situation vill man ju inte göra fel. (Detta resonemang förutsätter förstås att man inte omedelbart ser vilket alternativ som är bäst.) Men för den beslutsfattare som väljer genom att sortera bort eller strunta i alternativ tills bara ett finns kvar borde ju just två alternativ som liknar varandra mycket vara de som lättast tränger sig in båda två i synfältet.

Enögda eller närsynta beslutsfattare dyker ofta upp när folk som diskuterar beslutsfattande försöker beskriva vardagen. Men ofta anses enögdheten och närsyntheten vara problem som ska botas. Min tanke är att den kanske är en rimlig reaktion på den typ av beslut som vardagens är. Liksom konstnären kisar för att bättre kunna se vad som är viktigt i en scen, kanske vardagens beslutsfattare måste offra ena ögat för att alls kunna se.

Referenser

- Edwards, Ward. 1971. Bayesian and regression models of human information processing – a myopic perspective. *Organizational Behavior and Human Performance*, 6: 639–648.
- Fischhoff, Baruch. 1996. The real world: What good is it? *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 65 (3): 232–248.
- Shimojo, Shinsuke, Simion, Claudiu, Shimojo, Eiko och Scheier, Christian. 2003. Gaze bias both reflects and influences preference. *Nature Neuroscience*, 6 (12): 1317–1322.

David Willgren

Likt en blomsterträdgård

Paratexter och poetik i Psaltaren

Inledning

Det sägs att Bibeln är världens mest lästa och spridda bok, och inom ramen för dess pärmar framstår Psaltaren som en av de mer tongivande rösterna. Martin Luther (1545) föreslår till exempel i en inledning till hans översättning av Psaltaren att Psaltaren skulle kunna ses som ”en liten bibel ... för att den som inte kan läsa hela bibeln ändå här skall få nästan hela innehållet i en liten bok”.¹ Citatet kan sägas belysa två viktiga aspekter av Psaltarens beskaffenhet. För det första har Psaltaren, som utgörs av ett antal självständiga kompositioner (psalmer), kanoniserats och förmedlats till vår tid i vad som kan betraktas som en sammanhållen form – en bok. För det andra innehåller Psaltaren, trots denna tydliga ram, ett inte självklart entydigt innehåll. Snarare är det så att det här återfinns en mångfald av röster från antika trosgemenskapers interaktion med den gud som i Gamla testamentet går under namnet JHWH. Ibland är dessa röster överens, ibland inte. Resultatet blir en spännande dynamik mellan bokens sammanbindande effekt och innehållets svårtämjda karaktär, och i denna artikel ska jag försöka bringa klarhet i hur detta förhållande bäst kan förstås.

Från Sitz im Leben till Sitz in der Literatur

Ställd i relation till forskning på Psaltaren framkommer snart att den spänning som introducerats ovan har varit i fokus under de senaste fyra-fem decennierna. Forskningsfältet, som ofta betecknas som intresserat av Psaltarens ”shape and shaping”, har sina rötter i Gerald H. Wilsons avhandling *The Editing of the Hebrew Psalter* (1985). Dessförinnan hade forskningen varit präglad av framför allt den formkritiska skolans fokus på den enskilda psalmen. Denna enskilda psalm studerades i relation till psalmer som uppvisade samma form, medan frågan om hur Psaltaren som helhet var redigerad sällan adresserades i någon större utsträckning.² Detta kom dock att börja förändras i och med studier av,

inte minst, Westermann (1981) och Childs (1979), som lade grunden för Wilsons banbrytande studie. De kom båda att intressera sig för synkrona relationer mellan psalmer, och föreslog en möjlig avsiktlig placering av de psalmer som av den formkritiska skolan betecknades som kungapsalmer. När så Wilsons studie kom togs ett steg vidare genom att Psaltarens redaktion relaterades till andra antika textsamlingar. Ett antal redaktionella tekniker identifierades, inte minst hur långa sekvenser av psalmer kunde segmenteras med hjälp av olika delar av deras överskrifter, och genom att kartlägga dessa drog Wilson slutsatsen att Psaltaren som helhet skulle anses vara en avsiktligt kompilerad samling. Det avgörande bidraget var dock inte svaret på frågan om *hur* Psaltaren hade formats över tid, utan snarare på frågan om *varför* Psaltaren hade fått just den form den fått. Här menade Wilson (1985, 11) att redaktörer hade format en bok som...

move[s] consistently and purposefully and so joins and arranges early collections, individual pss and later groupings, that the final product speaks the message intended by the final editor(s); a message which is distinct from and which intends to supersede that of the earlier pss-collections on which it is partly based.

Redaktionell aktivitet hörde alltså intimt samman med den slutliga formen på samlingen, och genom en närläsning av vad Wilson menade var strukturellt signifikant placerade psalmer kunde han komma åt ett budskap som slutprodukten var ämnat att förmedla.

Att vissa psalmer var strukturellt mer signifikanta än andra hade fastslagits genom att Wilson observerat förändringar i psalmöverskrifternas ”författarangivelser”, förändringar som sammanföll med avsiktligt placerade doxologier (lovprisningar, från grek. *doxa*) som delade in Psaltaren i fem ”böcker”,³ och på så sätt identifierades två övergripande ramverk; ett som bestod av kungapsalmerna Ps 2, 72, 89 och 144 (”royal covenantal frame”, Wilson 1992, 134), och ett som bestod av vishetspsalmerna Ps 1, 73, 90(–91), 106/107 och 145 (”cohesive sapiental framework”, termen återfinns i Wilson 2005a). Tillsammans med ett antal psalmer i ”bok” 4 som saknade överskrifter föreslog Wilson att Psaltaren, i sin slutliga form, utgjorde ett svar på den fråga som ställts på sin spets i Ps 89, nämligen frågan om davidsdynastins fortsatta giltighet. Redaktörerna ville, genom Psaltarens makrostruktur, uppmana ”the faithful to trust in Yahweh as king rather than in fragile and failing human princes” (Wilson 2005b, 392–93; jfr. Wilson 1985, 199–228). Kort sagt hade denna

makrostruktur å ena sidan tämjt det dynamiska innehållet, och å andra sidan möjliggjort en ny tolkningshorisont. Från att tidigare ha studerat psalmer i relation till deras former och dessa formers ursprungliga *Sitze im Leben* ("livssituationer")⁴ öppnade sig nu ett forskningsfält där psalmer kunde studeras i relation till litterär kontext (*Sitz in der Literatur*). Studien kom att få stort genomslag, och 2006 konstaterar David C. Mitchell (2006, 526) att "thanks to Wilson's work, there arose a scholarly consensus that the psalms were redacted around a purposefully developing sequence of ideas".⁵

Två återkommande frågor

Det som framkommer av den korta översikten över Wilsons studie är att han gav framgångsrika svar på två grundläggande frågor: 1) frågan om hur Psaltarens tillkomst kan rekonstrueras; och 2) frågan om vilket syfte en slutredaktion kan ha haft. Dessa två frågor har också präglat den efterföljande forskningstraditionen, men även om viss konsensus har nåtts i relation till de svar som Wilson föreslagit finns det skäl att återvända till frågorna på nytt. Faktum är att det på minst två områden finns behov av att granska de underliggande premisser på vilka argumentationen vilar.⁶

För det första tas det ofta för givet att Psaltaren har sammanställts av tidigare delsamlingar som är möjliga att identifiera genom att analysera psalmernas överskrifter. Denna process konstrueras dessutom i regel som linjär. I ljust av den tidiga grekiska översättningen Septuaginta (LXX) samt de psalmrullar som hittats vid Döda havet är detta dock inte alls självklart.

För det andra framstår det tydligt av översikten ovan att en identifikation av redaktionella tekniker ofta oproblematiskt har tagits som en indikation på ett redaktionellt syfte. Således har idén om en litterär kontext kommit att få stort genomslag. Samlingen anses vara mer än summan av delarna. Psalmerna 1–2 läses i denna kontext som ett förord som både anvisar hur samlingen ska läsas och introducerar viktiga temata, och enligt samma logik blir Ps 146–150 en avslutande epilög. Resultatet är att Psaltaren intar rollen som en davidisk "Torah" (läst i ljust av Ps 1:2; jfr. Kratz 2013, 280–311), en samling psalmer som inte längre primärt är ämnade för liturgiskt bruk i den gemensamma kulten, utan snarare för privat studium och meditation. Från att ha varit ett folks böner till Gud blir de Guds ord, Guds "undervisning" (hebr. *torah*) till folket. Sådana slutsatser bygger dock på en underliggande förståelse av Psaltarens beskaffenhet som samling som oftast inte görs explicit. Här behövs därför en tydligare

teoretisering kring vad det innebär att Psaltaren nu föreligger i ”bokform”. Hur kan begreppet ”bok” förstås i ljuset av en antik skrivarkultur?

I det som följer kommer jag titta närmre på dessa två områden.⁷

Psaltarens överskrifter och möjligheten att identifiera delsamlingar

Många av Psaltarens psalmer är, som antytts ovan, försedda med överskrifter. Vanligast är att psalmen tillskrivs en eller flera personer, och dessa så kallade ”författarangivelser” har traditionellt utgjort ett betydande material för rekonstruktioner av tidigare delsamlingar.⁸ Hur ser då dessa ”författarangivelser” ut? Var förkommer de? Och på vilket sätt kan de sägas indikera tidigare delsamlingar? I det följande kommer jag att jämföra tre större texttraditioner: 1) den masoretiska (den standardiserade hebreiska grundtexten); 2) LXX; samt 3) psalmrullarna från Döda havet (DSS). I dessa texter förekommer följande personer i överskrifterna:

- 1) David (MT, DSS, LXX)
- 2) Korachs söner (MT, DSS, LXX)
- 3) Asaf (MT, DSS, LXX)
- 4) Salomo (MT, DSS, LXX)
- 5) *Iönadabs* söner och de första som tagits tillfånga (LXX, tillsammans med David)
- 6) Heman esrachiten (MT, DSS, LXX, tillsammans med Korachs söner)
- 7) Etan esrachiten (MT, DSS?, LXX)
- 8) Mose (MT, DSS?, LXX)
- 9) Jeremia och Hesekiel (LXX)
- 10) Haggai och Sakarja (LXX)

Om fokus först faller på den masoretiska psalmsekvensen hittas liknande ”författarangivelser” ofta i långa sekvenser av bredvidställda psalmer. Fyra sådana har psalmer med David i sin överskrift: Ps 3–41 (förutom Ps 10 och 33); 51–70 (förutom Ps 66–67); 108–110 (i vissa medeltida hebreiska manuskript nämner Ps 108 både David och Asaf); samt 138–145. En längre sekvens har psalmer av Korachs söner: Ps 42–49 (förutom Ps 43), och en utgörs av psalmer tillskrivna Asaf: Ps 73–83. Förutom dessa förekommer också ”författarangivelser” i överskrifter till psalmer som är mer utspridda i den masoretiska sekvensen. Detta gäller inte bara ”författare” som omnämns enstaka gånger (Salomo, Heman,

Etan och Mose) utan även ”författare” som dessutom förekommer i de längre sekvenser som identifierats ovan. Psalmer av David och Asaf hittas till exempel i Ps 50, 86, 101, 103, 122, 124, 131, 133, och värt att notera här är att en av de davidiska psalmerna återfinns mitt i en sektion med Korachs söners psalmer (Ps 84–85, 87–88; 89[?]). På ett liknande sätt återfinns Ps 50 (av Asaf) mellan två längre sekvenser med psalmer av Korachs söner och David. För att förklara detta fenomen föreslog Wilson 1993 att redaktörer hade använt sig av en slags sammankopplingsteknik för att binda samman olika delsamlingar (se *Figur 1* nedan). Modellen förutsätter därmed att så gott som varje överskrift använts med avsikt att strukturera Psaltaren och därigenom förmedla det övergripande budskap som introducerats ovan. Frågan är om inte ett sådant lösningsförslag är onödigt kreativt.

		David				
42/43 – 49	50	51 — 71 + 72	73 – 83	84 – 85	86	87–88 + 89
	Asaf					
Korach						

Figur 1: Wilsons sammankopplingstekniker

Ser man på förekomsten av ”författarangivelser” i relation till hela den masoretiska Psaltaren framkommer att de är vanligare i början än i slutet. Särskilt anmärkningsvärt är att det saknas överskrifter i många psalmer efter Ps 90. Om de är vanligt förekommande i Ps 3–90, återfinns de nästan aldrig därefter, förutom i en lång sekvens davidpsalmer mot slutet av Psaltaren (Ps 138–145). Det kan därmed konstateras att ”författarangivelser” inte verkar ha spelat någon större organiserande funktion när det gäller bredvidställandet av psalmerna Ps 91–137. Denna bild förändras dock avsevärt i LXX.

Vad gäller sekvensen Ψ 3–89 har alla psalmer som saknade överskrift i den masoretiska texten försetts med en davidisk ”författarangivelse”.⁹ Detta gäller både psalmer som finns inom ramen för långa sekvenser davidpsalmer (Ψ 32), psalmer som är bredvidställda sådana sekvenser (Ψ 70, som också nämner *Ionadabs* söner och de första som tagits tillfånga),¹⁰ och psalmer som befinner sig i sekvenser med andra ”författarangivelser” (Ψ 42, som är mitt i en samling av Korachs söners psalmer). Det senare fenomenet är intressant, eftersom det skulle kunna förse oss med en rimligare modell för att förstå den annars märkligt placerade davidiska ”författarangivelsen” i Ps 86. Som noterats ovan tolkade Wilson detta som tecken på att en redaktionell teknik använts. Men

i ljuset av LXX tycks alltså en enklare förklaring vara att man helt enkelt lade till davidiska rubriker för att fylla luckor i redan fixerade sekvenser. Om så är fallet skulle ”författarangivelsen” inte ha någon redaktionell signifikans annat än att den implicerar en pågående davidisering av psalmer.

Efter Ψ 89 förekommer också David i många psalmer som i den masoretiska sekvensen saknade överskrifter (Ψ 90, 92–98, 104, 136). Värt att notera är dock att man inte har lagt till *tō David* i Ψ 65, 66, 91, 99, or 101. Hade så varit fallet hade långa sekvenser med davidpsalmer skapats (t.ex. Ψ 90–103), men nu ger detta istället en möjlighet att ytterligare avtäcka den princip bakom tilläggen som nämnts ovan. Det verkar nämligen som om LXX förutsätter de masoretiska sekvenserna, och att de, så att säga, fyller i luckor. LXX lägger till davidiska ”författarangivelser” till psalmer som förut saknat överskrifter. Principen skulle därmed inte ha varit att strukturera sektioner efter ”författarskap”, utan snarare att förse alla psalmer i Psaltaren med en överskrift.¹¹ Det faktum att det i huvudsak är David som läggs till indikerar också något av en framväxande associering av David till psalmodi¹² som fortsätter in i de första århundradena e.Kr.

Går vi vidare till psalmrullarna från Döda havet ges en delvis annan bild, även om det inte går att vara helt säker, då överskrifterna sällan är bevarade. När de går att finna är de dock generellt i harmoni med den masoretiska texten, men i sex psalmer finns skillnader att hitta.

Det första exemplet är Ps 15, som saknar ”författarangivelse” i ett manuskript som går under beteckningen 5/6Hev1b. Psalmen står här i en lång sekvens davidpsalmer, precis som i MT och LXX, men vad gäller överskriften skiljer sig alltså psalmen från både MT och LXX.

Det andra exemplet är Ps 33, en psalm som i psalmrullarna alltid följer direkt efter Ps 31. Den återfinns både med (4Q98) och utan (4Q83) en davidisk ”författarangivelse”. Där 4Q83 överensstämmer med MT har alltså 4Q98 ett tillägg som liknar LXX. Värt att notera i sammanhanget är att 4Q83 är det äldre manuskriptet, vilket alltså innebär att Ps 33 utgör ett konkret exempel på den davidisering som föreslagits i anslutning till översikten av LXX ovan.

En davidisk ”författarangivelse” återfinns också sannolikt i Ps 99 (4Q92, som LXX, men i konflikt med MT, samt eventuellt 4Q98e), och Ps 104. Den senare psalmen återfinns uteslutande i sekvenser som skiljer sig från den masoretiska, och förekommer dessutom både med (4Q87) och utan (4Q86, 11Q5) ”författarangivelse”. Även här är ett av de manuskript som saknar ”författarangivelse” (4Q86) äldre än de övriga.

Avslutningsvis finns en davidisk "författarangivelse" i Ps 123 (11Q5, kontra MT och LXX), en psalm som står i en sekvens som överlappar med både MT och LXX, medan Ps 144 saknar "författarangivelse" och är placerad i en psalmsekvens som inte överensstämmer med varken MT eller LXX (11Q5).

Av denna översikt framkommer att de varianter som identifierats i dödahavsmaterialet inte avspeglar något systematiskt ordnande av psalmer utifrån "författarangivelser". Dessutom kan det noteras att psalmer ofta återfanns i helt andra sekvenser än den masoretiska (=LXX), och denna observation kan underbyggas ytterligare om alla de 45 rullar som innehåller psalmer tas i beaktande. I denna brokiga samling manuskript återfinns psalmsamlingar av olika storlek, sannolikt sammanställda för olika syften. Ser man först till de manuskript som innehåller psalmer från den första halvan av den masoretiska Psaltaren finns betydande överlappning mellan de olika manuskripten, utom i ett fall (4Q88).¹³ Ser man sedan till psalmer som hör till den andra halvan blir bilden mer komplex. Flera manuskript har en sekvens som bara återfinns en gång (4Q86, 4Q88, 4Q92, 4Q95, 11Q11, samt eventuellt 4Q87). Några av dessa har sannolikt tjänat specifika syften. Klart är till exempel att 11Q11 innehåller fyra psalmer som har använts för apotropaiskt bruk (d.v.s. för att avvärja onda makter), där den sista i sekvensen är känd sedan tidigare (Ps 91). Resterande psalmrullar kan delas in i två grupper. Först finns överlappning mellan 1Q10, 4Q84, 4Q96, 11Q8 och Mas1E, så att en sekvens innehållandes Ps 76–118 kan rekonstrueras. Om Mas1F också inkluderas i denna grupp skulle sekvensen sträcka sig till Ps 150 (med reservation för att Ps 104–111 inte återfinns på någon psalmrulle, och att 4Q86 bredvidställer Ps 103 och 112). Detta skulle alltså vara en sekvens som i mycket liknar den masoretiska. Den andra gruppen med överlappande sekvenser består av 11Q5 och 11Q6, samt eventuellt 4Q87. Här återfinns psalmer i helt annan ordning än den masoretiska, och dessutom inkluderas många psalmer som inte finns med i varken den masoretiska Psaltaren eller LXX.

Sammantaget verkar det som om åtminstone sju olika psalmsamlingar av varierande storlek kan rekonstrueras ur dödahavsmaterialet. Bara två av dessa förekommer mer än en gång: en samling som övervägande överlappar med den masoretiska Psaltaren, och en samling som i huvudsak representeras av den stora och välbevarade rullen 11Q5. Det finns därmed fog för slutsatsen att linjära tillkomstmodeller för Psaltaren sannolikt bör överges.

Om detta resonemang relateras till den vanligt förekommande tesen att förekomsten av *ledavid* i långa sekvenser av psalmer skulle indikera att tidigare

delsamlingar har infogats systematiskt i en större samling för att förmedla ett distinkt budskap, bör det också konstateras att ”författarangivelser” verkar ha spelat en mycket mindre roll än vad som ofta påstås. Detta gäller i viss mån psalmer av Asaf och Korachs söner, men i synnerhet de psalmer som tillskrivits David. I ljuset av observationen ovan att *ledavid* har lagts till över tid försvinner möjligheten att postulera att slutprodukten säger någonting om ursprunget. Psalmer kan helt enkelt ha varit bredvidställda på en mängd sätt innan de började davidiseras. Följaktligen står det också klart att överskrifterna främst har sin funktion i relation till den enskilda psalmen. De ”binder” inte ihop psalmer i större samlingar. I den mån sådant bindande förekommer är det snarare ett resultat av fysisk bredvidställning i olika manuskript. Detta betyder dock inte att sekvenser inte kom att stabiliseras. Den davidiska överskriften i Ps 86, samt Ψ 42 är bra exempel här, eftersom de sannolikt ska förstås i ljuset av den princip enligt vilken LXX verkar ha lagt till överskrifter, nämligen att man fyllt på med bland annat *tō David* där överskrifter saknades.

Om jag nu problematiserat det svar som vanligen ges på frågan *hur*, vilka konsekvenser får det för frågan *varför*? Vad det innebär det egentligen att Psaltaren kanoniserats som ”bok”?

Psaltaren som ”bok”

För att förstå hur de olika psalmerna relaterar till varandra inom ramen för Psaltaren som ”bok” har forskare ibland påstått att Psaltaren inte är något mer än en antologi, en samling slumpmässigt sammanställda psalmer. Jag skulle dock vilja föreslå att precis denna term, antologi, istället för att tjäna som avfärdande omdöme, kan tjäna som konstruktiv utgångspunkt för en analys av Psaltarens poetik.

Etymologiskt härstammar ordet från grekiskans *anthos* (blomma) och *legein* (att samla), och denna blomstermetafor används på ett rent konkret sätt i den antologi som ofta nämns som en av de tidigaste i sitt slag, *Meleagrou Stephanos* (från ca. 60 f.Kr.). Här jämförs nämligen varje författare med en passande blomma.¹⁴ Hur kan då en antologi definieras? Så här formulerar Anne Ferry (2001, 31) sitt förslag:

What is recognizable as an anthology is an assemblage of pieces (usually short); written by more than one or two authors; gathered and chosen to be together in a book by someone who did not write what it contains, or not all; arranged

and presented by the compiler according to any number of principles except single authorship, which the nature of the contents rules out. [...] Or to state the distinction [between anthologies and collections by a single poet] simply another way, in a collection made by the author of the poems in it there is no other person whose controlling presence is acknowledged and whose decisions mediate between the poems and the reader.

Ferry gör här en viktig och grundläggande observation. Antologier består alltid av en mängd olika delar som sammanställts till en helhet utifrån ett antal principer, även om det inte står klart vilka dessa principer är. Dessutom talar hon om en *kontrollerande närvaro*, och detta överlappar delvis med Paul J. Griffiths (1999, 97) definition:

Formally speaking, an anthology is a work all (or almost all) of whose words are taken from another work or works; it contains a number (typically quite a large number) of extracts or excerpts, each of which has been taken verbatim (or almost so) from some other work; and it uses some device to mark the boundaries of these excerpts. Any work that meets these conditions is an anthology.

Även om Griffiths definition är lika vid som Ferrys betonas här på ett tydligt sätt relationen mellan innehållet i en antologi och den tradition från vilken innehållet är hämtat. Enligt Griffiths utgörs inte antologier av material som i första hand skrivits med antologin i åtanke, snarare är det så att antologier sammanställer tidigare självständiga texter och därigenom skapar någonting nytt. Griffiths omnämnande av "devices" som *markerar gränser* blir viktigt i sammanhanget och överlappar delvis med Ferrys idé om en kontrollerande närvaro. Tillsammans kan de båda definitionerna därmed tjäna som en ingång, både till frågan om hur principer för synkront ordnande av antologiers beståndsdelar kan identifieras, samt till frågan om hur syftet med ett sådant ordnande kan avtäckas.

På ett generellt plan skulle en antologi alltså kunna beskrivas som en slags "composition of compositions", och detta sätter fokus på den dynamik som introducerats i inledningen till denna artikel. Faktum är att denna dynamik ofta återfinns redan i en antologis huvudrubrik. Relaterat till Psaltaren kan det konstateras att den hebreiska titeln *sefer tehillim* både sammanför och åtskiljer en förpackning (hebr. *sefer*, "skriftrulle") och ett innehåll (hebr. *tehillim*, "lov-sånger"). Relationen mellan dessa två kommer därmed alltid att präglas av en

viss spänning, men inom ramen för en antologi kan den ena kan inte förstås utan den andra: där förpackningen förhindrar *isolering* av den enskilda texten, förhindrar den enskilda texters självständighet att den helt *integreras* i helheten (jfr. Kagan 1999, 54).

Ett sådant resonemang antyder vidare att antologiserande bäst ses som en dynamisk process där texter noggsamt väljs ur en befintlig tradition och bredvidställs för att skapa nya tolkningsmöjligheter. Här framträder ännu en spänning, nämligen den mellan *utväljande* och *bevarande* tendenser. Å ena sidan är ”antologisten” fri att själv välja texter, å andra sidan är han eller hon styrd av en tradition. Det sistnämnda gäller främst vilka texter som kan väljas, men i viss mån även sättet på vilket de presenteras.

Om nu detta resonemang är rimligt, hur påverkar det förståelsen av antologiers poetik? Hur är antologier tänkta att läsas? Som ett sätt att begreppsliggöra detta föreslår jag att en antologi kan ses, inte som en blomsteräng (*stephanos*), utan likt en blomsterträdgård (Willgren 2016, 28):

Like a garden of flowers, the anthology invites you to enter into it, to look upon flowers of various kind, to linger the longest by the flowers you enjoy the most, perhaps even encouraging you to pick some into a bouquet. While some flowers would be appreciated by many, others are rarely picked. To facilitate the strolling, there would be paths guiding the visitor to various parts of the garden, and providing various ways through it. Signs would describe different kinds of flowers, and fences could sometimes be put up to protect delicate flowers from careless feet.

Trädgårdsmetaforen knyter an till det Ferry beskrev som en kontrollerande närvaro, och det som Griffiths kallade ”devices” som markerar gränser. I trädgården finns nämligen både *organiska* och *artificiella* beståndsdelar (jfr. Hever 1997, 200). De senare skulle då vara de som primärt styr läsningen av en antologi, och därför blir det av vikt att diskutera hur artificiella beståndsdelar relaterar till en organisk tradition. Här kan en terminologi som utvecklats av den franske litteraturvetaren Gérard Genette vara behjälplig. I sin bok *Paratexts: Thresholds of Interpretation* (1997, 1–2, kursivering original) introducerar han *paratexter* som något som ...

... surround it [d.v.s. en text] and extend it, precisely in order to *present* it, in the usual sense of this verb but also in the strongest sense: to *make present*, to

ensure the text's presence in the world, its 'reception' and consumption in the form (nowadays, at least) of a book [... F]or us, accordingly, the paratext is what enables a text to become a book and to be offered as such to its readers and, more generally, to the public. More than a boundary or a sealed border, the paratext is, rather, a *threshold*, or [...] a 'vestibule' that offers the world at large the possibility of either stepping inside or turning back.

Enligt Genette hålls alltså en bok samman av *paratexter*. Mer specifikt är paratexter beståndsdelar som skulle kunna sägas höra till bokens "förpackning": rubriker, förord, epiloger, författarangivelser, marginalanteckningar, illustrationer, omslag och så vidare. De befinner sig vid sidan av själva texten och styr läsningen av den.¹⁵ Därmed relaterar de tydligt till "antologisternas" aktivitet, och utgör en möjlig väg framåt i jakten på antologiers poetik.

Men hur påverkar paratexter förståelsen av en text? För att ge svar på detta föreslår Genette (1997, 4) att ett antal frågor behöver ställas till varje enskild paratext: "Var återfinns paratexten?"; "När är den tillagd?"; "Hur ser den ut?"; "I vilken kommunikativ kontext är den situerad?"; samt "Vilken funktion är den avsedd att fylla?". De sammantagna svaren på dessa frågor kan därmed ge en indikation på vad antologisten avsett med sitt bruk av paratexter. Till exempel menar Genette (1997, 161) att ett förord i regel är placerat antingen i början eller slutet av en text och har som syfte att: 1) få boken läst; och 2) att få den läst på rätt sätt.

Nu kan man kanske ifrågasätta relevansen i att applicera en modern litterär teori på en antik textsamling. Det är uppenbart att Genettes paratextualitetsbegrepp är utvecklat i relation till beståndsdelar av en tryckt bok. Exempelen är också tydligt präglade av den litteratur som är avhängig tryckpressens intåg på världsscenen. För att fungera behöver de översättas till en antik skrivarkultur. Jag menar dock att detta inte behöver vara en nackdel, snarare tvärtom. Rätt använd kan denna begreppsapparat kasta ljus över böckers historiska kontingens och därmed tvinga forskaren att explicit beakta den materiella kultur i vilken den aktuella antologin hör hemma. Den avgörande frågan blir därmed vilken skillnad det gör att Psaltaren ursprungligen traderats på skriftrullar snarare än i kodexar och tryckta böcker. Istället för omslag och förlagsreklam blir det viktigt att titta på incipiter,¹⁶ skrivarkolofoner,¹⁷ överskrifter, doxologier med mera (jfr. Aufrère 2010, 168–69). Kort sagt bör fokus ligga på skrivarpraktiker så som de såg ut under den tid Psaltaren formades.

Men om jag nu argumenterat för att fokus bör ligga på förord, överskrifter,

doxologier och andra paratexter, innebär det inte att samtalet förts tillbaka till ruta ett? Var det inte precis detta som Wilson gjorde? Även om materialet är detsamma skulle jag påstå att det teoretiska ramverk som nu introducerats faktiskt ger en annan ingång i frågorna. Det kan nämligen tjäna som utgångspunkt för en utvärdering av de möjliga paratextuella funktioner som tillskrivits en del av Psaltarens beståndsdelar. Ovan har det till exempel påvisats att de slutsatser som oftast har dragits i relation till Psaltarens överskrifter inte håller måttet. I min avhandling har jag argumenterat för att detta också är fallet både vad gäller förslaget att Ps 1–2 skulle tjäna som en gemensam inledning till Psaltaren (Willgren 2016, 136–71), samt vad gäller idén om att Ps 146–150 skulle varit avsedda som en enhetlig epilog där Psaltarens tematik når sitt klimax (Willgren 2016, 244–83).

En grundläggande förståelse av Psaltaren som en antologi från det andra templets tid utmanar således idén om att den skulle ha ett budskap som avsiktligt förmedlats genom dess makrostruktur. Samtidigt öppnar denna förståelse upp för nya sätt att förstå antologiseringens syfte.

Slutsatser

Om slutsatserna som drogs i relation till Psaltarens överskrifter ses i ljuset av den teoretiska förståelsen av Psaltaren som antologi framstår det nu tydligt att Psaltaren sannolikt inte har kompilerats så linjärt som tidigare forskning hävdade. Dessutom verkar det rimligt att anta att ”förpackningen” inte har lyckats tämja den inneboende dynamik som den avsiktliga sammanställningen av en mängd psalmer medfört. Snarare än en auktoritativ samling psalmer bör Psaltaren därmed förstås som en samling auktoritativa psalmer. Ett sådant påstående stöds också av observationen att psalmer i dödahavsmaterialet kunde ordnas i tämligen disparata sekvenser utan att psalmernas auktoritet i sig förändrades. Det verkar alltså som att *urvalet* snarare än *arrangeringen* har haft betydelse för tolkningen av den enskilda psalmen, och en bra analogi till Psaltarens formering blir därmed inte främst andra bibelböcker, utan Gamla testamentet självt. Ferry (2001, 6, kursivering original) igen:

[An anthology is...] a physical embodiment and figurative representation of what poets have tended to call *the tradition*—the iconoclast Pound said that the ‘tradition is a beauty which we preserve and not a set of fetters to bind us’—but which many critics more recently and more often have called *the canon*.

Ytterst ska Psaltarens formering inte ses så mycket ett formande av en ”bok” som det är ett kreativt bevarande av en tradition, och plötsligt kastas nytt ljus över Martin Luthers tal om Psaltaren som ”en liten bibel”. Precis som Gamla testamentet kan beskrivas i termer av kanon kan Psaltaren förstås som en kanon av psalmer. Formad under hundratals år förser denna antologi sina läsare inte primärt med en litterär kontext i relation till vilken de enskilda psalmerna ska läsas, utan snarare ett dynamiskt urval av psalmer som hade visat sig kapabla att motstå tidens tand och som värderats så högt av antika trosgemenskaper att de kommit att betraktas som Guds ord till sitt folk.

Noter

- 1 Den svenska översättningen är gjord av Carl Axel Aurelius (2010). Det tyska originalet lyder: ”ein kleine Biblia... Auff das wer die gantzen Biblia nicht lesen kündte hette hierin doch fast die gantze Summa verfasst in ein klein Büchlin”.
- 2 Tongivande i den formkritiska skolan var framför allt Hermann Gunkel, och även om han ägnade ett kapitel åt Psaltarens formering (”Die Sammlung der Psalmen”, Gunkel och Begrich 1985, 433–55, först publicerad 1933) skulle han senare bedömas sakna genuint intresse för frågan (Westermann 1981, 252).
- 3 Mer specifikt återfinns dessa doxologier i Ps 41:14; 72:18–19; 89:53; samt 106:48, och de har en överlappande struktur. Den kortaste, Ps 89:53, kan tjäna som exempel här: *barukh yhw le’olam ’amen we’amen*, ”Lovad vare Herren i evighet. Amen, amen”.
- 4 *Sitz im Leben* används inom formkritiken för att beteckna det sociala sammanhang i vilket en form (genre) har sitt ursprung, samt vilka funktion(er) och syfte(n) formen kan tänkas ha haft här.
- 5 Ett stort antal monografier, antologier och artiklar har publicerats sedan dess. Några av de mer tongivande är Brueggemann 1991, McCann (red.) 1993, Zenger 1993, Millard 1994, deClaissé-Walford 1997, Howard Jr. 1997, Mitchell 1997, Barbiero 1999, Auwers 2000, Ballhorn 2004, Grant 2004, Flint och Miller (red.) 2005, Weber 2006, Zenger (red.) 2010, Gosse 2015, och så min egen avhandling, Willgren 2016.
- 6 Jag är förvisso inte den förste som intar ett mer kritiskt förhållningssätt till denna forskningstradition. Före mig har inte minst Gerstenberger 1994 och Whybray 1996 problematiserat dess metoder och resultat, dock utan större genomslag.
- 7 Artikeln har av nödvändighet fått en mer skisserande karaktär. För den intresserade hänvisar jag till den mer detaljerade argumentation som återfinns i min publicerade avhandling (Willgren 2016).
- 8 Att ordet ”författare” sätts inom citattecken, trots att det hebreiska uttrycket *mizmor ledavid* till exempel oftast översätts med ”en psalm av David” i våra svenska biblar, är motiverat av att prepositionen *le* sannolikt inte ursprungligen hade sådana konnotationer (Mroczek 2016, 51–85). Dessutom är vår förståelse av vad en författare är inte nödvändigtvis i kongruens med antik praktik (Sommer 2015).

- 9 Jag använder Ψ istället för Ps för att markera att jag här talar om LXX-sekvensen samt LXX-numreringen av psalmerna. Denna numrering är alltså inte identisk med den masoretiska. Ett exempel är Ps 9–10, som i den masoretiska sekvensen är två psalmer, medan de i LXX räknas som en (Ψ 9). I detta fall rör det sig alltså inte om att Ps 10 fått en davidisk ”författarangivelse”.
- 10 Sannolikt syftar fångenskapsreferensen på exilen. Slomovic 1979, 358–59, pekar på ett möjligt samband med Jer 50–51.
- 11 De enda psalmer som saknar överskrift i LXX är Ps 1–2.
- 12 Med psalmodi menas inte bara att David explicit relateras till specifika psalmer, utan att han också på ett mer generellt plan blir en auktoritet och ett föredöme för bruket av psalmer i både liturgiska och skriftutläggande sammanhang.
- 13 Dessutom finns två mindre variationer. Ps 32 saknas, och Ps 33 och 71 återfinns bredvid andra psalmer än i MT.
- 14 För text och översättning till engelska, se Tueller 2014, 1:111–15.
- 15 Jfr. Scherbenske 2013, 236, som talar om att paratexter ”assert interpretive control over the text”.
- 16 En incipit (från lat. *incipere*, ”börja”) är en beteckning på de första orden i en text, ord som i antiken kunde fungera på samma sätt som en huvudrubrik gör i vår tid. En sådan praktik lever delvis kvar, till exempel går 1 Mosebok i judisk tradition under namnet Bereshit, vilket alltså är det första ordet i 1 Mos 1:1 (hebr. *bereshit* ”i begynnelsen”).
- 17 En bra definition återfinns i Hermann Hungers (1968, 1) studie av babyloniska och assyriska kolofoner. Här förstås en kolofon som ”eine vom Text getrennte Notiz des Schreibers am Ende einer Tafel literarischen Inhalts, die Aussagen über diese Tafel und über Personen, die mit dieser Tafel zu tun haben, enthält” (”en från texten separerad skrivarnotis i slutet av [ler]tavlor med litterärt innehåll som innehåller information om [ler]tavlan och de personer som har haft med tavlan att göra”).

Referenser

- Aufrère, Sydney H. 2010. ”Priestly Texts, Recensions, Rewritings and Paratexts in the Late Egyptian Period”, sida 159–83 i Philip Alexander, Armin Lange och Renate Pilling (red.), *In the Second Degree: Paratextual Literature in Ancient Near Eastern and Ancient Mediterranean Culture and Its Reflections in Medieval Literature*. Leiden: Brill.
- Aurelius, Carl Axel, övers. 2010. *Detta löfte gäller alla: Företal till Bibeln*. Stockholm: Artos.
- Auwers, Jean-Marie. 2000. *La composition littéraire du psautier: Un état de la question*. CahRB 46. Paris: Gabalda.
- Ballhorn, Egbert. 2004. *Zum Telos des Psalters: Der Textzusammenhang des Vierten und Fünften Psalmenbuches (Ps 90–150)*. BBB 138. Berlin: Philo.
- Barbiero, Gianni. 1999. *Das erste Psalmenbuch als Einheit: Eine synchrone Analyse von Psalm 1–41*. ÖBS 16. Frankfurt am Main: Lang.
- Brueggemann, Walter. 1991. ”Bounded by Obedience and Praise: The Psalms as Canon”. *JSTOT* 50, 63–92.

- Childs, Brevard S. 1979. *Introduction to the Old Testament as Scripture*. Philadelphia: Fortress.
- deClaisse-Walford, Nancy L. 1997. *Reading from the Beginning: The Shaping of the Hebrew Psalter*. Macon, GA: Mercer University Press.
- Ferry, Anne. 2001. *Tradition and the Individual Poem: An Inquiry into Anthologies*. Stanford: Stanford University Press.
- Flint, Peter W. och Patrick D. Miller, red. 2005. *The Book of Psalms: Composition and Reception*. VTSup 99. Leiden: Brill.
- Genette, Gérard. 1997. *Paratexts: Thresholds of Interpretation*. Översatt av Jane E. Lewin. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gerstenberger, Erhard S. 1994. "Der Psalter als Buch und als Sammlung", sida 3–13 i Klaus Seybold och Erich Zenger (red.), *Neue Wege der Psalmenforschung: Für Walter Beyerlin*. HBS 1. Freiburg: Herder.
- Grant, Jamie A. 2004. *The King as Exemplar: The Function of Deuteronomy's Kingship Law in the Shaping of the Book of Psalms*. AcBib 17. Atlanta: SBL Press.
- Griffiths, Paul J. 1999. *Religious Reading: The Place of Reading in the Practice of Religion*. Oxford: Oxford University Press.
- Gosse, Bernard. 2015. *L'espérance messianique davidique et la structuration du Psautier*. Supplément à Transeuphratène 21. Pendé: Gabalda.
- Gunkel, Hermann och Joachim Begrich. 1985. *Einleitung in die Psalmen: Die Gattungen der religiösen Lyrik Israels*. 4 uppl. HKAT. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Hever, Hannan. 1997. "Our Poetry is Like an Orange Grove": Anthologies of Hebrew Poetry in Erets Israel". *Prooftexts* 17, 199–225.
- Howard Jr., David M. 1997. *The Structure of Psalms 93–100*. BJSUCSD 5. Winona Lake, IN: Eisenbrauns.
- Hunger, Hermann. 1968. *Babylonische und Assyrische Kolophone*. AOAT 2. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag.
- Kagan, Zipora. 1999. "Homo Anthologicus: Micha Joseph Berdyczewski and the Anthological Genre". *Prooftexts* 19, 41–57.
- Kratz, Reinhard G. 2013. *Das Judentum im Zeitalter des Zweiten Tempels*. FAT 42. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Luther, Martin. 1545. *Biblia: das ist: Die gantze Heilige Schrift: Deudsch Auff's New zuge-richt. D. Mart. Luth*. Wittenberg: Hans Lufft.
- McCann Jr., J. Clinton, red. 1993. *The Shape and Shaping of the Psalter*. JSOTSup 159. Sheffield: JSOT Press.
- Millard, Matthias. 1994. *Die Komposition des Psalters: Ein formgeschichtlicher Ansatz*. FAT 9. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Mitchell, David C. 1997. *The Message of the Psalter: An Eschatological Programme in the Book of Psalms*. JSOTSup 252. Sheffield: Sheffield Academic.
- . 2006. "Lord, Remember David: G.H. Wilson and the Message of the Psalter". *VT* 56/4, 526–48.
- Mroczek, Eva. 2016. *The Literary Imagination in Jewish Antiquity*. Oxford: Oxford University Press.
- Scherbenske, Eric W. 2013. *Canonizing Paul: Ancient Editorial Practice and the Corpus Paulinum*. Oxford: Oxford University Press.

- Slomovic, Elieser. 1979. "Toward an Understanding of the Formation of Historical Titles in the Book of Psalms". *ZAW* 91/3, 350–80.
- Sommer, Benjamin D. 2015. *Revelation and Authority: Sinai in Jewish Scripture and Tradition*. The Anchor Yale Bible Reference Library. New Haven: Yale University Press.
- Tueller, Michael A., red. 2014. *The Greek Anthology*. Översatt av W. R. Paton. 5 vol. LCL 67. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Weber, Beat. 2006. "Psalm 1 and Its Function as a Directive into the Psalter and Towards a Biblical Theology". *OTE* 19/1, 237–60.
- Westermann, Claus. 1981. *Praise and Lament in the Psalms*. Översatt av Keith R. Crim & Richard N. Soulen. Atlanta: John Knox.
- Whybray, R. Norman. 1996. *Reading the Psalms as a Book*. JSOTSup 222. Sheffield: Sheffield Academic.
- Willgren, David. 2016. *The Formation of the 'Book' of Psalms: Reconsidering the Transmission and Canonization of Psalmody in Light of Material Culture and the Poetics of Anthologies*. FAT II 88. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Wilson, Gerald H. 1985. *The Editing of the Hebrew Psalter*. SBLDS 76. Chico, CA: Scholars Press.
- . 1992. "The Shape of the Book of Psalms". *Int* 46, 129–42.
- . 1993. "Shaping the Psalter: A Consideration of Editorial Linkage in the Book of Psalms", sida 72–82 i J. Clinton McCann Jr. (red.), *The Shape and Shaping of the Psalter*. JSOTSup 159. Sheffield: JSOT Press.
- . 2005a. "The Structure of the Psalter", sida 229–46 i Philip S. Johnston och David G. Firth (red.), *Interpreting the Psalms: Issues and Approaches*. Downers Grove, IL: InterVarsity Press.
- . 2005. "King, Messiah, and the Reign of God: Revisiting the Royal Psalms and the Shape of the Psalter", sida 391–406 i Peter W. Flint och Patrick D. Miller (red.), *The Book of Psalms: Composition and Reception*. VTSup 99. Leiden: Brill.
- Zenger, Erich. 1993. "Der Psalter als Wegweiser und Wegbegleiter: Ps 1–2 als Proömium des Psalmenbuchs", sida 29–47 i Arnold Angenendt & Herbert Vorgrimler (red.), *Sie Wandern von Kraft zu Kraft: Aufbrüche – Wege – Begegnungen: Festgabe für Bischof Reinhard Lettmann*. Kevelaer: Butzon & Bercker.
- , red. 2010. *The Composition of the Book of Psalms*. BETL 238. Leuven: Peeters.

Stefan Östersjö

Musikalisk transkription

Från handskrift till motion capture

Transkription av musikaliska verk var länge en central praktik inom den västerländska konstmusiken. Huvuddelen av detta kapitel kommer ägnas åt en diskussion av varför transkription, efter att ha blivit en mer perifer företeelse under 1900-talet, idag kan ta mer mångfacetterade former än någonsin förr. Jag kommer att relatera till två konstnärliga forskningsprojekt där transkription i olika former utgjorde den konstnärliga metoden i skapandet av nya verk. Men låt oss inledningsvis anta ett historiskt perspektiv.

Vi är idag vana att tänka på musik som något som alltid finns tillgängligt, i mobiltelefonen, på internet eller, för all del, i de flesta offentliga miljöer. I en tid då musik enbart kunde göras tillgänglig genom framföranden, i hemmet eller i offentliga sammanhang, var transkriptionen ett sätt att göra till exempel Beethovens symfonier tillgängliga för flera (och för upprepat lyssnande) genom att transkribera dem för piano. Men en transkription, utförd med kompositoriska ambitioner, kan vara så mycket mer än en sådan överföring av en noterad komposition till en form anpassad för ett annat instrument. Tonsättaren Luciano Berio konstaterar hur vi kan nå en djupare förståelse för transkription genom ett studium av den västerländska notskriftens framväxt. Transkription framstår då som ett redskap för att utforska notskriftens teknologi och han konstaterar vidare hur ”musical transcription, seen from a historical perspective, implies not only interpretation but also evolutionary and transformational processes. The practice, the possibilities, and the needs of transcription were an organic part of musical invention” (Berio, 2006, s. 35). J.S. Bach visar detta, till exempel i dennes transkriptioner av Vivaldis konsert för fyra violiner transformerad till en konsert för fyra cembali. Här, liksom i andra av hans otaliga andra transkriptioner av musik skriven av samtida kollegor, kan man konstatera hur han förbättrar det ursprungliga verkets kontrapunkt, utökar antalet stämmor där så tycks befogat, utvidgar långsamma satser genom att fortsatt komponera ut den begynnande kontrapunktiska strukturen och genom att notera ornamentik på

ett sätt som gett väsentligt ökad kunskap om tidens uppförandepaxis (Aldrich, 1949). På Bachs tid var transkriptioner en metod för att studera komposition men naturligtvis också ett redskap för att snabbt kunna presentera nya verk i den takt som arbetsgivaren önskade. Denna dubbla roll som musikalisk transkription haft – både som en pragmatisk metod och som en form för kompositorisk undersökning och analys – utgör en möjlig anledning till dess tillfälliga vanrykte under 1900-talet.

En musikalisk transkription kan historiskt sett antingen expandera instrumentationen av ett verk, som i en orkestrering av ett soloverk eller reducera antalet stämmor, som i Webers kvintettversion av Schönbergs Kammarosymfoni op 9. Inom spänningsfältet mellan transkription och parafraas kan ett flertal olika, ibland samverkande, avsikter urskiljas:

1) Originalt tänks rymma en oförlöst ”egentlig gestalt”, såsom exempelvis Ravels orkestrering uppenbarar den orkestrala potentialen i Mussorgskijs ”Tavlor på en utställning”. 2) Transkriptionen ses som en interpretation av verket, strukturellt bärande drag tydliggörs, ofta, men inte nödvändigtvis, genom reduktion¹.

3) Originalt utgör material och inspirationskälla för ett nytt självständigt verk, jämför t.ex. Liszts bearbetningar av Chopins sånger.²

En musikalisk transkription var alltså liktydigt med ett arrangemang av ett verk för ett annat instrumentarium än det för vilket det ursprungligen skrevs. Som ett led i den musikvetenskapliga forskningen i utomeuropeisk musik och folkmusik utvecklades under 1800-talet en andra form av musikalisk transkription, där muntligt traderad musik överförs till västerländsk notskrift. Under 1900-talet utvecklades dessa metoder inom musiketnologin, först genom användande av ljudupptagningar och efter 1950 med en ökande användning av ny teknologi för att skapa representationer av dessa data i olika former (Nettl, 2005). Transkription i denna bemärkelse har utvecklats på liknande sätt som den parallella praktik som vi finner inom lingvistik där ny teknologi och en mångfald av teckensystem är under fortsatt utveckling. Men inom musiken finns ytterligare ett fält där transkription i denna bemärkelse är viktig, nämligen inom pedagogik i gehörstraderad musik som jazz samt folk- och världsmusik. Utvecklingen av tekniska hjälpmedel kan summeras i två huvudsakliga fält: 1) Musikspelare som underlättar gehörsmässig transkribering och alltså kan sakta ner uppspelningen utan att ändra tonhöjden och har användarvänliga lösningar

för start, stopp och repetition. 2) Mjukvaruprogram som analyserar innehållet i en ljudfil och genererar en automatisk transkription, en teknik som används för notation av inspelningar men också för komposition och framförande av interaktiv musik med datorer³.

Forlorn Hope: transkription på tröskeln mellan renässansmusik och samtid

Dessa båda former av transkription kom att tillämpas i mitt samarbete med den brittiske tonsättaren David Gorton i skapandet av ett verk som kom att heta *Forlorn Hope*⁴. Det är en komposition för 11-strängad altgitarr, ett instrument som utvecklades i ett annat samarbetsprojekt, mellan gitarristen Per-Olof Johnson – under många år professor i gitarrspel vid Musikhögskolan i Malmö – och gitarrbyggaren Georg Bohlin. Altgitarran skapades ursprungligen med avsikten att underlätta transkription av lutmusik till gitarr genom att överföra några av renässanslutans egenskaper till ett gitarrinstrument. Själv har jag kommit att använda instrumentet huvudsakligen för att spela nyskriven musik, komponerad direkt för de egenskaper instrumentet har som också skiljer det från renässanslutan. Även i arbetet med *Forlorn Hope* kom instrumentets fysiska egenskaper i fokus. Eller snarare – de kvalitéer som ett objekt har för en viss brukare, det som psykologen James Gibson (1986) kallar ”affordances”, ett begrepp som söker fånga det ekologiska samspel som utgör en förutsättning för all mänsklig perception av vår omgivning. Denna specifika dynamik mellan objekt och brukare är naturligtvis central för varje ansats till musikalisk transkription men i vår studie, baserad på kvalitativ analys av videodata från samtliga gemensamma arbetspass, framkom möjligheten att studera dessa processer i detalj. I *Forlorn Hope* inleddes vår utforskning av instrumentet med flera arbetsdagar i en studio på *Inter Arts Center*⁵ i Malmö. Här testade vi olika stämningar på flera olika instrumentet där altgitarran var ett. David Gorton har under en lång följd av år utvecklat en kompositorisk praktik där omstämningar (scordatura) av stränginstrument varit en central strategi. Dessa omstämningar skapar mikrotonala relationer med hjälp av en procedur som bygger på ett användande av den naturliga septimflageoletten som referens vid alterering av varje sträng som stäms om⁶. Gortons teknik bygger alltså inte bara på ett harmoniskt system med mikrotonalitet utan också på en praxis för hur omstämningen utföres på instrumentet. På *Inter Arts Center* testade vi en serie stämningar som Gorton förberett innan vi sågs genom improvisationer som jag

gjorde på instrumenten. Vi spelade in alla arbetsessioner på video och dessa inspelningar blev sedan ett viktigt material i ett senare skede i det konstnärliga arbetet. Vi identifierade genom detta arbete en *scordatura*⁷ för instrumentet och hittade också flera speltekniker och specifika klangliga material genom mina improvisationer som vi ville använda i kompositionen.

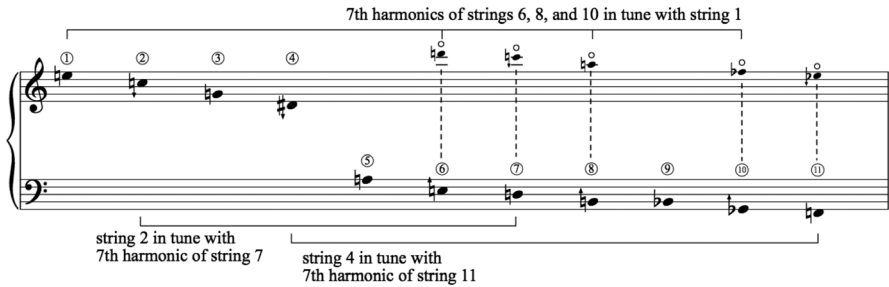

Fig. 1: *Scordatura* för den 11-strängade altgitarren i David Gortons *Forlorn Hope*.

Den första impulsen till att arbeta med transkription kom lite senare med tanken att knyta detta nya verk (som ännu inte hade en titel) till lutmusik av den brittiske renässansstonsättaren John Dowland. Jag hade några år tidigare genomfört ett projekt med den brittiske tonsättaren Natasha Barrett där vi dekonstruerat musik av John Dowland genom en serie kompositioner och improvisationer över en och samma lutsång, *Can She Excuse* (Barrett & Östersjö, 2009). Med Natasha Barrett utvecklades en mycket detaljerad utforskning av ornamenten⁸ och andra minimala komponenter i Dowlands musik. David Gorton och jag såg här möjligheten att låta ett verk för luta utgöra en strukturerande faktor i många dimensioner. Vi beslutade oss för att det första steget i detta kompositionsarbete måste vara att transkribera ett givet verk för den *scordatura* som vi identifierat för altgitarren. Jag hade då alldeles nyligen gjort en transkription för altgitar av ett av Dowlands främsta solostycken, hans *Forlorn Hope Fancy*, och vi bestämde oss för att arbeta med detta kromatiska och kontrapunktiska stycke, ett av de mest virtuosa lutverken av sin tid. Detta blev alltså även en källa till det nya verkets titel. Med min transkription som utgångspunkt träffades vi på *Royal Academy of Music* i London och arbetade gemensamt fram en ny transkription för den specifika mikrotonala *scordatura* som Gorton skapat för verket. Vi hade två utgångspunkter i detta arbete, att dels söka de mest idiomatiska lösningarna, dels strävan efter de mest konsonanta, relativt sett

mest välklingande resultaten⁹. Detta innebär att vi dels arbetade pragmatiskt i förhållande till instrumentets förutsättningar, dels med ett intuitivt lyssnande där vi sökte musikaliskt tillfredsställande lösningar. Denna process krävde ett par dagars arbete, och därefter gjorde jag en inspelning av den nya transkriptionen som ett arbetsmaterial för tonsättaren. Därefter inleddes Gortons enskilda, kompositoriska process som också omfattade en form av transkription. Här återvände Gorton till videomaterialet från *Inter Arts Center* och transkriberade delar av mina improvisationer för att använda dem som material i partituret. Dessa improvisationer var resultatet av en intensiv kollaborativ process, där idéer från båda parter vävdes samman i en gemensam utforskning av altgitarren och dess specifika egenskaper med den scordatura som vi hade valt¹⁰. I ett första led arbetade Gorton alltså som en musiketnolog som transkriberar ett stycke musik, representerad i en ljudupptagning. Men i nästa skede kom transkriptionen av Dowlands *Forlorn Hope Fancy* att fungera som ett filter för hur den transkriberade improvisationen omformades till en ny komposition i det slutliga partituret¹¹. *Forlorn Hope* har sju satser som alla har separata titlar i karaktäristisk renässansanda, men tillägnade samtida brittiska politiker, och den sats där detta material kom till bruk har titeln *Mr Hunt's Thing, Almain*¹². Här använder Gorton den tredje delen av Dowlands *Forlorn Hope Fancy*, med dess snabba karaktäristiskt vågformigt böljande eller undulerande skalförändringar, som skelettartad struktur. Med det material som transkriberades från mina improvisationer gestaltar partituret en komplex väv av ofta oberoende figurationer i vänster och höger hand som genererar ett slags diffus efterbild av Dowlands komposition (se figur 1 och figur två där takt 56 i *Forlorn Hope* korresponderar med takt 28 i transkriptionen av John Dowlands luststycke).

Fig. 2: Takt 54-59 av David Gortons *Forlorn Hope*.

Fig. 3: Takt 28-29 av Östersjö och Gortons transkription av John Dowlands *Forlorn Hope Fancy*. Lägg märke till överensstämmelserna med takt 56-59 i Gortons *Forlorn Hope* (se Fig. 2).

På liknande sätt utgör vår transkription av Dowlands lutstycke material för ytterligare två satser, *The Right Honourable David, Minister of State for Universities and Science (attending Cabinet), his Galliard*, som baseras på styckets första tredjedel samt *Dr Cable's Pavan* (som hämtar sitt material från den andra delen). *Forlorn Hope* gestaltar på dessa vis hur två grundläggande former för transkription kan tillämpas i skapandet av ny musik idag. Vad vi söker att utforska är hur dynamiken i samarbetet mellan musiker och tonsättare kan öka genom en djupare förståelse för våra konstnärliga redskap. Notskriften är ett av dessa redskap, och vi ser transkription som en form av utforskning av dess möjligheter. Men vi intresserar oss också mycket för den tysta kunskap som musikern härbärgerar. Denna förkroppsligade kunskap tar form i framförandet, och dess klingande resultat kan transkriberas till notskrift som Gorton gjorde i det förberedande kompositionsarbetet med *Forlorn Hope*. Men musikerns tysta kunskap är också inskriven i den egna kroppen. Ett studium av musikers förkroppsligade kunskap kräver en analys på flera nivåer.

Go To Hell: om musikalisk gestik, transkription och ny teknologi

Ny teknologi och nya sätt att förstå mänsklig perception öppnar idag upp för en vidgad tillämpning av transkription inom musiken. Musikaliskt lyssnande är inte enbart beroende av vår hörsel utan väver samman intryck från alla sinnen (Livingstone & Thompson, 2006; Thompson, Graham, & Russo, 2005). Även en stillasittande lyssnare i en konsertsal förstår musiken utifrån kvalitéer som relaterar till rörelse och handling (Godøy, 2006). I studier av noviser och professionella musiker som spelar "luftpiano" till klassisk musik kan man observera att skillnader i graden av korrespondens mellan ett faktiskt framförande på instrumentet och en imitation utgör ett kontinuum. Alltså kan man förmoda att

även en lyssnare som aldrig spelat piano lagrar erfarenheter av pianospel redan genom passivt lyssnande (Godøy & Jensenius, 2006). Studier i musikalisk perception och musikalisk gestik har väckt en önskan hos musiker och tonsättare att utveckla former för komposition och framförande som bygger på gestiska kvalitéer och rörelsedata. Ett uppmärksammat exempel på detta är den svenske tonsättaren Jesper Nordin's programvara *Gestrument*¹³ som först utvecklades för Nordin's eget kompositoriska arbete men som sedan vidareutvecklats till en applikation där många slags användare kan designa sin egen musik.

Möjligheten att kvantifiera rörelsedata genom *motion capture*-tekniker kan förse musiker och forskare med ”översättningar” som kan användas både konstnärligt och analytiskt. Åtskilliga verk har skapats med dessa tekniker där dansare och koreografer genererar material som en tonsättare omvandlar till klingande musik. I forskningsprojektet ”Music in Movement” (2012-2015), ett internationellt, tvärdisciplinärt projekt med stöd från Vetenskapsrådet och med Musikhögskolan i Malmö som huvudman, utvecklade jag tillsammans med en rad tonsättare, musiker, koreografer, filmare och tekniker en serie verk som använder musikens rörelser som källa för skapandet av ny musik, videokonst, film, installationer och musikteater. Ett av dessa verk var en platspecifik komposition som kom att heta *Go To Hell*. Verket gjorde en nedlagd kärnreaktor i Stockholm, R1 på Tekniska Högskolan, till spelplats. Publiken förs först ned under jorden via en spiraltrappa som går 25 meter ned under jordytan, vidare in i reaktorhallen. I den hall där testreaktorn var installerad fanns också tolv kontorsrum längs med en av väggarna. Här möter publiken först en helvetesmaskinsliknande installation som aktiverar reaktorhallen akustiskt via högtalare placerade i varje kontorsrum. Ljudmaterialet är i sig mycket snarlikt det torra surrandet från en geigermätare, men när kontorsrummets dörrar är öppna expanderas de till en massiv klangmassa. Synkront med dessa ljudande former rör sig ett ljusspel mellan kontorsrummen. Dessa gester i ljus och ljud är direkt utvunna ur *motion capture*-data från mitt framförande av *Toccata Orpheus* (Riehm, 1991) ett stycke för gitarrsolo av den tyske tonsättaren Rolf Riehm.

Toccata Orpheus refererar till Orfeus nedstigande i underjorden och skapar genom ett särpräglat användande av musikens rörelser över greppbrädan, en koreografi för hand- och armrörelser som i sig transcenderar de konventionella formerna för klassisk konsertmusik. Tonsättaren önskar att varje framförande av detta verk ska vara ett gestaltande av Orfeus' persona. En prosadikt av tonsättaren själv inleder partiturets förord och ger ett anslag till dessa underliggande intentioner¹⁴. Musikens intentioner måste därför gå bortom den gängse syft-

ningen mot ett korrekt utförande av partiturets anvisningar för den klangliga realiseringen. Djupast sett är alltså avsikten med *Go To Hell* att skapa en inramning där gitarrverkets konceptuella nivåer kan kommuniceras till en publik.

För att åstadkomma detta tog vi åtskilliga konstnärer och andra krafter i bruk. Vi började arbetet med att spela in *motion capture* av *Tocatta Orpheus* på Humlabbet vid Lunds universitet. För att få en korrekt återgivning också av fingerrörelser spelade vi in både *motion capture*-data och film med höghastighetskamera. Dessa data sammanfördes sedan av Carolina Larsson som är tekniker på Humlabbet. Slutresultatet var en representation av ett framförande av verket där varje aktion kan studeras i hög upplösning.

En tonsättare som varit ledande i arbetet med att skapa musik från *motion capture* av dansare är Gerhard Eckel, särskilt i det arbete han gjort vid Kunstuniversität Graz. Den ljus- och ljudinstallation i reaktorhallen som beskrivits ovan, och som fick det självständiga namnet *Motion Grid*, skapades av Eckel som en del av den platsspecifika utforskningen men också med en direkt relation till *Tocatta Orpheus*. Han beskriver själv kompositionsprocessen på detta vis:

While developing Motion Grid I was searching for ways of augmenting the intimate choreography of the guitarist's fingers and hands and transposing it into the vast performance space. Motion-capture algorithms use skeleton models and inverse kinematics to estimate joint positions and angles from the 3D positions of visual markers attached to the body. In Motion Grid I used these joint positions to control the sound synthesis and the light projectors. From the joint positions I calculated the speeds of the five fingers relative to their hand and the speed of the hand relative to its elbow, resulting into 6 values per hand. Each speed was then assigned to one of the 12 office spaces containing a loudspeaker and light projector. The speeds were transposed into light intensities using a function adapting the speed variations to the way incandescent bulbs react to electrical dimming, which is not straightforward. For the sound a more intricate solution was needed due to the extremely reverberant acoustics of the performance space. The speeds were transposed into sequences of impulses with varying density using a sound model based on the stick-slip phenomenon, which is the spontaneous jerking motion that can occur while two objects are sliding over each other. Stick-slip processes are at work when doors creak or strings are bowed. So the fingers and hands of the guitarist become giant creaking door hinges, the intensities of which are controlled by the performers opening and closing the office doors. Low

speeds create easily localisable individual sharp impulses whereas high speeds result in intense quasi-periodic, almost pitched, sustained sounds. The 12 independent stick-slip processes result into a complex spatial sonic texture inscribing the choreography of the guitarist's hands and fingers into the architectural and acoustic structure of the performance site. (personlig kommunikation, maj 2016)

Ett annat perspektiv vi ville undersöka var möjligheten att transkribera gitarrstycket till rörelse utan instrument. I samarbete med koreografen Marie Fahlin började vi experimentera med skapandet av koreografiska material, först genom att utveckla koreografier från enskilda sekvenser och fraser i gitarrstycket. De svårigheter vi genast kunde konstatera utgjorde också början på en fördjupad förståelse av musikerns förkroppsligade kunskap. Varje rörelse får en ny mening när den utförs utan instrumentet, och även om jag kunde spela hela verket utan till var jag ideligen tvungen att gå tillbaka till partituret och eller instrumentet för att bekräfta hur ett visst moment skulle utföras. Att framföra stycket utan någon klingande återkoppling visade sig vara nästintill omöjligt. Min inre bild av det ursprungliga klingande resultatet blev här en nödvändig referens. Men detta arbete blev också utgångspunkten för en annan form av transkriptioner som utgick från mina rörelser i framförandet, nu istället överförda till motsvarande mönster på andra instrument. Vi arbetade här med de två vietnamesiska musiker som tillsammans med mig utgör gruppen *The Six Tones*¹⁵. Nu skulle de alltså lära sig att utföra rörelsemomenten i Riehms Toccata Orpheus och sedan överföra dem på sina egna instrument. Nguyễn Thanh Thùy, som spelar đàn tranh¹⁶, beskriver detta skede i arbetsprocessen på följande vis:

It was difficult to copy the movements from the guitar piece. At first I tried to learn the movements, irrespective of the sounding result on my instrument. Memorising the gesture became easier when I also began to more intentionally shape the sounding result on the đàn tranh. At this point, the gesture obtained new musical meaning for me. (personlig kommunikation, April 2014)

Under en period av ett och ett halvt år arbetade vi succesivt fram en transkription av Riehms stycke i en ny version för gitarr och två traditionella vietnamesiska instrument, đàn *tranh* – och đàn *bầu*, ett ensträngat monokord. Parallellt med detta arbete gjorde vi kontinuerligt nya transkriptioner som gick från framförande på instrumenten till koreografi i samarbete med Marie Fahlin. Men vi

gjorde också omfattande experiment med att låta hennes koreografier utgöra material för ny musik för våra tre instrument. Vi gjorde alltså transkriptioner i tre olika led: från aktioner på ett instrument till koreografi, från aktioner på ett instrument till ett annat och slutligen, från koreografi till aktioner på instrument. Sammantaget utgjorde detta den konstnärliga metod med vilken vi skapade femtio minuter musik och koreografi till föreställningen *Go To Hell*¹⁷.

Delar av detta arbete gjordes på *Inter Arts Center* i Malmö och andra delar i Vietnam. Men i slutskedet repeterade vi de nya koreografierna i Marie Fahlins studio i Stockholm, fram till den sista period som vi hade bokad i själva reaktorhallen. Där arbetade vi också specifikt med hur koreografierna kunde utforska rummet och genom en serie fixerade positioner utgöra en grafisk kartläggning av dess arkitektur. I denna process blev också ljussättningen av *Sutoda*¹⁸ en viktig komponent. Men *Go To Hell* rymde ytterligare en central faktor: de tre videoprojektioner som dominerade de tre övriga väggarna i reaktorhallen under stora delar av föreställningen. Här mötte publiken tre olika material: *Il Se Tourna*, en film av den danske videokonstnären Anders Elberling och tonsättaren Henrik Frisk; ett material filmat av Jörgen Dahlqvist för ett annat projekt med *The Six Tones*, en film med titeln *Seven Stories*; samt live-video av Anders Elberling. Dessa improvisationer vävde samman de visuella lagren med tekniker som kanske skulle kunna sägas utforskade möjligheter till transformation snarare än transkription av olika material. Elberlings film med Henrik Frisk använder video av mitt framförande av *Tocatta Orpheus* som ett grundläggande gestiskt material, men filmen hämtar bärande strukturer från Orfeusmyten och går därigenom tillbaka till själva kärnan i projektet, hur en musikers rörelser i framförandet av ett gitarrstycke kan gestalta element ur myten om Orfeus och, som tonsättaren föreställt sig det, förkroppsliga Orfeus persona. Jörgen Dahlqvists film knyter Orfeusmyten till en gestalt i Son Hâu, ett klassiskt skådespel i vietnamesisk *Tuông-teater*¹⁹ (som utgjorde material för *Seven Stories*), en av huvudpersonerna i detta Shakespearianska drama blir halshuggen men fortsätter att leda sina vänner i deras flykt över bergen. I denna scen, i koreografi av Marie Fahlin, förenas denne halshuggne hjältegestalt med Orfeus, vars huvud, i slutscenen av *Go To Hell*, flyter iväg på floden, samtidigt som de tre musikerna nu tagit plats i den tomma grop där reaktorn var placerad och spelar korta fragment från transkriptionen av Riehms komposition.

Go To Hell hade urpremiär i RI-reaktorn 2013. Även om det är en platsspecifik installation har det visat sig möjligt att överföra den till andra spelplatser,

och den har sedan dess spelats i en källare under en konsertsal i Ghent och i en gigantisk kemisk fabrik i Hanoi.

Luciano Berio påminner oss om hur transkription kan vara ett redskap genom vilket vi kan nå en fördjupad kunskap av historiska partiturer, en källa till utforskningar som inte bara kan ge ny analytisk förståelse men också kan omforma och ge upphov till nya gestaltningar (Berio, 2006). David Gortons *Forlorn Hope* är ett verk för 11-strängad altgitarr som gestaltar dessa möjligheter genom att öppna nya perspektiv på John Dowlands lutmusik. Med nya teknologier bortom notskriften kan transkription också ge en ökad förståelse av musikalisk perception och musikerns tysta kunskap. Här ligger ett forskningsfält som, enligt min förståelse, bäst utforskas genom tvärdisciplinära ansatser där den konstnärliga forskningen kan utgöra en knutpunkt mellan kvalitativa och kvantitativa metoder.

Noter

- 1 Här utgör Berio en utmärkt referens som själv såg sina transkriptioner som analytiska tolkningar, och han hänvisar till sitt orkesterverk *Sinfonia* som den bästa och mest ingående analys han någonsin kunnat hoppats på att göra av scherzot från Mahlers andra symfoni (Berio, 2006, s. 40).
- 2 För en diskussion av Liszts transkriptioner se Charles Rosens bok *The Romantic Generation* (1995) där han påvisar en påfallande trohet mot originalet i de mer vidlyftiga parafaserna, som i fallet med Chopins sånger, som Liszt samlar till ett cykliskt pianoverk. Rosen exemplifierar med hur Liszt intertextuellt kopplar Chopins Nocturne i Db Dur Op 27, no. 2 till mazurkan *Meine Freuden* (Op 74 no. 5) och omvandlar denna sång till en nocturne i Chopins stil (Rosen, 1995, s 512-513).
- 3 En utmärkt litteraturstudie på detta område är ”Automatic music transcription: challenges and future directions” (Benetos et al., 2013).
- 4 *Forlorn Hope* finns inspelat, tillsammans med min transkription för altgitarr av John Dowlands *Forlorn Hope Fancy* på en porträtt CD med David Gortons musik på Toccata Records, London (Gorton, 2017).
- 5 *Inter Arts Center* är ett resurscentrum för konstnärlig forskning vid den konstnärliga fakulteten vid Lunds Universitet, se vidare centrets hemsida www.iac.lu.se.
- 6 Detta är alltså den naturliga septima som erhålls genom den sjätte övertonen. Eftersom den är 31 cent lägre än det sjunde steget i en tempererad skala ger detta en markant alterering av tonhöjden på den sträng som stäms om.
- 7 Scordatura (ital., ‘ostämndhet’, av scordare ‘göra ostämnd’) innebär att stämma ett instrument till en annorlunda stämning än den vedertagna med avsikten att ändra instrumentets klang, möjliggöra en annorlunda harmonik eller figurationer som annars är speltekniskt komplicerade.

- 8 Ornamentik är en grundläggande beståndsdel i musikskapande världen över. Ett gemensamt drag är att ornamentiken utgör det utrymme som musikern har att variera en given melodi. De ornament som används i en viss musikalisk stil kan variera avsevärt i olika genrer och musikaliska kulturer. John Dowlands lutmusik är, i likhet med J.S Bach, rikt ornamenterad i notskriften och är därigenom en källa till kunskap om tonsättarens spelstil på instrumentet. *Can She Excuse* finns i ett flertal versioner av Dowland (alla inspelade som en del av CDn) och vi intresserade oss särskilt för den mångfacetterade ornamentiken i dessa stycken.
- 9 Konsonans (latin *co'nsonans* "enstämmig", "medljudande", av *co'nsono* 'ljuda tillsammans', "överensstämma", "harmoniera") är en psykoakustisk egenskap i samklang av flera toner. Hur vi uppfattar konsonans och dess motsats, dissonans, är kulturellt betingat, men det finns en direkt relation till övertonsserien och en universell samstämmighet kring att *unisono* (samma ton) och oktaven (samma ton men i en annan oktav) är de mest konsonanta intervallen. I arbetet med vår transkription sökte vi en realisering som sammanförde vår förståelse av konsonans inom renässansens stämningssystem med den samtida estetik som låg till grund för den *scordatura* som vi använde i *Forlorne Hope*.
- 10 En video som sammanfattar de olika stadierna i denna process kan man se här:
- 11 Vi diskuterar denna process mer ingående i ett bokkapitel skrivet tillsammans med musikpsykologen Eric Clarke och hans assistent Mark Doffman (Clarke, Doffman, Gorton & Östersjö, 2017).
- 12 Titeln syftar på Jeremy Hunt som var "Secretary of State for Culture, Media and Sport" 2010-12 och djupt populär i denna roll.
- 13 Se vidare projektets hemsida www.gestruent.com
- 14 Även i partituret finns ibland korta motto, inte utan likhet med de inskriptioner som Beethoven gjorde i sina sena partiturer, som anger specifika referenser till Orfeus' öde, som när mot slutet av verket, man möter specifikationer av vilken av Orfeus kroppsdelar som slits loss i en viss takt.
- 15 *The Six Tones* startades 2006 som ett samarbetsprojekt mellan musiker från traditionell Vietnamesisk- och experimentell västerländsk musik. Sedan dess har gruppen utvecklats till en plattform för interkulturella och interdisciplinära praktiker. Se vidare gruppens hemsida, www.thesixtones.net samt artikeln "The politics of listening in intercultural artistic practice" som diskuterar utvecklingen av konstnärlig metod inom gruppen samt de politiska implikationer som denna har (Östersjö & Nguyễn, 2017).
- 16 Många vietnamesiska instrument har ett nära släktskap med instrument som återfinns i andra versioner i andra länder i sydostasien, *đàn tranh* är en cittra i samma familj av instrument som till exempel en kinesisk Gucheng, en koreansk kayagum och en japansk koto.
- 17 En mer ingående analys av detta arbete står att läsa i en artikel publicerad i *Contemporary Music Review* nr 4-5 (Östersjö, 2016).
- 18 *Sutoda* är ett scenkonstkollektiv i Stockholm som gjort sig kända för sitt arbete med ljus- och videodesign.

- 19 *Tuông* är en traditionell form av teater som är besläktad med Pekingopera. I Vietnam har lokala stilar utvecklats i södra, mellersta och de norra delarna av landet. Ett gemensamt drag är ett högdramatiskt innehåll centrerat kring ond bråd död, intriger och maktspel.

Referenser

- Barrett, N. & Östersjö, S. 2009. [CD] *Black Bile Extempore* Stockholm: Elektron Records
- Benetos, E., Dixon, S., Giannoulis, D. et al. 2013. Automatic music transcription: challenges and future directions *Journal of Intelligent Information Systems* 41: 407. doi:10.1007/s10844-013-0258-3
- Berio, L. 2006. *Remembering the future*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Clarke, E., Doffman, M., Gorton, D., & Östersjö, S. 2017. Fluid practices, solid roles? The evolution of Forlorn Hope. I *Creativity, Improvisation and Collaboration: Perspectives on the Performance of Contemporary Music* redigerad av E. Clarke & M. Doffman. Oxford: Oxford University Press.
- Gibson, J. J. 1986. *The ecological approach to visual perception*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Godøy, R. I. 2006. Gestural-sonorous objects: Embodied extensions of Schaeffer's conceptual apparatus. *Organised Sound*, 11(2), 149–157.
- Godøy R.I., Haga E., Jensenius A.R. 2006. Playing "Air Instruments": Mimicry of Sound-Producing Gestures by Novices and Experts. I *Gesture in Human-Computer Interaction and Simulation. GW 2005. Lecture Notes in Computer Science* redigerad av Gibet S., Courty N. & Kamp JF, vol 3881. Berlin, Heidelberg: Springer Verlag
- Gorton, D. 2017. *Variations on John Dowland* [CD] Stefan Östersjö, Longbow. London: Toccata Records
- Gorton, D. & Östersjö, S. 2016. Choose your own adventure music: on the emergence of voice in musical collaboration *Contemporary Music Review*, 35:6, s. 579-598, DOI: 10.1080/07494467.2016.1282596
- Konsonans, (2017). I: *Nationalecyklopedin* Hämtad 2017-06-18 från: <http://www.ne.se.ludwig.lub.lu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/konsonans>
- Livingstone, S. R., & Thompson, W. F. 2006. Multimodal affective interaction: A comment on musical origins. *Music Perception*, 24(1), s. 89–94.
- Nettl, B. 2005. *The Study of Ethnomusicology Thirtyone issues and concepts*. Illinois: University of Illinois Press.
- Putnam, A. 1949. Bach's Technique of Transcription and Improvised Ornamentation *The Musical Quarterly*, Vol. 35, No. 1, s. 26-35, Accessed: 26-04-2017 from <http://www.jstor.org/stable/739578>
- Rosen, S. 1995. *The Romantic Generation* (1995), Cambridge MA: Harvard University Press
- Thompson, W. F., Graham, P., & Russo, F. A. 2005. Seeing music performance: Visual influences on perception and experience. *Semiotica*, 156(1/4), 177–201.

- Östersjö, S. 2016. Go To Hell: Towards a Gesture-Based Compositional Practice, *Contemporary Music Review*, 35:4-5, s 475-499, DOI: 10.1080/07494467.2016.1257625
- Östersjö, S. & Nguyễn, T. 2017. "The politics of listening in intercultural artistic practice" i *Studies in Musical Theatre*, Special issue „New Music Theatre – Work in/and Process, Bristol: Intellect Books

Johan Östling

Upptäckten av Humboldt

”Från Humboldt till humbug” löd rubriken på en ledare i *Svenska Dagbladet* den 10 augusti 2016. I artikeln argumenterade Linda Nordlund mot Helene Hellmark Knutsson, minister för högre utbildning och forskning, som velat se att pedagogisk skicklighet vägde lika tungt som forskningsmeriter vid tillsättning av akademiska tjänster. För Nordlund var det centrala att forskning och utbildning var två halvor av en helhet. ”Om lärarna är aktiva forskare säkerställer man också att utbildningen som ges är uppdaterad med de senaste rönen, vilket är ett sätt att nå hög kvalitet”, skrev hon. ”Detta har utgjort grunden för det moderna forskningsuniversitetet sedan Wilhelm von Humboldt formulerade sina idéer under tidigt artonhundratalet.”¹

Linda Nordlund hade således vänt sig till en preussisk ämbetsman, verksam för mer än tvåhundra år sedan, för att finna universitetets fundamentala ideal. Referensen är intressant, i synnerhet i en politisk och intellektuell kultur som den svenska där hänvisningar till äldre tänkare i dag är något tämligen sällsynt. Visst kan Marx, Mill eller Wollstonecraft apostroferas på ledarsidorna, men sällan åberopas en sedan länge död filosof eller teoretiker för att rättfärdiga de grundläggande principerna för en hel samhällsinstitution. Hur ofta nämns Clausewitz i försvarsdebatten? När mobiliserades Pestalozzi i drabbningarna om skolan?

I den samtida svenska diskussionen om forskning och högre utbildning är Wilhelm von Humboldt emellertid ett allmänt lösenord. Detta är onekligen anmärkningsvärt, särskilt som den svenska universitetspolitiska debatten under efterkrigstiden inte har kännetecknats av sitt historiska djup eller intresse för de akademiska grundfrågorna. Många av de texter som publicerades var svar på dagsaktuella frågor eller inlägg i pågående debatter; de låg som genre närmare rapporten eller den offentliga utredningen än den filosofiska traktaten eller den historiska betraktelsen.

Varför är då Humboldt så närvarande i 2010-talets akademiska Sverige? Har det alltid var så? För att besvara frågan måste vi ta en omväg om Tyskland.

Humboldttraditionens historia

I oktober 1810 öppnade det nya universitetet i Berlin. Bakom skapelsen stod den preussiske ämbetsmannen, språkforskaren och utbildningsreformatorn Wilhelm von Humboldt. I en berömd programskrift drog han upp riktlinjerna för den nya institutionen. Här var bildning och vetenskap viktigare än att mekaniskt lära ut ett på förhand givet stoff, här fanns en dynamisk förbindelse mellan kunskapsalstring och kunskapsförmedling, här fick den akademiska friheten en vidare och fastare innebörd. Det första moderna universitetet hade sett dagens ljus.²

Så kan man i korta drag sammanfatta den historieskrivning som omgärdar Berlinuniversitetet. Under de två senaste decennierna återges den i översikter, uppslagsverk och vetenskapliga framställningar. I den tjugoförsta upplagan av *Brockhaus* framhävs den betydelse som det nya universitetet i Berlin hade som modell för ”en reform baserad på föreningen av forskning och utbildning”, som – först i Centraleuropa, sedan i övriga Europa och USA – blev en strukturerande princip för den akademiska verksamheten.³ Också *Encyclopædia Britannica* tillskriver det nya preussiska lärosätet en paradigmatiske betydelse. ”The school was dedicated to the scientific approach to knowledge, to the combination of research and teaching”, heter det. Under 1800-talets tredje kvartsekel spreds dess principer om *Lernfreiheit* och *Lehrfreiheit* ”throughout the academic world”. Likaså i *Nationalencyklopedin* betraktas Berlinuniversitetet som en ny institution, inrättad efter Wilhelm von Humboldts principer, och som ”blev ett mönster även utanför Tyskland”.⁴

I ett vidare perspektiv ligger denna berättelse till grund för en akademisk självförståelse; i förlängningen underbygger den en intellektuell identitet. Ännu i dag, ja, kanske särskilt i dag, återopas Humboldts namn i högtidstal och debatter om universitetet. Vid en noggrannare besiktning visar sig historien emellertid vara mer komplicerad. De senaste två decennierna har forskare i själva verket åstadkommit en genomgripande historisering av det moderna universitetets uppkomst, inklusive Wilhelm von Humboldts insatser och de akademiska ideal som han associeras med.

För det första har man frågat sig hur originell Wilhelm von Humboldt var och framhävt den betydelse som andra nyhumanistiska filosofer hade.⁵ Vidare har man konstaterat att det dröjde länge innan modellen fick genomslag utanför Berlin. Och när den väl gick på export förvandlades den alltid i mötet med främmande universitetskulturer.⁶

Sist men inte minst har en mer radikal historisering av Humboldttraditionen

påbörjats. Något tillspetsat kan den ledande tesen i den nya forskningen sägas vara: Humboldt föddes inte 1810 – utan 1910. Till grund för denna drastiska formulering ligger insikten att Humboldt aldrig var särskilt närvarande i 1800-talets debatt om universitetet. Hans skrifter var okända, hans idéer föga spridda och det var reformuniversitetet i Halle och Göttingen snarare än det preussiska i Berlin som var referenspunkterna. Men vid sekelskiftet 1900 upptäcktes plötsligt Humboldt. Hans programskrift om universitetet gavs ut och blev berömd när Berlinuniversitetet firade hundra år 1910. Samtidigt spred inflytelserika utbildningspolitiker och pedagoger som Adolf von Harnack och Eduard Spranger hans tankar.⁷

Mitchell G. Ash, Rüdiger vom Bruch, Sylvia Paletschek, Walter Rüegg och andra tongivande representanter för den nya forskningen är ense: upptäckten av Humboldt under tidigt 1900-tal måste sättas i samband med den allmänna utvecklingen i det tyska kejsardömet decennierna före första världskriget. Det var ett dynamiskt skede där vetenskap, bildning och historieskrivning blev essentiella komponenter i den kulturella identitet som formades i den unga tyska nationalstaten. Därtill legitimerade Humboldts skrift tendenser i vetenskapssamhället, i synnerhet den ökade betydelse som forskning fick under dessa årtionden. Denna nya, historiserande forskning innehåller i så måtto en central insikt: vad som framställdes som en överhistorisk idé, Humboldttraditionen, grep i själva verket in i olika epokers predikament och inspirerade till omväxlande kritik, reform och förhålligande av svunnen storhet.

I min egen bok, *Humboldts universitet* (2016), tar jag dessa insikter som utgångspunkt för en analys av Humboldttraditionens förvandlingar sedan det sena 1800-talet. Jag utmanar inte de grundläggande idéerna i den ovan nämnda forskningen, men jag omprövar kronologin och i viss mån motiven. Min undersökning ger nämligen vid handen att det finns goda skäl att ifrågasätta hur allmänt omhuldad Humboldt var som universitetsideologen under 1900-talets förra hälft. En slutsats som kan dras av min studie är att det var först när de klassiska tyska professorerna (de så kallade mandarinerna) hade lämnat offentligheten och de akademiska positionerna under 1960-talet som ”Humboldt” började bli en vida spridd referens. Det är sant att somliga hade gjort tidiga försök att väcka liv i honom, men den klassiska tyska modellen var länge inte liktydig med Wilhelm von Humboldt.⁸

Den som på ett avgörande sätt förvandlade Humboldt till den obestridliga centralgestalten i tysk universitetstradition var sociologen Helmut Schelsky, i synnerhet med sin inflytelserika bok *Einsamkeit und Freiheit* (1963). Schelsky

behärskade den tyska idéhistorien väl samtidigt som han till sin profil i första hand var en nydanande samhällsvetare. Schelsky kunde därmed inte beskyllas för att vara en tillbakablickande mandarin. Med sin kombination av solid lärdom och polemisk talang förmådde han omvandla sina universitetshistoriska insikter till universitetspolitiska interventioner. Med honom blev Humboldt en given referenspunkt i den västtyska universitetsdebatten från mitten av 1960-talet och framåt.⁹

Undersökningar av andra länder än Tyskland indikerar att Wilhelm von Humboldt först under sent 1900-tal blev en allmänt återopad figur i diskussionerna om universitetets idé. De tidigaste uttryckliga referenserna i norsk debatt dök upp under 1960-talets senare hälft och i Schweiz var det först efter 1970 som hans namn blev frekvent i rektorstal. I Belgien dröjde det också till slutet av seklet innan Humboldt kom på allas läppar. När det väl skedde kunde han, som Pieter Dhondt har belagt, återopas för vitt skilda syften och utan historisk urskillning.¹⁰

Sverige upptäcker Humboldt

Det finns skäl att anta att Humboldt också anlände sent till Sverige. De stora svenska uppslagsverken från början och mitten av 1900-talet innehöll visserligen tämligen fylliga artiklar om Wilhelm von Humboldt, men det var hans insatser som statsman, diplomat och humanist som poängterades, i synnerhet hans språkvetenskapliga gärning. I en enda mening nämndes det att han 1809 fick tjänst i det preussiska inrikesministeriet och att han i denna ställning grundlade Berlins universitet, men det var inget som tillmättes extraordinär betydelse. Inte heller i framställningen av universitetets historia spelade Wilhelm von Humboldt eller Berlinlärosätet huvudroller.¹¹ Artikeln ”Universitet” i *Svensk uppslagsbok* (1958), som rymde en relativt utförlig behandling av utvecklingen från medeltiden och framåt, slog på ett belysande sätt fast följande:

1700-talet betecknade i flera avseenden en förnyelse av u.-väsendet, så i Frankrike efter upphävandet av jesuitorden (1764) samt i Tyskland, där u. i Halle (1693) och Göttingen (1737) gingo i spetsen. Sistn. u. fick även stort internationellt ansende [*sic!*]. Särsk. att observera är de filosofiska fakulteternas ökade betydelse, med nyskapande verksamhet inom språkvetenskap, historieforskning, matematik och naturvetenskap; den teologiska fakultetens dominerande ställning undergrävdes under detta årh. [...].

En ny period, vad nybildandet av u. beträffar, tog sin början vid 1800-talets ingång. Efter en upplösningstid under revolutionen nyorganiserades de franska under 1800-talets första årtionde. De nationella strömningarna togo sig på u:s område uttryck i en rad nygrundanden: i Tyskland, där många u. försvunnit el. flyttats under napoleonkrigen, tillkommo u. i Berlin (1809), Bonn (1818), München (1826), i Belgien bl.a. i Bruxelles (1834), i Norge i Kristiania (1811) och i Grekland i Aten (1837).¹²

Berlinuniversitetet stod sålunda inte för något principiellt annorlunda, det markerade på inget vis ett paradigmskifte. Snarare förbands det med ett allmänt nationellt uppvaknande i Europa i början av 1800-talet. Det nya och beaktansvärda hade i stället stått att finna i Halle och Göttingen. Den svenska historieskrivningen om universitetet var därmed i väsentlig grad densamma som den som hade varit förhärskande i Tyskland sedan 1800-talet. Det skulle dröja till 1900-talets allra sista decennier innan Humboldttraditionen av svenska bedömare kom att betraktas som ett konstituerande element för det moderna universitetet. I *Nationalencyklopedin* från 1990-talet omnämndes Berlinuniversitetet som ett av de tongivande, ”uppbyggt efter Wilhelm von Humboldts bildningsprogram”. Humboldt själv beskrevs nu som ideologen bakom det nya universitetet.¹³

Även i andra universitetshistoriska och universitetsteoretiska bidrag blev Humboldt en referens i Sverige först sent under 1900-talet. I skrifter som gavs ut under 1960- och 1970-talen letar man förgäves efter hans namn; det gäller även i dem av en eminent akademiker som Torgny T. Segerstedt.¹⁴ Det var först under de följande två decennierna som han började dyka upp, men det var få som röjde någon djupare förtrogenhet med hans tänkande. Exempelvis var det uppenbart att en så internationellt framstående utbildningsforskare som Torsten Husén hade en helt annan kunskap om de amerikanska klassikerna (Flexner, Kerr med flera) än om de tyska.¹⁵ Egentligen dröjde det till åren omkring eller rentav efter millennieskiftet innan Humboldt blev verkligt allmänt omtalad. Han, eller den modell som han förkroppsligade, blev då en del av ett intellektuellt allmängods i den akademiska debatten.¹⁶

Humboldtrenässansen: närvaron av en frånvaro

En ännu obesvarad fråga är i vad mån den internationella Humboldtrenässansen mot slutet av 1900-talet överhuvudtaget hade något med den interna tyska utvecklingen att skaffa. Gry Cathrin Brandser förfäktar i en studie uppfattningen

att det är den amerikanska förståelsen av den tyska universitetstraditionen som har tagits upp i den samtida europeiska debatten. I 1950- och 1960-talens amerikanska sociologi och historievetenskap hade ”det tyska universitetet” stämplats som en reaktionens härd – antidemokratiskt och illiberal, hängivet åt metafysik och ett forum för social konservering. Under de följande decennierna menar Brandser att det skedde en omtolkning. Humboldt kom att föras samman med en tradition av anglosaxisk *liberal education* i en tid av accelererande marknadsanpassning av universitetet. Och det var i denna form som Humboldts idéer återvände till Europa. Som i alla sådana cirkulationsprocesser har förflyttningen från en kultur till en annan inneburit att det intellektuella innehållet har omformats.¹⁷

Brandserns tes är mycket intressant men hade behövt underbyggas ytterligare. Det som talar för den är att många västeuropeiska länder, och kanske särskilt de skandinaviska, mottog sina avgörande internationella impulser under efterkrigstiden från brittiskt och amerikanskt universitetsliv. Tyskland stod inte som modell, och de fanns få utomstående som följde den tyskspråkiga debatten på nära håll. Exempelvis var det få av de svenskar som i slutet av 1900-talet började åberopa sig på Humboldt som på allvar hade tagit intryck av idédebatten i Tyskland.¹⁸

Humboldtrenässansen de senaste decennierna måste förklaras med olika faktorer. En grundläggande förutsättning var omvandlingen av det gamla universitetet under efterkrigstiden och framväxten av ett massuniversitet. I takt med att man avlägsnade sig från en äldre ordning framträdde ett behov av en formel som fångade detta tidigare tillstånd – vare sig den var en projektyta för drömmar, ett uttryck för fantomsmärtor eller ett mörkt förflutet varemot de vunna framstegen kunde avteckna sig. För många blev Humboldt denna formel. När världens universitet under 1900-talets sista årtionden drogs in den globala konkurrensen och alltmer av innovation och näringslivssamverkan påbjöds, mobiliserades den preussiske utbildningsreformatorn. Somliga såg honom främst som en legosoldat som kunde tas i bruk för att bekämpa de rådande tendenserna. Andra lät sig inspireras av hans filosofi och menade att han stod för ett koherent alternativ.

Mitchell G. Ash har i detta sammanhang presenterat en tänkvärd tolkning. Hans tes är att det frekventa bruket av Humboldt i universitetsdebatten under de senaste tjugo åren representerar närvaron av en frånvaro. Det finns helt enkelt ingen ny kulturell kod som kan ersätta den gamla som Humboldt inkarnerade. Ash ser detta som en betydande svaghet i Bolognaprocessen. Ytterst handlar

det om att arkitekterna bakom den nya europeiska utbildningsordningen inte har förmått eller inte ens varit intresserade av att formulera en vision för universitetet som överskrider en ekonomisk eller administrativ logik.¹⁹

Noter

- 1 Linda Nordlund, "Från Humboldt till humbug", *Svenska Dagbladet*, 10/8 2016.
- 2 Det följande bygger i allt väsentligt på Johan Östling, *Humboldts universitet: Bildning och vetenskap i det modern Tyskland* (Stockholm, 2016).
- 3 "Universität", *Brockhaus*, vol. 28 (Leipzig och Mannheim, 2006), s. 369. Alla översättningar är, om inget annat anges, utförda av mig.
- 4 "Education", *Encyclopaedia Britannica: Britannica Academic*, <<http://academic.eb.com/EBchecked/topic/179408/education>> (läst 24/4 2017); "University", *Wikipedia*, <<https://en.wikipedia.org/wiki/University>> (läst 24/4 2017); Tore Frängsmyr, "Universitet", *Nationalencyklopedin*, vol. 19 (Höganäs, 1996). En liknande historieskrivning återfinns i artiklar i de mer omfattande språkversionerna av *Wikipedia*, exempelvis "History of European research universities", *Wikipedia*, <https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_European_research_universities> (läst 24/4 2017), "Humboldtian model of higher education", *Wikipedia*, <https://en.wikipedia.org/wiki/Humboldtian_model_of_higher_education> (läst 24/4 2017) och "Humboldtsches Bildungsideal", *Wikipedia*, <https://de.wikipedia.org/wiki/Humboldtsches_Bildungsideal> (läst 24/4 2017).
- 5 Rüdiger vom Bruch, "Abschied von Humboldt? Die deutsche Universität vor dem Ersten Weltkrieg", i Karl Strobel (red.), *Die deutsche Universität im 20. Jahrhundert* (Vierow, 1994); Walter Rüegg (red.), *A History of the University in Europe: Vol. 3: Universities in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries (1800–1945)* (Cambridge, 2004). Denna insikt har på sätt och vis funnits immanent långt tidigare, till exempel i Ernst Anrich (red.), *Die Idee der deutschen Universität: Die fünf Grundschriften aus der Zeit ihrer Neubegründung durch klassischen Idealismus und romantischen Realismus* (Darmstadt, 1956).
- 6 Rainer Christoph Schwinges (red.), *Humboldt international: Der Export des deutschen Universitätsmodells im 19. und 20. Jahrhundert* (Basel, 2001).
- 7 De viktigaste bidragen är Walter Rüegg, "Der Mythos der Humboldtschen Universität", i Mathias Krieg & Martin Rose (red.), *Universitas in theologia–theologia in universitate: Festschrift für Hans Heinrich Schmid* (Zürich, 1997); Ash (red.), *German Universities Past*; Rüdiger vom Bruch, "A Slow Farewell to Humboldt? Stages in the History of German Universities, 1810–1945", i Mitchell G. Ash (red.), *German Universities Past and Future: Crisis or Renewal?* (Providence, 1997); Sylvia Paetschek, *Die permanente Erfindung einer Tradition: Die Universität Tübingen im Kaiserreich und in der Weimarer Republik* (Stuttgart, 2001a); Sylvia Paetschek, "Verbreitete sich ein 'Humboldt'sches Modell' an den deutschen Universitäten im 19. Jahrhundert?", i Rainer Christoph Schwinges (red.), *Humboldt international: Der Export des deutschen*

- Universitetsmodellens i 19. och 20. århundradet* (Basel, 2011b); Sylvia Paletschek, "The Invention of Humboldt and the Impact of National Socialism: The German University Idea in the First Half of the Twentieth Century", i Margit Szöllösi-Janze (red.), *Science in the Third Reich* (Oxford, 2011c); Paletschek, "Die Erfindung der Humboldtschen Universität"; Schalenberg, *Humboldt auf Reisen?*; Dieter Langewiesche, "Die 'Humboldtsche Universität' als nationaler Mythos: Zum Selbstbild der deutschen Universitäten im Kaiserreich und in der Weimarer Republik", *Historische Zeitschrift*, 290:1 (2010); Heinz-Elmar Tenorth, "Wilhelm von Humboldts (1776–1835) Universitätskonzept und die Reform in Berlin – eine Tradition jenseits des Mythos", *Zeitschrift für Germanistik*, N.F. XX:1 (2010); Dieter Langewiesche, "Humboldt als Leitbild? Die deutsche Universität in den Berliner Rektoratsreden seit dem 19. Jahrhundert", *Jahrbuch für Universitätsgeschichte*, 14 (2011). Kritik mot denna forskningsinriktning finns i Martin Eichler, "Die Wahrheit des Mythos Humboldt", *Historische Zeitschrift*, 294:1 (2012). Se även diskussioner i Peter Josephson, Thomas Karlsruhn & Johan Östling, "The Humboldtian Tradition and Its Transformations", i Peter Josephson, Thomas Karlsruhn & Johan Östling (red.), *The Humboldtian Tradition: Origins and Legacies* (Leiden och Boston, 2014).
- 8 Östling 2016.
- 9 Helmut Schelsky, *Einsamkeit und Freiheit: Idee und Gestalt der deutschen Universität und ihrer Reformen* (Reinbek bei Hamburg, 1963). Se vidare Östling 2016.
- 10 Sivert Langholm, "Das 'Humboldt-Modell' in Norwegen: Symbol, Begriff und Wirklichkeit", i Rainer Christoph Schwinges (red.), *Humboldt international: Der Export des deutschen Universitätsmodells im 19. und 20. Jahrhundert* (Basel, 2001), s. 226–228; Langewiesche 2010a, s. 26; Pieter Dhondt, "'Humboldt' in Belgium: Rhetoric on the German University Model", i Peter Josephson, Thomas Karlsruhn & Johan Östling (red.), *The Humboldtian Tradition: Origins and Legacies* (Leiden och Boston, 2014), s. 106–110. Se även Marja Jalava, "When Humboldt Met Marx: The 1970s Leftist Student Movement and the Idea of the University in Finland", i Peter Josephson, Thomas Karlsruhn & Johan Östling (red.), *The Humboldtian Tradition: Origins and Legacies* (Leiden och Boston, 2014).
- 11 "Humboldt, Friedrich Wilhelm Christian Karl Ferdinand", *Nordisk familjebok*, vol. 11 (Stockholm, 1909); "von Humboldt, Wilhelm", *Svensk uppslagsbok*, vol. 13 (Malmö, 1955). Värt att lägga märke till är att artiklarna om Alexander von Humboldt var mer omfattande och innehöll mer mångfasetterade karakteristiker än de om storebröderna. Se "Humboldt, Friedrich Wilhelm Heinrich Alexander", *Nordisk familjebok*, vol. 11 (Stockholm, 1909) och "von Humboldt, Alexander", *Svensk uppslagsbok*, vol. 13 (Malmö, 1955).
- 12 Ingvar Andersson, "Universitet", *Svensk uppslagsbok*, vol. 30 (Malmö, 1958), sp. 511. Motsvarande artikel i *Nordisk familjebok* återgav en snarlik historisk skildring. Halle karakteriserades som "det första verkligt moderna universitetet" och kom under 1700-talets senare hälft att dela ledarskap med Göttingen. Berlin omnämndes enbart som ett av de nya som stiftats i början av 1800-talet, ett universitet som "förmått fästa ryktbara professorer vid sig och nu står bland de främsta i Europa". Se Frans

- Eugène Fahlstedt, "Universitet", *Nordisk familjebok*, vol. 30 (Stockholm, 1920), s. 1110.
- 13 Frängsmyr 1996; "Humboldt, Wilhelm von", *Nationalencyklopedin*, vol. 9 (Höganäs, 1992). Se även Kjell Jonsson, "Bildning, utveckling och frihet: Om Wilhelm von Humboldt och *Om gränserna för statens verksamhet*", i Wilhelm von Humboldt, *Om gränserna för statens verksamhet* (Umeå, 2012), s. 7–8.
- 14 Se Torgny T. Segerstedts trilogi om den akademiska friheten – *Den akademiska friheten under frihetstiden: En sammanställning* (Uppsala, 1971), *Den akademiska friheten under gustaviansk tid* (Uppsala, 1974) och *Den akademiska friheten 1809–1832* (Uppsala, 1976) – men även hans mer samtidsanalytiska och debattartade skrifter *Studentrevolt: Vetenskap och framtid* (Stockholm, 1968) och *Hotet mot den högre utbildningen* (Stockholm, 1974). Se därtill Sverker Gustavsson, *Debatten om forskningen och samhället: En studie i några teoretiska inlägg under 1900-talet* (Stockholm, 1971). I det största svenska universitetshistoriska verk som gavs ut under dessa decennier, Lunds universitets historia i fyra volymer, omnämns ej Wilhelm von Humboldt; se Krister Gierow, *Lunds universitets historia: Utgiven av universitetet till dess 300-årsjubileum: 3. 1790–1867* (Lund, 1971) och Jörgen Weibull, *Lunds universitets historia: Utgiven av universitetet till dess 300-årsjubileum: 4. 1868–1968* (Lund, 1968).
- 15 Exempelvis Thorsten Nybom (red.), *Universitet och samhälle: Om forskningspolitik och vetenskapens samhällsroll* (Stockholm, 1989), Odén 1991, Blomqvist 1992 och Torsten Husén, *Bokslut: Essäer om utbildning* (Stockholm, 2002). I sin grundbok i den moderna tidens idé- och vetenskapshistoria, som utgavs i flera upplagor under 1980- och 1990-talen, karakteriserade Gunnar Eriksson Berlinuniversitetet som "en nybildning av utomordentlig betydelse" och hävdade att Wilhelm von Humboldt hade skisserat "ett nytt ideal för universitetet" där forskningen intog en central ställning. Se Gunnar Eriksson, *Västerlandets idéhistoria 1800–1950* (Stockholm, 1983), s. 132.
- 16 Bo Sundqvist, *Svenska universitet – lärdomsborgar eller politiska instrument?* (Hedemora, 2011); Göran Bexell, *Akademiska värden visar vägen* (Stockholm, 2011); Carl-Gustaf Andrén, *Visioner, vägval och verkligheter: Svenska universitet och högskolor i utveckling efter 1940* (Lund, 2013); Stig Strömholm, *Resonerande katalog: Minnen 1958–2003* (Stockholm, 2014). Det var även under 2000-talet som svensk forskning om Humboldttraditionen på allvar inleddes – till exempel Josephson, Karlsruhn & Östling (red.) 2014 – och översättningar av Wilhelm von Humboldts skrifter började publiceras, såsom Humboldt 2009, Wilhelm von Humboldt, *Om språket*, övers. Johan Redin (Stockholm, 2011) och Wilhelm von Humboldt, *Om gränserna för statens verksamhet*, övers. Erik Carlquist (Umeå, 2012).
- 17 Brandser 2006, s. 342–350.
- 18 Det går självfallet att finna undantag. Thorsten Nybom, en viktig gestalt i 1990- och det tidiga 2000-talets svenska universitetsdebatt, hade exempelvis väldigt god kännedom om tyska förhållanden. Han bidrog aktivt till att introducera nyare insikter om Humboldttraditionen, till exempel i Thorsten Nybom, "Humboldts Vermächtnis: Betrachtungen zu Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft des europäischen

Hochschulwesens”, i Bernd Henningsen (red.), *Humboldts Zukunft: Das Projekt Reformuniversität* (Berlin, 2008a) och ”The Persistent Use and Abuse of Wilhelm von Humboldt in History and Politics”, i Marco Beretta, Karl Gradin & Svante Lindqvist (red.), *Aurora Törealis: Studies in the History of Science and Ideas* (New York, 2008b). Andra svenskar som under denna tid kombinerade högskole- och forskningspolitiskt engagemang med betydande kunskaper om tysk universitetstradition var Sverker Gustavsson, Sven-Eric Liedman, Stig Strömholm och Björn Wittrock.

- 19 Ash 2014, s. 94–96. Även Peter Weingart har fört fram en liknande tolkning; se ”Humboldt im Ranking”, i Andreas Schlüter & Peter Strohschneider (red.), *Bildung? Bildung! 26 Thesen zur Bildung als Herausforderung im 21. Jahrhundert* (Berlin, 2009). Se därtill Konrad H. Jarausch, ”Demokratische Exzellenz? Ein transatlantisches Plädoyer für ein neues Leitbild deutscher Hochschulen”, *Denkströme: Journal der Sächsischen Akademie der Wissenschaften*, 1 (2008).

Vetenskaps societeten i Lund

2017

Styrelse

Præses: *Jesper Svartvik*

Vice præses: *Marie Cronqvist*

Sekreterare: *David Dunér*

Vice sekreterare: *Blazenka Scheuer*

Skattmästare: *Christer Denrell*

Ledamöter: *Bengt L Andersson, Daniel Möller, Henrik Rahm, Nils Silfverschiöld*

Suppleanter: *Karin Aggestam, Maria Persson, Mikael Roll*

Redaktionskommitté för Skånsk senmedeltid och renässans

Ordförande: *David Dunér*

Sekreterare: *Göte Paulsson*

Medlemmar: *Elisabet Göransson, Mats Riddersporre, Mats Roslund, Thomas*

Rydén, Sten Skansjö,

Elsa Trolle Önnerfors

Årsboksredaktör

Henrik Rahm

Revisorer: *Magnus Lagnevik, Ulrika Lindstedt*

Suppleanter: *Erik Hedling, Johan Stenström*

Hedersledamöter

Andrén, Carl-Gustaf, f. 22, 61, professor, f.d. universitetskansler

Bexell, Göran, f. 43, 89, professor, f.d. præses

Bringéus, Nils-Arvid, f. 26, 65, professor, f.d. præses

Österberg, Eva, f. 42, 75, professor

Nyinvalda ledamöter

Vid vårmötet 2017 invaldes följande inländska arbetande ledamöter

docent Magdalena Bexell (f. 74, statsvetenskap)
 docent Robert Zola Christensen (f. 64, danska)
 docent Charlotte Christensen-Nugues (f. 64, idé- och lärdomshistoria)
 docent Patrik Fridlund (f. 64, religionsfilosofi)
 docent Elisabeth Friis (f. 73, litteraturvetenskap)
 docent Elisabet Göransson (f. 71, latin)
 docent Ulrika Holgersson (f. 72, mediehistoria)
 docent Kristina Lundblad (f. 65, bok- och bibliotekshistoria)
 docent Mathias Osvath (f. 74, kognitionsvetenskap)
 docent Henrik Rosengren (f. 68, historia)
 docent Peter Svensson (f. 72, företagsekonomi)
 docent Joost van de Weijer (f. 66, lingvistik)

Stiftande ledamöter

Alfredson, Ulf, f. 23, 89, advokat
 Althin, Anders, f. 44, 83, direktör
 Andersson, Bengt L., f. 44, 12, direktör
 Arnold, Otto von, f. 50, 02, civilekonom
 Asklund, Lars, f. 42, 03, arkitekt SAR
 Bonnier, Åke, f. 57, 15, biskop
 Burgman, Torsten, f. 25, 90, fil. dr
 Cavalli-Björkman, Hans, f. 28, 83, bankdirektör
 Denrell, Christer, f. 40, 03, direktör
 Ehrensvärd, Jörgen, f. 32, 84, greve
 Fernström, Elisabeth, f. 51, 02, med. dr h c
 Gyllenkrok, Nils, f. 48, 88, friherre
 Janson, Rolf G., f. 25, 87, direktör
 Jerenäs, Hans, f. 38, 03, grosshandlare
 Johansson, Carl Gustav, f. 37, 86, direktör
 Kamprad, Ingvar, f. 26, 69, direktör
 Larsén, Carlhåkan, f. 38, 02, fil. mag.
 Leithner, Christina von, f. 41, 95, friherrinna
 Lilliehöök, Lennart, f. 24, 75, verkst. direktör
 Lindblad, Per, f. 29, 81, direktör

Lindskog, Bengt I., f. 29, 95, professor
 Lundström, Åge, f. 44, 94, bankdirektör
 Luthersson, Peter, f. 54, 03, docent
 Marklund, Kari, f. 38, 92, landshövding
 Palm, Göran, f. 33, 83, bankdirektör
 Ramel, Gustaf, f. 56, 02, friherre
 Rausing, Birgit, f. 24, 85, fru
 Rausing, Hans, f. 26, 63, direktör
 Sahlberg, Karl-Erik, f. 28, 95, direktör
 Schwerin, Carl Johan von, f. 71, 08, lantmästare
 Silfverschiöld, Irma, f. 37, 83, friherrinna
 Silfverschiöld, Nils, f. 61, 13, friherre
 Skjutare, Lars-Erik, f. 52, 08, bankdirektör
 Thulin, Lars, f. 40, 99, direktör
 Tornberg, Hans, f. 41, 83, advokat
 Trolle-Bonde, Gustaf, f. 43, 77, greve
 Wachtmeister, Carl Gustaf, f. 49, 03, greve
 Wessman, Gunnar, f. 28, 75, verkst. direktör
 Åshuvud, Olof, f. 31, 94, direktör

Arbetande ledamöter

A. INLÄNDSKA

Aggestam, Karin, f. 65, 06, professor
 Ahlström, Torbjörn, f. 65, 10, professor
 Akujärvi, Johanna, f. 73, 13, docent
 Alling, Annika Mörte, f. 70, 16, docent
 Alm, David, f. 69, 10, docent
 Amsellem, Patrick, f. 69, 15, fil.dr
 Andersson, Fredrik, f. 68, 06, professor
 Andersson Djurfeldt, Agnes, f. 73, 12, docent
 Appelros, Erica, f. 64, 06, docent
 Balkenius, Christian, f. 66, 10, professor
 Bergman, Kerstin, f. 70, 10, docent
 Brinck, Ingar, f. 64, 06, professor
 Bringselius, Louise, f. 74, 16, docent
 Burenhult, Niclas, f. 69, 10, docent
 Carling, Gerd, f. 71, 10, docent

Cederlund, Johan, f. 63, 98, professor
 Christensen, Lisa, f. 62, 09, professor
 Christensson, Jakob, f. 65, 02, docent
 Cronqvist, Marie, f. 73, 13, docent
 Dahlman, Christian, f. 70, 13, professor
 Dunér, David, f. 70, 08, professor
 Egerland, Verner, f. 66, 01, professor
 Eneroth, Kristina, f. 62, 98, docent
 Enflo, Kerstin, f. 78, 14, docent
 Falkheimer, Jesper, f. 70, 12, professor
 Forslid, Torbjörn, f. 62, 12, professor
 Granfeldt, Jonas, f. 71, 10, professor
 Gullberg, Marianne, f. 64, 11, professor
 Gulz, Agneta, f. 63, 09, professor
 Gustafsson, Anna W., f. 68, 15, docent
 Hagström, Charlotte, f. 65, 11, docent
 Halldenius, Lena, f. 67, 12, professor
 Harrison, Dick, f. 66, 01, professor
 Heberlein, Ann, f. 70, 11, teol. dr
 Hedling, Olof, f. 62, 11 docent
 Henning, Martin, f. 78, 11, docent
 Holmberg, Gustav, f. 67, 06, fil. dr
 Holmer, Arthur, f. 66, 02, docent
 Holmqvist, Kenneth, f. 64, 09, professor
 Holsanova, Jana, f. 62, 08, docent
 Hult, Francis, f. 75, 16, docent
 Hägerland, Tobias, f. 75, 16, docent
 Johansson, Karin, f. 62, 15, professor
 Jönsson, Håkan, f. 64, 07, professor
 Kaiserfeld, Thomas, f. 64, 12, professor
 Kander, Astrid, f. 62, 08, professor
 Klintman, Mikael, f. 68, 09, professor
 Kolbe, Wiebke, f. 64, 14, professor
 Källkvist, Marie, f. 67, 07, docent
 Kärrholm, Sara, f. 74, 15, docent
 Liljefors, Max, f. 63, 13, professor
 Lindvall, Johannes, f. 75, 15, professor

Lundberg, Johanna Gustafsson, f. 69, 16, docent
 Lundell, Patrik, f. 69, 10, professor
 Lundin, Katarina, f. 73, 14, docent
 Magnusson Staaf, Björn, f. 62, 14, docent
 Manninen, Satu, f. 68, 11, professor
 Mattsson, Titti, f. 64, 15, professor
 Moodysson, Jerker, f. 75, 10, professor
 Möller, Daniel, f. 74, 16, docent
 Nergelius, Joakim, f. 62, 00, professor
 Neuhaus, Sinikka, f. 68, 10, teol. dr
 Nilsén, Per, f. 67, 12, docent
 Noll, Gregor, f. 64, 12, professor
 Norrhem, Svante, f. 62, 15, docent
 O'Dell, Tom, f. 62, 14, professor
 Olsson, Erik J., f. 64, 07, professor
 Olsson, Tobias, f. 73, 14, professor
 Otterbeck, Jonas, f. 65, 10, professor
 Persson, Johannes, f. 68, 06, professor
 Persson, Maria, f. 70, 14, docent
 Rahm, Henrik, f. 63, 11, docent
 Resic, Sanimir, f. 64, 08, docent
 Roll, Mikael, f. 77, 16, docent
 Rosenkvist, Henrik, f. 65, 11, docent
 Röcklinsberg, Helena, f. 69, 07, teol. dr
 Sandberg, Helena, f. 69, 14, docent
 Sarsenov, Karin, f. 68, 10, docent
 Scheuer, Blazenka, f. 67, 09, teol. dr
 Schiöler, Niklas, f. 64, 09, docent
 Schötz, Susanne, f. 65, 16, docent
 Sundin, Olof, f. 68, 10, professor
 Svartvik, Jesper, f. 65, 04, professor
 Svenungsson, Jayne, f. 73, 15, professor
 Teorell, Jan, f. 69, 16, professor
 Tenngart, Paul, f. 72, 10, docent
 Vähäkangas, Mika, f. 68, 13, professor
 Wallin, Annika, f. 72, 16, docent
 Wengelin, Åsa, f. 68, 05, docent

Zander, Ulf, f. 65, 03, professor
 Zetterholm, Karin, f. 67, 08, docent
 Zlatev, Jordan, f. 65, 08, professor
 Önnersfors, Elsa Trolle, f. 71, 16, docent
 Östersjö, Stefan, f. 67, 16, docent
 Östling, Johan, f. 78, 16, docent

B. UTLÄNDSKA

Duvall-Hargrove, Nancy, 92, professor
 Geisler, Ursula, f. 64, 04, Dr Phil
 Kaszinska, Maria, 91, professor
 Liepe, Lena, f. 62, 03, professor
 Salomon, Patrick, 04, professor

Seniorer

Aarnio, Aulis, f. 37, 83, professor
 Albertz, Rainer, f. 43, 93, professor
 Ambjörn, Lena, f. 58, 04, professor, f.d. præsens
 Andersson, Hans, f. 36, 87, professor
 Andersson, Helen, f. 59, 01, docent
 Andersson, Lars Gustaf, f. 60, 05, professor
 Andersson, Lars M., f. 61, 02, universitetslektor
 Andrén, Anders, f. 52, 91, professor
 Arwidi, Olof, f. 42, 94, professor
 Baldwin, Peter, f. 56, 04, professor
 Banton, Michael, f. 26, 72, professor
 Battail, Jean François, f. 39, 93, professor
 Bauhn, Per, f. 60, 04, professor
 Berggren, Lars, f. 51, 96, professor
 Berggren, Lars, f. 51, 05, professor
 Bergholtz, Gunnar, f. 43, 89, professor
 Berglund, Birgitta, f. 54, 08, docent
 Bjerke, Björn, f. 41, 80, professor
 Björling, Fiona, f. 44, 81, professor
 Blomqvist, Göran, f. 51, 94, vd
 Blomqvist, Jerker, f. 38, 75, professor

Blomqvist, Karin, f. 54, 97, professor
 Bogdan, Michael, f. 46, 84, professor
 Bohlin, Folke, f. 31, 74, professor
 Borgehammar, Stephan, f. 58, 05, professor
 Bornäs, Göran, f. 35, 74, docent
 Boyer, Régis, f. 32, 75, professor
 Bramstång, Gunnar, f. 32, 75, professor
 Broberg, Gunnar, f. 42, 91, professor, f.d. præses
 Brohed, Ingmar, f. 40, 81, professor, f.d. præses
 Brückner, Wolfgang, f. 30, 79, professor
 Callmer, Johan, f. 45, 84, professor
 Carlsson Wetterberg, Christina, f. 50, 95, professor
 Christensen, Johnny, f. 30, 68, professor
 Christie, Nils, f. 28, 74, professor
 Cinthio, Erik, f. 21, 61, professor
 Clarke, Helen, f. 39, 88, Senior lecturer
 Collin, Sven-Olof, f. 57, 98, professor
 Delsing, Lars-Olof, f. 59, 98, professor
 Durovic, Lubomír, f. 25, 74, professor
 Eckerdal, Lars, f. 38, 76, biskop
 Edgren, Lars, f. 53, 95, professor
 Egonsson, Dan, f. 56, 00, professor
 Ekberg, Lena, f. 54, 96, professor
 Ekerot, Lars-Johan, f. 42, 95, docent
 Ekholm-Friedman, Kajsa, f. 39, 87, professor
 Elleström, Lars, f. 60, 96, professor
 Elmroth, Ingvar, f. 28, 80, docent
 Engman, Max, f. 45, 94, professor
 Ersgård, Lars, f. 47, 95, professor
 Eyben, Bo von, f. 46, 90, professor
 Falk, Cecilia, f. 60, 98, professor
 Fernlund, Siegrun, f. 37, 85, docent
 Fisiak, Jacek, f. 36, 81, professor
 Fogelmark, Staffan, f. 39, 80, professor
 Folkestad, Göran, f. 52, 99, professor
 Friedman, Jonathan, f. 46, 97, professor
 Frykman, Jonas, f. 42, 89, professor

Geels, Antoon, f. 46, 96, professor
 Gellerstam, Göran, f. 40, 92, universitetslektor
 Gerle, Elisabeth, f. 51, 03, docent
 Germundsson, Tomas, f. 54, 02, docent
 Gerner, Kristian, f. 42, 86, professor
 Gibert, Teresa, f. 54, 94, professor
 Guillet de Monthoux, Pierre, f. 46, 83, professor
 Gustafsson, Harald, f. 53, 96, professor
 Gustavsson, Anders, f. 40, 78, professor
 Gärdenfors, Peter, f. 49, 85, professor
 Haettner Aurelius, Eva, f. 48, 93, professor
 Hagberg, Bo, f. 39, 94, professor
 Haikola, Lars, f. 47, 95, universitetskansler
 Hallonsten, Gösta, f. 49, 99, professor
 Hansson, Bengt, f. 43, 80, professor, f.d. præses
 Hansson, Karin, f. 37, 92, professor
 Haskå, Inger, f. 41, 80, docent
 Hasselmo, Nils, f. 31, 79, professor
 Hedling, Erik, f. 55, 99, professor, f.d. præses
 Hermerén, Göran, f. 39, 76, professor
 Hetzler, Antoinette, f. 43, 87, professor
 Hidal, Sten, f. 46, 83, professor
 Hjärpe, Jan, f. 42, 93, professor
 Holmberg, Bo, f. 57, 95, professor
 Holmberg, Claes-Göran, f. 46, 96, docent
 Hopt, Klaus J., f. 40, 83, professor
 Hornborg, Alf, f. 54, 94, professor
 Horne, Merle, f. 50, 96, professor
 Hårdh, Birgitta, f. 45, 83, professor, f.d. præses
 Häthén, Christian, f. 54, 97, universitetslektor
 Höög, Victoria, f. 55, 01, docent
 Iregren, Elisabeth, f. 44, 94, professor
 Jacobsen, Eric, f. 23, 61, professor
 Jain, Kulbushan, f. 40, 87, professor
 Jarlbro, Gunilla, f. 53, 07, professor
 Jarlert, Anders, f. 52, 96, professor
 Jeanrond, Werner, f. 55, 95, professor

Jennbert, Kristina, f. 50, 95, professor
 Jerneck, Magnus, f. 51, 93, professor
 Jirström, Magnus, f. 60, 10, professor
 Johannesson, Eric, f. 23, 71, professor
 Johansson, Ella, f. 58, 02, professor
 Johansson, Mats, f. 58, 04, fil. dr
 Jonnergård, Karin, f. 57, 99, docent
 Jonsson, Bibi, f. 60, 06, professor
 Jonsson, Hans, f. 28, 74, professor
 Jonung, Lars, f. 44, 89, professor
 Josefsson, Gunlög, f. 57, 98, professor
 Julien, Marit, f. 58, 06, professor
 Jungar, Sune, f. 36, 88, professor
 Jönsson, Arne, f. 50, 98, professor
 Jönsson, Lars-Eric, f. 61, 10, professor
 Jönsson, Mats, f. 60, 08, docent
 Karlsson, Klas Göran, f. 55, 91, professor
 Klinge, Matti, f. 36, 76, professor
 Knutsson, Bengt, f. 36, 78, docent
 Koblik, Steven, f. 41, 77, professor
 Koch, Ludovica, f. 41, 83, professor
 Kornhall, David, f. 28, 68, docent
 Kostecki, Marian, Jan, f. 49, 83, professor
 Kronsell, Annica, f. 59, 09, professor
 Krummacher, Friedhelm, f. 36, 75, professor
 Kvist, Hans-Olof, f. 41, 94, professor
 Lagerroth, Ulla-Britta, f. 27, 70, professor
 Lagnevik, Claes-Magnus, f. 49, 98, professor
 Landén, Barbro, f. 54, 99, universitetslektor
 Larsson, Björn, f. 53, 96, professor
 Larsson, Lars, f. 47, 84, professor
 Larsson, Lars-Olof, f. 34, 72, professor
 Larsson, Lars-Olof, f. 38, 85, professor
 Larsson, Lisbeth, f. 49, 99, professor
 Lauha, Aila, f. 51, 02, professor
 Leiss, Elisabeth, f. 57, 03, professor
 Lewan, Nils, f. 29, 77, docent

Lidin, Olof, f. 26, 73, professor
 Lilius, Henrik, f. 39, 85, professor
 Lindahl, Anders, f. 53, 97, universitetslektor
 Lindahl, Lars, f. 36, 89, professor
 Lindberg, Bo, f. 37, 80, professor
 Lindberg, Christer, f. 56, 97, professor
 Lindström, Caj-Gunnar, f. 42, 80, professor
 Lindström, Fredrik, f. 53, 95, professor
 Lindvall, Lars, f. 35, 85, professor
 Ljung, Per Erik, f. 43, 95, docent
 Lund, Jørn, f. 46, 92, professor
 Lundgren, Svante, f. 60, 12, docent
 Lundin, Susanne, f. 55, 00, professor
 Lundquist, Karl-Johan, f. 59, 05, professor
 Löfgren, Anna Brita, f. 33, 85, docent
 Löfgren, Orvar, f. 43, 81, professor
 Malm, Thomas, f. 60, 13, professor
 Mansén, Elisabeth, f. 54, 97, professor
 Massengale, James, f. 39, 85, professor
 Melander, Göran, f. 38, 83, professor
 Mettinger, Tryggve, f. 40, 86, professor
 Modéer, Kjell Åke, f. 39, 81, professor
 Moëll, Christina, f. 50, 02, professor
 Molnár, Valéria, f. 52, 95, professor
 Mortensen, Anders, f. 59, 03, fil. dr
 Müller-Wille, Michael, f. 38, 85, professor
 Mårtensson, Anders, f. 27, 82, museichef
 Nalepa, Jerzy, f. 26, 75, docent
 Nielsen, Kirsten, f. 43, 93, professor
 Nilsson, Annika, f. 58, 09, docent
 Nilsson, Jan-Henrik, f. 61, 14, docent
 Nilsson, Jan Olof, f. 54, 97, universitetslektor
 Nilsson, Sten Åke, f. 36, 73, professor, f.d. præses
 Norberg, Claes, f. 60, 99, professor
 Nordin, Svante, f. 46, 93, professor
 Norlin, Kjell, f. 43, 96, universitetslektor
 Nyberg, Lennart, f. 56, 00, universitetslektor

Nyberg, Tore, f. 31, 80, lektor
 Näsman, Ulf, f. 44, 94, docent
 Nøjgaard, Morten, f. 34, 78, professor
 Ohlsson, Anders, f. 56, 99, professor
 Olander, Birgitta, f. 47, 96, phil. dr
 Olausson, Deborah, f. 51, 99, professor
 Olsen, Olaf, f. 28, 74, riksantikvarie
 Palm, Anders, f. 42, 86, professor
 Paradis, Carita, f. 53, 03, professor
 Paulsson, Göte, f. 45, 78, docent
 Persson, Anders, f. 56, 00, professor
 Petersson, Björn, f. 56, 08, docent
 Petersson, Bo, f. 60, 00, professor
 Piltz, Anders, f. 43, 82, professor
 Platzack, Christer, f. 43, 87, professor
 Prasad, Pushkala, f. 57, 99, professor
 Pålsson, Anne-Marie, f. 51, 95, docent
 Qvarnström, Olle, f. 53, 00, professor
 Rabinowicz, Wlodzimierz, f. 47, 96, professor
 Radler, Aleksander, f. 44, 87, professor
 Ragvald, Lars, f. 42, 95, professor
 Randsborg, Klavs, f. 44, 87, professor
 Raudvere, Catharina, f. 60, 96, professor
 Register, Cheri, f. 45, 78, professor
 Riddersporre, Mats, f. 54, 98 docent
 Ritte, Hans, f. 30, 77, Universitäslektor, Dr Phil
 Roos, Carl Martin, f. 41, 76, professor
 Roos, Paavo, f. 37, 90, universitetslektor
 Rosengren, Inger, f. 34, 71, professor
 Roslund, Mats, f. 57, 04, professor
 Rubenson, Samuel, f. 55, 95, professor
 Rudebeck, Elisabeth, f. 52, 01, fil. dr
 Rundquist, Franz-Michael, f. 48, 98, professor
 Rydén, Per, f. 37, 82, professor
 Rystad, Göran, f. 25, 58, professor
 Rystedt, Eva, f. 45, 96, professor
 Rømhild, Lars Peter, f. 34, 83, lektor

Rønnow-Rasmussen, Toni, f. 56, 07, professor
 Sabatakakis, Vassilios, f. 54, 06, fil. dr
 Sahlin, Nils-Eric, f. 54, 88, professor
 Salomon, Kim, f. 48, 89, professor
 Salomonsen, Per, f. 28, 74, afdelingsleder
 Salomonsson, Karin, f. 59, 05, docent
 Sanders, Hanne, f. 52, 01, professor
 Sandqvist, Sven, f. 39, 86, docent
 Sandström, Sven, f. 27, 59, professor
 Schlyter, Suzanne, f. 44, 91, professor
 Schönström, Rikard, f. 55, 07, professor
 Sellerberg, Ann-Mari, f. 43, 93, professor
 Sen, Amartya, f. 33, 81, professor
 Sigrell, Anders, f. 61, 09, professor
 Simonsson, Tord, f. 26, 74, docent, biskop
 Sjöberg, Birthe, f. 46, 98, professor
 Sjöblad, Christina, f. 39, 93, professor
 Sjölin, Jan-Gunnar, f. 39, 84, professor
 Skansjö, Sten, f. 42, 88, professor
 Stenberg, Leif, f. 59, 03, professor
 Steene, Birgitta, f. 28, 80, professor
 Steensland, Lars, f. 41, 94, professor
 Stenström, Johan, f. 51, 01, professor
 Stolleis, Michael, f. 41, 92, professor
 Strömqvist, Sven, f. 54, 00, professor
 Sundholm, Göran, f. 53, 93, professor
 Swahn, Sigbrit, f. 33, 82, professor
 Svantesson, Jan-Olof, f. 44, 95, professor
 Svartvik, Jan, f. 31, 70, professor
 Svenbro, Jesper, f. 44, 92, professor
 Svensson, Birgitta, f. 48, 96, professor
 Svensson, Christina, f. 45, 98, docent
 Svensson, Jan, f. 50, 02, professor
 Svensson, Lars-Håkan, f. 44, 85, professor
 Svensson, Lars, f. 38, 86, docent
 Söderpalm, Sven Anders, f. 33, 76, professor
 Söderström, Lars, f. 40, 89, professor

Sørensen, Knud, f. 28, 71, professor
Tamm, Ditlef, f. 46, 85, professor
Teleman, Ulf, f. 34, 85, professor
Thavenius, Jan, f. 34, 81, docent
Thormählen, Marianne, f. 49, 83, professor
Thorsen, Nina G., f. 45, 88, lektor
Touati, Paul, f. 50, 95, professor
Trautner Kromann, Hanne, f. 45, 95, professor
Tägil, Sven, f. 30, 68, professor
Törnqvist, Gunnar, f. 33, 68, professor
Törnquist-Plewa, Barbara, f. 60, 00, professor
Ulvros, Eva Helen, f. 54, 98, professor
Vandkilde, Helle, f. 55, 00, docent
Viberg, Åke, f. 45, 95, professor
Vikner, Kerstin, f. 51, 98, docent
Vilkuna, Askö, f. 29, 69, professor
Vinge, Louise, f. 31, 72, professor
Wallengren, Ann-Kristin, f. 59, 07, professor
Weimarck, Torsten, f. 43, 95, professor
Werbart, Bozena, f. 48, 95, professor
Werner, Yvonne, f. 54, 97, professor
Westerhult, Bo, f. 29, 72, docent
Westerhäll, Lotta, f. 44, 93, professor
Wiberg, Eva, f. 58, 02, professor
Widebäck, Göran, f. 30, 76, docent
Wienberg, Jes, f. 56, 97, professor
Wieslander, Hans, f. 29, 74, professor
Wikander, Örjan, f. 43, 92, professor
Wikdahl, Magnus, f. 54, 97, universitetslektor
Wilson, David, f. 30, 72, professor
Wrede, Gösta, f. 28, 82, pastor primarius, docent
Wrede, Johan, f. 35, 72, professor
Wärneryd, Olof, f. 31, 76, professor
Yard, Stefan, f. 49, 99, professor
Zetterholm, Magnus, f. 58, 08, docent
Zillén, Erik, f. 60, 03, docent
Åkesson, Lynn, f. 51, 97, professor

Bortgångna hedersledamöter

Croce, Benedetto, 1866–1952, senator
 Ekwall, Bror Oskar Eilert, 1877–1964, professor
 Evans, Sir Arthur John, 1851–1941, professor
 Fehrman, Carl, 1915–2010, professor, f.d. præses
 Gjerstad, Erik Einar, 1897–1988, professor
 Heckscher, Eli, 1879–1952, professor
 Hirn, Yrjö, 1870–1942, professor
 Josephson, Ragnar, 1893–1966, professor, f.d. præses
 Kock, Karl Axel Lichnowsky, 1851–1935, professor
 Löfstedt, Einar, 1880–1955, professor, f.d. præses
 Lönnroth, Erik, 1910–2002, professor
 Meillet, Antoine, 1866–1936, professor
 Montelius, Oscar, 1843–1921, riksantikvarie
 Müller, Sophus, 1846–1934, museumsdirektör
 Nilsson, Martin P:sson, 1874–1967, professor
 Odén, Birgitta, 1921–2016, professor
 Stjernquist, Berta, 1918–2010, professor
 Tegnér, Esaias, 1843–1928, professor
 Thomsen, Vilhelm Ludvig Peter, 1842–1927, excellens, professor
 Wilamowitz-Moellendorff, Ulrich von, 1848–1931, excellens, professor
 Weibull, Lauritz, 1873–1960, professor, f.d. præses
 Werin, Algot, 1892–1975, professor
 Wölfflin, Heinrich, 1864–1945, professor

Bortgångna stiftande ledamöter

Acking, Carl-Axel, 1910–2001, professor
 Bendz, Maj, 1909–2006, fru
 Bendz, Olof Gregor Mortimer, 1904–1973, godsägare
 Bergengren, Axel Göran Magnus, 1921–1972, civilekonom
 Berger, Svante Edwin Larsson, 1871–1962, direktör
 Berger, Carl Magnus, 1915–1964, direktör
 Berger, Dagmar Linnea Charlotta, f. Boon, 1915–1989, fru
 Bergh, Thorsten Christian Howard, 1901–1965, jur. o. fil. kand., konsul
 Borelius, Sven 1928–2004, direktör
 Bratt, Bertil, 1932–1997, direktör

Coyet, Hilda Eleonore Henriette Dorotée Amelie, f. friherrinnan Cederström, 1859–1941
 Crafoord, Holger Alf Erik, 1908–1982, direktör
 Dahlgren, Sture Hjalmar Thorild, 1888–1968, fil. dr, assurancesdirektör
 Dunker, Henry Christian Louis, 1870–1962, fabriksdisponent
 Edstrand, Karin Thekla Eleonora, 1880–1959, fröken
 Edstrand, Reinhold Theodor Werner, 1882–1923, direktör
 Ehrnberg, Gösta Theodor, 1895–1981, direktör
 Ekblom, Ingemar, 1903–1987, direktör
 Engeström, Max Emil Leopold, 1867–1930, konsul
 Faxe, Jörgen, 1902–2002, direktör
 Geijer, Fredrik Wilhelm Gustaf von, 1865–1930, ryttmästare, godsägare
 Gierow, Karl Ragnar Knut, 1904–1982, fil. dr, författare
 Græbe, Ejler Otto, 1892–1977, domkyrkoarkitekt
 Grönvall, Anders, fil. lic., 1937–2009, förste bibliotekarie
 Gyllenkrok, Nils Johan Malcolm, 1887–1941, friherre, hovstallmästare
 Gyllenkrok, Thure-Gabriel, 1922–2012, friherre
 Haffner, Johan, 1876–1931, stadsläkare
 Hallström, Hadar Erik H:son, 1900–1988, direktör
 Hallwyl Anna Fredrika Wilhelmina von, f. Kempe, 1844–1930, grevinna
 Hallwyl, Walter von, 1839–1921, greve
 Hammarskiöld, Sven Ludvig, 1901–1983, direktör, f.d. hovrättsråd
 Hansen, Einar Anton, 1902–1994, direktör
 Hansen, Jozzi Ella, f. Jensen, 1912–2000, verkst. direktör
 Hjelme-Lundberg, John, 1902–1970, konsul
 Holmberg, Hans Åke, 1919–2001, tekn. dr
 Holmström, Nils Gunnar Teodor, 1904–1987, direktör
 Jacobsen, Helge, 1882–1946, direktör
 Jensen, Arthur Marinus, 1891–1968, direktör
 Johnson, Sten K., 1945–2013, direktör
 Kennedy, Douglas, 1912–2007, godsägare
 Larsson, Inger, 1937–2013, informationskonsult
 Larsson, Sven Gunnar, 1911–2003, direktör
 Lindh, Sten, 1922–2011, ambassadör
 Lindeberg, Sven-Ola, 1928–2016, fil. dr
 Lundberg, Sven Emil, 1889–1947, bergsingenjör, direktör
 Lundblad, Nils Waldemar, 1888–1947, hovrättsassessor, direktör

Lundeqvist, Gösta Evald Andreas, 1892–1962, civilingenjör, direktör
 Lundström, Margit, f. von Geijer, 1907–2002, generalska
 Modin, Alvar, 1920–2007, direktör
 Malmros, Frans, 1925–2003, konsul
 Montelin, Adolf Fredrik, 1871–1941, apotekare
 Munksgaard, Ejnar Johannes, 1890–1948, forlagsboghandler, dr phil
 Mårtensson, Folke, 1922–1996, direktör
 Möller, Frans Ballieu, 1897–1995, direktör
 Mörck, Einar Walter, 1914–1982, direktör
 Nevsten, Andreas Edvard, 1885–1962, byggmästare
 Nordqvist, Gunhild Theresia Elvira, f. Edstrand, 1883–1951, doktorinna
 Ohlsson, Sven Håkan, 1920–1997, bokförläggare
 Olofsson, Johan Sigfrid Mattias, 1899–1981, leg. läkare
 Palmstierna, Anne-Marie Aurore, 1907–1995, friherrinna
 Palmstierna, Carl Otto, 1900–1966, friherre, hovjägmästare
 Palmstierna, Jacob, 1934–2013, friherre
 Penser, Per Wilhelm Julius, 1901–1993, advokat
 Petrán, Karl Anders, 1868–1927, professor
 Rasmusson, Eric, 1916–2011, direktör
 Rausing, Gad Anders, 1922–2000, docent, direktör, f.d. præsens
 Roos, Axel, 1922–2007, bankdirektör
 Roos, Axel Bernhard, 1886–1957, jur. dr, advokat
 Sager, Olof, 1920–2008, universitetslektor
 Sahlin, Bo Carl Henrik, 1901–1949, med. lic., direktör
 Sahlin, Carl Andreas, 1861–1943, fil. dr
 Sahlin, Johan Albert, 1868–1936, fabriksägare
 Sahlin, Stig Erik Gunnar, 1899–1963, ambassadör
 Samuelson, Sten Olov, 1926–2002, professor
 Sandberg, Ivar Nils Gotthard, 1881–1961, direktör
 Sandblom, Grace, f. Schaefer, 1907–2006, fru
 Schmiterlöv, Adelheid Emma Otburgis von, 1875–1959, godsägare
 Strömbom, Nils Alfred Ragnar, 1898–1983, kapten, fil. lic.
 Ståhlbrandt, Åke, 1914–1995, direktör
 Swartz, Carl Johan Gustaf, 1858–1926, universitetskansler
 Swartz, Pehr Johan Jacob, 1860–1939, direktör
 Thomasson, Tage Emanuel, 1894–1974, civilingenjör, direktör
 Thott, Greta, 1908–2003, grevinna

Thott, Gustaf Otto Tage Stig, 1885–1948, greve, hovjägmästare
 Trolle-Bonde, Anna Ingeborg Blenda, f. von Essen, 1908–1973, grevinna
 Trolle-Bonde, Carl, 1907–1969, greve
 Tunhammar, Elam, 1903–1995, direktör
 Wachtmeister, Axel Wilhelm, 1869–1929, greve, kammarherre
 Wehtje, Ernst Jonas, 1891–1972, tekn. dr, direktör
 Weibull, Märta Maria (Mary) Sofia, f. Fahlbeck, 1897–1968, fru
 Westerberg, Gunnar, 1920–2001, civilingenjör
 Westrup, Johan Wilhelm Magnus, 1862–1939, v. konsul
 Wetterlundh, Sune Charles Gustaf, 1904–2000, verkst. direktör
 Wiberg, John Åke Truli, 1902–1963, överintendent
 Wigstrand, Gunnar, 1903–1965, disponent
 Wijkander, Klara Severina, f. Kock, 1888–1977, fru
 Wrangel von Brehmer, Margit, 1916–2011, friherrinna
 Wrede, Ulrika, 1955–2012, friherrinna

Stadgar för Vetenskapssocieteten i Lund

Av den 6 maj 1920 med ändringar av den 8 dec. 1944, den 27 nov. 1948, den 4 dec. 1953, den 31 nov. 1964, den 25 nov. 1967, den 21 nov. 1970, den 20 nov. 1971, den 19 nov. 1982, den 25 nov. 1994 och den 30 nov. 2001.

SOCIETETENS UPPGIFT OCH SAMMANSÄTTNING

§ 1

Vetenskapssocieteten i Lund har till uppgift att främja humanistisk vetenskaplig forskning, däri inbegripet religions-, rätts- och samhällsvetenskap. Societeten skall i sin verksamhet särskilt beakta yngre forskares behov.

§ 2

Societeten består av stiftande samt inländska och utländska arbetande ledamöter jämte hedersledamöter och seniores. Till arbetande ledamot kan endast vetenskapsidkare som inte fyllt 55 år utses. Vid 55 års ålder övergår arbetande ledamot till gruppen seniores. I Societetens styrelse och nämnder kan endast stiftande och inländska arbetande ledamöter inväljas.

Endast stiftande och inländska arbetande ledamöter äger delta i val och i sådana överläggningar och beslut som rör ekonomiska och administrativa frågor.

§ 3

De inländska arbetande ledamöternas antal får vara högst 100, de utländska arbetande ledamöternas högst 35, de stiftande ledamöternas högst 50.

§ 4

Till stiftande ledamot kan utses person, som visat synnerligt engagemang för humanistisk vetenskap och kultur, eller person, som Societeten finner kunna bidra till Societetens verksamhet och utveckling. Stiftande ledamot äger samma rättigheter som inländsk arbetande ledamot.

§ 5

Till Societetens hedersledamöter kan väljas personer av utmärkt förtjänst om humanistisk vetenskap. Deras antal må ej överstiga sju.

STYRELSER OCH NÄMNDER

§ 6

Societetens angelägenheter handhas av en styrelse, bestående av nio ledamöter, av vilka en är praeses, en vice praeses, en sekreterare, en vice sekreterare och en skattmästare. Av styrelsens medlemmar skall minst tre vara stiftande ledamöter. För styrelsemedlemmarna väljs tre ersättare.

§ 7

Vid varje högtidssammanträde väljs för en tid av 3 år tre styrelsemedlemmar och en ersättare.

§ 8

Styrelsen, som har sitt säte i Lund och till vars sammanträden samtliga dess medlemmar och ersättare kallas, är beslutför då minst fem av dessa är närvarande. Vid lika röstetal har praeses utslagsröst.

§ 9

Arbetande ledamöter och hedersledamöter väljs av Societeten. Det åligger styrelsen att, genom utsedd valkommitté, bereda och för Societeten framlägga förslag till inval. Envar ledamot äger lämna förslag till inval. Sådant förslag skall vara styrelsen tillhanda senast den 1 februari året för inval.

Stiftande ledamöter väljs av styrelsen.

§ 10

Till tryckning i Societetens skriftserier inlämnade skrifter bedöms av styrelsen eller en av styrelsen utsedd kommitté, efter inhämtande av utlåtande från facksakkunnig.

ÄMBETSMÄN

§ 11

Societetens ämbetsmän är sekreteraren, vice sekreteraren och skattmästaren.

§ 12

Sekreteraren skall hålla förteckning över Societetens ledamöter, föra protokoll vid Societetens sammanträden samt förbereda och föredraga de ärenden som där skall förekomma, verkställa de vid sammanträdena fattade besluten, till varje högtidssammanträde avge styrelsens berättelse om Societetens verksamhet under föregående år samt omhänderha Societetens publikationsverksamhet.

§ 13

Skattmästaren handhar Societetens ekonomiska angelägenheter, för Societetens räkenskaper samt avlämnar före den 15 maj föregående års räkenskaper till revisorerna.

SAMMANTRÄDEN OCH VAL

§ 14

Societeten sammanträder i Lund efter kallelse av praeses. Begär tio ledamöter i skrivelse till praeses sammanträde, är denne skyldig att omedelbart utlysa sådant. Högtidssammanträde hålls årligen i november månad, för så vitt ej styrelsen av särskild anledning bestämmer annorlunda.

§ 15

Societeten är beslutför, om minst tio av dess ledamöter jämte praeses och sekreteraren eller deras ersättare är närvarande. Endast närvarande ledamot äger delta i omröstning.

§ 16

Val av arbetande ledamöter, hedersledamöter och styrelse förrättas öppet, såvida inte röstberättigad ledamot begär sluten omröstning. Vid lika röstetal avgörs valet genom lottning.

§ 17

Beslut i ärende, som inte angivits i kallelse till sammanträde, får inte fattas, såvida inte stadgarna föreskriver att det skall behandlas.

EKONOMI

§ 18

Societetens räkenskapsår är kalenderår.

§ 19

Societetens verksamhet finansieras genom en dispositionsfond samt genom för ändamålet donerade fonder. Av Societetens grundfond får endast avkastningen disponeras.

§ 20

För granskning av årets räkenskaper och inventering av Societetens tillhörigheter utses vid högtidssammanträdet för en tid av 1 år två revisorer med två ersättare. Revisorerna äger tillgång till samtliga protokoll och handlingar samt Societetens övriga tillhörigheter. Revisionsberättelsen, som skall innehålla till- eller avstyrkan om ansvarsfrihet åt styrelsen, överlämnas till Societeten senast den 2 september och framlägges för beslut om godkännande på högtidssammanträdet.

ALLMÄNNA BESTÄMMELSER

§ 21

Societetens årsbok utdelas kostnadsfritt till samtliga ledamöter. I Societetens ordinarie skriftserie ("Skrifter") ingående skrifter utsänds kostnadsfritt efter rekvisition.

§ 22

Om Societetens verksamhet i övrigt gäller den arbetsordning Societeten finner skäl att antaga.

§ 23

För ändring av dessa stadgar erfordras samstämmiga beslut med minst 2/3 majoritet på två omedelbart efter varandra följande högtidssammanträden. Dock får beslut om ändring av Societetens uppgift att främja humanistisk forskning, av § 2 första stycket tredje meningen eller av bestämmelserna i § 19 angående grundfonden inte fattas.

Artikelförfattare

Frida Blomberg är filosofie doktor i allmän språkvetenskap. Hon disputerade 2016 vid Lunds universitet med avhandlingen *Concreteness, Specificity and Emotional Content in Swedish Nouns – Neurocognitive Studies of Word Meaning*, där hon undersökte ordbetydelser ur ett neurolingvistiskt perspektiv. Avhandlingen prisades av Vetenskaps societeten med Axel Kocks belöning. Blombergs forskning är tvärvetenskaplig och har beröringspunkter med psykologi, logopedi och kognitionsforskning. Frågeställningarna inriktar sig på hur substantiv med olika grad av abstrakthet bearbetas i hjärnan. För att undersöka samband mellan hjärnaktivitet och ordbearbetning har hon använt mätningar av hjärnans elektriska aktivitet med elektroencefalografi (EEG) samt studerat hur graden av abstrakthet påverkar ordförståelse och semantiskt innehåll i löpande tal hos personer med afasi (språkstörning efter hjärnskada).

Sara Gehlin är post doc-forskare i teologi och religionsvetenskap med särskild inriktning mot ekumenisk teologi. Hon undervisar i teologi och freds- och konfliktvetenskap vid Lunds universitet samt i teologi på Teologiska högskolan i Stockholm. Hennes forskningsprojekt *Kvinnor och fred: Vision och realitet i gränslandet mellan freds- och feministteologi* pågår dels vid Svenska kyrkans forskningsenhet i Uppsala, dels vid The Centre of Excellence ”Reason and Religious Recognition” vid den Teologiska fakulteten, Helsingfors universitet. År 2016 försvarade hon sin avhandling *Prospects for Theology in Peacebuilding: A Theological Analysis of the Just Peace Concept in the Textual Process towards an International Ecumenical Peace Declaration, World Council of Churches 2008-2011* vid Centrum för teologi och religionsvetenskap, Lunds universitet.

Andreas Hallberg (f. 1985) disputerade 2016 i arabiska vid Lunds universitet med avhandlingen *Case Endings in Spoken Standard Arabic*. I avhandlingen undersöker han hur och i vilken utsträckning olika talare använder morfologiskt markerat kasus när de talar modern standardarabiska. Avhandlingen belönades med *Insamlingsstiftelsen Näringslivets fond för humanistisk forskning* av Vetenskaps societeten i Lund. Hallberg är för närvarande vikarierande lektor i arabiska vid Göteborgs universitet.

Tobias Hägerland är docent och universitetslektor i Nya testamentets exegetik vid Lunds universitet. Hans bok *Jesus and the Forgiveness of Sins: An Aspect of His Prophetic Mission* gavs ut 2011 av Cambridge University Press. Under de följande åren har han fortsatt att bidra till forskning och folkbildning om den historiske Jesus, bland annat genom sitt redaktörskap för de internationella antologierna *The Mission of Jesus* (med Samuel Byrskog, 2015) och *Jesus and the Scriptures* (2016) samt genom den populärvetenskapliga *Den okände Jesus: Berättelsen om en profet som misslyckades* (med Cecilia Wassén, 2016). Tobias Hägerlands pågående forskning är främst inriktad på Paulus och dennes plats i den hellenistiska bildningstraditionen, och en bok med namnet *The Paideia of Paul* är under långsamt och eftertänksamt utarbetande.

Kjell Å Modéer är professor emeritus i rättshistoria vid juridiska fakulteten i Lund. Hans forskning har tidsmässigt främst behandlat tidig modern och modern tid. Ämnesmässigt har han främst placerat sig i den internationella och komparativa forskningens diskurser om rättsliga kulturer och rättstraditioner. Denna forskning har också resulterat i tvärvetenskapliga arbeten inom rätt och religion. I den komparativa rättsforskningen har han betonat förståelsen av rättens skilda kontexter. Han utgav 2009 ett komparativt arbete i rättshistoria, *Juristernas nära förflutna: Rättskulturer i förändring*, Sánterus förlag 2009, som jämför svensk, tysk och amerikansk rättskultur under ”det långa 1900-talet” (1870–2009). Senast har han utgivit en omfattande monografi om den juridiska fakultetens historia, *Det förpliktande minnet: Juridiska fakulteten i Lund 1666 – 2016*, Sánterus förlag 2017.

I Vetenskaps societetens Årsskrift 2013 behandlade Modéer i en artikel *Det svenska rättsarvet. Om beredskapstidens historisering och dess rättsliga uttryck ur ett law & literature-perspektiv*. I år vidgar han perspektivet till andra krigsårens kulturella yttringar och ger exempel på den tidens paradigmatiske konst- och kulturfenomen samt till dess både kulturella och rättsliga konsekvenser för efterkrigstiden.

Daniel Möller (f. 1974) är docent i litteraturvetenskap vid Lunds universitet och bedriver forskning om framför allt tidigmodern litteratur (ca 1500–1800). Möller är styrelseledamot i Vetenskaps societeten i Lund, ordförande i Föreningen för utgivande av *Tidskrift för litteraturvetenskap* och sedan tio år ledamot i Gunnar Ekelöf-sällskapets styrelse, Stockholm. Hans flerfaldigt prisbelönta doktorsavhandling, *Fänad i helgade grifter. Svensk djurgravpoesi 1670–1760*

(2011), utkom 2015 i engelsk översättning, *Dumb Beasts in Hallowed Tombs: Swedish Funerary Poetry for Animals 1670–1760* (Peter Lang). Tillsammans med Niklas Schiöler har han redigerat den vetenskapliga och kritikerrosade antologin *Svensk poesi* (Albert Bonniers Förlag, 2016) och på uppdrag av Svenska Vitterhetssamfundet redigerar han den textkritiska utgåvan av barockpoeten Olof Wexionius' *Samlade dikter*. Möller har även varit redaktör för böcker om nutida litteratur, senast *Också jag har varit Alfred Vestlund. Intervjuer och enkätsvar med och av Gunnar Ekelöf* (2016) och Gunnar Ekelöf, *Dikter i Grönköpings Veckoblad* (2016).

Annika Mörte Alling är docent i franska med litterär inriktning vid Lunds universitet. Här undervisar hon på text-, grammatik- och översättningskurser samt handleder uppsatser, inom ämnet franska såväl som på översättarutbildningen. Hennes forskningsområden är den franska 1800-talsromanen och dess reception, litteraturens roll och funktion, känslors plats i litteratur och litteraturundervisning. Hon är också intresserad av hur man kan främja läsning av skönlitteratur, inom språkundervisningen och i allmänhet. Sedan 2016 arbetar hon inom RJ-programmet "Världslitteraturer: kosmopolitisk och vernakulär dynamik" (worldlit.se), bland annat med ett projekt om Paris som kosmopolitiskt centrum i den franska 1800-talsromanen. Tidigare studier har behandlat romanslut hos Balzac, "bovarysme" hos Stendhal och Flaubert och René Girards "triangulära begär" hos Stendhal.

Astrid M. H. Nilsson är fil. dr i latin sedan maj 2016 och forskar nu vidare vid Lunds universitet. Hon disputerade på avhandlingen *Johannes Magnus and the Composition of Truth*. Historia de omnibus Gothorum Sueonumque regibus (Studia Graeca et Latina Lundensia 21). Hon har också gjort flera mindre undersökningar av historieverket ifråga, exempelvis om kungarna Magnus Eriksson och Theoderik den store, om djurmetaforik i beskrivningen av regenter, och om hur Johannes Magnus använder antika förebilder som prototyper när han beskriver den gotiska historien. Under arbetet med avhandlingen påbörjades dessutom ett studium av Johannes Magnus marginalkommentarer i Ottob. Lat. 1875, den av Johannes framställda manuskriptkopian av Marco Polos reseskildring. Detta är grunden i hennes projekt om dessa marginalkommentarer från både språklig och (kultur)historisk synvinkel (Birgit och Gad Rausings stiftelse). Hon intresserar sig för latinsk, och även grekisk, historiografi oavsett tidsperiod, för paleografi, och allt mera för de språkvetenskapliga aspekterna av latinet.

Mikael Roll är docent i allmän språkvetenskap vid Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet. Hans huvudområde inom forskningen är neurolingvistik, där han har specialiserat sig på hur hjärnan använder språkmelodi för att underlätta bearbetning av grammatik. Forskningen har lett till ett stort antal publikationer i välkända internationella tidskrifter. Roll har även fått forskningspriser från Svenska akademien och Einar Hansens forskningsfond samt blivit vald till Wallenberg Academy Fellow.

Elsa Trolle Önnerfors (f. 1971) är docent i rättshistoria med särskild inriktning på familjerätt, och arbetar som universitetslärare och forskare på Juridiska fakulteten i Lund. Hon disputerade 2010 på en avhandling om den svenska testamentsrätten under 1600-talet, ”Justitia et Prudentia: rättsbildning genom rättstillämpning. Svea hovrätt och testamentsmålen 1640-1690.” Testamentsrätten är ett tämligen utforskat rättsområde i den svenska rättshistoriska forskningen, och merparten av avhandlingsarbetet bestod därför av grundforskning på området i form av genomgång av domstolsprotokoll och arkivmaterial från 1600-talet. Hennes forskningsintressen kretsar kring familjerättshistoria, framför allt arvsrättens historia, samt processrättshistoria och utvecklingen av de juridiska professionerna. Under de senaste åren har hon arbetat med ett forskningsprojekt om de första kvinnliga juristerna i Sverige och deras förutsättningar, villkor och situation under perioden 1873-1950. Projektet finansieras med medel från Ragnar Söderbergs stiftelse.

Annika Wallin är docent i kognitionsvetenskap. Hon studerar beslutsfattande, och då gärna beslutsfattande i komplexa situationer. Hon har arbetat både med normativa och deskriptiva aspekter av beslutsfattande och särskilt med hur dessa aspekter samspelar. Är det exempelvis rimligt att ha en syn på rationalitet som är omöjlig att implementera? Hon har varit postdoktoral fellow vid Max Planck-institutet, Pro Fururis fellow vid SCAS och är för närvarande knuten till projektet Vetenskap och beprövad erfarenhet som finansieras av Riksbankens Jubileumsfond.

David Willgren är teologie doktor i Gamla testamentets exegetik. Han disputerade 2016 vid Lunds universitet på avhandlingen *Like a Garden of Flowers: A Study of the Formation of the 'Book' of Psalms*, som samma år belönades av Vetenskaps societeten med priset ur CWK Glerups Fond. Hans forskningsintressen kretsar kring formering och kanonisering av den gammaltestamentliga

litteraturen, särskilt i relation till antik skrivarkultur och bokhistoria. Willgren är för närvarande lärare i Gamla testamentets exegetik vid Akademi för Ledarskap och Teologi i Umeå, lektor i bibelvetenskap vid Høyskolen for Ledelse og Teologi i Oslo, samt redaktionssekreterare för *Svensk Exegetisk Årsbok*. Han tillhör också *The Oxford Psalms Network*. Bland de vetenskapliga publikationerna återfinns den publicerade versionen av avhandlingen *The Formation of the 'Book' of Psalms: Reconsidering the Transmission and Canonization of Psalmody in Light of Material Culture and the Poetics of Anthologies* (Mohr Siebeck, 2016), samt "Ps 72:20 – A Frozen Colophon?" (2016), "Antwort Gottes: Isaiah 40–55 and the Transformation of Psalmody," (2017), och "Did David Lay Down his Crown? Reframing Issues of Deliberate Juxtaposition and Interpretive Contexts in the 'Book' of Psalms with Psalm 147 as a Case in Point" (2017).

Stefan Östersjö är en ledande klassisk gitarrist, med en verksamhet som sträcker sig över tre kontinenter. Sedan sin debut CD (Grammis 1997 för bästa klassiska album) har han spelat in tjugotal CD. Han samarbetar kontinuerligt med tonsättare över hela världen med att utöka repertoaren för gitarren och andra stränginstrument. Som solist har han arbetat med dirigenter som Lothar Zagrosek, Peter Eötvös, Pierre André Valade, Mario Venzago, Franck Ollu och Tuomas Ollila. Östersjö disputerade på en konstnärlig avhandling 2008 vid Lunds universitet och har varit "Research Fellow" vid Orpheus Institute i Gent sedan 2009. Han har sedan dess genomfört konstnärliga forskningsprojekt i Sverige, Belgien och England. Östersjö är docent i konstnärlig forskning och ämnesföreträdare för konstnärlig forskning i musik vid Musikhögskolan i Malmö.

Johan Östling är docent i historia och Pro Futura-forskare vid Lunds universitet och Swedish Collegium for Advanced Study (SCAS) i Uppsala. Hans forskning är inriktad mot idéer, kultur och politik i Europas moderna historia, i synnerhet kunskapens och universitetets historia. Östling disputerade 2008 på en avhandling om svenska erfarenheter i andra världskrigets efterdyning, för vilken han bland annat belönades med Cliopriset och Nils Klim-priset. År 2016 utkom hans andra större bok, *Humboldts universitet*. En grund för den lades när han var gästforskare vid SCAS, Zentrum für Zeithistorische Forschung i Potsdam och Max-Planck-Institut für Wissenschaftsgeschichte i Berlin 2013–2014.

VETENSKAPSSOCIETETEN I LUND

Skriftförteckning

Skrifter utgivna av Vetenskapssocieteten i Lund

1. *Herbert Petersson*. Studien über die indogermanische Heteroklasie. 1921.
2. *Alf Nyman*. Kring antinomierna. 1920.
3. *Axel W. Persson*. Staat und Manufaktur im römischen Reiche. 1923.
4. James Harrington's Oceana, edited with notes by *S. B. Liljegren*. 1924.
5. *John Frödin*. Siljansområdets fäbodbygd. 1925.
6. *Sigurd Agrell*. Runornas talmystik och dess antika förebild. 1927.
7. *N. Otto Heinertz*. Etymologische Studien zum Althochdeutschen. 1927.
8. *Alf Nyman*. Schema och slutsats. 1928.
9. *Fredrik Lagerroth*. Platons stats- och rättsbegrepp. 1928.
10. *Sigurd Agrell*. Zur Frage nach dem Ursprung der Runennamen. 1928.
11. Stockholms stads tänkebok 1524–1529 av M:r Olauus Petri Phase, utg. genom *Ludvig Larsson*, häft. 1–2. 1929. Häfte 3: Register av *Sven Ljung*. 1940.
12. Gudmundi Olai Thesaurus Adagiorum linguæ septentrionalis antiquæ et modernæ, utg. av *G. Kallstenius*. 1930.
13. *Torsten Wennström*. Studier över böter och myntvärden i Västgötalagarna. 1931.
14. *Heinrich Hoppe*. Beiträge zur Sprache und Kritik Tertullians. 1932.
15. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. I. Sigtuna-galdern. 1932.
16. *Albert Wifstrand*. Von Kallimachos zu Nonnos. 1933.
17. *Ingvar Andersson*. Erik XIV:s engelska underhandlingar. 1935.
18. *Anders Gagnér*. Florilegium Gallicum. 1936.
19. *Gunnar Carlsson*. Eine Denkschrift an Caesar über den Staat. 1936.
20. Smärre dikter av Lejonkulans dramatiker utgivna av *Erik Noreen*. 1937.
21. *Johan Åkerman*. Das Problem der sozialökonomischen Synthese. 1938.
22. *Erik Noreen*. Författarfrågor i Lejonkulans dramatik. 1938.
23. *Walter Åkerlund*. Studier över Ynglingatal. 1939.
24. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. II. Sparlösastenen. 1940.
25. Jesper Swedbergs Lefwernes Beskrifning utg. av *Gunnar Wetterberg*. I. Text. 1941.
26. *Ivar Lindquist*. Västgötalagens litterära bilagor. 1941.
27. *Bertil Axelson*. Das Prioritätsproblem Tertullian – Minucius Felix. 1941.
28. *K. G. Ljunggren*. Almanackorna och det svenska ordförrådet. 1944.
29. *Bertil Axelson*. Unpoetische Wörter. Ein Beitrag zur Kenntnis der lateinischen Dichtersprache. 1945.
30. *Per Wieselgren*. Neli Suecani. Ett bröllopsbesvär från sjuttonhundratalet. 1946.
31. *Torsten Dahlberg*. Zwei unberücksichtigte mittelhochdeutsche Laurin-Versionen. 1948.
32. *Fredrik Arfwidsson*. Erik Johan Mecks dagbok 1644–1699. 1948.
33. *Thede Palm*. Trädkult. Studier i germansk religionshistoria. With a summary in English. (Treeworship. Studies in Teutonic History of Religion.) 1948.

34. *Carl-Martin Edsman*. Ignis divinus. Le feu comme moyen de rajeunissement et d'immortalité: contes, légendes, mythes et rites. 1949.
35. *Sven Svensson*. Den merkantila bakgrunden till Rysslands anfall på den livländska ordensstaten 1558. En studie till den ryska imperialismens uppkomsthistoria. With a summary in English. (The commercial background of the Russian attack on the Livonian state in 1558. A study on the origins of Russian imperialism.) 1951.
36. *Erik Rooth*. Viktor Rydbergs Faustöversättning. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die Faustübersetzung Viktor Rydbergs.) 1951.
37. *Sture M. Waller*. Åbomötet 1812 och de svenska krigsrustningarnas inställande. Avec un résumé en français. (La conférence à Åbo en 1812 et la cessation de l'armement suédois.) 1951.
38. *Hugo Yrwing*. Maktkampen mellan Valdemar och Magnus Birgersson 1275–1281. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Machtkampf zwischen Valdemar und Magnus Birgersson 1275–1281.) 1952.
39. *A. Thomson*, Studier i frihetstidens prästvalsagstiftning. 1951.
40. *Sam. Cavallin*. Vitae Sanctorum Honorati et Hilaru episcoporum Arelatensium. Editio critica cum indice verborum completo. 1952.
41. *Sven A. Nilsson*. Kampen om de adliga privilegierna 1526–1594. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Kampf um die Adelsprivilegien 1526–1594.) 1952.
42. *Arthur Peetre*. Sko klostets medeltida jordeböcker. Med kommentarer. 1953.
43. *Carl Fehrman*. Kyrkogårdsromantik. Studier i engelsk och svensk 1700-talsdiktning. With a summary in English. (Romantic churchyard poetry. Studies in 18th century English and Swedish literature.) 1954.
44. *Gerhard Bendz*. Emendationen zu Caelius Aurelianus. 1954.
45. *Hugo Yrwing*. Kungamordet i FINDERUP. Nordiska förvecklingar under senare delen av Erik Klippings regering. With a summary in English. (The regicide at FINDERUP. Political complications in Scandinavia during the later part of the reign of Erik Klipping.) 1954.
46. *Nils Gösta Sandblad*. Manet. Three Studies in Artistic Conception. 1954.
47. *Sven Edlund*. Undersökningar rörande Kalmarprovets prognosvärde beträffande underåriga elevs skolmognad. With a summary in English. (On the prognostic value of the Kalmar readiness test.) 1955.
48. *Sixten Belfrage*. Carl Carlsson Gyllenhielms litterära verksamhet. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die literarische Tätigkeit Carl Carlsson Gyllenhielms.) 1955.
49. *Hugo Yrwing*. Gustav Vasa, kröningsfrågan och Västerås riksdag 1527. Mit deutscher Zusammenfassung. (Gustav Wasa, die Krönungsfrage und der Reichstag zu Västerås 1527.) 1956.
50. *Pietro Belloni e Hans Nilsson-Ehle*. Voci romanesche. Aggiunte e commenti al vocabolario romanesco Chiappini-Rolandi. 1957.
51. *Sven Edlund*. Studier rörande ordförrädsutvecklingen hos barn i skolåldern. 1957.
52. *Gunnar Westin*. Riksföreståndaren och makten. Politiska utvecklingslinjer i Sverige 1512–1517. 1957.
53. *Carl Fehrman*. Liemannen, Thanatos och Dödens ängel. Studier i 1700- och 1800-talens litterära ikonologi. 1957.

54. *Göran Rystad*. Kriegsnachrichten und Propaganda während des Dreissigjährigen Krieges. 1960.
55. *Gerhard Bendz*. Studien zu Caelius Aurelianus und Cassius Felix. 1964.
56. *Birgitta Odén*. Kronohandel och finanspolitik 1560–1596. 1966.
57. *Erland Lagerroth*. Selma Lagerlöfs *Jerusalem*. Revolutionär sekterism mot fäderneärvd bondeordning. With a summary in English. (Selma Lagerlöf's *Jerusalem*. Revolutionary secterianism versus the traditional peasant heritage.) 1966.
58. *Gösta Svenaeus*. Edvard Munch. Das Universum der Melancholie. 1968.
59. *Alf Önnersfors*. Die Hauptfassungen des Sigfridoffiziums. 1968.
60. *Per Wieselgren* (utgivning och kommentar). Brev till Georg Stiernhielm. 1968.
61. *Erland Lagerroth*. Svensk berättarkonst. Röda rummet, Karolinerna, Onda sagor och Sibyllan. With a translation of the last chapter concerning a method of studying works of fiction. 1968.
62. *Bernt Olsson*. Bröllops besvär's Ihugkommelse. Del I (utgivning och kommentar) 1970.
63. *Bernt Olsson*. Bröllops besvär's Ihugkommelse. Del II (en monografi). 1970.
64. *Johannes Th. Kakridis*. Homer Revisited. 1971.
65. *Jan Mogren*. Tegnér's översättningsverksamhet. 1971.
66. *Gösta Svenaeus*. Edvard Munch. Im männlichen Gehirn. Del I (textband). 1973.
67. *Gösta Svenaeus*. Edvard Munch. Im männlichen Gehirn. Del II (bildband). 1973.
68. *Fredrik Lagerroth*. Sverige och Eidsvollsförfattningen. 1973.
69. *Bernt Olsson*. Den svenska skaldekonstens fader och andra Stiernhielmsstudier. 1974.
70. *Arthur Thomson*. Fortsatta studier i frihetstidens prästvalslagstiftning 1731–1739. 1974.
71. *Rolf Lindborg*. Giovanni Pico della Mirandola, Om människans värdighet. Med några kapitel om humanism och mystik och naturfilosofi under renässansen. 1974.
72. *Ulf Sjödell*. Infödda svenska män av ridderskapet och adeln. Kring ett tema i Sveriges inre historia under 1500- och 1600-talen. 1976.
73. *Louise Vinge*. Morgonrodnadens stridsmän. Epokbildningen som motiv i svensk romantik 1807–1821. 1978.
74. *Hans Jonsson*. The Laryngeal Theory. 1978.
75. *Ulf Sjödell*. Historiker inför Kalmarunionen. 1981.
76. *Alf Lombard – Constantin Gâdei*. Dictionnaire morphologique de la langue roumaine. 1982.
77. *Gunnar Sjögren*. Hamlet the Dane. 1983.
78. *Gillis Kristensson*. A Survey of Middle English Dialects 1290–1350: The West Midland Counties. 1987.
79. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter III. Kvinneby-amuletten. Ett tydningförslag efter författarens efterlämnade manuskript utgivet av *Gösta Holm*. 1987.
80. The Middle English Translation of Guy de Chauliac's Treatise on "Apostemes", Part 1. Text. Book II of the Great Surgery. Edited from MS. New York Academy of Medicine 12 and related MSS by *Björn Wallner*. 1988.
81. *Maturin Cordier*. De corrupti sermonis emendatione. Rédaction Anvers 1540. Texte et commentaire linguistique par *Leena Löfstedt et Bengt Löfstedt*. 1989.

82. The Middle English Translation of Guy de Chauliac's treatise on "Apostemes". Part II. Introduction, Notes, Glossary, Marginalia, and Latin Appendix. Book II of the Great Surgery. Edited from MS. New York Academy of Medicine 12 and related MSS by *Björn Wallner*. 1989.
83. *Sture Hast*. Samuel Schultze och hans Svenskt Lexicon. 1990.
84. *Johan Cederlund*. Ritmästarna vid Lunds universitet. 1990.
85. A Danish Teacher's Manual of the Mid-Fifteenth Century. Vol. 1. Ed., by *Sigurd Kroon et al.* 1993.
86. *Waldemar Sundberg*. KUSHTA. A Monograph on a Principal Word in Mandaean Texts. II. The Ascending Soul. 1994.
87. An Interpolated Middle English Version of the Anatomy of Guy de Chauliac. Part 1. Text. Edited from Glasgow University Library, Hunter MS 95 by *Björn Wallner*. 1995.
88. *Gillis Kristensson*. A Survey of Middle English Dialects 1290–1350: the East Midland Counties. 1995.
89. An Interpolated Middle English Version of the Anatomy of Guy de Chauliac. Part II. Introduction, Notes, Glossary. Edited from Glasgow University Library, Hunter MS 95 by *Björn Wallner*. 1996.
90. Diego Valadés, Catholicae Assertiones von *Bengt Löfstedt* und *Scott Talkovic*. 1998.
91. *Thomas Rydén*, Det anglosaxiska köpenhamnsevangeliet. Det Kongelige bibliotek. Gl. Kongl. Saml. 102 o. 2001.
92. *Mats Roslund*, Gäster i huset. Kulturell överföring mellan slaver och skandinaver 900 till 1300. 2001.
93. *Gillis Kristensson*, A survey of Middle English dialects 1290–1350. I Vowels (except diphthongs). 2001.
94. *Gillis Kristensson*, A survey of Middle English dialects 1290–1350: the Southern Counties. Diphthongs and Consonants. 2002.
95. *Hans Jonsson*, Metaforen som semantisk händelse. 2003.
96. A Danish Teacher's Manual of the Mid-Fifteenth Century. Vol. 2. Ed. by *Britta Olrik Frederiksen et al.* 2008.

Skånsk Senmedeltid och Renässans

Skriftserie utgiven av Vetenskapssocieteten i Lund

- 1 *Gösta Johannesson*. Den skånska kyrkan och reformationen. With a summary in English. (The Scanian church and the reformation.) 1947. Kan erhållas inb. i hfr bd.
2. *Nils Gösta Sandblad*. Skånsk stadsplanekonst och stadsarkitektur intill 1658. With a summary in English. (Scanian town planning and town architecture prior to 1658.) 1949. Kan erhållas inb. i hfr bd.
3. *Karl E. Hansson*. Lundabiskopen Peder Winstrup före 1658. With a summary in English. (Peder Winstrup, Bishop of Lund, up to 1658.) Med ett tillägg om Peder Winstrup som svensk biskop 1658–1679. 1950. Kan erhållas inb. i hfr bd.
4. *K. G. Ljunggren* och *Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Första delen: Nuvarande Malmöhus län. 1950. Kan erhållas inb. i hfr bd.

5. *K. G. Ljunggren och Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Andra delen: Nuvarande Kristianstads, Hallands och Blekinge län samt Bornholm. 1952. Kan erhålls inb. i hfr bd.
6. *K. G. Ljunggren och Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Tredje delen: Tillkomst, innehåll, handskrifter samt register. 1965. Kan erhållas inb. i hfr bd.
7. *Gösta Johannesson*. Jordeböcker över Lunds ärkesätets gods vid medeltidens slut. Palteboken och 1522 års uppborðsJORdebok. 1953. Kan erhållas inb. i hfr bd.
8. *Wilhelm Norlind*. Tycho Brahe. En levnadsteckning. Mit deutscher Zusammenfassung. (Tycho Brahe. Eine Biographie. Mit neuen Beiträgen zu seinem Leben und Werk.) 1970.
9. *Salomon Kraft*. Tre senmedeltida godsorganisationer. Mit deutscher Zusammenfassung. (Drei Gutsorganisationen in der ostdänischen Provinz Schonen am Ende des Mittelalters.) 1971.
10. *Knut Knutsson och Göte Paulsson*. Dalby Kloster intäktsbok 1530–1531. 1983.
11. *Sten Skansjö*. Söderslätt genom 600 år. Bebyggelse och odling under äldre historisk tid. 1983.
12. *Per Ingesman*. Ærkesædets godsadministration i senmiddelalderen. 1990.
13. *Bjersjöholm*. Gods och slott. Av *Sölve Johansson m.fl.* 1992.
14. *Lena Liepe*. Den medeltida träskulpturen i Skåne. Produktion och förvärv. 1995.
15. *Lena Liepe*. Den medeltida träskulpturen i Skåne. En bildokumentation. 1995.
16. *Bertil Ejder och Thorsten Andersson*. Kristianstads Rådstugubok 1616–1637. Rådhusrättens äldsta protokoll. 1998.
17. *Glimmingehus 500 år*. Tretton texter redigerade av *Sten Åke Nilsson under medverkan av Annette Landen*. 1999.
18. *Ola Svensson*. Helsingborgs län. Räkenskaper 1582/83. Jordebok 1583–84. Extra skattemantalslängd 1584. 2001.
19. Da Østdanmark blev Skåne. *Karl-Erik Frandsen och Jens Christian Vesterskov Johansen* (red.). Utgiven i samarbete med Skippershoved. 2004.
20. *Thorsten Andersson, Bertil Ejder m.fl.* Kristianstads rådstugubok 1617–1637. Registerdelen. 2004.
21. Decimantboken 1651 för Skåne, Blekinge och Bornholm. Utgiven och kommenterad av *Sten Skansjö och Birgitta Tuvestrand*. 2007.
22. *Torkel Eriksson, Knut Drake och Peter Carelli*, Kärnan och borgen. Helsingborgs slotts medeltida byggnadshistoria. 2007.
23. *Mattias Karlsson*, Konstruktionen av det heliga. Altarna i det medeltida Lunds stift. 2015.
24. *Norra Åsbo dombok*. Förord av *Ola Svensson*. 2016.
25. Lunds domkapitels jordeböcker 1570 och 1650. Utgiven och kommenterad av *Göte Paulsson och Sten Skansjö*. 2017.

Årsbok 1920–1969

Årsbok 1946 innehåller register för årgångarna 1920–1945, årsbok 1970 för 1946–1969.